

Tabaristān lokális fejedelemségeinek története a mongol kor előtt az iszlám idején

Tartalomjegyzék

I. Előszó 3.

II. Az átírásról 6.

III. Tabaristān földrajzi jellege 8.

1. A Kaszpi vidék éghajlata, fekvése 8.

2. A történeti Tabaristān 12.

3. Tabaristān régészete 19.

IV. Források, problémák – a korai muszlim Tabaristān írott forrásai 28.

1. előzmények – a muszlim történetírás kezdetei

2. A muszlim történetírás első nagy művei: a hódítások és a kalifátus 31. Lokális vagy regionális krónikák 33.

3. Általános vagy dinasztikus krónikák 32.

4. A perzsa nyelvű lokális krónikák 37.

5. A Ôabaristāni krónikairodalom 40.

6. A Ôabaristāni krónikairodalom forrásai – egy példa 43.

7. Földrajzi munkák 52.

8. Szépirodalmi alkotások, életrajzi munkák 53.

9. Epigrafikus emlékek, pénzérmék 54.

V. A Dābūyidák - a posztsāsānida korszak 64.

VI. Tabaristān lokális dinasztiai az arab hódítást követően A Sāsānida eredetmítosz továbbélése a korai muszlim Tabaristānban 76.

VII. A Qārinwand dinasztia a 8-10. században 88.

1. A Qārinwandok Tabaristānban 88.

2. Windād Hurmuzd és a Qārinwand kezdetek 89.

3. A Qārinwand hegemonia kora: Qārin és Māzyār 98.

4. Egy „ismeretlen” korszak a szakirodalomban – a Qārinwandok Māzyār után 103.

5. Windā Umīd b. Windād Hurmuzd fiai 105.
6. Windāspagān b. Sukhrā leszármazottai, az āmulī Qārinwandok 108.
7. Bādūspān b. Gurdzād ága, a lafūri Qārinwandok 110.
- VIII. A Bāwandida dinasztia Tabaristānban 114.
 1. A Bāwandida dinasztia kezdetei és története az arab hódítás előtt 114.
 2. Az arab hódítás kora és következményei – a Bāwandidák kezdetei 116.
 3. A Qārinwand Māzyār és a Bāwandidák 119.
 4. Qārin b. Šahryār politikája a Zaydita - Óāhirida szembenállás évtizedeiben 120.
 5. Rustam b. Surkhāb uralma és a Zaydita-Khurāsāni – Ńaffārīda hatalmi háromszög 126.
 6. A Bāwandida hatalom újjászerveződése a 10. század elején és a Sāmānidák befolyása 131.
 7. A daylamita dominancia kezdetei és a Bāwandidák a 10 század derekán 137.
 8. A Bāwandida dinasztia egységének megtörése a Būyida – Ziyārīda politikai erőterben – a Kā’ūsiyya bukása 147.
 9. Az un. „sötét kor”, a Bāwandidák a Ziyārīda – Ghaznavīda dominancia idején 159.
 10. Az Ispahbadiyya kezdetei – megváltozott mikrokozmosz, megváltozott makrokozmosz 163.
 11. A három fivér háborúja 172.
 12. A Óabaristāni Bāwandida középhatalom kora °Alā al-Daula °Alī és Šāh Ghāzī Rustam uralkodása (1120-1165) 180.
 13. A hanyatlás – Šāh Ghāzī Rustam utódai és a Khwārizmi Birodalom 192.
- IX. A Bādūspānidák egy-történelmi dilemma 204.
- X. Összefoglalás 218.
- XI. Bibliográfia 223.
- XII. Mellékletek 234.
 1. a tabaristāni dinasztiák genealógiai táblái 234.
 2. Tabaristān térképe 241.

I. Előszó

Tabaristān. A mai Māzandarān középkori (majdnem) elnevezése, mely látszólag egy a sok közül, a mai Irán, Afganisztán és Közép-Ázsia történeti régióinak egyike.

Disszertációm címe: *Tabaristān lokális fejedelemségeinek története a mongol kor előtt az iszlám idején*. Ebben a közel kétszáz oldalban arra vállalkozom, hogy megvizsgáljam ennek az észak-iráni régióknak a történelmét. Pontosabban, az itt egykor uralkodott négy dinasztiát: A Dābūyidákét, a Qārinwandokét, a Bāwandidákét és végül a Bādūspānidákét.

Mint minden írásnak, e dolgozatnak is határai vannak. Mivel a rendelkezésemre álló oldalszám adott volt, emiatt megfelelő korlátok közé próbáltam terelni munkámat. A kissé hosszúra nyúlt cím megpróbálja pontosan definiálni a dolgozatban vizsgált korszakot. Időben a Kr.u. 7. század derekától a Kr.u. 13. század elejéig terjed munkám. A kezdőpont a Sāsānida Birodalom bukása viszonylag könnyű választás, mivel innentől számíthatjuk a helyi dinasztiák önállóságát – egyáltalán, Tabaristān mint földrajzi és politikai térség súlyának megnövekedését. Annál nehezebb volt viszont a végpontot meghatározni. Mivel az egyes dinasztiák története elágazik és nem egyszerre ér véget, így - talán önkényesen - 13. század első évtizedét választottam. Ez az egyik lokális dinasztia, a Bāwandidák időleges bukásának pillanata, melyet a Khwārizmi Birodalom okoz. Mivel tudjuk, hogy alig tíz év múlva az Iránt elérő mongol hódítás alapvető változásokat idéz elő elsöpörve Khwārizmot is, emiatt történetileg ez a cezúra tűnt a legracionálisabbnak.

Az olvasó talán felvetheti, hogy miért nem egy dinasztia, mondjuk, a Bāwandidák vagy a négy dinasztia közül a legtovább hatalmon maradó Bādūspānidák történetét választottam? Nos, erre válaszom az lehet, hogy Tabaristān története ilyen összetett, mely tény nem engedi meg, hogy csak egy szálát „futassunk végig”. A különböző periódusban ezek a dinasztiák egymás mellett éltek, egymással kialakított viszonyuk nem vizsgálható csak az egyik vagy a másik oldalról, egyben túlon túl sok magyarázatot igényelne néhány elejtett, más dinasztiákra vonatkozó félmondat.

Az olvasó másik felvetése az lehet, hogy miért e négy dinasztia szerepel e dolgozatban? Miért nem szerepelnek benne például a Ziyāridák vagy akár néhány síita fejedelemség, melyek szintén jelen voltak e régióban a vizsgált korban? Valamilyen magyarázatot igényel e

választás! Pontosan így van. A választás oka, hogy e négy dinasztia, a Dābūyidák, a Qārinwandok, a Bāwandidák és a Bādūspānidák, bár sokban különböznek egymástól, de egyvalamiben megegyeznek. Valószínűleg mindannyian a kései sāsānida arisztokrácia leszármazottai, sajátos történeti kontinuitást képezve a preiszlám Iránból a muszlim Perzsiába. E tény, ha figyelembe vesszük a koraközépkori Irán történelmét, nem túlságosan jellemző más történeti régiókban. Tabaristān ugyanúgy a muszlim oikumené részévé vált – de e folyamat itt jórészt más módon játszódott le. A helyi elit a kalifátus előtt és alatt a helyben maradt „ancien régime” túlélőiből tevődött össze. A terület periférikus mivoltából fakadóan ezek a dinasztiák nagyobb részét folyamatosan megmaradtak, államiságai(k)nak és történeti szerepüknek sajátos tónust ad a történeti folyamatosság. Mindez nagyobb részét megkülönbözteti őket az időről időre itt felbukkanó és egymást váltó esetenként óriási erőt képviselő hódító dinasztiáktól.

A miéltre még egy válasz adható az olvasónak. Ez pedig a szerző kíváncsisága. A témaválasztás során Tabaristān viszonylag kutatatlan témának tűnt. Az idevonatkozó másodlagos irodalom, ha e dinasztiákat nézzük és ha összevetjük más régiókéval, meglehetősen sovány. Sajnos – vagy nem sajnós. Mindez komoly szerepet játszott e téma kiválasztásában és megírásában.

Természetesen egy téma megírását alapvetően determinálják a rendelkezésre álló források. Itt is ez történt. A rendelkezésre álló és időben már nemigen gyarapodó forrásállomány elsősorban az eseménytörténet, a hadtörténet, a történeti földrajz és a genealógia terén nyújt lehetőséget a további kutatásra.

Bármennyire is érdekes lenne, például a korabeli Tabaristān társadalom- vagy gazdaságtörténetéről nagyívű tanulmányokat írni, mindez a meglevő (és a nem meglevő...) források fényében gyakorlatilag lehetetlen. Mert ilyen adatok csak meglehetősen szórványosan maradtak meg az utókorra. Amikor erre alkalom nyílik, akkor nem habozunk ezt megírni, de általános megállapításokat nemigen szerencsés tenni egy ilyen kis régió esetében.

Mi maradt tehát? Egy átfogó eseménytörténeti munka megírása, mely magában foglalja mindazokat a problémákat, vitás kérdéseket, melyek e középkori iráni tartományban talán még megoldatlanok maradtak Két dolog lebegett szemünk előtt a dolgozat megírása alatt.

1. A négy dinasztia történetének legapróbb történeti, kultúrtörténeti és genealógiai kérdéseinek (re)interpretációja a rendelkezésre álló elsődleges és másodlagos irodalom, a történeti kútforrások, a régészet, az epigráfia, a numizmatika és a modern kutatás eredményeinek felhasználásával. Ez kétségtelenül a pozitivizmus felé terelte a dolgozat

irányát. Ám, ha a témára tekintünk és beleássuk magunkat, akkor csakhamar triviális kérdésekbe ütközünk. Mindez a téma viszonylagos érintetlenségéből fakad. Mindössze két olyan terület akad, ahol mára csaknem minden kérdés megoldódott vagy legalábbis tágas szakirodalom foglalkozik velük: a Dābūyida ispahbadok története és a qārinwand Māzyār szerepének értékelése. Mivel dolgozatunkban nem törekszünk az ismétlésre és sokadszor ugyanazt leírni, emiatt talán e két részlet rövidebb kifejtést kapott.

2. Az adott eseményeken során túl választ kerestünk arra is, milyen általános tendenciák figyelhetőek meg az események menetében, mindez hogyan hathatott ki a régióra, Tabaristānra és a vele szomszédos területekre? Vannak-e ismétlődő jelenségek vagy minden periódus más és más tanulsággal szolgál?

E munka tehát elsősorban történeti kérdéseket vizsgál, és csak másodsorban igyekszik filológiai és egyéb problémákat megoldani.

Bízunk benne, hogy egy-két apróságra választ adhattunk.

II. Az átírásról

A dolgozat szövegében előforduló klasszikus arab, perzsa és modern perzsa szavakat az alábbi klasszikus átírási rendszert figyelembe véve írtuk át. A dolgozat elején szereplő középperzsa alakokat David Mackenzie középperzsa átírási gyakorlatát követve írom át¹.

ا - ā

ب - b

پ - p

ت - t

ث - th

ج - j

Y -č

ح - Ĥ

خ - kh

د - d

ذ - dh

ر - r

ز - z

س - s

ش - š

ص - Ő

ض - ^a

ط - Ô

ظ - Û

ع - ^c

غ - gh

ف - f

ق - q

ك - k

¹ Mackenzie, D. (1971) *A Concise Pahlavi Dictionary*, Edinburgh.

گ - g

ل - l

نه - m

ن - n

و - ū, w,

ی - ī, y

æ - h

III. Tabaristān földrajzi jellege

A Kr.u. 7. század után az egyetlen olyan terület, mely a történeti Irán régiói közül sem a hódítás kezdetén, sem pedig a 8. század elejéig, tehát Közép-Ázsia bekebelezéséig nem került a kalifátus hatalma alá a Kaszpi-tenger déli partvidéke és az azt övező hegylanc, az Alburz ~~Al~~Kaszpi-vidék még további alrégiókra, tájegységekre osztható. Eme „mikrorégiók” közül legtöbb adatunk Tabaristānra vonatkozik. Tabaristān, ez a Kaszpi-tengertől délre eső, a vékony partvidéki síksággal és az Alburz centrumában elhelyezkedő, magas hegyláncokkal tagolt terület talán a legelzártabb régiója volt a középkori Iránnak. Földrajzi tagoltsága, gyakorta 3500-4000 méter körüli, sőt afeletti vonulatai, szubmediterrán és magashegységi klímája, zárt, nehezen járható erdőségei sok szempontból elérhetetlenné tették és teszik máig ezt a területet. Nem volt ez másképp a középkorban sem. Ebből fakadóan számos ponton eltér történeti fejlődése a többi iráni régiótól. Sajátos menszvár, *asylum* volt Tabaristān, ahol bárki, akinek valamilyen politikai, vallási vagy egyéb nézeteltérése akadt a tőle délre levő területeken, szívesen látott vendég volt itt.

1. A Kaszpi-vidék éghajlata, fekvése

„Egyetlen európai sem élhetne ezeken a párás mélyföldeken, ahol semmi könnyebbség a levegőben és állandóan az az ember érzése, hogy megfullad. A terület helyi lakossága azonban letelepült életet folytat, és habár hajlamos a reumára, csúzra, hályogra és más szembetegségekre, mégsem fest úgy mintha örökletesen le lenne gyengülve vagy veszélyben lenne élete. Amit azonban az akklimatizálódott gīlāni vagy māzandarāni kiáll, az még elég veszélyes más perzsákra. Az ismert olasz közmondást kifigurázva, lefordítva, úgy is fogalmazhatnánk: Gīlānt látni és meghalni. Több mint két évszázada azt találhatjuk Tavernier-nél és Chardinnál, hogy „*A tartomány klímája olyan egészségtelen, hogy az emberek kérdőre vonnak mindenkit, akit ide küldenek kormányozni: rabolt-e vagy lopott-e valamit vagy megölt-e valakit, hogy a király Gīlānba küldi őt.*” Fraser másodszer eljutva ide, elejétől végéig bejárva tengerparti zónát, nem volt elnéző kijelenteni az alábbiakat:

Bengál az esővel, Demerara a csapadékos évszakkal, Bombay a monszunnal –ezek a területek mind az emlékezetembe vésődnek, mégis azt hiszem Māzandarān sokkal kellemetlenebb bármelyiknél.

A tengerparti mocsaraktól és erdőségektől azonban eljutunk a felülmúlhatatlan szépség és csoda vidékére. Az Alburz hegyláncai fákkal borított lejtőkben és völgyekben végződnek és a tenger felé. Nyúlványaik között találhatóak a legromantikusabb tavacskák és vízesések. Nehéz számba venni, még kevésbé osztályozni a fafajták hatalmas változatosságát, melyek ezeket a dombokat és völgyeket borítják, mintha azok bozontos ruhát viselnének. A fák közül az alábbiakat írták le: tölgy, szilfa, platán, juhar, kőris, citromfa, diófa, bükk, boróka és tiszafa. A fák gyökereire vadszőlő nő és ágaikra fölkúszik. Rengeteg a vadkomló, vadfüge, vadszilva, vadkörte és vadalma, szamóccával is lépten nyomon találkozik az ember a talajon, ahol tömérdek cserszömörce, kankalin és galagonya is látható, tavasszal, hóvirág, ibolya, rózsafajta borítják az erdő talaját. Megfigyelhető, hogy a növényzet egyáltalán nem trópusi, sokkal inkább a mérsékelt övi területek déli részeihez hasonló. Így hibás lenne összevetni a Nyugat- és Kelet-Indiák területeivel. A növényzet inkább dél-európai, amihez különleges légköri viszonyok kapcsolódnak a nagy nedvességnek köszönhetően, melyeket ritkán tapasztalunk a trópusokon kívül. Rengeteg a vadállat is ezen a területen főleg az alacsonyabban fekvő dzsungelekben és a síkságon. Sok a tigris, ezek a nyájukat tizedelik meg rendszeresen, habár emberre ritkán támadnak. Leopárdok, farkasok, medvék, vaddisznó, sakálok, hiúzok, különböző szarvasfajta, vadjuh és vadkecske nagy számban láthatók itt, a türkmén sivatag felé vadszamár és gazellák. A lagúnákban sokfajta vadszárnyas, vadkacsa és vadkacsa.

Ezeken George Curzon írta le „*Persia and the Persian Question*” c. monumentális alkotásában Irán északi, a Kaszpi-tenger menti tartományairól, Gīlānról és Māzandarānról.

A kaszpi-vidék jelentősége, történelmi szerepe

A középkori Irán történelmének sajátos színfoltja volt a Kaszpi-tenger vidéke. Színfoltja, a szó szoros és átvitt értelmében is.

Egyfelől ez a vidék a kopár iráni tájhoz képest meglehetősen buja növényzetű, évenkénti 1000-1500 mm csapadék által dúsan áztatott, szubtrópusi klímájú terület volt. Másfelől történelmi jelentősége is kiemeli, megkülönbözteti e vidéket a többi régiótól. A kaszpi –vidék – nem utolsó sorba tagolt hegyvidékének, nehezen megközelíthető fekvésének következtében furcsa zárványa maradt a középkori Iránnak.

² Curzon, G. N. (1966) *Persia and the Persian Question*, I. London. 361-362.

Annak a kornak, amikor oly ritkán jött létre politikai egység az iráninak tekintett területeken politikai értelemben. A megosztottság, a széttagoltság alapvető vonása volt a középkori Iránnak, amikor számtalan kisebb-nagyobb dinasztia kezében volt egész Irán.

A Kaszpi-tenger tartományainak legfontosabb tulajdonsága erős konzervativizmusuk, a korábbi, a preiszlám iráni kultúrához kötődő, más iráni tartományoknál meghatározóbb kapcsolatuk volt. Ez a kapcsolat, archaizmus mindvégig meghatározó jegye marad ennek a területnek, egészen a 16. század legvégéig, amikor is Õafawida állam véget vet az itteni kisdinasztiák virágzásának.

Eme régiesség alapját alapvetően két okban jelölhetjük meg: az első a térség peremterület jellege, történelme folyamán sosem volt birodalmi központ. Ha otthont is adott innen kiinduló mozgalmaknak, ám ezek után ugyanúgy visszamaradt peremterületnek, hátszágnak mint annak előtte.

Másodsorban menedéket nyújtott olyan csoportoknak, amelyek valamilyen oknál fogva nem voltak biztonságban Irán más részein. Ilyen mozgalom volt a késősāsānida korban a mazdakitáké, ilyen volt a Sāsānidák bukásakor az ide menekülő iráni arisztokrácia, de ilyen volt a Zaydita síitáké is vagy a 11. században az iszmá'ilitáké (és ugyanezt a nehezen megközelíthető adottságát aknázták ki a 19. század második felében a baháik is, akiknek egyik fő bázisa volt és maradt főleg Māzandarān területe).³

A kaszpi-tartományok elnevezései

A térség földrajzát szemügyre véve azonnal látszik, hogy alapvetően két egységre osztható a régió: az egyik a vékony tengerparti síkság, amelyet középkori földrajzi források sālilnek, (tenger)partnak neveztek, a másik pedig egy annál kiterjedtebb hegyvidék, perzsául kūhistān (vagy qūhistān), azaz hegyvidék.

A Kaszpi-vidék déli partvidékét koszorúzó Alburz vidéke három nagy történeti régióra osztható:

Nyugaton Gīlān, melynek területéből eredetileg csak a síkságot nevezték Gīlānnak, a hegyvidéki részt, míg a hegyvidéki területeket Daylam vagy Daylamān néven ismerjük.

³ Disszertációm egyik fő kiindulópontja AĪmad Kasrawī ismert monográfiája, a „*Šahryārān-i gumnām*” volt. Pár évvel ezelőtt szert téve e kötetre döntöttem el, hogy magam is eme a „gumnām” dinasztiákkal teli területtel kezdek el foglalkozni. Kasrawī több mint hét évtizede először megjelent munkája ugyanakkor - érdekes módon - csak Gīlān és Azerbajdzsán koraközépkori dinasztiáival foglalkozik, Tabaristánnal azonban nem, vö. Kasrawī, A. (1379/2001) *Šahryārān-i gumnām, pazūhišī dar tāriḫ-i Īrān*, Tihṙān

A középső tartomány elnevezése is hasonlóan kettős, eredetileg a tengerparti síkság neve volt csak a Māzandarān, míg a hegyvidéki, nehezen megközelíthető vidéket Tabaristānnak hívták. Később azonban, körülbelül a mongol kortól, a két tartomány elnevezésében a tengerparti zónák nevei kerülnek előtérbe. Így innentől kezdve ismert ez a két tartományi név mint a két régió egységes elnevezése.

Természetesen még ezen kívül belül is léteztek olyan „mikrorégiók”, melyek sok szempontból egyben hatalmi egységek is, így például Tabaristānon belül Rūyān, Lafūr és Firīm vidéke, ezek egy-egy kisebb helyi fejedelemségek területei is voltak, nem nagyobbak néhány ezer négyzetkilométernél. Ám nem utolsósorban rendkívül jól védhető pozícióik miatt, ezek a fejedelemségek szinte évszázados elszigeteltségben fennmaradhattak.

Nézzünk a térképre és vegyük szemügyre mindezt.

Tabaristān elhelyezkedése a Kaszpi-vidéken belül⁴

Tabaristān földrajzilag a Kaszpi-vidék legelzártabb, központi fekvésű, túlnyomórészt hegyvidéki része volt, mely elnevezést főként a 7-13. század közötti időszakra alkalmazták. Ettől kezdve inkább a Māzandarān név került előtérbe. A név és elnevezés ezt követően kevésbé volt használatos.

Tabaristān földrajzilag több régióra oszlik, melyeknek elnevezései és időnként még határai feltűnő változásokat mutattak. Nem lehet világosan kialakult, kikristályosodott régiókról beszélni, sokkal inkább az aktuális politikai viszonyok szabta keretéről. Időnként egyes területekről bőséges információk állnak rendelkezésre, máskor viszont felettebb csekélyek. Emiatt Tabaristān földrajzi felosztásában némileg önkényesen a kisebb egységek talán némileg laza bemutatására törekszünk. Némely esetekben kitérünk arra is, hogy adott „mikrorégiók” milyen nagyobb politikai és/ vagy földrajzi formációkat alkottak.

Tabaristān a földrajzi szélesség szempontjából a 35. fok 45. perce és 37. foka között míg földrajzi hosszúság szempontjából pedig az 50. fok 40 perce és 54. 30. perce között található. Mint a fenti adatokból is látszik talán a terület inkább „hosszabb” mint „szélesebb” A terület

⁴Tabaristān földrajzáról mindmáig a legbőségesebb és legprecízebb összefoglalás: Rabino di Borgomale, H. L.(1928) *Māzandarān and Astarābād*, London. Mellette meg kell említeni még Bosworth és Vasmer kitűnő cikkét is az EI²-ban: Vasmer, R. R. – Bosworth, C. E. Bosworth (1991) Māzandarān, *The Encyclopaedia of Islam*², vol. VI. Leiden. 935-942.

Más szerzők mellett kiemelendő ugyanakkor Morton cikke is, mely szintén több aspektusát érinti a területnek: Morton, A. H. (1987) Dinars from Western Māzandarān of Some Vassals of the Saljuq Sultan Muḥammad b. Malik Shāh, *Iran* (25) 77-90.

szinte kizárólag hegyvidéki jellegű, az Alburz vonulatai alkotják földrajzi gerincét, azon belül is a Központi- vagy Középső-Alburz. Az eurázsiai hegységrendszer eme fiatal vonulata ma is emelkedő tendenciákat mutat, melyet a gyakori pusztító földrengések jellemeznek a leginkább.

Vízrajzi szempontból a terület túlnyomórészt a Kaszpi-tenger vízgyűjtőterületéhez kapcsolódik. A számtalan- kisebb nagyobb folyó, patak, ér szinte mindegyike a világ legnagyobb sós tavát táplálja, amint a Ôabaristāni hegyek közül többnyire gyors folyású patakként alázúdul. Csupán néhány vízfolyás mint a Siāhrūd, a Bābul, a Sihrūd, a Talār és a Čālūs az, mely a vékony síkságra érve kisebb folyóként „hőmpölyög” a Kaszpi-tengerbe többnyire tölcsértorkolatot formázva.

Éghajlati szempontból két zónát különíthetünk el Tabaristānon belül. A már korábban Curzon által találóan „szubmediterránnak” nevezett területet, mely elsősorban csapadékoságával, esős őszevel és tavaszával és kemény teleivel tűnik ki, és ahol az évi csapadékmennyiség 1000-1500 milliméter körül mozog. A másik éghajlati sávot a magashegységi éghajlat jelenti, az örök hó birodalma. A 3000 méteres magasságban kezdődő sáv tekintélyes részt hasít ki magának Tabaristānon belül, mely főleg a Sawādkūh, Lafūr és Rūdbar vidékét teszi ma is nehezen járhatóvá. Az ettől lankásabb és északabbra fekvő Sārī és Āmul környéke jóval enyhébb terület, nem véletlen, hogy itt alakultak ki a nagyobb városias települések is a muszlim időszakban, míg a magashegyvidéki zónák, elzárt völgyek egyes kisebb fejedelemségek számára kínáltak olykor egészen hosszas és szívós túlélési lehetőséget.

Mindezek után nézzük meg Tabaristān középkori és koraiújkori földrajzi helyzetét, közigazgatási sajátosságait!

2. A történeti Tabaristān

A történeti Tabaristān – a mai Māzandarān - a Tansar-levél szerint az egész Észak-Iránt magába foglaló Padiškhwārgar (Faršwādgar) tartomány részét képezte Azerbajdzsánnal, Āharral, Gīlānnal, Daylammal, Rayyal, Qūmisszel, Dāmghānnal és Gurgānnal együtt. A Padiškhwārgaršāh uralkodói titulus, mely a Qārinwand Māzyārnál is még megvan a 9. század első felében, ennek a régi, archaikus területi beosztásnak az emlékét őrzi, ám minden

bizonytalán ebben a korban archaizmusról van szó, amely a későbbi Óabaristāni fejedelmek titulusi között már nem szerepel.⁵

A név Tabaristān nyilvánvalóan egy *tabar-* tő és a jól ismert nyugatiráni *-istan* helynévképző összetételéből született. A szó etimológiáját illetően három nézet ismert. A középkori népi etimológia, mely a *tabar* „fejsze, szekerce” szóból eredezteti a tartomány nevét utalva annak erdős, dús növényzetére nyilvánvalóan délibábos.

Le Strange elmélete, mely szerint a Tabaristān név a helyi Óabari-māzandarāni dialektusban egy „*tabar*” (?) „hegy” szóból ered, szintén kételyekre adhat okot. Az így nyert „*hegyek országa*” valóban illeszkedik a földrajzi környezetbe, ám a szakirodalom sokkal inkább egy harmadik nézetet támogat. Ez pedig egy ókori, achaimenida kori népelnevezésből vezeti le Tabaristān nevét. A Strabónnál⁶ és más ókori szerzőknél szereplő tapuroi, tapyroi, tapuri, Tapyria vélhetően a Tabaristān név korai előfordulásai közé tartoznak. A tapuros, tapyros (Strabón) népcsoport antik földrajzi szerzők szerint Hyrkaniától keletre volt. Strabón szerint a tapyrosok a derbixek és a hyrkanosok között laktak Parthia szomszédságában. A rendelkezésre álló adatok szerint Hyrkaniát a későbbi Gurgānnal, lehet azonosítani, mely alapján úgy tűnik az ókori Tapyria és a koraközépkori Tabaristān elnevezések között kapcsolat állapítható meg.

Ezek alapján feltételezhető, hogy a Tabaristān névben egy ókori, az Alburz központ részeit lakó népcsoport neve maradt fent, vagyis a tartomány nem fordítható másképp mint a „tabarok (tapyrosok) országa”.

Tabaristān a sāsānida korban is ismert terület, bár az un. Tansar-levélben szereplő Jusnasf királyon kívül nem tudunk sok egyéb történetéről. Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān* c. műve ezzel a minden bizonnyal pehlevi eredetű alkotással kezdődik, melyet Ibn al-Muqaffā^c fordított le arabra a 8. században. Ezt fordította „vissza” Ibn Isfandyār perzsára a 13. század elején és illesztette be művébe. A vélhetően a késősāsānida korban íródott eredet a sāsānida társadalom egyik legérdekesebb leírását tartalmazó szöveg Tabaristānnal nem foglalkozik, csak a „címet”, Jusnasf személye ismert.⁷

⁵ Ez az archaikus elnevezés, melynek bizonytalan eredete van, Bihar szerint kapcsolatba hozható a DNc óperzsa feliraton levő Parišuvatiš névvel, mely az ott szereplő Dareios-bizalmas, Gaubaruva- (Gobryas) származására utal. A problémáról bővebben a Dābūyidákról szóló fejezetben írunk. Bivarra Malek utal (Malek, H. M.(1993-94) *The Dābūyid Ispahbads of Tabaristān*, *American Journal of Numismatics* 5/6. 105-160. *American Journal of Numismatics* 5/6. (1993-94) 109.), de nem közli, Bihar melyik írásában céloz erre.

⁶Strabón Geógraphika, Tapyria: XI. 11. 2. Tapyroi: XI. 8. 8. XI. 9. 1. XI. 11. 8. XI. 13. 3.

⁷ A Tansar-levélről bővebben: Boyce, Mary (1968) *The Letter of Tansar*, Roma. Tafā^{aa}ulī, A.(1371/1993) *Tārīkh-i adabīyāt-i Īrān pīš az islām*, Tihrān. 228-237. Tafā^{aa}ulī, A. (2000) *Sasanian Society, I. Warriors II. Scribes III. Dehqans*, (Ehsan Yarshater distinguished lectures in Iranian Studies 1.), New York Cereti, C. (2001) *La letteratura pahlavi, Introduzione ai testi con riferimenti alla storia degli studi e alla tradizione manoscritta*, Milano. 189-190.

Tabaristān a sāsānida kor végén szintén megjelenik. A Kr.u. 6. század utolsó évtizedeiben a I. Xusraw (531-579) halálát követő súlyos belpolitikai eseménye alkalmával a Bahrām Čubīn utáni időszakban Wistaxm lázadásának és önálló királyságának helyszíne a terület. Wistaxm, II. Xusraw anyai nagybátyja 591 és 597 között független királyságot kormányzott Észak-Íránban, melyet unokaöccse csak jó pár év alatt volt képes levéni. Bár bizonyítékok híján csak gyaníthatjuk, de elképzelhető, hogy már ezt megelőzően a Rayban székelő Mihrān nemzetségből származó Bahrām Čubīn is kézben tarthatta Tabaristānt, hiszen családjának székhelye igen közel esett Tabaristānhoz.⁸

Tabaristān középkori földrajzi határai Rabino di Borgomale szerint az alábbi módon húzhatóak meg: keletre Dīnājārī, nyugaton egy MalāŌ nevű falu, mely Ísāmtól délre található. A tartomány déli határa csak nagy általánosságban jellemezhető: valójában az Alburz déli hegyláncai ezek másképpen fogalmazva a vízválasztó vonal, melytől északra az ott levő patakok a Kaszpi-tengerbe folynak. A tartomány északi határa természetesen maga a Kaszpi-tenger.⁹

Ami Tabaristān középkori részeit illeti, hagyományosan a tartomány részei közé számítottak Gurgān, Astarābād, Māzandarān (vagyis a tengerparti síkság), Rustamdār (vagy más néven Rūyān), de szintén idekapcsolódtak olyan peremterületek is mint Fīrūzkūh, BisŌām, sőt időnként még Dāmghān és Kharraqān is.

Ezek alapján meg lehet különböztetni egy Ōabaristāni „magterületet”, a szűkebben kühistānt, vagyis a helyi fejedelmek székhelyeit és az attól északra, északkeletre, keletre illetve Rūyān esetében nyugatra eső területeket. Hogy éppen mikor és mit értettek szerzőink Tabaristān alatt, szintén elég változó volt. Lássunk néhány példát ennek megvilágítására. A legjobban akkor járunk, ha áttekintjük a Tabaristānra vonatkozó legfontosabb történeti-földrajzi forrásainkat, és címeiket megvizsgáljuk:

A 10. század végi *Hudūd al-Ālam* még nem is ismeri a Māzandarān elnevezést. Tabaristānt viszont részletesen tárgyalja, annak városait. Érdekes módon Rūyānt (a szövegben Rūdānt vagy Rūzānt) városként és még nem külön tartományként említi. Fontos azonban leszögezni, hogy a *Hudūd al-Ālam* nem helyi lokális krónika, hanem az Észak-Afganisztánban uralkodó Farīghūnidák udvarában született munka, így a Māzandarān elnevezés hiánya nem

⁸ Shahbazi, A. Sh. (1988) Bahrām VI. Čubīn *Encyclopaedia Iranica*, ed. Yarshater, E., vol. III. f. 5. London – New York. 520.

Shahbazi, A. Sh. (1989) BesŌām o Bendōy, *Encyclopaedia Iranica*, ed. Yarshater, E. vol. IV. f. 3. London – New York. 180-182.

⁹ Rabino di Borgomale 1928 1-3.

egyértelműen annak eleve nemlétéből ered, mivel a vele egykorú vagy korábbi arab földrajzi szerzők már ismerik e nevet.

Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān* című munkája Tabaristān címszó alatt a Gīlāntól keletre összes területet Tabaristān alatt érti a 13. század elején. Éppúgy foglakozik Astarābād és Gurgān történelmével is mint ahogy kitér Fīrūzkūhra és Rustamdārra (Rūyānra) is. Nála már feltűnik a Māzandarān elnevezés is, melyet azonban elég ritkán és főleg a Tabaristān név szinonimájaként említ szerzőnk. Nála tehát a Tabaristān mint földrajzi fogalom alatt átfogó elgondolással találkozunk. Ne feledjük, hogy Ibn Isfandyār a legnagyobb helyi dinasztia, a Bāwandidák udvari embere volt, akiknek hatalma a fénykorukban a 12. század második harmadában kiterjedt fent említett területekre (Gurgān, Fīrūzkūh stb.)! Bár Ibn Isfandyār korában már ez nem mondható el, de mégsem véletlen ezek a területek a „Nagy Tabaristān” – szemlélet jegyében egységesen kerültek tárgyalásra nála.

Ezzel szemben a 13. század második felében alkotó Amulī munkája a *Tārīkh-i Rūyān* címet viseli. Āmulī voltképpen Nyugat-Tabaristānra, Rūyān-Rustamdārra korlátozta történetét, de műve alapforrásaként egyértelműen Ibn Isfandyārt használta, vagyis a korábban még Tabaristān részeként tárgyalt Rūyān-Rustamdār most önálló fejezetként, önálló részként került előtérbe!

A földrajzi szemléletben bekövetkezett változások újabb érdekesebb állomását jelenti Mar^cašī. A 15. század második felében, tehát jó két és fél évszázaddal Ibn Isfandyār és kétszáz évvel Amulī után keletkezett *Tārīkh-i Tabaristān wa Rūyān wa Māzandarān* már jól tükrözi a bekövetkezett folyamatokat a földrajzi irodalom terén. Jól látható, hogy Rūyān itt is külön elemként szerepel, de emellett figyelemreméltó, hogy már Māzandarān is külön részként jelenik meg. Jóllehet Mar^cašī munkája is szintén dinasztikus és kevésbé regionális szemléletű, mégis érdekes látni a Māzandarān terminus hangsúlyos megjelenését a címben. Mivel a két terminus nagyjából szinonimaként alkalmazható, emiatt itt a Tabaristān jelentésének gyengülésével állunk szemben. Ez jól illeszkedik tehát abba a folyamatba, melynek során a mongol periódust követően a Tabaristān elnevezés lassan de biztosan kikopik a használatból és helyét az eredetileg csak a tengerparti síkságra majd pedig az egész régióra alkalmazott Māzandarān veszi át.

Ettől kezdve gyakorlatilag a Māzandarān elnevezést használják későbbi Òafawida vagy qājār kori forrásaink. Rabino di Borgomale szerint Tabaristān mint archaikus elnevezés megmarad, de az adminisztrációban már egyáltalán nem ismeretes. Egyetlen kivétel akad ez alól, mégpedig a qājār - kori Sārī városában 1834 és 1873 közötti időszakban eddig

megmagyarázhatatlan okokból ismét felújították a Tabaristān elnevezést az ott vert pénzerméken.¹⁰

Manapság persze a tudományos ismeretek bővülésével a szakirodalomban alkalmazott elnevezésről van szó. Ez a mai Iránban időnként a tudományos szakirodalomban előkerül mint archaizáló elnevezés, de a köznapi használatban már nem él tovább a Tabaristān név.

A történeti Tabaristān részei

Ahogy az előbbieken is utaltunk rá, Tabaristān esetében fennáll egy tágabb és szűkebb értelmezés lehetősége és forrásainkat is figyelembe kell venni, hogy milyen korból származnak, hiszen nem mindegy milyen kontextusban olvasunk e területről.

Ezzel együtt az alábbiakban igyekszem felvázolni Tabaristān alrégióit, melyek a 13. század kezdete előtti időszakban ismertek voltak.

Ami a szűkebben vett „Kis -Tabaristānt” illeti, vagyis azt a hegyvidéki magterületet, mely a mai Māzandarān déli, délnyugati részén helyezkedik el, erről Ibn Hauqal és IŌŌakhrī beszámolója a legfontosabb forrásunk a 10. századból. Ők összesen három nagy hegyvonultra, egyben hatalmi-befolyási övezetre osztják Tabaristānt.

Ibn Áuqal és IŌŌakhrī szerint az első ismert terület a szűke értelemben vett Tabaristānon belül az első kisebb területi egység a Jibal-i Fāduspān volt. *„Az egész területet falvak lepik el, melyek közül a legnagyobb Qaryat ManŌŪr (ManŌŪr falva), a másik pedig Uram Khwāst, melynek egy alsó és egy felső falva van, ezek mind egy napi járásra vannak Sārīyatól (a későbbi Sārītól – S. M.), de az egész hegyvidéken egyetlen olyan falu sem volt, mely kellő nagyságú lett volna egy Péntek Mecsethez.”*¹¹ Ez valójában a Bāwandidák területeit jelentette, akik Sārītól délre uralkodtak és területeik a Sārī és Fīrūzkūh közötti zónában helyezkedtek el.

Ibn Hauqal és IŌŌakhrī szerint a Jibal-i Fādusbān területhez nyugat felől kapcsolódik a második „kis-Ōabaristāni” zóna, a Jibal-i Qārin, vagyis a Damāwand környéke, a Qārinwand fejedelmek szállásterülete, akiknek tevékenységét főleg a 9. század első feléig ismerjük pontosan, de szórványos adataink vannak az ezt követő időszakból is ittlétükről. A Jibal-i Qārin vidékéhez tartozik a mai Lārijān, Sawādkūh és Hazārjarīb területe.

A harmadik terület, amelyet Ibn Áuqal és IŌŌakhrī Jibal-i Rūbanjnak nevez az ettől nyugatra eső zóna, későbbi nevén Rūyān, vagyis Nyugat-Tabaristān volt. Területileg a mai Óāliqāntól

¹⁰ Rabino di Borgomale 1928. 13.

¹¹ Rabino di Borgomale 1928. 6. lásd még: Vasmer –Bosworth 1991. 935-942.

északra eső zónát számíthatjuk ide. Ez a terület volt a legtovább 1597/1598-ig uralkodó helyi dinasztia, a Bādūspānida ustāndārok területe.

Eme alrégiók még további kisebb területekre oszthatóak, ha figyelembe vesszük, hogy főleg Tabaristān keleti és középső részén jó pár kisebb földrajzi egységet különböztettek meg az adott régiókon belül.

Ibn Rūstā szerint Tabaristān a következő nyolc alkörzetre oszlik: Sārī, Āmul, Felső Uram Khwāst, Alsó Uram Khwāst, Mihrawān, Ispahbadhān, Nāmīya, Tamīš, Rūyān. Ezzel szemben Ibn Rūstā tizennégy körzetet nevez meg: Āmul, Sārī, MāmŌir, Turundja, Rūbast, Mīlā, Hazār Gharib, Mihrawān, Tamīš, Tamār, Nātil, Čālūs, Rūyān és Kalār alkotják szerinte Tabaristān részeit.¹²

A Jibal-i Qārin nyugati oldalán, a Damāwandtól nyugatra terült el Lafūr és Īrābād vidéke, a tulajdonképpeni Qārinwand sásfészek. Ettől keletre, a térképre tekintve jól láthatóan az Alburz egy magas hegygerince által elválasztva található Firīm (Pirīm), a tulajdonképpeni Bāwandida magterület. Míg Lafūrtól jóval nyugatra fekszik Rūyān területén Kujūr, a 13. században megerősödő Bādūspānidák székhelye. Kujūr Raytól északra, Rūyān keleti részén található.

Rūyān esetében érdekes, hogy nyugat végpontja már Daylammal (Daylamistānnal) határos.

Rūyān esetében fontos hangsúlyozni, hogy a Rustamdār elnevezés a 13. századtól egyre inkább előtérbe kerül, de a Kujūr is megjelenik mint nem város hanem mint tartománynév. Az *Encyclopaedia of Islam*² közlése, mely szerint a Rustamdār név csak a mongol korban jelenik meg Rūyān szinonimájaként téves, hiszen már Ibn Isfandyārnál is előfordul.

Ami az egyes helyneveket vagy fontosabb földrajzi objektumokat illeti, fontos kiemelni még néhány olyan helyet, amelyek a 13. század előtti periódusban ismertek voltak. Ezek kisebb hegyvonulatok és egyben hatalmi területek, melyeket a helyi fejedelmek történetéből ismertek. Mindegyikre jellemző, hogy egy-egy helyi fejedelemtől nevezték el, az is jellemző, hogy ezek viszonylag korai, Dābūyida vagy Qārinwand uralkodók voltak.

Így Windād-Ummīd Kūh területe, mely közvetlenül Āmultól délre fekszik. Ummīdwār Kūh mely később Amīrā Kūh formára torzult, Āmultól keletre. Kūh-i Šarwīn (mai nevén Kūh-i Šalfīn) Kelet-Tabaristānban Fīrūzkūh és Sawādkūh között terült el. Šahryār Kūh Ibn Isfandyār szerint Sārītól délre található Firīm (Pirīm) területén. Nišāpūrból Wīmān át Tabaristānba menet Wandāhāza Kūh területét érinti a Tabaristānba belépő utazó. Végül Farrukhān Fīrūzkūhot kell kiemelni, mely azonos lehet Fīrūzkūhhal.

¹² Ibn Rūstā 149, 18. l. in: Unvala, J M. (1938) *Coins of Tabaristan and Some Sassanian Coins from Susa*, Paris. 30.

Mindezek a területek tehát az un. „Kis-Tabaristān” területéhez kapcsolódnak. Vagyis ahhoz a zónához, amely minden körülmények között Tabaristān néven volt ismert a 13. század előtt. Most lássuk az ezen kívül eső térségeket. Legelőször a szűkebben vett Māzandarānt kell megvizsgáljunk.

Maga a név eredete problematikus, Dorn és Rabino di Borgomale szerint a név eredetileg Mūzandarūnnak hangzott, utalva egy Mūz nevű hegységre Gīlān és Tabaristān határánál, mely egészen Lār-i QaḶrān és Jājarm területéig nyúlt. Rabino di Borgomale szerint mivel mindezek a területek a Mūz hegységen belül feküdtek („Mūz-andarūn”), ezért kapta a terület e nevet. Mindenesetre azt le kell szögezni, hogy a név etimológiája ezzel együtt is kérdéses és olyan területeket is magába foglal, melyek egyáltalán nem e hegyvidéki térséghez tartoznak. Sőt, a szűkebb értelemben vett, mongol kor előtti Māzandarān nem igazán hegyvidéki jellegéről ismert, sokkal inkább a vékony síkságot sorolhatjuk ide.¹³

Māzandarān eredetileg Tamīšától és az anjadani erdőtől Namakābrūdиг terjedt, amely Rustamdārtól (Rūyāntól) választotta el. Itt érdekes egy megjegyzést tenni. Rūyān és ezáltal Māzandarān határai is megváltoztak a kései szeldzsuk időkben. Marᶜašī szerint Rūyān határai eredetileg Sī Sangāntól vagyis a Manhīr folyótól MalāḶ városáig (Lāngarūd közeléig) nyúltak, de 1142-ben az aszaszinoknak átadott területek miatt Namakābrūdиг terjedt ki Rūyān határa Gīlān felé, míg Amultól nyugatra Alīšarūdиг terjedt ki. 1193-ban azután újabb változás történt, ekkor Sakhtsarig vitték vissza a határt Namakābrūdigtól, ezzel kialakítva a mai nyugat-māzandarāni határokat.

Kelet-Māzandarān a 13. századtól kezdve gyakorta viselte a Ispahbad vagy Ispahbadān elnevezést is az ottani Bāwandida ispahbadok hatalmára emlékeztetve.

Gurgān, mely csak a 12. században tartozott a Bāwandida ispahbadok uralma alá időlegesen kelet felől, Dinārjarītól, Tabaristān legkeletibb részétől indulva az anjādāni erdőnél érte el a szűkebben vett, mongol kor előtti Māzandarān határait. Az anjādāni erdő Tamīša mellett található, mely közvetlenül az Ispahbad Farrukhān által a Dihistān felől betörő ellenséges erők ellen ásatott árokrendszer mellett feküdt. Astarābād és környékét a középkorban Bīrūn Tamīšának, az ettől nyugatra eső kelet-māzandarāni területeket Andarūn Tamīšának nevezték.¹⁴

¹³ Rabino di Borgomale 1928. 3., a témához lásd még egyéb „népi etimológiai” megoldásokat: Sūrtījī, S. (1381/2002) *Qilāʿ-i bāstānī-i Māzandarān*, Tihᶜān 1381. 21–23.

¹⁴ Rabino di Borgomale 1928. 8-9.

3. Tabaristān régészete

Kevésbé ismert, emiatt (is) fontos, hogy a korábbi földrajzi áttekintés után foglalkozzunk a koraiszlámkori Tabaristān régészeti emlékeivel. Ez azért lényeges, mivel eddig alig történt kísérlet, hogy írásos forrásainkat megpróbáljuk összhangba hozni a Kr. 7-13. század régészeti adataival. A feladat nem könnyű, hiszen az írásos források meglehetősen jól ismertek és nem lehet arra számítani, hogy újabb fontos krónikák kerülnek elő erre a korra vonatkozóan. Régészeti téren még talán a numizmatikai adataink a legbőségesebbek, ezek alapján ha nem is teljes, de valamelyest vázlatos képet nyerhetünk a 8-13. század történetéről. A Dābūyidák, a Qārinwandok és a Bāwandidák pénzérméi sokat segítenek az adott dinasztia vagy uralkodó szövetségi rendszerének feltérképezésében vagy vallási hovatartozásának megismerésében. A kettő – politikai szövetségi rendszer és vallási hovatartozás – gyakorta szorosan kapcsolódik egymáshoz.

Ám ezzel együtt sem kaphatunk képet a terület egészéről, ha nem vizsgálánk meg koraközépkori régészeti anyagát. Ez azonban nem egyszerű feladat, hiszen meglehetősen kevés ásatási anyag ismert erről a területről. Két kutató emelhető ki mint akik többé-kevésbé foglalkoztak a koraközépkori Tabaristān régészetével. Az egyik ʿAbbās Šāyān, neki közel hetven éve megjelent monográfiája *Kitāb-i Māzandarān mustamil bar au^a’-i juḡhrāfiāi wa tāriḡhī-i Tabaristān* (Tih-rān 1312), az egyetlen monumentális történeti földrajzi áttekintés a térségről, mely azonban több mint hetven éve látott napvilágot. Ennek következtében sok minden elavult benne, habár a forrásokat igen jól ismeri, de Šāyān Rabino di Borgomale művein kívül egyáltalán nem támaszkodhatott semmilyen másodlagos forrásra, főleg nem régészeti adatokra, mivel ebben a korban, a két világháború közötti korban még egyáltalán nem voltak régészeti feltárások a mai Észak-Irán, Tabaristān térségében.

A másik annál fontosabb forrásmunka szerzője Sāmān Sūrtjī, aki közel négy éve jelentette meg fontos monográfiáját *Qilā’-i bāstānī-i Māzandarānī* címmel. Ebben a munkában a szerző, aki maga is a māzandarāni kulturális igazgatóság munkatársa, régész, szisztematikusan bemutatja, régészeti alaprajzokkal és az időközben általa végzett feltárásokkal az egyes māzandarāni várakat, melyek túlnyomó többsége a mongol kor előttről származik.

Ami azonban ezen erődöket illeti, ahogy Sūrtjī is beismeri, számos helyen csak terepbejárás történt, és szisztematikus régészeti feltárás egyáltalán nem történt. Könyvében a már meglevő ásatási anyagokon kívül a terepbejárás során gyűjtött kerámia anyagot és akkor történt

mérések anyagait adja közre. Kötetének előképe saját bevallása szerint Manūcihr Sutūdának az iráni aszaszin erődökről készült könyve és személyesen Sutūda tanácsai is sokat segítettek elkészítésében.

Sūrtijī kötetében összesen tizennégy erődöt mutat be. Miután röviden összefoglalja Māzandarān, Tabaristān és Rūyān fő történeti sajátosságait, minden egyes erődöt igyekszik aprólékosan bemutatni, főként azok régészeti sajátosságait, jellemzőit összefoglalni kitérve az adott erőd építési sajátosságaira is. Minden alkalommal igyekszik támpontokat találni az adott erőd építési korára is.

Az eddig rendelkezésünkre álló adatok szerint a ma ismert Óabaristāni erődök túlnyomó része a késősāsānida korban, vagy késősāsānida előzményeket követően a koraiszlám periódusban, a Dābūyidák, a két csoportra osztja őket: egyfelől ténylegesen erődként funkcionáló épületekre, másfelől őrtornyok, jelzőtornyokat különít el.

Azt is fontos hangsúlyozni, hogy Sūrtijī munkája csak az első lépés a teljes Óabaristāni erődrendszer felmérése felé, mivel olyan fontos erődök mint Fīrūzkūh vagy Firīm egyáltalán nem szerepelnek benne. Nem tudni mi vezette a szerzőt, hogy pont ezeket az erődöket vizsgálja meg, mindenesetre lényeges erődök maradtak ki a teljes Óabaristāni erődrendszerből. A kötetben szereplő erődök építészeti sajátosságai egyértelműen a sāsānida várépítészet erős hatását tükrözi, formaviláguk, építészeti megoldásaik a Kaukázustól a *Ūdd-i Iskandarig* és *Takht-i Sulaymānig* terjedő sāsānida paloták, várfalak és erődök megoldásait utánozza. Boltíveik, bejárati kapuik, kupoláik maradványai mind-mind erős sāsānida hatást mutatnak. A helyi viszonyokból fakad viszont a faelemek kiterjedt használata, számos helyen fennmaradtak faoszlopok, fazsindelyek és egyéb faelemek maradványai. A sāsānida előzményekre támaszkodó Óabaristāni várépítészet nem nélkülözhetette a korlátlan mennyiségben rendelkezésre álló faanyagot.

E dolgozat szerzője maga is járt egy ilyen észak-iráni erődben néhány évvel ezelőtt. A *Qal'a-i Rūdkhān*, ez a mai formájában a szeldzsuk korban épült bizonyosan nem aszaszin kézben levő gīlāni erőd stílusában, boltíveivel sok szempontból hasonlít a tőle keletre, Óabaristāni erődökre. A *Qal'a-i Rūdkhān* a maga nemében is a tipikus „rablóvár, sasfészek” eseteit szaporítja. Építészeti megoldásai a sāsānida kort utánzó észak-iráni konzervatív stílus jegyeit mutatják.¹⁵

Visszatérve Sūrtijī könyvéhez, munkája nagy hiányossága, hogy nem mellékel térképet hozzá, és így nem minden erődöt lehet beazonosítani jelen tudásunk szerint. Az egyes erődök leírása

¹⁵ Mivel a helyszínen csak szűkszavú ismertetés volt olvasható perzsaül az erődről, és sajnos azóta sem sikerült számottevő szakirodalomra szert a *Qal'a-i Rūdkhān*-ról. Látogatásunk 2002 nyarán történt.

szakszerű és precíz, de összefoglaló térkép nem készült könyvéhez, ami feltétlenül megnehezíti a kutatást.

Nézzük meg hát a Óabaristāni erődöket!

1. Qalʿa-i Māzyār (Warask) ¹⁶

A néphagyomány szerint a qārinwand Māzyār erődjének tartott vár romjai Sawādkūh környékén találhatóak. A tengerszint feletti 1900 méteres magasságban emelkedő büszke erőd. A részben természetes sziklafalakkból „kinövő erőd” építési ideje minden bizonnyal a korai iszlám kor, a 8-9. század lehetett. Arra azonban nincs még egyértelmű bizonyíték a vár elnevezésén kívül, hogy ezt az erődöt valóban Māzyār építtette volna. Az egykor négy emeletes vártorony még ma is 13 méter magasságban áll, négy szintje közül pedig három marad meg mára. Kiemelendő a vár monumentális bejárati kapuja is, mely boltívének magassága 2, 2 méter, szélesség 1,8 méter, falainak vastagsága 1 méter.

Dīw-i sifid erődje

Dīw-i sifid erődje mindössze egy kilométerre található a Duāb - Warask főúttól, KhāŌirkūh közelében, egy a területen emelkedő, mintegy 80 méteres domb tetején a Talār folyó mentén. Nem messze található az un. Ispahbad Khuršīd boltívétől („Tāq-i Ispahbad Khuršīd”). Az erőd kulcsfontosságú szerepet játszott, a Simnān és általában véve az iráni fennsík felé vezető út ellenőrzésében, a közeli Ispahbad Khuršīd boltívének őrségével együttműködve. A klasszikus hegyi erőd példája áll előttünk, melynek története igen szorosan kapcsolódik az egész vidék históriájához. Mivel az erődben eddig szisztematikus régészeti feltárás nem történt meg, emiatt csak Sūrtijī terepbejárásának eredményeit ismerjük, aki azonban igyekezett felmérte az erődöt.

A Dīw-i sifidből eddig előkerült leletek, főleg kerámia alapján kijelenthető, hogy az erőd a timurida és a Óafawida korban még lakott volt. Jelentőségének megszűnt a 16. század végi, I. ʿAbbās – kori jelentős belpolitikai változásokhoz, mely maga után vonta a peremvidéken élő kisdinasztiák bukását és egyúttal a területek szorosabb ellenőrzését. Az erőd jelentősége nyilván ekkor szűnt meg.

¹⁶ A továbbiakban lásd Sūrtijī 25-128.

A több helyenként kör-, helyenként pedig ovális bástyával rendelkező, olykor egy méter vastag falakkal rendelkező erőd építési ideje nem ismert. Fennmaradt részletei alapján Sūrtījī a késősāsānida vagy koraiszlám periódusra datálja Dīw-i sifīd erődjét.

Ispahbad Khuršīd erődje

Ispahbad Khuršīd erődje közvetlenül ott magasodik a Dīw-i sifīdi erőddel szemben, a Simnān felé vezető út keleti oldalán.

A Sūrtījī jelenlegi ásatásainak tárgyát képező erőd talán az egyik legjelentősebb régészeti forrása lesz a koraiszlám Tabaristānnak, ha sikerül az ottani régészeti munkát befejezni. A vár elnevezése kétséget kizárólag a híres dābūyida fejedelemre, a dinasztia utolsó tagjára, Ispahbad Khuršīdra utal. Az arabokkal szemben elbukott fejedelem utolsó mentsvára volt – lehetett ez az erőd, ahova már utolsó heteiben vette be magát 760-ban – Sūrtījī szerint. Ispahbad Khuršīd erődje valójában nem is erőd, hanem egy hegy oldalába fűrt járatok, boltív, és kisebb bástyák összessége.

A gigantikus „hegy-erőd” talán leglátványosabb részlete a 85 méter magas boltív, mely vár északi oldalán emelkedik. A természetes sziklafalból kiasított óriási boltív, talán egy nagyobb szabású befejezetlen épület része lehetett, mely azonban nem készült el. Erre utal a boltív alatti járatrendszer is, ahol több megkezdett és befejezetlen, időnként meghökkentő stílusú fülkerészletet találunk. Az egész épületnek kétségtelenül van egyfajta menedékhely-jellege. Klasszikus értelemben nem tartható várnak, inkább egy terepviszonyokat jól ismerő személy vagy csoport búvóhelyének. Mindezek alapján ez az erőd talán összekapcsolható a dābūyida dinasztia történetével, és csábító lenne azt feltételezni, hogy ez adott otthont Ispahbad Khuršīdnek az arabok előli utolsó mentsvaraként.

Kanglū erődje

A sāsānida hagyományokra épülő Ōabaristāni erődépítészet egyik fontos példája Kanglū vára, mely Warask közelében található. A közel 3000 négyzetméter alapterületű erőd jó állapotban maradt fent. A kanglūi erőd egyértelműen a sāsānida korra nyúlhat vissza, mivel az ott talált kerámiaanyag is ezt támasztja alá és az építészeti megoldások is ezt támasztják alá.

Az erőd egész hegygerincet foglal el, építészeti megoldásai erősen emlékeztetnek a korábbi erődökre, mint például Dīw-i sifīdre. A helyenként két emeletes, boltívvel tagolt erőd

óriási bejárati kapuja és falrendszerének megoldásai mindenképpen a korai iszlám vagy a késősāsānida korra datálják a kanglūi erőd megépítését.

Külön figyelmet érdemel az erőd téglából készült bástyarendszere és belső boltíves csarnokai melyek szerencsésen jó állapotban maradtak meg.

Malik Bahman erődje

Malik Bahman erődje Lārijān közelében, az Āmul-Tihriān főúton található, Šūnādašt település közelében. Az erőd a tengerszint felett körülbelül 1600 méterrel fekvő igazi sasfészek, mely háromemeletes magasságban maradt meg. Az egykori lépcsőrendszere szintén nagyjából megmaradt. Szintén érdekes és részben a korábban leírt Ispahbad Khuršīd erödhöz köthető sajátossága a vár termeinek barlangszerű jellege, vagyis az egyes lépcsősorok helyenként olyan termekben végződnek, ahol üreges kifaragott ablaktalan „termek” találhatóak.

Az elnevezés, Malik Bahman erődje, nyilvánvalóan az erőd utolsó parancsnokához, a ʿĀfawida I. ʿAbbās korában élt bādūspānida Malik Bahman lārijāni ustāndārhoz köthető. Mindezek alapján feltételezhető, hogy ez az erőd legalábbis a 16. század végéig, a közvetlen ʿĀfawida hatalomátvételig a helyi bādūspanida ustāndār kezében volt. Ezzel azonban nem kaptunk választ arra, hogy mikor is épült Malik Bahman erődje. A vár ásatási területén Sūrtījī által végzett kutatások során megállapítást nyert, hogy az első és második ásatási réteg kerámiaanyaga a Kr.u. 11-12. századra datálhatóak és ekként a disszertációban vizsgált korszak kései periódusához tartoznak. Így Malik Bahman erődje megépítésének esetében a *terminus post quem* a keresztény ezredforduló éveit számítanak. Azt azért hozzá kell tenni, hogy szisztematikus régészeti ásatás mindmáig nem történt a meglehetősen nehezen megközelíthető erőd területén.

Mārkūh erődje

Ha az ember kocsival vagy autóbuszszal közlekedik a Kaszpi - tenger kies déli partvidékén, nem messze Rāmsartól váratlan régészeti meglepetésben lehet része. A Māzandarān keleti részén, nem messze a gīlāni tartományi határtól található Mārkūh különleges látványt nyújt az odaérkezőnek, és esetében nem is kell különösebben megerőltető hegyi túrára rászánnia magát senkinek. A tengerpart mellett pár száz méterre futó úttól mindössze két kilométerre délre eső Mārkūh (mely Sūrtījī szerint nem 'Kígyóvár' jelent, hanem a helyi gīlāki-

māzandarāni nyelvben a modern perzsa Kūh-i mādar 'anyavár, anyavára' szerkezetnek felel meg. A szerző nem közli adatának forrását és nem utal rá, hogy a név esetleg egy helyi legendához kötődne.)¹⁷ egy kétszázötven méter magas dombon emelkedik. Körötte mindenhol még a Kaszpi-mélyföld terjedelmes rizsföldjei nyújtóznak. A domb tehát előreugrik, mintegy a pár kilométerre mögötte emelkedő Alburz láncainak előretolt bástyája, magányos előőrse.

Mārkūh erődje viszonylag kis területű mintegy 400 négyzetméterével. Sajnálatos módon az 1970-es években itt létesített rádió-televízió átjátszóállomás következtében kiépített infrastruktúra miatt a hely túlságosan ismert lett a műkincsvadászok és illegális ásatások kincskeresői számára, akik nem kívánt módon járultak hozzá a hely „feltárásához”. A szabálytalan négyszög alakú erőd jó állapotban maradt meg, falainak vastagsága 2, 6 és 2 méter között váltakozik, és magassága helyenként a hat méter is eléri.

Bár szisztematikus ásatás még mindig nem történt a vár területén, de a főleg a helyszínen talált kerámia és a nagyméretű téglák használata valószínűsíti, hogy Mārkūh vára késősāsānida vagy koraiszlámkori erődként épülhetett meg a 7-9. század táján.

Gardan erődje (Tunukā vára)

Látótávolságnyira Mārkūhtól szintén Rāmsar mellett található meg Tunukā vagy régebbi, középkori nevéen Gardan erődjét. A Tunukābuntól nem messze a tengerpart mentén levő Kharamābād közelében hét kisebb domb emelkedik. Ezek egyikeként található meg azt az erődöt, mely talán egyedülálló módon egészen a 20. század elejéig megőrizte katonai, stratégiai jelentőségét.

Az erőd a hét domb egyikén, mintegy 450 méteres magasságban emelkedik ki, tehát fekvése hasonló a közelében levő Mārkūh erődjéhez. Nem kétséges, hogy a közelben levő Tunukābun is az erődhöz való közelsége miatt nyerte el nevét ('Tunukāalja'). A Gardan elnevezést középkori forrásokból ismerjük, Āmulī egyik helye alapján azonosíthatjuk be Tunukāval. Ugyanő szól először az erődről a Kr.u. 12. századból, amikor a helyi bādūspānida ustāndār Hazārasf háborúzott itt Malik Ardašīrral, egy helyi arisztokratával. Mar^cašī a gīlāni, Mar^cašī sayyidok itteni térnyerésének tárgyalása közben említi meg egy alkalommal Tunukā erődjét, amikor a Tunukāt ostromló gīlāniak véres vereséget szenvedtek a vár falai alatt.

Manūčīhr Sutūda szerint az erődöt a 19. században a qājār Ńa^cd al-daula herceg felújította és katonai erődként használta. A 20. század elején pedig a az un. jangalī mozgalom korában

¹⁷ Sūrtijī 81.

Mirzā Kučik Khān, a mozgalom vezetője rejtőzködött itt pár hétig mielőtt Ri^a Khān seregei be nem kerítették és el nem fogták.¹⁸

Tunukā sem a nagyméretű erődök közé tartozik, mindössze 350 négyzetméter alapterületű, de lényegesen rosszabb állapotban maradt meg mint Mārkuh. A hosszas használat, a 20. századig tartó konfliktusok – úgy látszik – nem járultak hozzá, hogy ez az erőd jó állapotban maradjon fent. A durván négyszög alakú erőd egykori falainak vastagsága 1,5 és 3 méter között váltakozott.

Az erőd kiemelt katonai, stratégiai fekvése és frekventált használata miatt azonban hátrányokkal is járt. A Óabaristāni erődök többségéhez képest rosszabb állapotban maradt meg és máig hiányzik a szisztematikus régészeti feltárása. Mindezek alapján csak annyit lehet megállapítani, hogy Tunukā (Gardan) erődje a 12. század előtt már állt.

Kījā Kalā és Kāfir Kalā

A Sārītól 19 kilométerre délre eső °Amra falu körzetében két egykori erőd maradványait fedezheti fel az odavetődő utazó, nem messze a Sārī– Simnān autópálya mellett az Alburz alacsonyabb vonulatai mentén Kelet-Māzandarānban. Kījā Kalā māzandarāniul ’Leányvár’ és Kāfir Kalā vagyis ’Pogányvár’ erődjeinek romjai találhatóak itt, nevük eredetét, a hozzájuk fűződő helyi legendákat eddig senki sem vizsgálta.

Az elzárt völgykatlanban fekvő erődök egykori történetéről nem lehet sok konkrétumot tudni, hiszen eddig semmilyen epigrafikus emlék nem került elő belőlük és emellett a környező lakosság mezőgazdasági tevékenysége is jelentősen megrongálta állagukat.

A két erődből előkerült szórványos kerámiaanyag feltételezi, hogy az erődök a legalább sāsānida korúak, ha nem régebbiek voltak, de ennél többet nem lehet biztosan állítani róluk. Kāfir Kalā esetében Sūrtijī úgy gondolja, hogy az erődöt a koraiszlám századaiban is folyamatosan használták. A két erődre vonatkozólag nincsen írásos forrásunk, mivel azonban Sārī közelében találhatóak, emiatt felvethető a koraközépkori Bāwandida dinasztia itt székelő ispahbadjaival való szoros kapcsolatuk, mivel ismeretes, Sārī ennek a dinasztiának a központja volt és főleg a 11. század végétől a 13. század elejéig, az un. Ispahbadiyya – ág uralma alatt kiemelten fontos szerepe volt.

Dīwčāl (sárkánylyuk) vára (Takam)

¹⁸ Sūrtijī 86-87.

Takam falva 25 kilométerre fekszik délre Sārītól. A falu egyúttal a Sārī–Simnān autótól közelében, egy meglehetősen ősi kaszpi-útvonal mentén fekszik. Takam feletti dombon emelkedik Dīwčāl (magyarul sárkánylyuk) várroma. A stratégiai szempontból remekül védhető, manapság is nehezen megközelíthető dombon emelkedő erőd meglehetősen rossz állapotban maradt fent.

Szemben a többi erőddel, melyekről szinte semmi semmilyen legenda nem ismeretes eddigi forrásainkban, Ördöglyuk erődje a Rustam legendakörhöz kötődik. A helyiek elmondása Rustamhoz kapcsolódik a vár neve is. A legendák szerint egykor az erődben két sárkány lakott, Khārčang és Ārčang. Amikor Rustam ideért, mindkettőjüket megölte és Ārčangot behajította a vár kútjába, és azóta hívják az erődöt Sárkánylyuknak.

Az erődnek csak alapfalai maradtak meg, egyetlen nagyobb falrészlete nem ismeretes. Az alapfalak másfél-két méter vastagok voltak. Az erőd egykori jelentőségét jelzi, hogy meglehetősen nagy alapterületű, 2000 négyzetméteres volt.

A rendelkezésre álló kerámiaanyag főként a 13-14. századból, az ilkhānida periódusból származik. Egyértelmű utalás nincsen forrásainkban az erőd lerombolására, de a maradványok azt sejtetik, hogy Dīwčāl a mongol kor után teljesen elnéptelenedett. A vár korábbi mongol kor előtti helyzete sem ismeretes, mivel semmilyen írásos forrás vagy epigráfiai anyag nem áll rendelkezésre róla. Dīwčāl építésére és használatára a *terminus ante quem* tehát a 13-14. század.

Saʿidābād vára

Saʿidābād erődje szintén Sārī közelében fekszik, attól délnyugatra, a Sārī - Kīāsar út 85. kilométerénél kell jobbra fordulni, hogy az onnan tizenöt kilométerre fekvő Saʿidābād faluhoz érjünk. A falu felett emelkedő erődről nem sokat tudni. Az egykori erőd 1000 méter tengerszint feletti magasságban állt és mintegy 300 négyzetméter alapterületű lehetett.

Saʿidābād vára sok mindenben hasonlót bizonyos kelet-māzandarāni erődkhöz. Különösen Dīw-i Sifid tűnik hozzá erősen hasonlónak, hiszen az amúgy rossz állapotban levő feltáratlan erőd alatt különböző barlangjáratok bejáratai figyelhetőek meg. A helyiek elmondása szerint az egyik barlangjázat hossza mintegy kilencven méter lehetett. Ebből azonban csak alig pár méter járható manapság, az is csak hason csúszva vagy guggoló járásban. Sūrtjī, aki a helyszínen úgy látszik csak előzetes terepfelmérést végzett, megdöbbenve vett észre egy

emberi állkapcsot is az egyik alagútban. Emellett a vár területén egy kerámiakészítő műhely maradványai is láthatóak.

Sūrtījī szerint az itt talált leletek, kerámiaanyag és építészeti sajátosságok alapján Saʿīdābād erődjének építése a Kr. 11-12. századra datálható.

Kāfir qalʿa (qalʿa-i pāyān)

Bihšahrtól hét kilométerre keletre a Bihšahr-Gulgāh autóúttól ötszáz méterre emelkedik egy kisebb síkság közelében Kāfir qalʿa erődje. Bár Rabino di Borgomale és más helyi szerzők már korábban emlegették az erődöt, de szisztematikus vizsgálata mai napig nem történt meg.¹⁹ Az erőd meglehetősen romos állapotban maradt fent, egyetlen viszonylagos épségben megmaradt része egy medence.

Az erőd kerámiaanyaga egyértelműen a Kr.u. 11-12. századra datálható és ekképpen a dolgozatban vizsgált korszakhoz kapcsolódik.

Az erőd régészeti feltárása mai napig várat magára.

¹⁹ Rabino 1928. 168. Surtījī 124.

IV. Források, problémák – a korai muszlim Tabaristān írott forrásai

1. Előzmények – a muszlim történetírás kezdetei

Tabaristan forrásainak helyes értékeléséhez szükséges áttekinteni röviden a muszlim történetírás különböző fázisait, kialakulásának lépéseit, mert sok szempontból ez hozzásegít ahhoz, hogy megértsük az észak-iráni tartomány sajátosságait.²⁰

A történetírás definíciója szerinti munkák – alkotások, melyek egy bizonyos kor vagy személy történetét örökítik meg az utókor számára, különféle szempontok (dinasztikus, eszkatologikus) szerint elrendezve, nem születtek az iszlám előtti Iránban.

Feliratok, pénzek szövegei, vallási és epikai jellegű alkotások tartoznak a genuin preislám források közé az Akhaimenidáktól a Szaszanidáig tartó időszakban. Hogy ennek ellenére fogalmat alkothatunk egyes korszakokról, azt a fenti forrásokon túl a klasszikus (latin-görög) történetírói hagyománynak köszönhetjük. *Hérodotos*, *Xenophón*, *Dio Cassius* olyan adatok tömegét tartotta fenn az ókori Iránról, amelyek ismerete nélkül egészen másfajta modern összefoglalások születnének a modern kutatásban. Hiszen így csupán a helyenként meglehetősen hézagos helyi forrásokra támaszkodhattak volna a klasszikus auctorok szövegeinek hiányában.

Az iszlám kori Irán merőben más képet mutat. Itt a klasszikus források, mint külső, nem helyi eredetű forráscsoport szerepét az arab történetírás játssza (bár a kapcsolat egyértelműen szorosabb, mert számos arabul alkotó történetíró perzsa származású és anyanyelvű volt), ám a 10-11. század fordulójától kezdve megszületik az arab mintákat alapul vevő klasszikus perzsa történetírás is. Ettől kezdve a kettő – arab és perzsa történetírás - egymás mellett halad, bár azt le kell szögezni, hogy az Iránra vonatkozó arab történetírói művek túlnyomó része a korai időszakra, főképp a még hatalma teljében levő kalifátus korára vonatkozik, és nagyrészt akkor is íródott. Az alapvető különbség tehát abban rejlik az iszlám előtti periódushoz képest, hogy

²⁰ A muszlim történetírás általános jellemzői és kezdetei, kialakulásának bemutatása esetében az alábbi műveket használtuk: C. Brockelmann (1996) *Geschichte der arabischen Literatur*, Zweite Auflage, Leiden, New York, Köln. F. Sezgin, F.(1967) *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Band I, Quranwissenschaften, Hadit, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik, Bis ca 430 H. Leiden. Rosenthal, F. (1968) *A History of Muslim Historiography*, Leiden. Bosworth, C. E. The Persian Contribution to Islamic Historiography in the pre-Mongol Period, in R. Hovannisian and G. Sabagh (1998), (eds.) *The Persian Presence in the Islamic World*, Cambridge, 1998, pp. 218-36. Busse, H. (1987) Arabische Historiographie und Geographie H. Gätje (ed.) *Grundriß der Arabischen Philologie*, Band II. Literaturwissenschaft, Wiesbaden 264-276. Khalidi, T. (1994) *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge. Robinson, Ch. (1997) *The Study of Islamic Historiography: A Progress Report*, *JRAS*, 199-227. Lewis, B. Holt, P.M. (1962) *Historians of the Middle East*, Oxford.

itt van helyi nyelvű történetírás is, miközben a „klasszikus” arab historiográfia is alkot műveket Iránról.

Az alábbiakban jellemzendő folyamatok (az arab történetírás fejlődése, a perzsa historiográfia megszületése) nem választhatóak el azonban komoly történelmi eseményektől, a kalifátus felbomlásától, a különféle helyi dinasztiák színrelépésétől és ideológiai sajátosságaitól sem.

A történetírás kezdetei az arab irodalomban

A perzsa és az arab történetírás kezdetei közösek. Ezért szükséges áttekinteni az arab irodalom kezdeteit.

Az arab irodalom kezdetei az iszlám előtti hagyományhoz kapcsolódnak, Az egyes törzsek saját hagyományai (*ayyām al-^carab*), fejedelmeik genealógiája (*nasab*), tettei, összecsapásaik, ellenfeleik gúnyolása (*hijā'*) története volt az a csíra, amelyből a par excellence arab történetírás kisarjadt. Ez azonban eredendően orális hagyomány volt, s csak a Hidzsra első évszázadában kezdte őket néhány filológus összegyűjteni. Wahb b. Munabbih és ^cUbaid b. Sarya voltak a legelsőek, akik munkáit későbbi évszázadokban többen átvették (Ibn Ishāq, ^cAbd al-Malik b. Hišām, Tabarī, Ibn Khaldūn).Az egyes törzsek saját hagyományainak filológiai vizsgálata, nemritkán gazdasági okok miatt is, tovább virágzott a második században, számosan foglalkoztak ezzel a kérdéssel, akik közülük leginkább Abū ^cUbaida és Hišām b. Muġammad al-Kalbī személye emelhető ki.

Az iszlám kezdetén mindenféle tudomány, így a történetírás kezdetei szorosan összekapcsolódnak a Próféta életével és tevékenységével. A genealógia tudománya továbbél, és most már a *muhājirūn* és az *anŌār*, a badri csata stb. csoportjaira nézve gyűjtik össze a hagyomány adatait. Ezekből fejlődik ki mindaz, amit később *Īadīth* címszó alatt tart számon az utókor. A *hadīth* szigorú értelemben a prófétára való közlések összessége, tágabb értelemben viszont már történeti tárgyú elbeszélések egy kisebb csoportját is magába foglalja. Egy másik nagyon korai formája a történetírásnak a *Īadīth*- on alapuló *maghāzī*, a a próféta háborúinak története. A *maghāzī* gyűjtemények is már nagyon korán megjelentek (8. század első felében pl. al-Zubair, al-Úuhrī). A *magāzī* irodalom csúcsa Ibn Isġāqnak a prófétáról írott életrajza volt a *Sīrat rasūl Allah*, ez egyben már az un *sīra* irodalom kezdete volt. Ezt követően számos, a próféta életét feldolgozó mű született. Figyelemreméltó tény, a *maghāzī* és *sīra* irodalom szerzőiből sokan nem arab származásúak voltak (*mawālī*), ezzel együtt azonban nem lehet kimutatni valamiféle külső (perzsa, szír, görög) hatást műveikben.

Mint látható, egyfajta folyamatosság vagy lépcsőzetesség volt jellemző az arab történetírás kialakulás gyökereinél. Kezdve az iszlám előtt törzsi hagyományokkal, amelyek alapján alakult ki a *Īadīth* irodalom. A *Īadīth*-ra épült a *maghāzī* irodalom, majd pedig ezt követte a *sīra* irodalom. Közös jellemzőjük, hogy mindegyik esetében fontos a hagyomány igazolására vonatkozó isnād, azaz a hitelesség érdekében a hagyományozók láncolatának megadása.

A történetírás genezise és fokozatos differenciálódása mellett nem mellékes megemlíteni a történetírásról mint tudományágról a muszlim tudományelméletben kidolgozott nézeteket sem. Milyen státusa és milyen funkciója volt a korabeli muszlim filozófiai, tudományfilozófiai alkotásokban történettudománynak?

Rosenthal szerint a történetírást nem tekintették külön metodológával és és céllal rendelkező *‘ilm*-nek a koraközépkori muszlim tudományosságban.²¹ Ezzel szemben Meisami utal rá hogy a legtöbb történetíró maga is valamilyen más tudományág művelőjeként igenis tudományként tekintett a történetírásra. Mas‘ūdī szerint a történettudomány és a történetírás minden tudományok forrása volt és maga is megfelel az az arab logika kritériumainak. Különösen a különböző történeti művek okító, tanító, a tökéletes uralkodó és uralkodást bemutató szerepét hangsúlyozzák forrásaink. A múlt példákat mutat fel – jókat és rosszakat egyaránt – melyek okulásul szolgálnak a későbbi uralkodók számára. A történelem egyének, individuumok műve, ezért a fejedelem számára feltétlenül okulásul szolgál. Mindezzel természetesen a muszlim történetírás sokban hasonlít a középkori és koraújkorai Európa királytükreire, egyben közös gyökereket ápol a klasszikus antikvitás auktoraival is.²²

Ami a történetírás klasszifikációját illeti, a Sāmānidák korában élt al-Khwārizmī a *Mafātiġ al-‘ulūm*-ban a történettudományt az ’arab’ tudományok közé sorolja szemben a ’görög’ tudományokkal. Mindez a fentiek fényében egyáltalán nem meglepő. A szintén kelet-iráni származású Ibn Farīghūn (valószínűleg a Guzgānt uraló Farīghūnida dinasztia tagja) a rövid tudományelméleti traktátusában a *Jawāmī al-‘ulūm*-ban részletesen ír a történettudomány hasznáról. Ibn Farīghūn szerint a történeti ismeretek nélkülözhetetlenek azoknak az udvari embereknek, akiknek ismerni kell a ’három nemzet’ történelmét (i.e. az Umayyādokét, ‘Abbāsídákét és a perzsákét). Maga a történettudomány Ibn Farīghūnnál a bölcséleti tudományok (*‘ilm al-ġikma*) és a speciális kategóriaként (*jins*) mint az ok vagy okok tudománya is (*‘ilm al-ilal*) megjelenik szerzőnknel.

²¹ Rosenthal 1968. 45-53.

²² Khalidi 1994. 133. Meisami 1999. 6-7.

Ibn Farīghūn külön fejezetet szentel a történetek tudományának (‘ilm al-tārīkhāt), melynek különböző speciereit (nau^c) sorolja fel a szerző. E fajtáknak se szeri se száma szerzőknél, a különböző természeti katasztrófáktól, az uralkodók genealógiáján át a Próféta életéig a korai kalifátus történetéig és az első *fitnák* időszakáig. Mindemellett a régi perzsa királyok (vagyis a Sāsānidák) történelme, a bölcs fejedelmek tettei és mondásai, a költők, ékesszólók, híres udvari emberek cselekedetei is idetartoznak Ibn Farīghūnnál.

Ibn Farīghūn megállapításai, tudományelméletének definíciói az antik tudományelmélethez kapcsolják a történettudományt, utalva annak teoretikus és praktikus részeire is, egyúttal hangsúlyozva a múlt tanulmányozásának, a korábbi uralkodók tetteinek áthagyományozásából fakadó morális hasznosságot.²³

2. A muszlim történetírás első nagy művei: a hódítások és kalifátus története

Mindezen előzmények után fejlődött ki az arab historiográfia első nagy korszaka, az arab birodalom kialakulásának és magának a kalifátusnak a történetírása. Itt, ezek között a művek között találni az első Iránról szóló munkákat is. Ám ezek a művek nem kizárólag Iránra korlátozódnak. Világkrónikákkal állunk itt szemben, amelyek a különböző népcsoportok meghódítását, és a soknemzetiségű kalifátus egyes részeinek történetét írják le (így Iránét is). Eme világkrónikák közül számunkra azok az érdekesek, amelyek az ‘Abbāsida kortól kezdve születtek. Közismert, hogy az ‘Abbāsida alatt a kalifátus súlypontja Szíria helyett beljebb, Mezopotámiába került, és a szellemi élet terén sokkal nagyobb hangsúlyt nyert a nem arab muszlimok, elsősorban a perzsák szerepe.

A korábbi Umayyād periódus történészei e téren sokkal inkább a sīra irodalomhoz kapcsolódva fejtették ki tevékenységüket, Al-Waqīdī, al-Kalbī és a többi kűfai filológus műve nem tekinthető olyan munkának (ha egyáltalán fennmaradt), mely fontos közléseket tartalmazna a történeti Iránról. Igaz, már az Umayyādok uralmának vége felé fokozottabb érdeklődés nyilvánul meg az iráni kultúra felé, gondoljunk csak Ibn al-Muqaffa^c fordítói szerepére, aki több más mellett arabra fordított egy perzsa királyi krónikát (*Xwadāy nāmag*) is. Az ‘Abbāsida udvarban mutatkozó érdeklődés a szaszanida udvari kultúra iránt, elősegítette olyan történelmi munkák megszületését is, amelyekben hangsúlyosabban szerepel Irán múltjának bemutatása.

²³ Meisami 1999. 8-9.

Az első olyan munkákat, amelyeket az iráni történelem fontos arab forrásának könyvelhetünk el, a Hijra harmadik évszázadában kezdték el írni. Karakterükben világkrónikákról van szó minden esetben, amelyek a világ teremtéstől, ill. Muḥammad prófétai tevékenységétől kezdve írták le az eseményeket. Ennek persze az is az oka volt, hogy a szerzők korában még egy viszonylag egységes kalifátus létezett, amelynek egységessége is megkövetelte, hogy az egész birodalom történetével és ne egyes tartományokkal foglalkozzanak.

Tabaristānra vonatkozó forrásainkat többfajta megközelítésben tárgyalhatjuk. Egyrészt, tematikai szempontból lehet felosztani őket, történeti, földrajzi, irodalmi szövegekre, másrészt pedig lehet egy nyelvi felosztást is eszközölni, nevesül klasszikus arab és perzsa szövegekre elkülöníteni őket, időben a túlnyomórészt arab forrásoktól a szinte kizárólagosan klasszikus forrásokig.

Lehet emellett két másik tematikát is felállítani ezekkel kapcsolatban: írott források alatt általában könyveket értünk, de nem elhanyagolható részét képezik ennek a feliratos emlékek és a numizmatikai források, a különböző pénzermék sem.

Másrészt beszélhetünk kortárs – arab és perzsa – és a 13. századnál később született alkotásokról is, vagyis a vizsgált korszakot követő periódusban született, de korábbi időszakra is adatokat tartalmazó munkákról.

Az alábbiakban szeretném bemutatni azokat az elsődleges forrásokat, melyek munkám során részben vagy egészben hozzásegítettek a téma feldolgozásához.

Történeti források:

Tabaristānt számos nagyobb világkrónika említi, jól ismert történeti- földrajzi régió számos koraiszlámkori szerző számára. Ami a területre vonatkozó forrásainkat illeti, ezeket további alcsoportokra oszthatjuk. A könnyebbség kedvéért nem választjuk szét az arab és perzsa munkákat, mivel pusztán nyelvi alapokon szétválasztani olyan műveket badarság lenne egy olyan korban, amikor az arab és a kialakuló perzsa nyelvű írásbeliség kettősége nem okozott problémát az azt használóknak.

Ezek alapján beszélhetünk általános tartalmat felölelő krónikákról, dinasztikus krónikákról (1); lokális vagy regionális krónikákról (2).

3. Általános vagy dinasztikus krónikák

Ami általános krónikáit illeti, első helyen kell megemlíteni Tabarī művét, a *Tārīkh al-rusul wa'l mulūk*-ot. Abū Ja'far Mu'ammad b. Jarīr b. Yazīd at-Tabarī Māzandarānban, a Kaszpi-vidéken született, Āmulban született 839-ben és Bagdadban halt meg 923-ban. Előbb Rayba, majd Bagdadba ment, ahol as-Šāfi'ī iskolájának hallgatói közé tartozott. Később rövid utazásokat tett Szíriában, Dél-Irakban és Egyiptomban, de ettől eltekintve idejének java részét Bagdadban élte le. Itt egy rövid ideig fennálló jogi iskolát alapít (Jarīriyya). Tabarī legalább annyira fontos Korán kommentátor volt az utókor szemében mint történész. Monumentális Korán kommentára valójában első műve, amelynek történeti vonatkozásait dolgozza fel a *Tārīkh al-rusul wa-l'mulūk*.

Tabarī szemei előtt olyan történeti munka lebegett, mely egyszerre állít emléket az iszlám diadalának és egyben az iráni történeti múltat is feldolgozza. A történet a perzsák régmúltjával indul és a királyság eszméjének biblikus interpretációját vetíti ki az iráni történelemre. Ádám mellett máris ott áll Gayumard, Salamon történetét a perzsa királyok élete követi, amelynek gerincét a Sāsānidák kora adja. Ezt követően az iszlám részeknél annalsztikus stílusban mutatja be az eseményeket egészen Kr. u. 915-ig. Ebből szempontból Tabarī műve tartalmaz adatokat a korai iszlám kori Tabaristān történetére is.

Tabarī munkája nagyon széles körben terjedt el az iszlám oikumenében. Már a 10. században perzsa fordítása készült (Bal'amī), és helyi történészek több verzióban folytatták a későbbiekben (Farghānī, Hilāl al-Ñābī, al-^cAyyūbī, ^cArīb b. Sa'd). Tabarī munkája tradicionálisnak tekinthető abban a tekintetben, hogy még megadja az *isnādokat*, ez például a perzsa fordításban már teljesen hiányzik Bal'amīnál.

Tabarī munkájának igen korán ismeretes egy perzsa fordítása is Bal'amītól, mely egyben a legkorábbi újperzsa nyelvű világkrónika is egyben. Bal'amī a Sāmānidák dinasztiájának volt a nagyvezíre, ugyanúgy mint atyja, Abu'l-Fa'al Mu'ammad Bal'amī is. Először Na'Or b. A'Imadnak (914-943) majd pedig később Man'ūr b. Nūhnak uralma (961-976) idején töltötte be ezt a tisztséget. Ez utóbbinak az idején fordította le és egészítette ki Tabarī *Tārīkh al-rusul wa'l-mulūk* c. munkáját. Mu'ammad Nā'im szerint 974-ben, Gardizī szerint viszont 976-ban hunyt el. Ettől lényegesen eltérő ^cUtbī közlése, aki szerint Bal'amī még 992-ben is élt, amikor immár harmadszor választották vezírré. A *Tarjuma-i Tārīkh-i Tabarī* nagyjából Tabarī munkájának perzsa fordítása, tehát Irán iszlám előtti történelme és az arab hódítás időszaka a 9. századig, amely azonban némileg rövidebb mint az eredeti, főképp az *isnād*-ok elhagyásának köszönhetően, másrészt azonban Bal'amī itt-ott apróbb kiegészítéseket fűz az eredetihez, mint például az arab-kazár háborúknál egy helyen (Kr.u. 722).

A szöveg két redakcióban maradt fenn: az egyik magáé Bal[°]amīé, aki egy arab előszóval látta el azt, ez a redakció al-Mu[°]ta[°]im kalifa haláláig jut el (842). A másik redakció ismeretlen perzsa szerző munkája, aki perzsa nyelvű előszavat írt a műhöz, és a 10. század végéig folytatta Bal[°]amī történetét.

Ugyancsak fontos szerző *Yahyā al-Balādhurī*, műve, a *Futūh al-Buldān*, az első nagy kompilációja a nem arab területek meghódításának. Balādhurī Bagdadban született a harmadik század első évtizedében, Damaszkuszban, Himsben és Antiochiában tanult kora híres filológusai és történészei mint al-Madā'inī, al-Zubairī alatt. Később al-Mutawakkil kalifa udvarában élt. Munkája, a *Futūh al-Buldān* értékét növeli, hogy számos mára már elkallódott forrást használt fel megírásakor. Balādhurī munkájában értékes leírást ad a kalifátus első két évszázadának politika- és hadtörténetéről, ekként érintőlegesen ugyan, de szól a Tabaristānnal kapcsolatos politikai lépésekről is.

Tabarī mellett e korból ki kell emelni olyan szerzőket, akik szintén irániak voltak, és az általuk írt világkrónikákban az egyetemes történelem tárgyalása során kitérnek Irán történetére is. Ide tartozik Dīnāwarī és Ya[°]qūbī.

Ya[°]qūbī 872-ig írta meg művét, alapvetően két részre osztja munkáját. Az első felében a perzsák, görögök, indek és bizánciak történetét írja meg. Míg a második részben az iszlám kor történetét dolgozza fel egészen 872-ig.

Ennél sokkal fontosabb forrás Dīnāwarī, aki az *Akḥbār al-tiwāl*-ban Iránt helyezi a középpontba. Ókori történetében Nagy Sándort, míg később a Sāsānidákat tárgyalja részletesen, viszonylag rövid teret szentel ellenben az iszlám kialakulásának és hódításainak. A kalifátus korára vonatkozólag már meglehetősen szűkszavú, csak a legfontosabb tényeket közli így csak érintőlegesen szól Tabaristān történelméről.

Az iszlám korai évszázadainak Mas[°]ūdī volt az egyik legszínesebb egyénisége. Mas[°]ūdī Bagdadban született, az akkori Közel- és Közép-Keletet személyesen is jól megismerte, Indiától Egyiptomig sok helyen megfordult. Végül 955-ben Egyiptomban halt meg. Műve, a *Murūj al-dhahab* a muszlim világ egyik nagy enciklopédikus alkotása, amely bőséges tárgyi adatot, leírást nyújt a régi Iránról, a különféle műemlékeiről és hagyományairól. Mas[°]ūdī maga számos olyan legendát is megőrzött a Sāsānidákról, amelyek máshonnan egyáltalán nem ismeretesek.

Hilāl as-Ūbāi a būwayhidák idején élő bagdadi történetíró volt akinek *Kitāb al-tāj* c. munkája a legitimitásának egyik legfontosabb dokumentuma, amely A[°]ud al-Daula uralma (972-982) alatt született. A szerző a Būwayhidák dinasztiáját a Sāsānidákról vezeti le, ezenkívül leginkább a būwayhida kori Mezopotámia szempontjából fontos forrás.

Miskawayh *Tajārīb al-umam*-ja is fontos történeti forrás a būwayhida időszakból. Mint a Būwayhida dinasztia hivatalnokai alkotta meg Miskawayh művét A^aud al-Daula idején. Annak ellenére, hogy erősen annalisztikus és univerzális krónika, leginkább a būwayhida periódusra nézve közöl fontos adatokat. Miskawayh, aki mint filozófus talán jobban ismert, ebben a művében alapelveként a mindenkori fejedelem figyelmébe ajánlja mindazokat a tapasztalatokat, amelyek az elmúlt generációk és népek alatt történt, véleménye szerint a kormányzás tanulás és felelősség, és ezért az uralkodónak rendelkezni mindazokkal a tapasztalatokkal, melyeket az elődök felhalmoztak. Miskawayh A^aud al-daula halála után még csaknem ötven évet élt, de művét nem folytatta, mivel senkit sem tartott alkalmasnak a kései Būwayidák közül, aki képes lett volna elsajátítani a fenti művében megfogalmazott intéseket és tapasztalatokat. A szeldzsuk uralom alatt Abū Šujā^c Rūdrāwarī folytatta Miskawayh művét, bemutatva a kalifátus kialakulását és a Būwayhidák hanyatlását.

Az egyik legkorábbi arab nyelvű dinasztikus forrás Abū Na^or al-^oUtbī *al-Tārīkh al-Yamīnī*-je. Rayban született 961-ben, fiatalon Khurāsānba ment anyai nagybátyjához, ahol hivatalnok lett. Nagybátyja halála után a sīmjūrida Abū ^oAlī Mu^oammad titkára lett, majd a zīyārīda Qābūs b. Wušmgīr mellett tölti be ugyanezt az állást. Hamarosan a felemelkedő Ghaznavidák mellé pártol, és ghaznavi Ma^omūd diplomataként alkalmazza, ebbéli minőségében jár 999-ben Garčistānban. Ezt követően *sālīb al-barīd* (az udvari levelezés vezetője) lesz, ahonnan azonban 1023-ban leváltják, és több hivatali állást nem vállal. ^oUtbī 1035-ben vagy 1039-40-ben hal meg.

^oUtbī Sabuktigīnről és Ma^omūdról szóló történeti művét 1020-21-ben kezdte el írni arabul. Ennek perzsa fordítását Abū Šaraf Nāsikh b. Úafar b. Sa^od al-Munšī Jurbādiqānī készítette Irakban 1205-1206 után. Mint majd később látni fogjuk, Ibn Isfandyār, az egyik legfontosabb Óabaristāni krónika, a *Tārīkh-i Tabaristān* szerzője szintén felhasználja ^oUtbīt.

^oUtbī a Ghaznavidák kapcsán szól azok kaszpi-tengeri kapcsolatairól is, dagályos stílusa és több komoly tévedése okán miatt kevésbé megbízható történeti forrás.

Az arab nyelvű dinasztikus történetírás egyik legkiemelkedőbb alkotása Abū Man^oūr Tha^oālibī *Kitāb Ghūrar fī sīyar al-mulūk wa-akhbārihīm* c. munkája 1019-ből. Tha^oālibī a Ghaznavidák udvarában élt, és ghaznavi Ma^omūd egyik unokaöccsének a megrendelésére alkotta meg művét. A mű annalisztikus jellegű világtörténet, amelyben először a perzsák, majd a zsidók, az egyiptomiak, az arabok majd pedig a görögök történetét ismerjük meg. Ezt követően Mu^oammad élete és az iszlám világ története következik a Ghaznavidákig. Tha^oālibīnél egyértelműen Irán áll a történelem középpontjában, ám a szerző nem olyan ellenséges az iszlámmal szemben mint Dīnāwarī. A másik fontos szempont a Ghaznavidák

államának bemutatása, és Ghaznavidák legitimitásának kihangsúlyozása a régi Irán örököséiként.

Ugyancsak a ghaznavida kor és a ghaznavida kori Tabaristān fontos forrása Bayhaqī műve. Abū'l-Fa^{al} Mu^{hammad} Bayhaqī 995-ben született Khurāsānban, Bayhaq közelében (a mai Sabzāvar mellett), fiatalon Nišāpūrba ment tanulni, majd pedig Ghaznība, a ghaznavidák udvarába került, ahol további életét is töltötte.

Bayhaqī – saját állítása szerint - 1018-1019 táján kezdte írni művét. Történeti munkája eredetileg harminc könyvből állt, valószínűsíthető címe *Jāmi^c al-tawārīkh* vagy *Tārīkh-e Āl-i Sabuktigīn* lehetett. A műben mind a harminc könyvnek is saját címe volt. Hogy mindezt feltételezni lehet csak, annak az az oka, hogy mindössze az ötödik és a tizedik könyv közötti részek maradtak fenn teljesen, többi részéből mindössze töredékeket, más szerzők által idézett fragmentumokat vagy még annyit sem ismerünk. Ezen túl a még fennmaradt könyvekben is hiányoznak bizonyos részletek, vannak hiatusok.

Az utókor által *Tārīkh-i Bayhaqīnak* nevezett munka első tíz könyve Sabuktigīn és Ma^{imūd} uralmát írja (írta) le, az azt követő részek a későbbi Ghaznavidák korával foglalkoznak. A ma ismeretes részek ghaznavi Mas^{ūd} uralmának utolsó előtti évével (1040) végződnek (tizedik könyv), nem tudjuk, hogy az eredeti szöveg időben hol záródott le.

Tabaristān szempontjából a legjelentősebb rész ghaznavi Mas^{ūd} hadjáratának leírása 1065-ből, mely az egyik legfontosabb forrás az un. Őabaristāni „sötét kor” szempontjából.

A helyi dinasztiák kialakulásával, a lokális irodalom előbb arab majd perzsa nyelvű műveinek felvirágzásával a nagy világkrónikák, új szintézisek jelentősége háttérbe szorul. Még *Ibn al-Athīr*t kell kiemelni (1230-ban hunyt el Moszulban), aki Gabrieli szerint az „*egyetlen igazi történetíró a koraközépkorban*”, az *al-Kāmil fī tārīkh* c. enciklopédikus munka, amely a teremtéssel indul és felöleli az egész muszlim oikumené történetét. A korai periódusokra Tabarīt használja, de azt egynéhány helyen korrigálja. Voltaképpen a Tabarī utáni részeket tartományi szintekre lebontva tárgyalja. Ibn al-Athīr Iránra nézve is fontos, gyakorta Tabarīnak ellentmondó közléseket ad tudtára az olvasónak. Tabaristānról is meglehetősen sok adatot közöl, ekként az egyik legfontosabb és kiemelkedőbb relatíve kései arab forrásról van szó.

Mindemellett fontos kiemelni azokat a krónikákat is, melyek a régió, Tabaristān története szempontjából a mongol korban vagy a timurida periódusban keletkeztek, de melyek szintén értékes forrásai egy-egy részletkérdést illetően a Őabaristāni dinasztiák kori történelmének is. Rašīd al-Dīn Fa^{al}lallah *Jāmi^c al-tawārīkh*-ja mindenképpen idesorolható, mely bőséges adatai mellett jó pár helyen - főleg Tabarīt idézve – utal vissza Tabaristān korai történelmére

Ennél jelentősebb Mīrkhwānd monumentális alkotása, a *Rau'at al-Ōafā*, ez a monumentális világkrónika mely a 15. század második felében született (eltekintve Ri'ā Qulī Khān Hidāyat kiegészítő kötetétől a 19. század végéről), ebben a szerző összefoglalja Tabaristān korábbi történetét is.

Mīrkhwānd unokája, Khwādamīr nagyapja művét folytatja. A *Īabīb al-Siyar*, egyben az egyik legkésőbbi olyan forrás is, mely ténylegesen új információkat közöl a mongol kor előtti Tabaristān történetéről, igaz, tömör összefoglaló módon, és jelentősége ezáltal nem vetekedhetett a Ōabaristāni lokális krónikákkal.

4. A perzsa nyelvű lokális krónikák²⁴

Jóllehet, ahogy a világkrónikák esetében már láttuk korábban, több arab nyelvű történeti munka ismert, melyek erős nosztalgiával tekintettek a preislám Iránra, részben szerzőik származása, részben pedig a megrendelő környezete miatt. Ám ezzel együtt is a meghatározó nyelv a történetírás terén az Iránról szóló művekben és a keleti iszlám területeken (a Zagrosztól Közép-Ázsiáig) a 10. század végéig egyértelműen az arab maradt. Az arab természetesen később is megtartotta pozícióit, a vallás, a tudományok, és a közigazgatás bizonyos területein, ám a perzsa nyelvű történeti irodalom, egyáltalán a perzsa nyelven írt irodalmi és más munkák fontossága megnőtt a keresztény ezredforduló korára. Ahogy Daniel fogalmaz: *„Historiography was also a highly developed discipline in eastern Persia and Central Asia under the patronage of the Samanids, Ghaznavids, and other local dynasties. Some of this historical writing was in Arabic, with interests that closely paralleled those of the Buyid historians. This historiographical tradition was unique, however, in also sponsoring and developing the writing of history, as well as other types of scholarly prose, in the Persian language (something the Buyids, despite their Persianizing tendencies, never did).”*²⁵ Kétségtelennek látszik, hogy a muszlim kori perzsa nyelvű írásbeliség megszületésének és az arab feletti dominanciájának gyökerei földrajzi és történelmi okokra mennek vissza. Khurāsānban, Közép-Ázsiában és a mai Afganisztán területén gyengébbek voltak az arab hatások, de úgy is fogalmazhatnánk, hogy a perzsának (más iráni nyelvek mellett) erősebb szerepe volt. Az elarabosodott közel-keleti területektől távol, a szórványos betelepítések

²⁴ Bosworth, C. E. The Persian Contribution to Islamic Historiography in the pre-Mongol Period, R. Hovannisian and G. Sabagh (1998), (eds.) *The Persian Presence in the Islamic World*, Cambridge, 1998. 232-36. Meisami, J. S. (1999). *Persian Historiography To the End of the Twelfth Century*, Edinburgh. Daniel, E. L. (2003) *Historiography* iii. Early Islamic Period. E. Yarshater (ed.) *The Encyclopaedia Iranica* vol. XII. www.iranica.com.

²⁵ Daniel 2003. 337.

ellenére az arabság nem okozott, nem okozhatott számottevő etnikai változást, nyelvváltást ezen a területen.

A perzsa dominanciájának okaiként két másik tényezőt is meg kell fontolnunk itt. Az egyik – talán kevésbé hangsúlyozott – jelenséget a „sāsānida diffúzióknak” nevezhetjük.²⁶ Vagyis a keletre menekülő sāsānida emigráció, arisztokrácia, hivatalnokréteg igen jelentős része Közép-Ázsiában települt meg közvetlenül az arab hódítást követő évtizedekben. Ez kétségtelenül jelentős szerepet játszott a perzsa mint nyelv felülkerekedésében más helyi iráni nyelvek, főleg a szogd felett.

Másrészt az iszlám elterjesztését is döntően egy perzsa *mawālī – dihqān* réteg végezte Kelet-Íránban, Közép-Ázsiában el az ʿabbāsida kortól kezdve. Azaz, az iszlamizáció itt egy perzsa „szűrőn” keresztül történt meg. E két tényező: a sāsānida hagyományok és a perzsa gyökerű iszlamizáció hatékonyan elősegítették a perzsa nyelv kontinuos jelenlétét ezen a vidéken – mégha csak a 10. század második felétől is nő meg a perzsa nyelvű irodalmi alkotások száma emlékezete és hagyományai tehát döntően kihatottak a perzsa nyelv felemelkedésére Kelet-Íránban és Közép-Ázsiában. Ennek tudatos támogatása elsőként a szogd-perzsa gyökerű Sāmānida dinasztia alatt figyelhető meg Közép-Ázsiában.

A 11. századtól újabb tendenciák érvényesülnek nem csupán Kelet-Írán, de az egész iráni világ esetében: a különböző török származású dinasztiák, Ghaznavidák, Qārākhānidák, szeldzsukok, khwārizmšāhok dominanciája. Érdekes megvizsgálni, hogyan hatott mindez ki az perzsa nyelv és a perzsa nyelvű irodalom státusára a 11-13. században. Bosworth szerint „*The Turks, with a very limited cultural background of their own, embraced Persian culture enthusiastically.*”²⁷ De nem csupán kulturális, irodalmi hatásokról van itt szó, sokkalta egyszerű kényszerről. Az Íránban megtelepülő nomád vagy félnomád török arisztokrácia nem rendelkezett megfelelő, magával hozott államigazgatási gyakorlattal, mintával, tapasztalattal. Így arra kényszerült, hogy a meghódított letelepült iráni lakosság adminisztrációját, hivatalnokrétegét alkalmazza. Azt a réteget, mely a 11. századra – főleg a keleti területeken – egy sāsānida és ʿabbāsida mintákon alapuló, de túlnyomórészt perzsa nyelvű írásbeliséget hozott létre. Az írásbeliség magában foglalta a hivatali munkát, levelezést, de az irodalmi és történeti munkák megfogalmazását. Az először Közép-Ázsia felől beáramló török dinasztiák ezt a mintát vették alapul és vitték tovább Nyugat-Íránba is sőt részben még azon túl is (például Anatóliába is), mely egyben a perzsa nyelvű történeti irodalom meggyökerezését eredményezte.

²⁶ Harmatta 1971. 372-376.

²⁷ Bosworth 1998² 232.

Az ʿAbbāsīdák kalifátusának felbomlása egyben teret nyitott olyan tendenciáknak atörténetírásban, amelyek addig a politikai egység viszonylagos megléte mellett nem bontakozhattak ki igazán. A kalifa egyes önálló sodó helytartói, a felbukkanó helyi dinasztíák saját udvarukban törekedtek arra, hogy az uralmuk alá tartozó területek történetét történetíróik megörökítsék. Ez volt a gyökere a kialakuló „local history” műfajának.

Ezzel együtt egy másik tendencia is megjelent. Az adott dinasztia legitimitációja kívánta meg, hogy a dinasztia történetét, más mitikus elődökkel ápolat kapcsolatát megörökítsék az utókornak. Ez a fikción túl számos értékes adatot őrzött meg az adott dinasztia sorsáról vagy éppen a mitikus ősök (legtöbbször a Sāsānīdák) koráról szolgáltatott fontos adatokat. Mindezek során a szerzők sok olyan forrást is felhasználtak, amelyek mára elkallódtak, így igyekezettük kétszeresen is értékes

Térben és időben eltérő határfokkal ugyan, de jellemző módon keveredtek a helyi és a birodalmi ʿabbāsīda elemek. A legtöbb iráni kisdinasztia – hasonlóan az ʿabbāsīda birodalom nyugati területein megszülető dinasztíák nagy részéhez – nem konfliktusos módon szerezte hatalmát a kalifátustól (ez alól csak a sistāni Ńaffāridák kivételek). Mindegyikre jellemző, hogy míg névleg a kalifa vazallusai maradtak, udvari művészetük, részben irodalmi életük is a legjobb ʿabbāsīda hagyományok folytatója lett, addig saját „genezisük” tekintetében már inkább a sāsānīda tradíciókat hangsúlyozták. Nem is tehettek másképpen, hiszen a kalifa primátusa miatt ez eléggé bajos lett volna. Mindegyik „családfa-gyártó” dinasztíára jellemző, hogy a 9. századnál korábbra nem tudják visszavezetni gyökereiket, esetükben nincs kontinuitás a régi Iránnal. A sāsānīda Iránnal egyenes idő- és térbeli kapcsolat csak a Kaszpi-tengertől délre található központi, hegyvidéki területen, a Őabaristāni dinasztíák esetében állt fenn

Ezek a 9. században feltűnt dinasztíák (Tabaristānt, a Kaszpi-vidéket leszámítva) két részre oszthatóak. A szunnita dinasztíák, mivel névleg mindvégig a kalifa fennhatósága alatt álltak (Őāhirīdák, Sāmānīdák), emiatt nem törekedtek a kalifátus legitimitásának megszüntetésére. A síita dinasztíák (Ziyāridák, Būwayhidák) még ha meg is teheték volna, mégsem feszítették szét a többségi szunniták kalifátusát, mert helyébe nem tudtak volna más rendszert állítani. Más, esetleg nem muszlim politikai rendszer létrehozására vagy a régi Irán helyreállítására csak meglehetősen kevés és elvetélt kísérlet történt, mint a korán meggyilkolt ziyārida

Mardāwīj fejedelem (927-935) esete, aki a sāsānida állam újjáépítéséről álmodozott, és minden valószínűség szerint maga sem volt muszlim.²⁸

Így hát, részben kényszerből is, másrészt saját háttérük, származásuk miatt a Sāmānidák, a Ńaffāridák, a Ziyāridák és a Būwayidák többnyire sāsānida genealógiát gyártattak maguknak és kihasználva a még mindig erős sāsānida nosztalgiát, ezen az alapon építették fel saját dinasztiajuk legitimitációját helyi szinten.

A különböző lokális krónikák ezeket a helyi fejedelmi igényeket elégítették ki elsősorban de külön műfajt képviseltek a vallási alapon álló alkotások. Egy-egy város, vidék *‘ulamā*-jának életrajzai is jellemző alkotásai a Hidzsra harmadik és hatodik évszázada közti nyelvű történetírásnak. Ezek az alkotások úgyszintén fontos tényeket őriztek meg számunkra, hisz nem egy esetben az adott életrajzon túl sok egyéb adatot, eseményt is felsoroltak.

5. A Őabaristāni lokális krónikairódalom

A lokális krónikák sorában külön kell szólni a talán legjelentősebb helyi forráscsoportról, azokról a krónikákról, melyek a vizsgált területen születtek és egyben egy a 13. századtól kisebb megszakításokkal a 19. századig terjedő lokális történeti hagyománynak lehetünk a tanúi. Ezek a krónikák egy hagyományláncolat részei, mely hagyomány a 13. század elejétől egészen a 19. századig terjedt. Az itteni krónikairódalom egyike az Iránban az erre korra kialakult egyéb lokális történetírói hagyományok (pl. Kirmān, Harāt, Fārs, Khurāsān) közül és igen gazdag történeti adatot őrzött meg a vidékről.

A Őabaristāni lokális fejedelemségek történetének legfontosabb forrása Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān*-ja.

Ibn Isfandyār a Bāwandida dinasztia diplomatája volt a 12. század végén és a 13. század elején. A Bāwandida Ísām al-Daula Ardašīr megbízásából diplomáciai szolgálatot teljesít Bagdadban, 1206-ban, visszatérve Bagdadból Rayban értesül Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam, Ísām al-Daula Ardašīr fiának és örökösének meggyilkolásáról, s ekkor határozza el, hogy történeti munkát ír Tabaristānról, egyben tisztelegve az uralkodó Bāwandidák ősei előtt is. Rayban talál rá al-Yazdādī Tabaristānról szóló, mára már elkallódott történeti munkájára, amely művének alapját fogja majd képezni. Ezt követően Ibn Isfandyār több mint tíz évig írja

²⁸ Madelung 1975:198-226. o.

művét Rayban, Āmulban, Māzandarānban és, mivel atyai birtokáról menekülni kényszerül egy lázadás miatt, végül Khwārizmban. Itt bukkan rá az un Tansar levélre is, melyet belefoglal a *Tārīkh-i Tabaristān* elejébe. Nem tudjuk, hogy Ibn Isfandyār mikor és hol hunyt el.

A *Tārīkh-i Tabaristān* a Kaszpi-vidék fejedelemségeinek, legkorábbi perzsa nyelvű munkája, mely a késősāsānida kortól kezdve ismerteti a vidék, és azon belül is főképp annak központi részének földrajzát és történelmét. Az első része Tabaristān földrajzával, városainak, tájainak leírása, folklorisztikus hagyományok összefoglalása (a Damāwand egyik első leírását is itt találjuk meg). Majd a Tabaristān bölcsei, síita vezetői életrajza után Ibn Isfandyār rátér a korai dinasztikákra, Dābūyidákra, Qārinwandokra és a korai Bāwandidákra. A második *qism* a Ziyāridákkal és a Būwayhidák korával foglalkozik, a harmadik a Ghaznavidákkal és a Szeldzsukokkal, míg az utolsó rész a Bāwandidák második periódusát tárgyalja. Fontos megjegyezni, hogy néhány fennmaradt kézirat egészen a 14. századig tárgyalja a terület eseményeit, ami nyilvánvalóan már nem Ibn Isfandyārtól származik. Ugyancsak súlyos kételyek merülnek fel a Ghaznavidák és Szeldzsukok korát tárgyaló fejezetek szerzőségét illetően is.²⁹ A szöveget időnként arab, perzsa és helyi, māzandarāni dialektusban íródott versidézetek szakítják meg.

Ami a mű szemléletét túl a tartalmi kérdéseket jellemzi, az, hogy Ibn Isfandyārt többnyire etikai szempontok vezették egy-egy esemény leírásakor, ami máig fel nem tárt dimenziója ennek a rendkívül értékes történelmi forrásnak. Az egyes uralkodók tevékenységét nem vallásuk, hanem az alattvalókra nézve hasznos avagy káros kormányzás szempontjából elemezve az eseményeket, arra még egy időben közeli példát találni szövegében. Ismāʿīl b. Aʿīmad, sāmānida uralkodóról így emlékezik meg Ibn Isfandyār:

*„És (Ismāʿīl b. Aʿīmad) helyre állította az igazságot és a törvényességet, amelyet soha korábban, semmikor nem láttak Tabaristānban és őseiktől sem hallottak, és az összes ismert, régi javakat Tabaristānban, amelyet a sayyidok és mások a hódítással ragadtak el ötven éve, jogos tulajdonosainak visszaadta.”*³⁰

Ez a részlet azért is különösen fontos, mert a síita Bāwandida dinasztia szolgálatában álló Ibn Isfandyār egy szunnita fejedelmet, a helyi dinasztikákkal máshol is óvatosan bánó Ismāʿīl

²⁹ Storey, C.A. – Bregel, Y. E.(1972) *Perszidszkaja Lityeratura: Biobibliograficeszkij Obzor*, Moszkva. Melville, Ch. (1998) Ebn Esfandiār. E. Yarshater (ed.) *Encyclopaedia Iranica* (Vol VIII.) Costa Mesa. 20-23. Sárközy M. (2003) Ebn Esfandyār Tārix-e Tabarestān-ja és a Kaszpi-vidék déli partvidékének történeti problémái a 9. század első felében. Birtalan Á. Yamaji M. (szerk.) *Orientalista Nap 2003*, Budapest. 121-128

³⁰ Ibn Isfandyār I. 259. – a szerző fordítása

b. Aġmad érdemeit magasztalja az éppen a síita Zayditák ellenében elért győzelméért és az azt követő a társadalmi igazságosságot vagy legalábbis a helyi, a síitákkal politikai okok miatt ellenséges de többnyire szintén síita dinasztikák érdekeit támogató politikája miatt. Ami Māzyār szerepét illeti, a fentiekből is kiderült, hogy Māzyār nem tekinthető semmiképpen sem iráni nemzeti hősnek, zoroasztriánus lázadónak, hiszen sokáig rendkívül ügyesen lavírozott a kalifátus és helyi riválisai, Muġammad b. Mūsā, és a Bāwandidák között. Miután sikerült legitimitását megőriznie, kivívta a Óāhiridáknak a féltékenységét. Az ő érveik ugyanazok voltak mint korábban a Māzyārt bevádoló kormányzó és qāʿī: hogy Māzyār pogány.

Összességében megállapítható, hogy a szerző meglehetősen tárgyilagossággal közelített a témához, és nyoma sincs valamiféle iszlámellenességnek, olyan helyi hagyománynak (ha egyáltalán létezett ilyen Ibn Isfandyār korában), amely befolyásolhatta a szerzőt. Így nem állítható, hogy a mű az iráni nemzeti ellenállásnak állítana emléket, de nem is „csacska mesék” gyűjteménye, sokkal inkább jellemző Melville megállapítása:

„Ebn Esfandiār’s moral outlook is pragmatic rather than religious or ideological and he is evenhanded in praising justice and condemning tyranny whether from rulers or rebels”³¹

Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān*-ja a térség történelmének nélkülözhetetlen forrása, amely számos fontos adatot őrzött meg a korai időszakra vonatkozóan.

Az időben második helyi krónika, Āmulī *Tārīkh-i Rūyān*-ja a 14. század második feléből. Ez a krónika egy másik lokális dinasztia, a Bādūspānidák történetének forrása. A *Tārīkh-i Rūyān* a 14. század derekán készült, a legnagyobb bādūspānida uralkodó, Jalāl al-Daula Iskandar (1333-1360) megrendelésére, akkor, amikor a Bādūspānidák hatalmuk csúcsán álltak. Pontosságban, precizitásban, adatainak megbízhatóságában nem vetekedhet a *Tārīkh-i Tabaristān*nal szemben. Ezzel együtt Tabaristān nyugati felének egyik legfontosabb korai forrása. Második forrásunk, Marʿašī *Tārīkh-i Tabaristān wa Rūyān wa Māzandarān*-ja ellenben részletesen tárgyalja mind a Dābūyida, mind a Qārinwand, mind a Bāwandida, mind pedig a Bādūspānida dinasztia egész történetét.

Marʿašī maga ismert államférfi, a Marʿašī Sayyidok, ennek a 14-16. században komoly hatalomra szert tevő gīlāni dinasztianak tagja, anyai ágon maga is Bāwandida-leszármazott. Apját, NaʿŌir al-Dīnt rokonai elűzték Māzandarānból a timurida Šāhrukh idején, aki végül 1433-ban halt meg. Marʿašī is sokáig küzdött atyai birtokáért, ám nem sikerült

³¹ Melville 1998. 23.

visszaszereznie, és végül Lāhijān fejedelme, Karkīā NaʿŪr Kiā szolgálatába állt, s Gulijān és Gurjīyān kormányzója lett. 1489-ben nyolcvanévesen hunyt el.

Marʿašī élete alkonyán írta meg második történeti művét, a *Tārīkh-i Tabaristān wa Rūyān wa Māzandarānt*, mely sok tekintetben Ibn Isfandyār munkájának átdolgozása és egyben folytatása. Néhány lényeges ponton azonban eltér attól, és amint majd lentebb látni fogjuk, a helyi fejedelmekkel kapcsolatban Marʿašīnak időnként pontosabb információi vannak, mint Ibn Isfandyārnak.³²

A Ōabaristāni lokális krónikairodalom Marʿašī munkásságával sem ér véget. Több művet is ismerünk a 16-17. századból. Fūmanī³³ és Lāhijī³⁴ munkái azonban már a 15-17. századi Kaszpi-vidék történetét dolgozzák fel és csak meglehetősen periférikusan érintik a térség korai történelmét. A Ōabaristāni krónikairodalom egészen a 19. századig folytatódik Nānī^c al-Daulānak a kései qājār korban, 1893-ban született alkotásával zárul le.³⁵

6. A Ōabaristāni krónikairodalom forrásai – egy példa

Tabaristān lokális klasszikus perzsa történetírása egyértelműen a 13. század elején kezdődik Ibn Isfandyārral. Azt ezt megelőző fejleményekről egyáltalán nem tudunk semmit, mivel semmi sem marad fönt belőle.

Nagyon fontos, hogy a különböző szerzők, Ibn Isfandyārtól a 19. századi māzandarāni szerző, Sānī^c al-Daulāig számos esetben kölcsönöztek elődeik műveiből, azokat többé vagy kevésbé beépítették elbeszélésük folyamába. Így egy nagyon lokális tradíció vette kezdetét, mely a 13. századtól egészen az újkorig ívelt.

Kevésbé ismertek azonban a konkrét példái ennek a hagyományláncolatnak, mind a mai napig alig születtek összehasonlító tanulmányok, hogy tisztázzák azt egyes szöveghelyek egymáshoz való viszonyát.

Az sem lebecsülendő, hogy – néhány elejtett megjegyzésen kívül - nincs kellően, szisztematikusan feltérképezve a tabarestani források és a klasszikus arab és perzsa források, történeti és irodalmi alkotások kapcsolata.

Ennek a fejezetnek célja, hogy felhívja a figyelmet egy forráskritikai kérdésre, mely a Bāwandida kaszpi dinasztia ezredforduló kori állapotát leíró forrásokban látható. A

³² Marʿašīról: Melville 2000³. 49-55.

³³ Fūmanī, ʿAbd al-Fattāʾ (1349/1970) *Tārīkh-i Gīlān*, ed. M. Sutūda, Tih-rān.

³⁴ Lāhijī, ʿAlī b. Šams al-Dīn (1353/1374) *Tārīkh-i Khānī*, ed. M. Sutūda, Tih-rān

³⁵ Nānī^c al-Daula, Muʿammad Īsan Khān (1373/1994), *Tārīkh-i Tabaristān: al-tadwīn fī al-āwāl jibāl Šarwīn*, ed. M. Mihrabādī, Tih-rān.

szöveghelyek és a szöveggörnyezet változásán túl célunk egy Óabaristāni dinasztianak a lokális történeti problémájára is felhívni a figyelmet. Így valójában összekapcsolódik a fent említett két kérdés, a Óabaristāni források és egyéb iszlám források egymáshoz való belső viszonya.

Esetünkben Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān*-ja és egy korai arab nyelvű, de Iránban született történeti munka °Utbi *al-Tārīkh al-Yamīnī* - jának kapcsolatára szeretnék rávilágítani.³⁶

°Utbi ghaznavi Sabuktigīnről és Maīmūdrolól szóló történeti művét 1020-21-ben kezdte el írni arabul. Szóvirágokban és retorikai fordulatokban bővelkedő művét Jurfādiqānī fordította le perzsára Irāq-i °ajamban 1205-1206 után. °Utbi célközönsége kétségkívül a bagdadi kalifátus udvara volt, ahol ghaznavi Maīmūd mint a kalifa fő szövetségese ünnepezt személyiség volt az iraki Būwayhidák ellen vívott harcában.

°Utbi elegáns udvari kancelláriai arab nyelven írta meg művét, a ritmikus próza (a saj) gyakori alkalmazásával. Maga a szerző művét Abū Isīāq Sābī *Kitāb at-tāj* c. művéhez hasonlítja, mely egyben egyik fő forrása. °Utbi alkotása a korabeli arab próza egyik mesterműve volt, később több (19. századi) kommentár is született róla. A leghíresebb talán az Aīmad Manīnī - féle 1864-es kairói kommentár.

A Jurfādiqānī - féle fordítás meglehetősen szöveghűen követi az arabot, minimális az eltérés Meisami szerint tartalmi szempontból a két munka között.³⁷

E fejezet témája °Utbi szövege Jurfādiqānī által a 13. század elején perzsára fordított verziójából származó részlete, mely a *Tārīkh-i Tabaristān* egyik olyan részletében jelenik meg, ahol vitatott Ibn Isfandyār szerzősége.³⁸ Ez a részlet tovább él Marʿašīnál is, de ott jelentékeny változásokon megy át, melynek tanulságai egyszerre filológiaiak és történetiek. °Utbi mindenképpen a *Tārīkh-i Tabaristān* egyik fő forrása volt. Több részlete is bekerült Ibn Isfandyār művébe. Ami viszont érdekesség, hogy a vizsgálandó rész, a *Tārīkh-i Tabaristān* 2. *qism*-jébe bekerült szöveget a fejezet többi részével a jelenlegi kutatás Iqbāl és Melville nem Ibn Isfandyārnak tulajdonítja. Bizonyosnak tűnik, hogy a *Tārīkh-i Tabaristān* befejezetlen

³⁶ A két szöveg Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān* – ja és °Utbi *al-Tārīkh al-Yamīnī* –ja közötti kapcsolatra Qazvīnī-Muʿīn Niūāmī °Arūʿī kiadásának egyik jegyzete hívja fel a figyelmet (Niūāmī °Arūʿī 80. 4.j.) „*ki az āl-i Bāwand...paywandad: dar nusakh-e Tārīkh-i Tabaristān bi jā-i jumla čunīn āmada: ki čikr-e mulkī wa buzurgī- ū dar kitāb-i Yamīnī-i °Utbi nivišta ast wa khāl-i Šams al-Maʿālā Qābūs būd wa īšān-rā bā hamdīgar musāfat wa mukātibat.*” (Hogy ispahbad Šahryār a Bāwandidák nemzetiségéből származik, a *Tārīkh-i Tabaristān*-ban a mondat helyén ez áll: és ispahbad Šahryār királyságának és nagyságának emlékezete °Utbi „*Yamīnī*” könyvében is meg van írva, és az ispahbad Šams al-Maʿālā Qābūs anyai nagybátyja volt és ōk ketten egymással kapcsolatban és levelezésben álltak.”, a szerző fordítása.

³⁷ Meisami 1999. 259.

³⁸ Melville 2000² 55-65.

maradt, és a jelenleg ismert kéziratok szövege nem minden tekintetben tarthatóak Ibn Isfandyār művének. A helyzet nem egyszerű, hiszen a *Tārīkh-i Tabaristān* első *qism*-je tartalmaz utalásokat a második *qism* tartalmára, ami részben meg is valósul a második *qism*-ben, de többnyire zenei szaknyelvvél élve „*pasticciok*” formájában, vagyis más művekből átvett részletekkel. Ilyen rész °Ut̄bī vizsgálendő szövege is. Ami azonban fontos, hogy e szövegrész már részét képezi Marᶜašī, *Tārīkh-i Tabaristān wa Rūyān wa Māzandarān* c. alkotásának vagyis a *terminus ante quem* a 15. század vége. Ne feledjük, Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān*-ját anonim szerző vagy szerzők egészen 1349-ig folytatja, folytatják, ami nem zárja ki, hogy éppen ugyanez az ismeretlen személy helyezhette el a *qism-i duwwum*-ot a mai helyén.³⁹

A kérdéses vándor szöveg a kaszpi-vidék egy lokális dinasztijának, a Bāwandidáknak a történetéhez kapcsolódik. Az alább felmerülő részlet a Kā’ūsiyya, a Bāwandidák első korszakát fémjelező ág bukása körüli évtizedeket érinti, nagyjából a Kr. u. 10. század második feléhez kapcsolódik.

A kései Kā’ūsida Bāwandidák korának legkényesebb és leghomályosabb időszaka a 10. század utolsó évtizedei, és a 11. század első évei. A rendelkezésre álló adatok szerint az egyes Bāwandida fejedelmek rendkívüli gyorsasággal váltották egymást. Ez a folyamat különösen a 980-as években volt látványos, amikor egymás után négy fejedelem pénzeit ismerjük Firīm környékéről. Így ez a periódus különös óvatosságot igényel.

Kirajzolódik egy olyan családi viszály, amelyben a belső szakadás 960 táján történt. Ekkor a két Bāwandida két fivér, Šahryār és Rustam harcából Rustam kerül ki győztesen. Időről időre azonban Šahryār és családja megpróbálta visszaszerezni az elvesztett hatalmat. Ide sorolható előbb magának Šahryārnak 968 körüli sikertelen expedíciója. Nem sokkal ezután, Dārā b. Rustam, Šahryār feltételezett unokája kaparintotta meg Tabaristān egy része fölött a hatalmat, ám csakhamar elveszti azt. Végül 982 táján Dārā fivére, Šarwīn is megragadja Tabaristānban a hatalmat Ziyārda támogatással. Marzbān b. Rustam azonban legyőzi őt. 986 után, Šarwīn b. Rustam bukását követően ez a tendencia folytatódik. Minden valószínűség szerint, ekkor már tartósan számolnunk kell a Bāwandida területek kettéhasadásával. Erre egyértelműen utal az is, hogy Šarwīn b. Rustam rövid uralma után újabb személy szerzi meg a hatalmat Tabaristānban, egy bizonyos Šahryār b. Dārā, aki minden valószínűség szerint Dārā b. Rustam fia volt.⁴⁰

³⁹ Melville 2000³ 55-65.

⁴⁰ Lásd a Kā’ūsida Bāwandidákról szóló fejezetet.

Nem ismeretesek Šahryār b. Dārā trónra kerülésének körülményei. Valószínűleg apja, Dārā b. Rustam rövid ideig tartó uralkodása után lépett trónra. Dārā b. Rustam uralmát („*bi andak muddat*”), nem tudjuk, pontosan meghatározni. Mindenesetre Marʿašī két egymásnak ellentmondó adatot közöl erről: az egyik, amely szerint rövid ideig uralkodott, másol azonban nyolc évet ad meg Dārā b. Rustam uralkodási évszámának. Ibn Isfandyār (II. 25-26.) e tekintetben csupán annyi információt közöl, hogy Dārā b. Rustam rövid ideig uralkodott. Ahogy fentebb is írtuk, hogy a Dārā b. Rustam előtt uralkodó Šahryār b. Šarwīn uralma - Marʿašī szerint – 971/972 táján ért véget, és Šahryār b. Dārā 1006/7 táján vesztette életét, valamint hogy Dārā b. Rustam csak *bi andak muddat* uralkodott, akkor valószínű, hogy Šahryār b. Dārā ekkor 972 táján léphetett trónra. Feltevődik azonban a kérdés, hogy Šahryār b. Dārā vajon hol és mikor uralkodott 982 más adatok szerint 986 előtt? Egyáltalán uralkodott-e 982/986 előtt?

Bosworth szerint 982-ben űzi el Marzbān b. Rustam Šahryārt Tabaristānból, aki ezután csatlakozik Qābūs b. Wušmgīrhez nīšāpūri száműzetésében.⁴¹

Madelung szerint azonban Šahryārnak ismertek pénzérméi 986-ból Tabaristānból. Ez alapján Šahryār száműzetése nem lehetett korábban mint 986-ban.⁴²

Forrásaink Šahryār b. Dārā uralkodási éveinek számát tekintve a 970-es évek elejétől számítják. Ebbe azonban nyilvánvalóan beletartozik az is, amit száműzetésben töltött 982 vagy 986 előtt. Minthogy 986 után ismét a száműzetés keserű kenyerét eszi Nīšāpūrban, és ezek az évek is beletartoznak uralkodásának éveibe. Ez az utólagos legitimáció szempontjából teljesen megszokott volt mind korábban - mind pedig később.

Šahryār b. Dārā egész uralkodása a két korabeli nagyhatalom, a Būwayhidák, pontosabban azok rayi ága (Fakhr al-Daula) és a sāmānida vazallus Ziyāridák közötti hatalmi harcok jegyében telt el. Forrásaink alapján úgy tűnik, hogy Tabaristān a két dinasztia, a két hatalmi központ közötti fegyveres ütközőzóna volt a 10. század végén, 11. század elején.

Šahryār b. Dārā bukását követően Nīšāpūrba menekül, és ott több mint tizenhét évet tölt el. Száműzetésében társat lel az ekkor szintén ideiglenesen trónját vesztő ziyārida Qābūs b. Wušmgīrben.⁴³

⁴¹ Bosworth 1968. 5-9.

⁴² Madelung 1985. 748.

⁴³ Kabir, M. (1958) The Būwayhids of Jibāl and Rayy A. H. 322-420 (933/934-1029), *J. Asiat. Soc. Pakistan* 3, 29-42. Kabir, M. (1960) History of Ziyārids of Tabaristān and Gurgān (927/8- 1091 A. D.), *J. Asiat. Soc. Pakistan* 5.1-20.

Ám ezzel együtt az a lehetőség is fönáll, hogy Dārā b. Rustam halála után, amikor Rustam b. Šarwīn visszaszerzte hatalmát, a valószínűleg igen fiatal Šahryār csak névleg uralkodott, és feltehetőleg száműzetésben töltötte éveinek egy részét, mígnem sikerült valamikor 982 vagy inkább 986 táján visszatérnie. Eközben azonban nagybátyja, Šarwīn b. Rustam egy időre megszerezte a hatalmat Tabaristánban, talán éppen Šahryār birtokán. Ám második (?) uralma megint nem lehetett tartós, hiszen 986 után újra emigrációba kényszerül –ahogy fentebb írtuk.

Miután az időközben hatalmát visszanyerő Fakhr al-Daula nem engedi vissza birtokaiba Qābūs b. Wušmgīrt, emiatt mind a ziyārīda fejedelem, Qābūs, mind pedig a vele vazallusi viszonyt létesítő Bāwandīda Šahryār b. Dārā kénytelen 998-ig, Fakhr al-Daula haláláig Nīšāpūrban, tehát sāmānīda területen időzni. 998-ban Fakhr al-Daula váratlan halálakor trónja kiskorú gyermekére, Majd al-Daulára száll, és ez megnyitja visszatérés lehetőségét mind Qābūsnak, mind pedig Šahryārnak.

Ekkor már Šahryār b. Dārā unokafivére, Marzbān fia, Rustam b. Marzbān uralta Firīm vidékét. Šahryār Qābūs segítségével kiűzi unokafivérét és visszaszerzi hatalmát.⁴⁴ Ám Rustam csakhamar visszatér és būwayhīda segítségével ismételen kiszorítja Tabaristán Šahryār b. Dārāt. Šahryār ekkor ismét Gurgānba fut, és Qābūs újfent támogatást nyújt neki, melynek révén Šahryār újra - immár harmadszor – megszerzi a hatalmat Firīmben. Eme utolsó alkalom időpontja bizonytalan, talán 1000 után történt valamikor.

Ám Šahryār b. Dārā viharvert életpályája ekkor sem nyugodhat meg. Ismeretlen okok miatt – Ibn Isfandyār és Mar^cašī szerint - függetleníti magát Qābūstól, miközben régi ellenlábasa Rustam b. Marzbān elnyeri Qābūs b. Wušmgīr kegyeit. Azaz, a korábbi hatalmi, szövetségi rendszer teljesen fölborult, fölcserélődött valamikor 1005/1006 körül. Šahryār b. Dārā a Būwayhidákhoz menekül, az őt üldöző Qābūs és Rustam elől. Mar^cašī szerint itt azonban Abū l-^cAbbās al-Zabbī 1006-ban būwayhīda udvari tanácsos megmérgezi Šahryār b. Dārāt.

⁴⁴ Ibn Isfandyār II. 7. *”És mivel Qābūs tudta, hogy Sāmān nemzetsége napról napra romlásban van, és minden oldalról gyengeség, és mindenfelől rontás üti föl fejét, és a Sāmānīdák idejében való bizodalom hiábavaló kevélység és hiú ábrándozás, ezért Qābūs a saját ügyeinek tervezésével foglalatzkodott, és ispahbad Šahryār b. Šarwīnt Kūh-i Šahryār környékére küldte, hogy fölszabadítsa azt a tartományt, és Rustam b. al-Marzbān Majd al-Daula Abu Ōālib Rustam b. Fakhr al-Daula anyai nagybátyja ott volt. Az ispahbad csatát vívott vele és legyőzte őt, és zsákmányt szerzett, és azon a vidéken a khutbát Šams al-Ma^cālā nevében mondatta.”*, a szerző fordítása. Ez a részlet szó szerinti átvétel ^cUtbi *al-Tārīkh al-Yamīnī* c. munkájának Jurbādiqānī által a 13. század elején készített perzsa változatából (Jurfādiqānī, Abū Šaraf Nāsiī b. Úafar (1345/1966) *Tarjuma-i tārikh-i Yamīnī*, ed. J. Šu^cār, Tih-rān. 228-229). Jurfādiqānī itt szorosán követi a 11. század elején készült arab eredeti verziót. Azt a változatot, amelyben már ugyancsak Šahryār b. Šarwīn neve szerepel Šahryār b. Dārā helyett. ^cUtbi személyesen is ismerte Qābūs b. Wušmgīrt, akinek az udvarában tartózkodhatott Šahryār b. Dārā is. Ez a hiba tehát az eredeti arabból került át a perzsa fordításba, majd pedig onnan a *Tārīkh-i Tabaristán*-ba, és később Mar^cašīnál is megtalálható a szöveg egy változata.

°Utbī és Pseudo-Ibn Isfandyār és Mar°ašī szövegei:

Šahryār b. Šarwīn életének leírásakor Ibn Isfandyār teljesen átveszi °Utbī *al-Tārīkh al-Yamīnī*-jának közlését, és így - ahogy °Utbī is tette - Šahryār b. Šarwīn neve alatt meséli el Šahryār b. Dārā és Qābūs b. Wušmgīr alatti tevékenységét, Rustam b. Marzbānnal, a daylamita Na'Or b. Íasan b. Fīrūzānnal és Majd al-Daulával folytatott küzdelmét.

Ezek a következő forráshelyek:

Jurfādiqānī

„És mivel Qābūs tudta, hogy a Sāmānida dinasztia helyzete napról napra romlik, és minden sarokból pártütés, és mindenfelől elszakadás áll be, kevélység és falra hányt borsó reménykedni napjaik délibábjában, saját ügyével kezdett foglalkozni inkább, és ispahbad Šahryār b. Šarwīn Šahryār hegye területére küldte, hogy azt szabadítsa fel.”⁴⁵

Pseudo-Ibn Isfandyār

„És mivel Qābūs tudta, hogy a Sāmānida dinasztia helyzete napról napra romlik, és minden sarokból pártütés, és mindenfelől elszakadás áll be, kevélység és falra hányt borsó reménykedni napjaik délibábjában, saját ügyével kezdett foglalkozni inkább, és ispahbad Šahryār b. Šarwīn Šahryār hegye területére küldte, hogy azt szabadítsa fel.”⁴⁶

Ennek ellenére - amint a fentiekben láttuk - Ibn Isfandyār más – egy °Utbītól eltérő forrásból eredő - helyen ismeri, és világosan elkülöníti Šahryār b. Dārā személyét Šahryār b. Šarwīntól. Ez a szöveghely különösen érdekes, mert feltűnik Mar°ašīnál is, ám ott lényeges változásokon megy át, megváltoztatva az egész kontextusát Mar°ašī szövegének. Először azonban nézzük Ibn Isfandyār szövegrészletét:

Ibn Isfandyār

„Dārā b. Rustam a hegyvidék királya volt és kis idő múlva meghalt, fia, ispahbad Šahryār b. Dārā a hegyvidék királya volt és tizennyolc évig, amíg Qābūs Khurāsānban volt, ő is követte Qābúst, míg végül Šams al-Ma°ālī Qābūs Sahryārkuh körzetébe küldte Šahryārt, addig hogy Rustam b. al-Marzbānnal, aki ott helytartó volt csatát vívott, és Sahryār leverte Rustamot és felszabadította a tartományt.”⁴⁷

⁴⁵ Jurfādiqānī 228. A szerző fordítása.

⁴⁶ Ibn Isfandyār II. 6. A szerző fordítása.

⁴⁷ Ibn Isfandyār II. 25-26. A szerző fordítása.

A szövegben Ibn Isfandyār világosan leszögezi, hogy Šahryār Dārā b. Rustam fia („*pisaras*”), másrészt a *nasab* kitételével (b. Dārā) is egyértelműsíti kettejük apa-fiú viszonyát. Minden későbbi részlet így tehát Šahryār b. Dārā személyéhez kötődik, Qābūs b. Wušmgīr alatti Ōabaristāni tevékenységéről szól.

Nézzük most Mar^cašī! Mar^cašīnál is ugyanazt a kettőséget láthatjuk Šahryār b. Dārā esetében, mint Ibn Isfandyārnál.

Mar^cašī (Tasbīī)

„És az előbb említett Šahryār után Ispahbad Dārāy b. Rustam a hegyvidék királya lett, és rövid ideig uralkodott és meghalt, ispahbad Šahryār újra (vagy a másik Šahryār) a hegyvidék királya lett. És ő tizennyolc évig, amíg Qābūs Khurāsānban volt, folyton a társaságában és szolgálatában volt, és végül Qābūs elküldte Ray körzetébe Šahryārt, és Rustam b. al-Marzbān, Majd al-Daula b. Fakhr al-Daula anyai nagybátyja, aki a tartomány kormányzója volt, csatát vívott vele, és Šahryār leverte Rustamot, és főlzabadította azt a tartományt.”⁴⁸

Roppant izgalmas helyzet áll elő, ha megvizsgáljuk Mar^cašī szövegének első részét és összevetjük az Ibn Isfandyār szövegében olvasottakkal. Több különbség figyelhető meg.

Egyrészt Šahryār neve előtt hiányzik a „*pisaras*” kitétel, másrészt Šahryār neve mellől hiányzik a *nasab*, tehát a b. Dārā, miközben Dārā neve mellett ott áll a saját *nasabja*, ami összességében kétségessé teszi az apa-fiú viszonyt a két személy, Dārā b. Rustam és Šahryār közt.

Ezenkívül azonban még van egy harmadik probléma is, mely erősen kétségessé teszi, hogy Mar^cašī valóban ugyanolyan kapcsolatot állapít meg Dārā b. Rustam és Šahryār között, mint azt Ibn Isfandyār tette.

E mondatnak két magyar fordítása lehetséges, attól függően, hogy a *Šahryār* és a *dīgar* szavak közé odaértjük-e az *i^aāfāt* vagy nem. Ha odaértjük akkor az alábbi mondatot kapjuk:

1. Ispahbad Dārāy b. Rustam a hegyvidék királya lett, és rövid ideig uralkodott és meghalt, (majd) a másik Šahryār lett a hegyvidék királya.

Ha nem értjük oda az *i^aāfāt*, akkor így fordíthatjuk le magyarra mondatunkat:

⁴⁸ Mar^cašī 209 (Tasbīī) – a szerző fordítása

2. *Ispahbad Dārāy b. Rustam a hegyvidék királya lett, és rövid ideig uralkodott és meghalt, (majd) újra ispahbad Šahryār lett a hegyvidék királya.*

Ha azonban a szöveg elején álló *madhkūr*, tehát „előbb említett, fent említett” fordulatra is figyelünk, így világos, hogy melyik értelmezés helyes. Az első, azaz a „másik Šahryār”, mely világosan utal Šahryār b. Dārāra, tehát a *másik Šahryār* alatt a Šahryār b. Šarwīnt időben hamarosan követő Šahryār b. Dārāt kell értenünk. Így - úgy tűnik -, hogy Mar^cašī észrevette azt a diszcrepanciát szövegében, mely az Ibn Isfandyārtól és végsősoron ^cUtbī tól átvett szöveg és eme fenti részlet között feszült, és tudatosan igyekezett hozzáigazítani ezt az ^cUtbī tól eredő verziót a saját maga által helyesen megfigyelt logikus megoldáshoz, a szövegben látható dinasztikus probléma kiküszöböléséhez, Šahryār b. Dārā uralmának helyes megállapításához.

Mar^cašī is elkülöníti művében a két Šahryār alakját. Mégis – ahogy Melville is utal rá⁴⁹ - Mar^cašī igyekezett koherensebbé szerkeszteni szövegét azzal, hogy időnként az Ibn Isfandyārtól átvett részekben lényeges változtatásokat eszközölt. Így a fentebb idézett, és ^cUtbīétől eltérő forrásból eredő hagyományra támaszkodó Ibn Isfandyār részletben is ez történt. A korábban olvasott, és egyértelműen ^cUtbī *al-Tārīkh al-Yamīnī*-én kívüli forrásból eredő Ibn Isfandyār részlet így néz ki Mar^cašīnál:

Mar^cašī

„És mivel Qābūs tudta, hogy a Sāmānida dinasztia helyzete napról napra romlik, és minden sarokból pártütés, és mindenfelől elszakadás áll be, felhagyott a velük kapcsolatos terveivel, saját ügyével kezdett foglalkozni inkább, és ispahbad Šahryār b. Dārāy b. Rustam b. Šarwīn Šahryār hegye területére küldte, hogy azt a tartományt szabadítsa fel.”⁵⁰

⁴⁹ Melville 2000². 63. „The structure adopted by Mar^cashi to put across this view is interesting. He does not specify the contents of the book, except to say it's composed with an introduction and several chapters (*fusul-i chand*) It is quickly clear, however, that does not pursue a single continuous narrative, but follows each different line of rulers through to the end, before turning back to deal with the next. He thus departs from the purely chronological arrangement found in his sources for the earlier periods, and underlines both the continuity of rulership and its division into a series of genealogical summaries. Although this arrangement entails a certain amount of repetition, Mar^cashi keeps track of it quite well and avoids large-scale duplication of material.”

⁵⁰ Mar^cašī (Tasbīlī) 82. A szerző fordítása

A két lokális krónika közül tehát Mar^cašī az, aki több és pontosabb adatot szolgáltat ispahbad Šahryār b. Dārā személyéről. Mindez megerősíti azt a nézetünket, hogy Mar^cašī nagyon is tudatosan, kiérlelten írta meg művét, és észlelte mindazokat az eltérő forrásokból származó, egymásnak és a főszövegnek is ellentmondó állításokat, melyeket jól és egymásnak megfelelően korigált. Így műve minden tekintetben gondos történeti alkotás, Ibn Isfandyār befejezetlen és ellenőrizetlen krónikájának tökéletesített változata.

A kettős hagyomány alakulását nézzük meg most táblázatban összefoglalva ^cUtbītól Mar^cašīig!

^c Utbī hagyománya	Pseudo Ibn Isfandyār hagyománya
1. ^cUtbī 394.	
„Majd Qābūs elküldte ispahbad Šahryār b. Šarwīnt Šahryār hegyéhez, hogy azt szabadítsa fel.”	
1. Šarwīnt 228.	
„És mivel Qābūs tudta, hogy a Sāmānida dinasztia helyzete napról napra romlik, és minden sarokból pártütés, és mindenfelől elszakadás áll be, kevélység és falra hányt borsó reménykedni napjaik délibábjában, saját ügyével kezdett foglalkozni inkább, és ispahbad Šahryār b. Šarwīnt Šahryār hegye területére küldte, hogy azt szabadítsa fel.”	
3. Pseudo Ibn Isfandyār II. 6.	1. Pseudo Ibn Isfandyār II. 25-26.
„És mivel Qābūs tudta, hogy a Sāmānida dinasztia helyzete napról napra romlik, és minden sarokból pártütés, és mindenfelől elszakadás áll be, kevélység és falra hányt borsó reménykedni napjaik délibábjában, saját ügyével kezdett foglalkozni inkább, és ispahbad Šahryār b. Šarwīnt Šahryār hegye területére küldte, hogy azt szabadítsa fel.”	„Dārā b. Rustam a hegyvidék királya volt és kis idő múlva meghalt, fia, ispahbad Šahryār b. Dārā a hegyvidék királya volt és tizennyolc évig, amíg Qābūs Khurāsānban volt, ő is követte Qābūs , míg végül Šams ol-Ma ^c ālā Qābūs Šahryār küh körzetébe küldte Šahryārt ., mígnem az Rustam b. al-Marzbānnal, aki ott helytartó volt csatát vívott, és Šahryār leverte Rustamot és felszabadította a területet.”
4. Mar^cašī 82. (Tasbīlī)	2. Mar^cašī 95. (Tasbīlī)
„És mivel Qābūs tudta, hogy a Sāmānida dinasztia helyzete napról napra romlik, és minden sarokból pártütés, és mindenfelől elszakadás áll be, felhagyott a velük kapcsolatos terveivel, saját ügyével kezdett foglalkozni inkább, és ispahbad Šahryār b. Dārāy b. Rustam b. Šarwīnt Šahryār hegye területére küldte, hogy azt a tartományt szabadítsa fel.”	„És az előbb említett Šahryār után ispahbad Dārāy b. Rustam a hegyvidék királya lett, és rövid ideig uralkodott és meghalt, ispahbad Šahryār újra (vagy a másik Šahryār) a hegyvidék királya lett. És ő tizennyolc évig, amíg Qābūs Khurāsānban volt, folyton a társaságában és szolgálatában volt, és végül Qābūs elküldte Ray körzetébe Šahryārt , és Rustam b. al-Marzbān, Majd od-Daula b. Fakhr od-Daula anyai nagybátyja, aki a tartomány kormányzója volt, csatát vívott vele, és Šahryār leverte Rustamot, és felszabadította azt a tartományt.”

7. Földrajzi munkák

Nincs külön Óabaristāni földrajzi irodalom, csak olyan munkák, melyek a korban az egész iráni oikumenéről szólnak és így Tabaristānt is fölölelik.

Az arab és perzsa földrajzi irodalom önmagában legnagyobb szerzői és munkái szentelnek egy-egy fejezetet Tabaristān leírásának.

IóÓakhrī, Ibn Áuqal és Maqdīsī munkái képviselik azokat az első forrásokat, melyek Tabaristānról, annak a kalifátusban elfoglalt helyéről szólnak.

Különösen Maqdīsī *Álsan al-taqāsīm*-ja emelkedik ki, mely kora legnagyobb lélegzetvételű földrajzi alkotása emelkedik ki. Ebben nem csupán az egyes földrajzi régiók legfontosabb ismérveit összegzi, hanem az adott területek törzsi és vallási viszonyaira is kitér röviden.

A fenti három szerző alkotásai abban különböznek a többi földrajzi munkától, hogy nem helyi fejedelmek, hanem az iszlám világ nyugati felének területén élő, onnan Iránba látogató személyekről van szó.

Ezzel szemben a későbbi művek szerzői egytől egyig Irán és Közép-Ázsia, más néven a keleti iszlám területeken alkotó udvari emberek, tudósok, politikusok voltak. A legkorábbi és még szintén arab nyelvű alkotások mint Abū Zayd Aġmad al-Balkhī vagy Abū ʿAbdallah Muġammad al-Jaihānī munkái nem maradtak ránk, bár későbbi munkákból részben lehet Jaihānīt rekonstruálni.

Az első korai klasszikus (preklasszikus) perzsa földrajzi alkotás az ismeretlen szerzőjű *Hudūd al-ʿālam* 982-983-ból. Ez a munka több fejezetet szentel Tabaristān és tágabb értelemben a Kaszpi-tenger déli partvidéke földrajzi leírásának. A *Hudūd al-ʿālam* szerzője egy kis

Sāmānida vazallus dinasztia, a Farīghūnidák szolgálatában állt a mai Észak-Afganisztánban található Guzgānban. Maga nem volt utazó, csak korábbi munkák kompilátora.

Későbbi, korszakunk végéről származó gigantikus földrajzi lexikon Yāqūt *Muʿjam al-buldān* című munkája, ez a könyv az arab ábécé szerint sorol föl számos helynevet. Rövid földrajzi és történeti leírásokat közöl az egyes helyekről, jócskán merítve korábbi szerzőktől.

Nem elhanyagolható –szempontunkból kései forrás Mustaufī Qazvīnī *Nuzhat al-qulūb* című munkája. Ebben a szerző az ilkhānida kor végén összegzi az akkor Irán földrajzi, regionális sajátosságait, vallási- és adórendszerét.

8. Szépirodalmi alkotások, életrajzi munkák

Nem feledkezhetünk meg bizonyos olyan forrásokról sem, melyek irodalmi jellegüknél fogva talán kevesebb egzakt tényt rögzítenek Tabaristānról, másrészt viszont fontos lehetnek mégiscsak, mivel ezen a területen születtek és ekként valamelyest tükrözik a helyi viszonyokat. Főleg ha olyan alkotásokról van szó, melyek Óabaristāni vagy tágabban a Kaszpi-vidék uralkodóinak az alkotásai is vagy pedig az adott alkotó kötődik valahogy a ~~területhez~~ csoportba két olyan művet sorolhatunk, melyek feltétlenül figyelmet érdemelnek. Az első Marzbān b. Rustam Bāwandida fejedelem *Marzbānnāma* című műve. Ez a mesegyűjtemény az első keresztény ezredforduló táján viharos körülmények között uralkodó Bāwandida fejedelem műve volt, melyben gnómikus, tanító célzatú mesék kapnak helyet. Művét a 14. században Saʿd al-Dīn Warāwinī dolgozta át.

A másik fontos, elsősorban az *adab* vagy *andarz* irodalom tárgykörébe tartozó alkotás Kay Kāʿūs ziyārīda fejedelem *Qābūsnāmaja* a 11. század végéről. Ebben az uralkodó fiának és örökösének mutatja be az udvari irodalom különböző területeit és ad jótanácsokat hozzá. A ziyārīda uralkodó könyv főleg a korábbi uralkodók életéről szóló anekdotái miatt rendelkezik bizonyos történelmi értékkel.

A másik fontos irodalmi csoport a korabeli költészet. Ebben természetesen kiemelt hely illeti meg a korabeli lírát és epikát. Ámbár Firdausī *Šāhnāma*-ja, számos archaikus vonást rejt magában és mint ilyen a preiszlám iráni mítoszok összefoglalása, mégis furcsa módon a Tabaristān elnevezés mégcsak elő sem fordul benne. Sokkal fontosabbak viszont azok a korai lírikusok, akik az első keresztény ezredforduló környékén főleg a Ziyārīdák és a Ghaznavidák udvaraiban éltek és vagy maguk is kötődtek Tabaristānhoz vagy valamelyest érintik műveikben Tabaristānt.

Manūčihri, aki előbb Manūcihr b. Qābūs ziyārīda fejedelem udvarában alkotott (innen neve is) később pedig ghaznavi Maġmūd szultánt szolgálta, az egyik legfontosabb korai lírikus volt. Műveiben gyakran idéz vissza māzandarāni és Ōabaristāni helyneveket.

Farrukhī és ʿUnŌurī szintén ghaznavi Maġmūd korának és udvarának költői voltak, és főleg ghaznavi Maġmūd udvaráról, az uralkodó titulátúrájáról őriztek meg fontos utalásokat. Tabaristān kapcsán nem beszélhetünk közvetlen kapcsolatról eme költői művekben, mégis azonban fontos számon tartani ezeket az irodalmi forrásokat, mert sok esetben jelentős az az információ, melyet a tágabb politikai környezetről ránk hagytak.

Az is megjegyzendő viszont, hogy a klasszikus perzsa irodalmi források túlnyomó része a 11. századra, annak is inkább első felére esik, míg az ezt megelőző időszakról nem áll rendelkezésünkre semmilyen klasszikus irodalmi forrás. A 12-13. századra nézve viszont megint szegényes az irodalmi forráskínálat, a szeldzsuk kori alkotások nem kápráztatják el az olvasót a Tabaristānra vonatkozó forrásokkal.

Ezzel együtt ki kell emelni néhány olyan forrást, mely - ha érintőlegesen is – szintén foglalkoznak Tabaristānnal. NiŪāmī ʿAruʿī *Čahār maqāla* c. műve szintén az adab irodalom tárgykörébe tartozik, és a Firdausīról szóló történetében érint egy olyan életrajzi adatot, mely Tabaristānhoz kötődik, nevesül Tabaristānba menekültének epizódja. A *Čahār maqāla* az első ismert forrás Firdausīról. Bár e locus valós történeti értéke vitatható, de mindenképpen érdekes az a kontextus, melyben a költő bemutatja Firdausī és egy Šahryār nevű Bāwandida fejedelem találkozását.

Daulatšāh *Tadhkirat al-suʿarā*-ja a 15. századból ugyancsak fontos forrás, mely szintén a Firdausī életrajz és annak Ōabaristāni kapcsolatai miatt fontos számunkra.

9. Epigrafikus emlékek, pénzérmék

Végül de nem utolsósorban meg kell emlékeznünk néhány epigrafikus emlékről, feliratról. Általában az epigrafikus emlékek jelentősége igen fontos egy korszakból, hiszen ezek az adott dinasztia vezetőinek, uralkodóinak feljegyzései. Tabaristānban a 13. század előtt meglehetősen kevés feliratot ismerünk. Meghökkenítő módon, ismereteink szerint a 11. század elejéről ismert néhány Bāwandida felirat, melyek azonban a dinasztia eddig kevésbé ismert „sötét korából” erednek. A Mīl-i Rādkānnál és Lājimnál álló tornyok, királyszerű helyi fejedelmek, Muġammad b. Wandarīn Bāwand és Abū'l-Fawāris Šahryār neveit és címeit viselik. E feliratok kétnyelvűek, arab és egy meglehetősen érdekes, kúfi duktustól sem mentes

kései pehlevi ábécével írt verziót tartalmaznak. Feldolgozásuk, filológiai kérdéseik (főleg a pehlevié) megoldása, tisztázása máig várat magára.

Ezektől eltekintve azonban meglehetősen kevés egyéb epigrafikus emlék került elő a területről a vizsgált korszakból

Ami a numizmatikát illeti, e téren két nagy korszakot különíthetünk el. A preislám és az iszlám kori pénzverés sajátosságait. A zoroasztriánus vagy inkább késősāsānida pénzverés egészen a 8. század végéig tart időben. Amikor al-Man'ūr kalifa 760-ban meghódítja Tabaristānt, még az első arab kormányzók is pehlevi feliratos pénzeket veretnek, és csak a 9. század elejére állnak át végleg az arab nyelvű éremverésre.⁵¹

Ezt követően kezdődik a második nagy korszak, a muszlim pénzverés időszaka. A második alcsoportba a helyi fejedelmek érméi tartoznak. Ezeken belül igen nagy a változatosság, mégis az talán a legértékesebb információ, hogy mely dinasztiák ill. uralkodók és mikortól viselnek síita ill. szunnita titulusokat. Ez főleg rivális csoportosulások kapcsán érdekes, hiszen több alkommel láthatunk a vallási megosztottság mögött politikai érdekellentéteket, eltérő szövetségi rendszereket. Mindez főleg a 10. századra, a Sāmānida-Buyida szembenállásra igaz, amikor a helyi kisdinasztiák vagy egy dinasztia különböző ágai egyik vagy másik nagyobb dinasztia mellé álltak, és követték azok eltérő vallási felfogását az iszlámon belül. A numizmatikai leletek igen nagy súllyal esnek latba más források hiányában vagy kérdéses kronológiai esetekben.

7. Tabaristān és a modern szakirodalom, kutatástörténet

Tabaristān középkori történetének szakirodalma, másodlagos forrásai sok szempontból problémásak.

Egyfelől kiterjedt tanulmányok foglalkoznak bizonyos kérdésekkel, Tabaristān korai történetével, egyes dinasztiák történetéről, másfelől azonban számos történeti korszakról máig nincs megfelelő forrásmunka vagy a meglévő elég szűkszavú, így a kutató leginkább az elsődleges forrásokra hagyatkozhat. Ám a kép itt sem teljes, mivel jó néhány fontos cikk megírása óta több mint hat évtized telt el.

⁵¹ Mordtmann, A. D. (1854) Münzen von Tabaristān, *ZDMG* (8) 173-180. Mordtmann, A. D. (1858) Erklärung der Münzen mit Pehlevi-Legenden, *ZDMG* (12) 54-56. Mordtmann, A. D. (1865) Erklärung der Münzen mit Pehlevi-Legenden, *ZDMG* (19) 474-496. Bates, M. L. (1986) History, Geography and Numismatics in the First Century of Islamic Coinage, *RSN* (65) 212-267. Malek, H. M. (1989) The Posthumous Arab-Sasanian Coinage of Khurshid in Tabaristan, *N Circ* (95) 39-40.

Mindemellett léteznek általános munkák, de ezek csak nagy vonalakban foglalkoznak Tabaristānt érintő kérdésekkel.

Különösen fájó, hogy a régészeti munkák meglehetősen szórványosak és nincs átfogó régészeti topográfia Tabaristān emlékeiről.

A továbbiakban a legfontosabb, Tabaristānt érintő másodlagos forrásokat, szakirodalmat, szerzőket tekintjük át.

Ha nem számítjuk Dorn szöveggyűjteményeit a 19. század hatvanas éveiből valamint néhány romantikus útirajzot., melyek a maguk módján egyszerű szöveggyűjtemények és „Landeskundék” voltak (Holmes, Melgunof, Ritter, Dorn, Bode, Morier, Curzon, vö. pl. Zenker, J. T. : Mitteilungen über die Länder am südlichen Ufer des kaspischen Meeres nach G. Melgunof, *ZDMG* 21 (1867) 232-270), akkor az első ismert és a témának egyben számszerűleg a legtöbb tanulmányt szentelő szerző Rabino di Borgomale volt. A nyugati bankár gyermekeként született, Iránban felnőtt Rabino di Borgomale szenvedélyes kutatója volt a koraközépkori Perzsiának. Érdeklődése elsősorban a történelem és a numizmatika felé vonzotta. Ezen belül egyik fő érdeklődési területe a Tabaristān és általában Észak-Irán a Kaszpi-tenger területe volt. Földrajzi, történeti, genealógiai munkáinak tekintélyes része foglalkozik ezzel a térséggel. Az alábbiakban néhány fontosabb írására, könyvére térnénk ki.

Les dynasties du Mazandaran de l’an 50 avant l’Hégire a l’an 1006 de l’Hégire (572 a 1597-1598) d’après les chroniques locales, *Journal Asiatique* 228 (1936) 398-474.

Rabino, a Kaszpi-vidék forrásainak egyik legkiválóbb ismerője, ebben a tanulmányában Māzandarān tartomány pre-Óafawida dinasztiáinak genealógiáját rekonstruálja a rendelkező források segítségével.

A tanulmány elején ismerteti a forrásokat (Ibn Isfandyār, Mar^cašī), amelyek segítségével megpróbálja rekonstruálni az egyes családfákat. Ezt követik az egyes dinasztiák leszármazási táblái. Minden egyes tábla után a dinasztiák fejedelmeinek rövid életrajzát olvashatjuk.

1. Qārinwandok vagy Sukhrānidák. A Qārinwandok dinasztiájának rövid leírása Sukhrātól, a család mitikus alapítójától Māzyārig (838).
2. Bāwandidák (665 –1349). Ez a tanulmány leghosszabb része, abból fakadóan, hogy a Bāwandidák három uralkodási periódusát veszi sorba: Māzyār előtt /Kā’ūsiyya/ (1), Māzyār bukása után a mongol korig / Ispahbadiyya/ (2), és a mongol és posztmongol periódust / Kīnakhwāriyya/ (3).

3. Dābūyidák, Gāwbāra leszármazottai: Az első Óabaristāni dinasztia, a mitikus sāsānida hercegtől, Gāwbāratól Khuršīdig, az utolsó uralkodó haláláig (761-762).
4. Bādūspānidák, Rūyān dinasztiájának leszármazottai, akik 665-ig vezetik vissza dinasztiájukat, és egészen 1597-98-ig sikeresen éltek túl a különböző politikai változásokat.

Rabino di Borgomale tanulmánya valójában egy nagy genealógiai „survey”, mely első ízben igyekszik áttekinteni azt a meglehetősen szövevényes, bonyolult rendszert, amellyel Māzandarān helyi dinasztiáinak sokasága, megosztottsága révén szembesül a szakember. Mint oly sok más téren, Rabino di Borgomale munkássága itt is úttörő jellegű, hiszen sem előtte, sem utána nem született hasonló jellegű munka, amely az itteni dinasztiák genealógiáját akarta volna tisztázni. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy Rabino di Borgomale nem használ bizonyos forrásokat, például Āmulīt, amely pedig nélkülözhetetlen forrás főleg a Bādūspānida dinasztia esetében!

Épp emiatt érdemes újra elővenni e témát, hiszen, 1936 óta csak Bosworth nemrégiben megjelent általános genealógiai kötete (*The New Islamic Dynasties*), amely bár roppant hasznos és nélkülözhetetlen kézikönyv, de csak általánosan érinti e témakört.

Olyan alapvető problémák merülnek fel a cikk kapcsán, mint például a Dābūyidák kezdetei, vajon egy vagy két Farrukhān uralkodott a 8. század derekán (Rabinonál egy, de más szerzőnél ez erősen kétséges)⁵².

Ugyancsak rendkívül érdekes a kései Bāwandidák és a Bādūspānidák genealógiája, különösen pedig az egyes ágak egymáshoz való viszonya.

Összefoglalva, sok szempontból megérett a helyzet Rabino di Borgomale nagyívú, de mind a források, mind pedig a másodlagos irodalom szempontjából vizsgálatra szoruló szintézisének újraelemzésére.

Les préfets du califat au Tabaristan de 18 a 328/639-940, *Journal Asiatique* 231 (1939), 237-274.

Rabino tanulmánya végigveszi a kalifátus és Tabaristān konfliktusait, a Kaszpi-vidék meghódítását célzó arab erőfeszítéseket, a korra vonatkozó arab források felhasználásával kronológiai sorrendben kezdve az °Umartól egészen a Ńaffāridák periódusáig.

A tanulmány inkább leíró jellegű, kevésbé elemzi az egyes események mozgatórugóit, megelégszik az események rövid ám adatokban gazdag bemutatásával.

⁵² Malek 1993/1994 124.

Les dynasties locales du Gilan et du Daylam, *JA* 237 (1949) 301-350.

Tanulmányában Rabino összefoglalja mindazokat a kevésbé ismert kisdinasztiákat, lokális fejedelmi családokat, amelyek a kezdetektől a 16. század végéig, I. °Abbāsnak a kisdinasztiák felszámolására irányuló politikájáig a Kaszpi-vidék nyugati részén, Gīlānban és Daylamānban uralkodtak. A dolgozat inkább leíró, semmint elemző jellegű, ami nem is különös, hiszen számos korábban tudományosan még fel nem dolgozott családról esik benne szó.

A tanulmány földrajzi alapvetéssel indul, ahol Rabino alapvetően meghatározza a két tartomány Gīlān és a belsőbb, hegyvidék, Daylam (vagy Daylamān) mikrorégióit, melyek egyben az egyes dinasztiák uralkodási territóriumai is lesznek. Így Gīlān részeiként említi: Tunukābunt, Gulijānt, Gurjiyānt és Sahwart, míg Daylamnál Óāliqānt, Rūdbar-i Alamūtót, Rūdbar-i Lāmsīrt, Rūdbaršāhot, Marsūrīt, Óārumot sorolja fel.

Ezt követi az egyes dinasztiák kronologikus áttekintése, kezdve a késősāsānida kortól. A tanulmánynak ez a része a korábban ismertett tanulmányok fényében nem közöl túl sok új információt, hiszen a már jól ismert Dābūyidák, Qārinwandok, Bāwandidák dinasztiáit említi a 7-9. század tárgyalásakor. Érdekesebb az a rész, ahol a Māzyār utáni periódust tárgyalja.

Ehelyütt részletes leírást nyújt a Zayditák két ágának gīlāni és daylami uralmáról, rekonstruálja családfáikat is. Rajtuk kívül kisebb lokális, egyébként szintén arab eredetű síita családokat is bemutat, mint a Banī Nu'man és az Āl-e Justān.

Nagy előnye e tanulmánynak, hogy minden dinasztiát bemutat. Különösen fontos mindez a Mazyar utáni periódusra, amely esetében meglehetősen sok kevésbé ismert síita családot ír le, amelyek a szomszédos Māzandarānban is befolyásra tettek szert.

A mai kutató számára az a legfontosabb feladat itt, hogy a felhalmozott adatokat megfelelően tudja koncepciója, a kaszpi-vidéki kisdinasztiák sorsának elemzéséhez felhasználni.

Rulers of Lahijan and Fuman, in Gilan, Persia, *JRAS* (1918) 85-100.

Rabino eme tanulmányát nem véletlenül vettem a *Journal Asiatique*-ban megjelent, több mint harminc évvel későbbi dolgozata után. Ez a cikke ugyanis csak a mongol kori és az azt követő periódussal foglalkozik. Azonbelül is Kīāi dinasztia mindeddig legrészletesebb leírását kaphatjuk meg, számos forráshelyet is megismerve Rabino fordításában. Így - összevetve mindezeket 1949-es munkájával – a már ott nagyjából megismert leírások részletesebb változatát láthatjuk emitt.

Rabino di Borgomale alapvető genealógiai, bár nem éppen friss cikkei mellett másik fontos szerző, akinek meghatározó szerepe van a középkori Tabaristán kutatásában, Madelung. Érdeklődése főleg a síita Zaydita fejedelemségek felé vonzotta őt, de ezzel együtt számos írásában foglalkozik a helyi dinasztiákkal és azok szerepével a koraiszlámkori Tabaristánban és Gīlānban.

W. Madelung: The Alid Rulers of Tabaristan, Daylaman and Gilan, *Atti del terzo congresso di studi arabi e islamici*, Napoli 1967. 483-492.

Madelung kétségtelenül egyik legjelentősebb történeti tárgyú írása e tanulmány, mely a Kaszpi-vidék és a sia korai történetét igyekszik összefoglalni.

A tanulmány következő lépésben az iszlám, és azon belül a Zaydita irányzat tér- és időbeli terjedését próbálja vizsgálni. Madelung szerint 900 körül még korántsem fejeződött be Gīlān, Daylamān és Rūyān Zaydita iszlamizálása. Gīlān inkább a NāŌriyyát, míg Daylamān a Qāsīmiyyát.

W. Madelung: The Minor Dynasties of Northern Iran, *The Cambridge History of Iran*, Vol. IV. Cambridge 1975, 198-226.

Madelung ebben a cikkében eseménytörténeti összefoglalást készít a Kaszpi-vidék korai iszlám kori történelméről az arab hódítástól egészen a Zayditák koráig. A Dābūyidák harcai a kalifátussal, az arab hódítás, a Bāwandidák és a Qārinwandok hatalmi helyzete, Māzyār szerepének elemzése, a Ōāhirida hódítás és az ^ʿalida mozgalom sikerei a 10. század elején.

Emellett fontos cikkeket közöl a szerző az *Encyclopaedia Iranica* oldalain is, egyes helyi dinasztiákról (Dābūyidák és Bādūspānidák).

Tabaristān korai muszlim történetének fontos részét képezte Māzyār tevékenysége. A ravasz, magát hol muszlimnak, hol zoroasztriánusnak mutató, hatalomvágyó fejedelem tevékenységéről máig megoszlik a tudományos kutatás véleménye. A török Rekaya két tanulmánya e téren igen fontos szerepet játszik, hiszen két írása nem csupán Māzyār szerepének értékelését segíti elő, hanem kaszpi-vidék historiográfiáját is érinti. Bár egynémely állítása vitatható, de mégis két tanulmánya a kevés e témában született jelentős alkotás közé tartozik.

M. Rekaya. La place des provinces sud-caspiennes dans l'histoire de l'Iran de la conquete arabe a l'avenement des Zaydites (16-250H/ 637-864 J. C.): particularisme régional ou rôle „national”? *Rivista degli Studi Orientali* (1972-73) 117-152.

Ebben a cikkben a szerző értelmezi a Kaszpi területek helyzetét az iszlám első századaiban, az arab hódítástól a Zayditák hatalomra kerüléséig.

Analízisét térség földrajzi sajátosságainak vizsgálatával kezdi. Egy ilyen nehezen megközelíthető, tagolt felszínű helyenként mostoha éghajlatú vidék, mint a Kaszpi-tenger déli része és az Alburz közötti térség könnyen megmagyarázza, hogy miért nem sikerült a kalifátusnak azonnal meghódítani Irán más részeihez hasonlóan.

A tanulmány második részében a helyi ellenállás különféle formáit, a lokális kisdinasztiák védekezését helyi befolyásuk megtartása érdekében.

A szerző végkonklúziója szerint a Kaszpi-vidék semmilyen téren nem különbözött a muszlim Irán más részeitől, egyedül sajátos földrajzi viszonyai következtében jóval később került arab kézbe és illeszkedett bele a kalifátusba, és ezért tűnik archaikusabbnak vagy „nemzetibbnek” Irán többi részénél. Rekaya véleménye szerint a Kaszpi-vidék ezt követően ugyanazokon a fejlődési fázisokon ment keresztül mint Irán többi meghódított tartománya. A legjelentősebb helyi lázadás vezetője, Māzyār sem az iszlám előtti „nemzeti” Iránt akarta restaurálni, hanem a saját dinasztiáját kívánta megalapítani a Óāhiridákhoz hasonlóan.

Rekaya tanulmánya sok szempontból alapvető, mégis sok szempontból ki lehetne egészíteni, hiszen egyrészt méltatlanul alábecsüli Ibn Isfandyār és a későbbi lokális történetírói hagyomány jelentőségét, másrészt egyfajta prekoncepciót gyárt, amellyel - helyesen – kritizálja korábbi, a modern nacionalista szempontoktól sem mentes iráni munkákat (Ñādiqī, °Azīzī). Másrészt azonban ennek a szemléletnek áldozatul esnek a korabeli és későbbi klasszikus perzsa nyelvű művek is, amelyek nélkül nem lehet megírni a 9. század Óabaristāni történetét. Melville szerint például Ibn Isfandyār művének ismerete nélkül alapvetően

hiányosak lennének ismereteink erről a területről, s ez Rekaya tanulmánya esetében is problémaként merülhet föl.

M. Rekaya: Mazyar: Résistance ou intégration d'une province iranienne au monde musulman au milieu du IXe siècle ap. J. C., *Studia Iranica* T. I. fasc. 2. (1973) 143-192.

Rekaya ebben a tanulmányában a Kaszpi-vidék korai történetének alighanem legjelentősebb helyi fejedelmének, Māzyārnak szerepét elemzi, és életén keresztül próbálja bemutatni, hogy milyen volt a státusza ennek a régióknak a Kr.u.9. században.

Rekaya felhívja a figyelmet arra, hogy a Māzyārról szóló források szinte kivétel nélkül a Óāhiridák felé elfogultak, így nem nyerhető hiteles kép Māzyār politikai céljairól. Így kritikával kell kezelni Māzyār esetleges zoroasztrianus szimpátiáiról szóló információkat is. Māzyār pogányságát csak a Óāhiridáknak volt okuk bizonyítani, hiszen al-Mu^cta^oim kalifa viszonya jóval hűvösebb volt ^cAbdallah b. Óāhirral, és fennállt az a veszély, hogy esetleg Māzyār léphet a Óāhiridák helyébe. Ehhez szolgáltatott ürügyet Bābak mazdakita lázadása Azerbajdzsánban, amellyel kapcsolatban szintén felmerült Māzyār szerepe.

Rekaya felteszi tanulmánya végén, hogy mi lehetett Māzyār lázadásának mozgatórugója, vajon egy iszlámellenes mozgalom élére állt? Vagy a régi Irán restaurációja vezérelte tetteiben? Vagy a parasztság fellázításával, a mazdakizmus helyi hagyományaira építve, egyfajta szocialisztikus célok lebegtek szemei előtt? Rekaya szerint egyik sem, sokkal inkább gyakorlatias megfontolások voltak a háttérben: Māzyār helyi dinasztíát kívánt építeni, leginkább a Óāhiridák mintájára, ahol a kalifa névleges hatalma, és az iszlám felvétele elengedhetetlen feltételek voltak. Maga Māzyār is muszlimmá lett, mecseteket épített a nagyobb városokban. Ám tevékenysége nyilvánvalóan keresztezte a Óāhiridák hatalmi ambícióit, akik egy kézbe kívánták vonni a keleti tartományok politikai, katonai és gazdasági vezetését.

Vasmer, R. R.: Die Eroberung Tabaristāns durch die Araber zur Zeit des Chalifen al-Man^oūr, *Islamica*, vol. III. (Leipzig 1927) 86- 150.

Vasmer tanulmánya a mindezidáig legalaposabban megírt munka Tabaristān arab meghódításáról. Nem csupán a téma kidolgozásának alapossága emeli ki ezt a munkát a Kaszpi-vidék korai történetét tárgyaló írások sorából, de mindaz a rendkívül a széles

régészeti, topográfiai, névtani ismerethalmaz is, amelyet Vasmer felhasznál tanulmánya kidolgozásakor.

A tanulmány alapvetően két részre oszlik. Az első fele a 760-762 közötti arab hódítás rendkívül precíz, forrásokkal gazdagon adatolt elemzése (86-100.). A dolgozat második felében a 8. században, az arab hódítás során érintett helynevek mai leírása, névtani, topográfiai és régészeti vizsgálatuk található.

Vasmer az eseménytörténet leírásán túl a különböző forrásokat szembesíti egymással, és megpróbálja ezek alapján rekonstruálni az al-Man'ûr alatti katonai invázió lépéseit. Vagyis az arab támadás mikor, honnan, kiknek a vezetésével, mekkora sereggel, milyen útvonalon folyt le. Szembetűnő ugyanis, hogy míg egyes források egy, addig mások két nagy invázióról beszélnek (pl. Tabarī). Vasmer maga is két nagy hadjáratot rekonstruál a dābūyida Khuršīd ellen 760 és 762 között., egyben felhívja Tabarī szövegének azon ellentmondására a figyelmet, hogy mindkét történet Khuršīd halálával végződik.

A tanulmány második fele nagyon sok új szempontot ad ennek a hadjáratnak a pontos megismeréséhez. A helynevek továbbbélése, vagy legalábbis nagyobb részük megléte Vasmert hozzásegíti a hadjárat állomásainak feltérképezéséhez.

Vasmer útirajzokat felhasználva, azok adatait szembesíti az arab és perzsa források közléseivel, pontos adatokat, távolsági méréseket igyekszik felhasználni az egykori hadjárat lépéseinek rekonstruálásához.

Összességében Vasmer tanulmánya az adott probléma mindezidáig legmagasabb szintű feldolgozása, amely filológiai és történeti téren kimagaslik a korszakról és a térségről írott egyéb munkák közül.

A Tabaristānnal foglalkozó újabb munkák közül meg kell említeni Bosworth és Melville munkáit. Bosworth a koraiszlámkori Irán talán legjobb ismerőjeként fontos írások szerzője. Mind Bosworth mind pedig Melville különleges érdeklődést mutat a lokális krónikák, és a mongol kort megelőző iráni kisdinasztiák iránt. Melville nemrég megjelent forrásértékű tanulmánya Tabaristān lokális krónikáiról rendkívül inspiratív, fontos dolgozat. Melville tanulmányában alapos vizsgálat alá veti a Kaszpi-tenger déli partvidékéről szóló krónikákat és elsőként világít rá a különböző szövegek közötti kapcsolatokra. Munkája úttörő jelentőségű a helyi történeti krónikák egymáshoz való viszonyának tisztázásában.

Bosworth írásai– bár csak részben érintik Tabaristánt – mégis a korabeli 10-12. századi Irán jelentős politikatörténeti értekezései, a Būwayhidák, a Ghaznavidák és a Āffaridák dinasztiáiról szóló történeti munkái sok téren árnyalják eddigi ismereteinket a kor eseményeiről. Többször kiadott a muszlim dinasztiákról szóló genealógiai összefoglaló kötete és historiográfiai tanulmányai nélkülözhetetlen és megkerülhetetlen másodlagos forrásai a térségnek.

Az írott források mellett fontos kitérni a régészet, a numizmatika és az epigráfia eredményeire is Tabaristánnal kapcsolatban.

Az epigráfia terén Herzfeld és Godard neveit kellett kiemelni. A két szerző a 20. század első éveiben végzett kutatásai révén váltak ismertté kisebb Óabaristāni bāwandida fejedelmek bilingvis arab- későpehlevi feliratai. Mindezek jól mutatják a hely archaikus jellegét és a korábbi preiszlám hagyományok szívós továbbélését. A későbbi muszlim epigráfia terén ki kell emelni Rabino di Borgomale nevét, akinek kisebb publikációi e téren ismertek. Legújabbán Blair átfogó, a mongol kor előtti iráni epigráfia emlékeit összegző műve foglalkozott röviden a Óabaristāni bāwandida feliratokkal.

A numizmatika terén több szerzőt is ki kell emelnünk, akik részben érintették Tabaristán különböző dinasztiáinak numizmatikáját. Amedroz, Casanova, Curiel, Morton cikkei egy-egy problémát érintenek. Összefoglaló jellegű csak kevés írás foglalkozik a Óabaristāni numizmatikával. Miles tanulmánya, mely a Bāwandidák numizmatikáját tárgyalja az egyik legjobb munka e tárgyban. Morton írása a 12. század eleji Óabaristāni szeldzsuk vazallusok numizmatikájáról meghatározó a kor politikatörténeti kérdéseinek vizsgálatához, hiszen itt elsősorban a Bādūspānidák és a Bāwandidák eseményeit árnyalja a szerző a numizmatika segítségével. Malek nagyívű esszéje a Dābūyidákról nagyrészt a korai Óabaristāni dinasztia éremleleteinek elemzésén alapul, a szerző helyesen látja, hogy a dinasztia belső anomáliái megoldásának kulcsa a numizmatika segítségével csaknem teljesen megoldható.

A régészetet illetően kevés megbízható munkára támaszkodhat az ember, ha Tabaristán koraközépkori történetét akarja megvizsgálni. Sutūdának az iszmá'ilita erődökről szóló tanulmánya részben érinti Tabaristánt is, a szerző itt Alamüttől Girdkühig tekinti át azokat az erődöket, melyek a 11-13. században az iszmá'iliták erődei voltak Gīlānban és Māzandarān-Tabaristān területén. Emellett Godard korábban említett epigráfiai cikkeinek vannak régészeti vonatkozásai. Legújabbán Sūrtijī alapos és régészeti szempontból az első megbízható monográfia ad képet Māzandarān történetéről. Sūrtijī szisztematikus terepbejárást végzett és ennek során felmérte a Māzandarān területén található erődöket. Mindezeket korabeli forrásokkal és a helyi szájhagyomány adataival is megpróbálta kiegészíteni. Ezzel együtt ez a

monográfia még csak a munka elejét jelenti, mivel a kötetben szereplő erődök, várak közül csak néhány esetében történt meg a mindenre kiterjedő régészeti feltárás.

Összességében látható, hogy az eddig felsorolt és részben áttekintett cikkek és monográfiák közel sem merítik ki a téma teljességét. Tabaristān történetének számos vonatkozása egyáltalán nem vizsgált vagy csak részben került górcső alá.

V. A Dābūyidák - a poszt-sāsānida korszak

Dolgozatunk első rövid fejezetében érintenünk kell a Dābūyidák történetét. A posztsāsānida Tabaristān történetének első korszakáról van szó, mely Kr. u. 651 és 765 közötti periódust öleli fel.⁵³

Azért csak röviden foglalkozunk e korról és dinasztiával, mert Wilfred Madelung és Hodge Mehdi Malek az *American Journal of Numismatics* oldalain néhány évvel ezelőtt igen alapos, mindenre kiterjedő történeti esszé jelent meg e dinasztiáról.⁵⁴

Mivel magunkat kevésnek érezzük, hogy e minden téren alapos írást valamilyen módon meghaladjuk, emiatt csak arra szorítkozhatunk, hogy a Dābūyidák történetének alapvonásait és tanulságait megvizsgáljuk – egyben kapcsolódási pontokat találjunk a későbbi időszakhoz. Általában véve elmondható, hogy ez a korszak, közel százötven év meglehetősen kevésbé ismert még Tabaristān más korszakaihoz képest is. Az első történetileg itt megjelenő dinasztia Dābūyidák voltak, akik III. Yazdgird sāsānida király utolsó éveitől al-Man'Ūr kalifa támadásáig uralták Tabaristānt. Ez idő alatt más helyi dinasztia tevékenységéről, pénzérméiről nincsen tudomásunk. Ezt azért fontos kiemelni, mert az a fajta együttélés, mely a 8. század második felétől egészen a 16. századig itt jellemző lesz, egyáltalán nem észlelhető ebben a korai periódusban. Az egyetlen ismert helyi dinasztia Dābūyidák voltak. Ez persze nem zárja ki más helyi családok, a Qārinwandok, a Bāwandidák meglétét már e korai periódusban, de

⁵³ A fejezethez általánosságban a következő másodlagos források kapcsolódnak: Rabino di Borgomale 1928. 1-9. Madelung, W. (1975) *The Minor Dynasties of Northern Iran*, E. Yarshater (ed.) *The Cambridge History of Iran*, Vol. IV. Cambridge. 198-226.

Magyar tudománytörténeti szempontból érdemes felhívni a figyelmet Rehatsek Ede (Edward) cikkére, mely az egyik legkorábbi írás Dābūyidák és Bāwandidák történelméről (Rehatsek E. (1876) *The Bāw and Gaobārah Sepahbuds along the Southern Caspian Shores*, *JBRAS* 12 410-45.),

⁵⁴ Madelung, W. (1993) *Dābuyids*, Yarshater, E. (ed.) *Encyclopaedia Iranica*, E. Yarshater (ed.) vol. VI. Costa Mesa. 541-544., Malek. (1993-94) 105-160

sem régészeti, sem numizmatikai adatok nem támasztják alá más helyi dinasztiák itteni hatalmát a Dābūyidák bukása előtt.

Azt is fontos kiemelni, hogy a sāsānida Irán arab hódításával Tabaristān teljesen elszigetelődött a régi Irán többi tartományától. Itt közel 110 évig, a 760-as évek elejéig egyáltalán nem hatolt be sikeres arab katonai expedíció.

A Dābūyidák esetében fő forrásaink a már korábban is ismertett helyi krónikák, Ibn Isfandyār, Āmulī és Mar^ʿašī. Mellettük fundamentális jelentősége van a numizmatikának is. A kései korszakban, az al-Man^ʿŪr alatti periódusban végbement arab hódításban megnő bizonyos arab források min Tabarī, Ibn al-Athīr, Balādhūrī közléseinek is a jelentősége.

Forrásaink alapján összesen 7 helyi fejedelmet tudunk ebben a korai időszakban megkülönböztetni: I. Farrukhānt, Gīl Gāwbārat, Dābūyat, II. Farrukhānt, Dād-Burzmihret (vagy Dāzmihret), Sārūyat (vagy Farrukhān-i Kūčakot) és Khuršīdot.

Fontos azonban kiemelni, hogy csupán utóbbi három fejedelem, II. Farrukhān, Dād-Burzmīhr és Khuršīd érméi ismertek. Az éremleletek mind az un. postyazdgirdi éra szerint vannak datálva (Kr.u. 652-től, az utolsó sāsānida király halála utáni első évtől kezdve), így valamelyest lehet követni a kronológiájukat is.

A korai dābūyida ispahbadok

Nem világos, hogy Tabaristān milyen státust foglalt el a Sāsānida Birodalom utolsó éveiben. Azt a pillanatot, amikor az egykori sāsānida tartományból független állam lesz nem lehet pontosan meghatározni. Két dátum jöhet szóba.

Az egyik, a hagyományos dátum Kr. u. 651. III. Yazdgird meggyilkolásának dátuma. Ezt támasztja alá a dābūyida ispahbadok érmének datálása is.

A másik lehetőség a nihāwandī sāsānida vereség Kr. u. 641-ben. Az utolsó jelentős sāsānida haderő megsemmisülése után kezdődtek meg az első arab hadjáratok Tabaristān ellen.

Nehéz meghatározni a dābūyida ispahbadok pozícióját is e korban. Vajon a magát Jāmāsp sāsānida királytól származtató Dābūyidák Észak-Irán kormányzói voltak-e vagy mint független arisztokraták kormányozták-e ezt a területet? Vagy sāsānida kormányzóként kezdték és a politikai események felgyorsulása következtében váltak helyi uralkodókká?

Itt érdemes felhívni a figyelmet az uralkodói titulusra, az ispahbadra. Ez a rendkívül archaikus titulus, mely egészen az achaimenida kortól ismert (óperzsa *spādapati*-), a korai iszlám korban uralkodói címmé vált és több tabaristāni és gīlāni dinasztia uralkodói titulusává vált. Kétségtelen, hogy közvetlen előzménye a sāsānida korból ismert spāhbad katonai rang volt. A

katonai főparancsnokot, vezérkari főnököt jelentő cím Tabaristánban vált uralkodói címmé először a 8. századtól. Hogy ehhez mennyiben járult hozzá az I. Xusraw sāsánida uralkodó alatti katonai reformok, csak gyanítani lehet. Ám az, hogy a 6. század derekán négy katonai körzetre osztották a Sāsánida Birodalmat, sok téren hozzájárult a spāhbad/ispahbad cím jelentésének átalakulásához. Mivel az adott körzetek parancsnokai – gyenge központi uralom idején – gyakorlatilag önálló fejedelmek voltak (l. Bahrām Čübīn, Šahrwarāz), így az ispahbad titulus mint uralkodói (és nem vagy nem csupán katonai) cím innen gyökerezethető. A sāsánida állam szétesése közben a 7. század közepén bizonyos arisztokrata csoportok esetében feltételezhető, hogy ezek a címek (mint az ispahbad vagy az ustāndār a Bādūspānidáknál), melyeket akár utoljára viseltek III. Yazdgird alatt, a birodalom és a dinasztia bukása után örökölhették és az adott Óabaristāni uralkodói titulátúra részeivé váltak. Véleményünket alátámasztja Gignoux írása is.⁵⁵

Ibn Isfandyār és Mar^cašī szerint az első ispahbad, Farrukhān Gīlānšāh halála után fia, Gīl Gāwbāra erőszakkal foglalta el Tabaristānt az ottani sāsánida erőktől. Mindez arra utal, hogy nem ment minden simán, és hogy talán egyes helyi családok megpróbálták kihasználni a sāsánida dinasztia bukása körüli zavaros helyzetet. Figyelemreméltó párhuzam mutatkozik a Bāwandidák és a Qārinwandok eredetével, ahol szintén az utolsó sāsánida kormányzóval vívják meg küzdelmüket e családok ősei. Ha nem is adhatunk teljes mértékben hitelt ezeknek az eseményeknek, de a párhuzam, a sāsánida kormányzók és a helyi családok harcainak felemlítése legalábbis figyelemreméltó.⁵⁶

Az első ispahbadról, Farrukhān Gīlānšāhról kevés információnk van. Neve és talán egyben titulusa elárulja, hogy eredetileg Tabaristāntól nyugatra lehettek eredeti területei. Másfelől viszont Ibn Isfandyār szerint Āmul volt székhelye, amely város viszont mélyen Tabaristánban található. Ibn Isfandyārnál van utalás arra is, hogy Farrukhān és Gīl Gāwbāra „*atyái Örményországból jöttek*”, mely megint csak az eredetileg nem Óabaristāni származásra engedhet következtetni.⁵⁷

Farrukhān Gīlānšāhról ismeretes, hogy a nihāwandi csata előtt katonai segítséget adott a szorult helyzetben levő III. Yazdgirdnek. A döntő nihāwandi vereség után valószínűleg Farrukhān Gīlānšāh is közvetlenül megismerkedett az első arab hadseregekkel. Tabarī szerint az első arab expedíció Kr. u. 643-ban történt, melyet Suwayd b. ^cAmr b. Muqarrīn vezetett.

⁵⁵ Gignoux, P. (1990) Le Spahbed des Sassanides l’Islam, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* (13) 1-14.

⁵⁶ L. a következő fejezet

⁵⁷ Ibn Isfandyār I. 123.

Farrukhān, bár sikeresen ellenállt, jelképes adófizetést vállalt. Tabarī szerint az ispahbad évi 500000 ezüstdirhamot fizetett az araboknak, cserébe elvonulásukért.⁵⁸

A korai kalifátus azonban nem tett le Tabaristān bekebelezéséről. Uthmān kalifátusa alatt Saʿīd b. al-ʿĀḌ próbálta meg újfent elfoglalni Farrukhān Gīlānšāh királyságát, de szívós ellenállásba ütközve visszafordult. A második arab invázió idejét nem tudjuk, talán Kr.u. 650-651 körül következhetett be.

Mínt hogy az első ispahbadoknak még nem ismertek a pénzeik, ezért nem ismerjük uralkodási dátumaikat sem. Farrukhān Gīlānšāh halálának dátuma sem ismeretes. Ibn Isfandyār, Marʿašī és Khwāndamīr szerint még III. Yazdgird alatt halt meg, mivel fia Gīl Gāwbāra még az utolsó sāsānida királytól nyerte el titulusait és Yazdgird személyesen utasította a Óabaristāni sāsānida kormányzót, Ādhar Walāšt a hatalom átadására a dābūyida ispahbad javára. Figyelemreméltó, hogy itt ugyanaz a helytartó szerepel mint Bāwandidák és Qārinwandok legendáiban. Emellett van egy apró utalás is a Dābūyidák és a Bāwandidák ellentéteire. Ibn Isfandyār egy helyen említi, hogy Bāwtól Gīl Gāwbāra ragadta el a hatalmat Tabaristānban. A szöveg Gīl Gāwbāra és Ādhar Walāš ellentéteiről nem szól, csak annyit említi meg, hogy Ādhar Walāš lovaspólozás közben „vesztette életét”. Egyúttal Yazdgird ruházta fel a Gīl Gīlān a *Padiškhwārgaršāh* titulusokkal Gīl Gāwbārat.

Másfelől ugyanez az Ibn Isfandyār közli, hogy Gīl Gāwbāra a yazdgirdi éra harmincötödik évében lépett trónra vagyis ellentmondásba keveredik önmagával, hiszen ez a dátum Kr.u. 663 körülre datálható.

Mindezek alapján Bivar és Malek erősen megkérdőjelezzik Gīl Gāwbāra uralkodását és kétségbevonják létezését is. A két szerző szerint a Gāwbāra név az óperzsa névanyagból ismert Gaubaruva- személlyel (személyekkel) állhat kapcsolatban és nem egy késősāsānida arisztokrata familiáról van szó. Szerintük Gāwbāra nevében az óperzsa arisztokrata, I. Dareioszt támogató alak legendája őrződött meg. Mindezt azzal is igyekeznek alátámasztani, hogy a DNc naqš-i rustami felirat első sorában szereplő Gaubaruva- neve mellett származását is feltüntették.⁵⁹ A Gaubaruva Patišuvariš alakban a Patišuvariš megpróbálják a Padiškhwārgaršāh alakkal kapcsolatban hozni. Mind a Patišuvariš, mind pedig a Padiškhwārgaršāh alakokban a nagy Hara hegy neve található, mely az indoiráni törzsek világképének fontos részét képezte. E szerint a Patišuvariš „H(w)ara hegyről származó”, míg a Padiškhwārgaršāh „a H(w)ara hegyen király” jelentéssel rendelkezett. Bivar és Malek a Gaubaruva-Gāwbāra nevek hasonlóságát is figyelembe véve arra a következtetésre jut, hogy

⁵⁸ Tabarī II. 657-660.

⁵⁹ Kent, R. (1953) *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon*, New Haven. 195.

az Alburz körüli területek egykor Gaubaruva (görög Gobryas) birtoka voltak, és itt homályosan megmaradt az egykori óperzsa hatalmasság, Gaubaruva Patišuvariš emlékezete, mely a sāsánida kor végén felbukkanó Gāwbāra Padiškhwārgaršāh alakban öltött testet.⁶⁰

Azzal együtt, hogy a két alak és esemény között, ha csak a két forrást, a naqš-i rustami DNC feliratot és Ibn Isfandyārt számítjuk több mint 1700 év (!) van, kétségtelenül ötletes megoldási kísérletnek vehető szerzőink javaslata. De az a két tény, hogy a 8. századot megelőzően nincs dābūyida éremleret és hogy Ibn Isfandyārnál hibásan van megadva egy uralkodási dátum, szerény véleményünk szerint még kevés alapot szolgáltat egy ilye nagyívű, máshonnan nem adatolt tézis megalapozottságához.

Annyi igazság azonban lehet, hogy Gīl Gāwbāra életéről kevés konkrétumot ismerünk. Ibn Isfandyār nagylelkű uralkodónak, várépítőnek és nagy harcosnak írja le, de túl sok konkrétumot nem tudunk meg róla. Székhelyét Gurgānban rendezte be. A *Tārīkh-i Tabaristān* szerint tizenöt évig uralkodott, e szerint valamikor Kr.u. 680 körül halhatott meg.

A kalifátus újabb kísérleteket tett Tabaristān bekebelezésére. Mu^cāwīya alatt Kr.u. 662-be vagy Kr.u. 673-ban Masqalah b. Hubayra al-Šaybanī vezetésével próbáltak betörni arab seregek Tabaristānba, de súlyos vereséget szenvedtek, maga Masqalah b. Hubayra al-Šaybanī is ott veszett. A kūfai arab helytartó, Mu^hammad b. al-Aš^cath al-Kīndī 680 és 683 között próbálkozott Tabaristān elfoglalásával – szintén sikertelenül.

Fő forrásunk Ibn Isfandyār szerint Gīl Gāwbāranak két fia, Dābūya és Bādūspān volt. Ha igazat adunk forrásainknak, akkor Dābūya volt a dinasztia igazi névadója és róla főleg kegyetlensége miatt emlékeznek meg forrásaink. Ibn Isfandyār szerint Dābūya mindössze tizenhat évig uralkodott Tabaristānban. Fivére, Bādūspān pedig Rūyānban lett volna uralkodó, egyben a jóval később, a keresztény ezredforduló után előtűnő Bādūspānidák mitikus őseként szerepel forrásainkban. Ez utóbbi felettébb hipotetikus, mivel a Bādūspānidákról jóformán semmit sem tudunk a 12. század előttről.

Mint ahogy a korai dābūyida ispahbadokról sem sokat tudunk többet. Kronológiájuk felettébb problematikus. Nemcsak a fentebb vázolt problémák miatt.

Ha arra gondolunk, hogy az első Ōabaristāni éra szerint, akkor a korábbi ispahbadokat is másképpen kell datálnunk. Ibn Isfandyār és Mar^cašī szerint a dābūyidák 119 évig uralkodtak. Ha figyelembe vesszük ezt a közlést és Farrukhān 710-es dátumát (elfogadva azt uralma kezdetének), akkor I. Farrukhān Gīlānšāh (vagy I. Farrukhān) 680 körül halhatott meg, tehát jóval később mint ahogy Ibn Isfandyār feltételezi. Ekként uralma kezdete 642 körülre esik,

⁶⁰Malek 1993-94. 109. Dandamaev, M. A. (1989) *A Political History of the Achaemenid Empire*, Leiden. 104, 179.

ami megfelel a korábban említett nihāwandi csatától való datálásnak. Gīl Gāwbāra (ha élt egyáltalán) 680 és 696 közé datálható, míg fia, a dinasztia névadója Dābūya 696 és 710 között uralkodhatott.⁶¹

Ibn Isfandyār azon tudósítása, melyben a kharijita QaÔarī Ôabaristāni tartózkodásáról ír, ekként erősen kétséges. Mivel Tabarī szerint QaÔarīt 701-ben öli meg Sūfyā b. al-Abrād. Ha mindezt összevetjük a numizmatika alapján felállított kronológiával, akkor nem állja meg a helyét Ibn Isfandyār közlése vagy esetleg mindez még II. Farrukhān apja, Dābūya alatt mehetett végbe.

A kései dābūyida ispahbadok

A Ôabaristāni dābūyida ispahbadok második csoportjába azokaz uralkodók tartoznak, akiknek már ismerjük pénzeiket.

II. Farrukhān hatalma sok téren folytatása a korábbi folyamatoknak. Vagyis a szórványos arab betörések ellenére a dinasztia megőrizte hatalmát és függetlenségét. Tizennyolc évig tartó uralma alatt egyetlen ismert arab támadásról van tudomásunk. A Közép-Ázsiát is hódoltató Yazīd b. Muʿallab 716-ban megpróbált megtörni a helyi fejedelem igáját. Ám Farrukhān sikeres győzelmet aratott a muszlim támadó felett és a csapdába csalt Yazīd csak 300000 dirham ellenében távozhatott Tabaristānból.⁶²

Ettől eltekintve viszonylag eseménytelenül teltek el ezek az évek, az omajjádok láthatólag nem voltak képesek megtörni a Dābūyida dinasztia ellenállását sokadik próbálkozásra sem.

II. Farrukhān korának érdekessége a megjelenő Ôabaristāni pénzverés.

Bates szerint a 710 táján megjelenő Ôabaristāni pénzverés egyfajta ellenreakció volt az alig 13 évvel korábban Hajjāj b. Yūsuf idején bevezetett iráni arab dirhamokra. Ha nem is tudjuk mindezt igazolni, de mindenképpen érdekes fejlemény, hogy ezt követően már igen intenzív pénzverés tapasztalható Tabaristānban.⁶³

Az első éremleletek ezüstdrachmák voltak és érdekes módon II. Xusraw sāsānida uralkodó pénzeit másolták viszont a súlyuk csak feleakkora voltak (hemidrakhmák). Ez a stílus aztán egészen a Dābūyida dinasztia végéig, sőt még az első arab helytartók alatt is megmaradt. Ezek a pénzek más téren is híven követik a sāsānida pénzverés hagyományait. Az egyik oldalon Farrukhān képmása nevével és *GDH 'pzw̄t (Khwarrah abzūd= karizmája növekedjen)*

⁶¹ Malek 1993-94. 111.

⁶² Madelung 1993, Malek 1993-94. 112.

⁶³ Bates, M. L. (1986) History, Geography and Numismatics in the First Century of Islamic Coinage, *RSN* (65) 232-233.

felirattal, a másik oldalon pedig a sāsānida drakhmákról oly jól ismert zoroasztriánus tűzoltár két tűzimádóval. Az oltártól jobbra *tpwlst'n* Tabaristān felirat, balra pedig a posztjazdgirdi éra évszámai. A későbbi években megjelenik még az *'pd* (abd=nemes) és a *nyw'* (nēw, jó) jelző is.⁶⁴

Egy érdekes különbség is jellemző a korai és a későbbi pénzekben. Eltér az uralkodó nevének leírása. A korai pénzekben *plhwn*, míg az utolsó négy pénzen *plhw'n* szerepel. Unvala ezek alapján azt gondolt, hogy az utolsó négy évjárat már egy másik Farrukhān és az elírás nem véletlen.⁶⁵ Mindennek azonban ellentmond, hogy ilyen „hibák” vagy helyesírásbeli nagyvonalúságok jó néhányszor előfordulnak már a sāsānida pénzekben is és Farrukhān fia, Dād-Burzmihr alatt is előfordulnak.⁶⁶ Ráadásul Ibn Isfandyār és Mar'āšī sem tesz említést egy újabb Farrukhān nevű uralkodóról.

Ami különösen érdekes, hogy II. Farrukhān korából ismert egy arab feliratos Óabaristāni érme, mely szintén kérdéseket vet fel. Ezidáig nincs adatunk rá, hogy akár rövid időre is omajjád megszállás alá került volna Tabaristān de talán kifejezhetett egy szándékot, mellyel az omajjád kalifátus megpróbálta igazolni saját trónigényét. Igaz, mindössze egyetlen ilyen lelet került elő Tabaristān, ami felettébb kérdésessé teszi az említett lelet elterjedését.

Kevés információ ismert II. Farrukhān utódjáról, Dād-Burzmihréről. Uralma mindössze tizenkét évig tartott és ezalatt nem háborgatták arab katonai expedíciók. Igaz a róla szóló ismeretein épp ezért szegényesek. Pénzei apjáét követik.

Egyetlen érdekesség azért kínálkozik uralmáról. Uralma második és hetedik éve között teljesen hiányoznak Dād-Burzmihr Óabaristāni érméi. A szentpétervári Ermitázsban azonban egy ezüsttálat találhatunk melynek az alábbi felirata olvasható:

Dtbwlcmt'r' Y plhw'n'n Y gylgyl'n hwl's'n sp'hpt' NPŠH

Farrukhān fiáé, Dād-Burzmihré, Gīl Gīlāné, Khwarāsān ispahbadjéé (ez a tál).⁶⁷

Feltűnő, hogy a feliratból teljesen hiányzik Tabaristān elnevezése. Nem tudjuk, hogy milyen események miatt tűntek el a fejedelem éremleletei uralkodása első feléből, és miért nem szerepel Tabaristān neve sem ebben a feliratban. Egy esetleges idegen hódításra nincsenek adataink, másfelől a Tabaristānon belüli problémák, családi intrikák csak Dād-Burzmihr

⁶⁴ Malek 1993-94. 113.

⁶⁵ Gignoux, P. (1990) Sur quelques noms propres des sources numismatiques iraniennes, *Proceedings of the First European Conference of Iranian Studies, Part I: Old and Middle Iranian Studies*, Rome. 139.

⁶⁶ Malek 1993-94. 114.

⁶⁷ Gignoux 1990. ¹ 139.

halála után igazolhatóak. Az uralkodó rövid periódusa után komoly dinasztikus válság köszöntött Tabaristánra. Lehet, hogy ennek gyökerei már Dād-Burzmihr uralkodását is érintették.

Amikor Dād-Burzmihr meghalt, fia és utóda Khuršīd még gyermek volt. Valószínűleg nagybátyja, Farrukhān (vagy más néven Sārūya) kormányzott a gyermek fejedelem helyett. Ibn Isfandyār és Tabarī legalábbis erre utal, míg Mar^cašī és Khwandamīr szerint Sārūya lett a régens. Farrukhān talán valószínűbb amiatt, hogy legkorábbi forrásunk, Tabarī is ilyen néven nevezi meg a gyermek Khuršīd gyámjának. Mind Tabarī, mind Ibn Isfandyār szerint Farrukhān süketnéma volt. A *Tārīkh-i Tabaristān* szerint Farrukhān nyolc évig gyámkodott unokaöccse felett. Amennyire Ibn Isfandyār kissé anekdotikus elbeszéléséből ki lehet venni, az ifjú ispahbadnak nem volt könnyű dolga, mivel gyámja, Farrukhān fiai szintén szemet vetettek a hatalomra és Khuršīdnek több ütközetet kellett vívnia, hogy hatalmát megvédje mohó unokatestvéreivel szemben. Végül Qa'Ōr-i Dadaqānnál, Tamīša és Sārī között vereséget mért rájuk és biztosította hatalmát.

Ibn Isfandyār igazán gazdag és tehetős ispahbadnak írja le Khuršīdot, akinek híres vadasparkjai, kilencvenhárom felesége, számos erődje volt. És minden felesége számára négyszáz tevén vitetett ajándékokat. A már-már bohém és pompakedvelő fejedelem csábításai regényes színezetet kapnak *Tārīkh-i Tabaristān* oldalain.⁶⁸

⁶⁸ Ibn Isfandyār 170. „*Khuršīd megparancsolta, hogy ássanak várarkot ott, és egy erős várat alapított ott meg, amelyet Si-Dilának hívtak, ott egy erődöt építtetett, három emelettel egymáson, és egy piacteret is alapított, és egész Tabaristánból kézműveseket választott ki. Oda telepítette őket, és a váron kívül egy nagy ribāŌnak és egy nagyon hosszú karavánszerájnak vetette meg az alapját. És öt kaput vágatott ebben a városban, az elsőt a hegyvidék kapujának, a másodikat a tenger, a harmadik Gīlān, a negyediket Gurgān, az ötödiket a vadászat kapujának hívták. És eme vadászati kapun rajta és kíséretén kívül más nem jöhetett be a vadászat napján. És megparancsolta, hogy a hegyről a tengerig vágjanak egy vízfolyást, és vizet vezetett oda, és Gīlāna folyónak nevezte el, és az még ma is a helyén van. És ugyanígy horgásztavakat is létrehozott. És ez a folyó a király palotáján keresztül folyt. És építői azon igyekeztek, hogy a folyó az ő tekintete előtt folyjék és Khuršīd ott szokott halászni. És szemben a vadászat kapuján egy nagy mezőt hozott létre, és mély árkanak nyomai még ma is megvannak. És az Isfahbadān környéki területen egy zárt térséget hozott létre, hogy bármikor, amikor Khuršīd Isfahbadānba jött, rokonait és kíséretét vadászni vitte oda szarvasra, vaddisznóra és vadszamárra és farkasra és leopárdra. Ennek a mezőnek bezárták a kapuját, és amennyit csak szeretett volna, annyit ölt meg az állatokból, és ami megmaradt, azt szabadon engedték. És amikor ő elment onnan, senki nem vette a bátorságot, hogy elévágjon a vadászatban. És Khuršīd sehol sem tartózkodott többet egy hónapnál, amennyi az adók és a kész takarmány mértéke és mennyisége volt. Következő alkalommal, amikor Khuršīd egy másik terület felé ment, itt tartalékot halmoztak föl, mire újra erre a helyre került sor. És Khuršīdnek kilencvenhárom felesége volt a hegyvidéki területeken, és mindegyiknek egy várat építtetett, és válogatott szolgálkkal és arany és ezüst tálakat és válogatott javakat és teli kincstárakat és négyszáz szürke tevére rakott holmit bocsátott egy-egy felesége számára rendelkezésre az indulás napján. Minden hátasállatot egy vezető hajtó fogott be, akiknek nem lehetett felülni rá. És Khuršīd Warmāja Hārūya számára egy magas várat építtetett a tenger mellett Yazdanābād falujában, és sokat építkezett ott, és vagyont adott neki használatra, és Khuršīd kincstára és kincsei annak az asszonynak a kezében voltak. És mindenkinél jobban szerette őt, és minden hónapban, amikor máshol tartózkodott, egy napig Warmāja Hārūyához jött. És ha elmaradt ez az esemény, ezer dinárt küldött bocsánatkérésül és Warmājához, és tőle egy fia született, akit Hurmuzdnak hívtak, és őt trónörökösévé nevezte ki. És az ispahbad asszonyai között volt két nő, az egyik ispahbad Farrukhān lánya, Āzarmīdukht, akit Girān Gūšwarnak (Drága-fülbevalójú) is hívtak. És a másik az ifjabbik Farrukhān lánya, Khuršīd unokatestvére, akit Yākandnak hívtak. És az ispahbad*

Ám Khuršīd uralma már nem a régi kerékvágásban folyt a 8. században bekövetkezett impériumváltásnak köszönhetően a kalifátuson belüli impériumváltásnak. Khuršīd hasonlóan elődeihez nem avatkozott bele a kalifátus ügyeibe., de az °Abbāsīdák győzelme sok szempontból átírta a korabeli geopolitikai helyzetet a korabeli Észak-Iránban.

Ha hihetünk forrásainknak Tabarīnak és Ibn Isfandyārnak Khuršīd és a kalifátus kapcsolata Sunbād lázadása miatt romlott meg. Az Abū Muslim kivégzése miatti khurāsāni lázadást kirobbantó Sunbād Tabaristānba menekült 756-ban. Ibn Isfandyār szerint Khuršīd unokaöccse, Óūs ölte meg, míg Tabarī szerint Tabaristān és Qūmis között Lawnān al- Tabarī végzett vele. Mindenesetre Sunbād valamilyen kapcsolatban lehetett az ispahbaddal, mivel al-ManŌūr kalifa Sunbād bukása után követelte Khuršīdtól, hogy adja ki Sunbād kincseit, melyek Tabaristānba kerültek. Khuršīd emiatt fegyveres konfliktusba keveredett a kalifával. Ennek során al-ManŌūr megpróbált egy dābūyida rokont, bizonyos Windādhumuzd b. Farrukhānt (talán egy lázadó unokafivért?) trónraültetni, és egyben Khuršīdot kiűzni Tabaristānból. Végül kompromisszumra jutottak és Khuršīd vállalta, hogy adót fizet al-ManŌūrnek, a kalifa pedig koronát küldött cserébe az ispahbadnak. Az adó mértéke megegyezett a sāsānida korban a perzsa királynak fizetett Ōabaristāni adóval, és Ibn Isfandyār szerint ez keltette fel az °abbāsīda kalifa érdeklődését Tabaristānnal kapcsolatban.⁶⁹

Tabaristān arab hódítása

A pillanat, amikor az iszlám végérvényesen megvetette lábát Tabaristānban és a régi Irán utolsó része is a muszlim oikumené része lett a 750-es évek végén, 760-as évek elején jött el. Pontosan nem tudjuk megmondani mikor, mivel írott forrásaink e téren nem eltérő nézetet

Girān Gūšwart kedvelte legjobban, és őt kívánta meg legtöbbször, és ha más helyen is szokott bort inni, de részegen lóra szállt, és Girān Gūšwarhoz jött. Azzal az ürüggyel, hogy vadászatra megyek, de Yākand zsémbes egy nőszemély volt és ürügyet keresett. Egy éjjel Yākandnak tudomására jutott, hogy az ispahbad hol borozik, és hogy Isfahbadānba akar menni Girān Gūšwarhoz. Yākand megparancsolta az összes szolgájának és falusi parasztjának, hogy ásóval, söprűvel és lapáttal menjenek arra a helyre, és zárják le az isfahbadāni utat., és pusztítsák el és tegyék láthatatlanná azt, de a házához és palotájához vezető utat tisztítsák meg és díszítsék föl, és üljenek az út elejére, hogy mire az ispahbad lóra száll, és az emberei keresik az utat, tartsák őket ezen az úton és vigyék őket, amíg Yākand házához nem értek. Éjjelkor az ispahbad részegen és mit sem sejtve lóra ült, és elindult Isfahbadān felé. Yākand emberei így becsapták az ispahbadot, ő pedig minden órában azt mondogatta, hogy ma éjjel hosszabb ez naz út, és nem kelek át a folyón. Hirtelen Yākand palotájában találta magát, akkor már tudta, hogy Yākand lépre csalta. Beküldetett hozzá, hogy van velem négyszáz ember, tud-e adni ennyi embernek élelmet és takarmányt. Yākand megparancsolta, hogy vigyenek az ispahbad seregének négyszáz marhát és négyszáz birkát és négy mállásállatnyi felszerelést, és három napig látta vendégül őket.”. 1. még Khwāndamīr II. 56. 403-4.

⁶⁹ Ibn Isfandyār 119. „háromszáz ezer dirhamnyi összeget, és minden egyes dirhamnyi mennyiségben négy dangnyi fehér ezüst volt, háromszáz bála zöld selyem ruhát és párnát, háromszáz szép színes mentét, háromszáz rüyāni és lafūrajai arany gyapjú öltözéket, tíz öszvéryni sáfrányt, melynek párja nem volt az egész világon, tíz öszvéryni vörös gránátalmát, tíz öszvéryni sózott halat”

vallanak. A két fontos forrás Tabarī és Ibn Isfandyār. Beszámolóik e téren számos ponton különböznek, mind a dátumban, mind pedig az események lefolyásában.

Mivel Vasmer rendkívül alapos cikke óta szinte minden részlete jól ismert Tabaristān meghódításának, ezért jelen szerző csak az események szerény interpretálására hagyatkozhat. Tabarī szerint két nyílt muszlim támadás érte Tabaristānt. Az egyik 758-ban érte Tabaristānt, amikor Khuršīd éppen lokális ellenfelével a Damāwand körül uralkodó Masmughānnal⁷⁰. Az Abū al-Khāʿib vezette seregek bevették Sārīt, mire a két háborúzó helyi fejedelem, Khuršīd és (a) Masmughān együtt indultak a muszlim ellenféllel harcolni. Abū al-Khāʿib elfoglalta Sārīt, amikor az ispahbad és damāwandi szövetségese odaértek. Úgy látszik a háború eldöntetlen maradt, mivel al-Khāʿib csakhamar erősítést kért és kapott Tabarī szerint. ʿUmar b. al-ʿAlā és Khāzim b. Khuzayma Vasmer szerint délnyugat felől támadtak és előbb Rūyānt foglalták el, majd egész Tabaristānt. Az ispahbad al-Óāq várába zárkózott (talán a régészeti fejezetben említett Ispahbad Khuršīd erődje az ott lévő óriási boltív miatt?), majd miután biztonságát garantálták, megadta magát. Khuršīd névleg beleegyezett a függésbe és a kalifa alattvalója lett ezután. Valószínűsíthető, hogy muszlim helyőrségek is maradtak helyben al-Khāʿib vezetésével. Nem tudjuk, hogy milyen pozíciót kapott az új rendszerben Khuršīd, de alighanem vazallusi státusba került. Khuršīd azonban igen gyorsan megbánta a kalifának tett hűségesküjét és alig egy éven belül felkelést szervezett. Tabarī és Ibn al-Faqīh szerint Khuršīd adott jelre lemészároltatta az összes muszlimot Tabaristānban. Al-Manʿūr Khāzim b. Khuzaymát és Rawl b. ʿĪtimot küldte a lázadás elfojtására. Az ismét al-Óāq erődjébe zárkózó Khuršīdot megostromolták és végül árulás révén al-Khāʿib kinyitotta az erődöt, Khuršīd pedig megmérgezte magát látva reménytelen helyzetét.⁷¹

Ibn Isfandyār merőben más történettel áll elő. Nála nem nyílt katonai támadásban maradt alul Khuršīd, hanem al-Manʿūr cselvetésének áldozata lett. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Ibn Isfandyār jobban dramatizálja a háború részleteit, és bizonyos lokálpatriotizmus sűt ki soraiból (igaz, Tabarī is Tabaristānból származott!). Szerinte al-Manʿūr utasította egyik fiát, al-Mahdīt (a későbbi uralkodót), hogy kérjen engedélyt Khuršīdtól egyik seregrésze számára utánpótlásának feltöltésére Tabaristānban. Al-Mahdī ekkor Rayban tartózkodott. A nemes Khuršīd, aki előtte személyesen is találkozott a kalifával és meghódolt neki, megadta az engedélyt al-Mahdīnak. Ám az ʿabbāsida sereg élelem helyett Khuršīdra és országára vetett szemet. Ibn Isfandyār szerint az arab hadsereget ʿUmar b. al-ʿAlā vezette, és leírásában szó sem esik a Tabarīnál szereplő al-Khāʿibról. ʿUmar b. al-ʿAlā Āmulba vezette seregét, míg

⁷⁰ L. az idevonatkozó fejezetet.

⁷¹ Tabarī III. 136-140. Ibn al - Faqīh *Kitāb al-Buldān*. 275, 305, 310, 311, 314.

Khuršīd Daylamānba menekült, hogy ott sereget toborozzon, családját pedig al-Óāq erődjében rejtette el. Khuršīd két évig és hét hónapig tartózkodott Daylamānban és jelentős erőt szervezett a muszlim haderő kiszorítására. Mielőtt azonban visszatérhetett volna, megtudta, hogy al-Óāq⁷² elesett és családját a muszlimok elhurcolták. A megrendült ispahbad kiitta itt is a bürökpoharat és végzett magával. Ibn Isfandyār szintén 758 és 761 közé teszi.⁷³

Khuršīd éremleletei szintén alátámasztják a kronológiánkat. Mintegy húsz évig találkoznak 740 és 760 között pénzeivel, melyek híven követik apja és nagyapja II. Xusrawot ezüstdrakhmáit imitáló hemidrakhmáit, az egyetlen kivétel az uralkodó neve természetesen. Feltűnő azonban, hogy a 758-as évtől kezdve megritkul a pénzek száma, az utolsó két évből pedig alig van néhány egy-két éremlelet. Mindez az arab hódítást valószínűsíti.

A két történet Tabarī és Ibn Isfandyār tehát jelentősen eltér egymástól. Tabarīnál is van egy részlet, mely Khuršīd Daylamānba menekülésére utal, ám később a szerző azt állítja, hogy Khuršīd mégiscsak al-Óāqban mérgezi meg magát.

A két verzió által előadott történet tehát lényegesen különbözik egymástól, és nincs módunk egyiket vagy másikat cáfolni. Az biztos, más forrásokra támaszkodtak, és teljesen másképpen írják le a független zoroasztriánus Tabaristān bukását 760-ban.

Khuršīd után családja eltűnik a forrásokból, Ibn Isfandyār szerint lányait Bagdadban muszlim előkelőkhöz adták feleségül. Khuršīd fia és kijelölt örököse, Hurmuzd sorsáról semmit nem tudunk, valószínűleg nagyon fiatal volt apja halálakor és a hódítók nem hagyták életben. Másik két fiának, Dādmihrnek és Windādhurmuzdnak is ismeretlen a sorsa. Khuršīd egyik lányát al-ManŌūr fivéréhez, al-^cAbbāshoz adta nőül, míg egy másik lányt maga al-ManŌūr vett feleségül. Nem tudni semmit Khuršīd feleségeiről sem.⁷⁴

Egyéb dābūyida oldalági rokonok felbukkanásáról nincs tudomásunk (a Khuršīd ellen lázadó unokafivérek valószínűleg nem éltek túl felkelésüket). A kalifátus egyszerűen bekebelezte Tabaristānt és többé nem kísérletezett a Dābūyida családdal. Mindenek következtében az utolsó, még a sāsānida időköt közvetlenül és töretlenül folytató dinasztia bukott meg. Hogy ez nem csupán periférikus dinasztia volt, hanem tudatában volt annak, hogy itt két világ áll egymással szemben, arra Laufer és Harmatta⁷⁵ is utalnak, akik hivatkoznak bizonyos kínai

⁷² Al-Óāqról és a hódítás folyamatáról l. Vasmer 1927. 99-150

⁷³ Ibn Isfandyār 119-122. l. még Yāqūt *Mu'jam al-Buldān*, „Al-Óāq” 123. Yāqūt regényes elbeszélése a két arab katonáról, akik Khuršīd várában kincsre lelnek egy macska bőre alatt, majd pedig kapzsiságukért kivégzik őket.

⁷⁴ Tabarī III. 137-140.

⁷⁵ A kínai-iráni kapcsolatokhoz a sāsānida és a korai iszlám korban ma is hasznos forrásmunka: Laufer, Be. (1919) *Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran*, Chicago.

A sāsānida emigráció két csoportjának kapcsolatához Harmatta J. (1971) *The Middle Persian – Chinese Bilingual Inscription from Hsian and the Chinese – Sasanian Relations*, in: *La Persia nel Medioevo, Atti del convegno internazionale (Roma, 31 marzo – 5 aprile 1970)*, Roma, 375. A sāsānida emigráció két

forrásokra, melyek a Kínába menekült sāsánida emigránsok és a Óabaristāni sāsánida arisztokrácia kapcsolatára céloznak. A Kínába szakadt sāsánida emigránsok és a kalifátus további keleti terjeszkedését aggódva szemlélő T'ang dinasztia több alkalommal is követett menesztett Tabaristānba, ellenállásra bízta az odaszakadt középperzsa arisztokráciát.

A Dābūyidák bukásával lezárult egy korszak, egy olyan korszak, amely a maga nemében még tisztán a preislám iráni civilizációhoz kötődik. Innentől kezdve új periódus indul –mely sokkal összetettebb és bonyolultabb történeti problémákkal küzd mint a 7-8. század viszonylag egységes dābūyida történelme.

VI. Tabaristān lokális dinasztiái az arab hódítást követően

A Sāsānida eredetmítosz továbbélése a korai muszlim Tabaristānban

Irán arab hódításának folyamatában különleges szerep jutott a Kaszpi-tenger déli partvidékén található tartományoknak. Gīlān, Māzandarān és Tabaristān földrajzi elszigeteltsége, hegyvidéki zónái, mostoha, fojtó, szubmediterrán klímája, sűrű, zárt erdőségei miatt nehezen megközelíthető volt a 7. században odaérkező muszlim seregek számára. Az ʿabbāsida kalifátus csupán a 8. század második felében és a 9. század elején hatolt be Tabaristān hegyvidékére ill. Māzandarān erdeibe, síkságaira.

Dolgozatunkban a Kaszpi tartományok közül a központi helyen fekvő Tabaristān és Māzandarān korai történetéhez kapcsolódó elbeszéléseket elemzünk, melyek véleményünk szerint sok szállal kapcsolódnak a Sāsānida Birodalom hagyományaihoz, irodalmi emlékeihez.

Tabaristān a 7-9. században

Tabaristān történelme sok szempontból eltér Irán többi régióitól. Elzártága, hegyvidéki zónái miatt az ókortól egészen a modern iráni állam kezdetéig kiváló búvóhelye volt különféle ellenzéki mozgalmaknak, vallási kisebbségeknek.

Nem volt másképp ez a késősāsānida korban és az iszlám első évszázadaiban sem. A mazdakiták itt találtak menedéket mozgalmuk leverése után, és amikor az arab hadseregek elárastották Iránt a 7. század derekán, a sāsānida arisztokrácia tekintélyes része is ide menekült. Ez az arisztokrácia aztán kihasználva a kedvező terepviszonyokat, hosszú évszázadokra fönmaradt a területen, és csupán névlegesen hódolt meg az időről-időre fölbukkanó újabb és újabb hódítóknak.

Mindez nem csupán sajátos, a Sāsānida Birodalomban gyökerező politikai struktúrák, vezetőréteg, titulusok, és a zoroasztrianizmus itteni szívós fönmaradását jelentette, hanem kulturális téren is mélyebben kötődött a preislám Iránhoz, a Sāsānida Birodalomhoz.

A Óabaristāni helyi dinasztiák kialakulása tehát nem a kalifátusban ismert módon, az egyes helytartók önállósulásán keresztül történt meg, hanem olyan dinasztiákról van szó, amelyek kontinuus módon voltak jelen a Sāsānida Birodalom bukásától kezdve egészen a 14-16. századig! A 8.században az ʿabbāsīdák betörték végül ebbe a zónába is, de csupán a māzandarāni partvidéki területet tudták bekebelezni (sāīl), míg a zárt hegyvidék (kūhistān) csupán névlegesen került az arab helytartók hatalma alá⁷⁶. Az itteni fejedelmek (Qārinwandok, Bāwandidák, Bādūspānidák) megőrizték függetlenségüket, és időről-időre szövetségeseket kerestek hatalmuk megtartásához. A 9. században többségük fölvette az iszlámot, de ez politikai helyzetüket nem, és kulturális viszonyaikat is alig befolyásolta. Továbbra is szívósan védelmezték területeiket és óvták rendkívül archaikus gyökereiket.⁷⁷

A Qārinwandok és a Bāwandidák legendái a középperzsa irodalom tükrében

Tabaristān archaikus viszonyait, a sāsānida időkhöz való kötődését jól ismerjük a régészet, a helyi családok származása, szellemi és anyagi kultúrája terén. Most egy olyan szálra szeretnénk ráirányítani a figyelmet, mely eleddig talán kevésbé volt ismert, de ugyancsak a helyi fejedelemségek és a Sāsānida Birodalom közti erős és közvetlen kulturális kapcsolatot támasztja alá.

Jól ismert, hogy a *Tārīkh-i Tabaristānban* számos archaikus történet maradt fön, mely a vidék és a preislám múlt kapcsolatára utal. Mégis eleddig nem történt meg ezeknek a történeteknek összehasonlító elemzése, mely rávilágítana, hogy vajon mennyire kapcsolódnak ténylegesen a fönmaradt középperzsa szövegek legendáihoz.

⁷⁶ Vasmer 1927. 86-150.

⁷⁷ A régió történetéhez máig a legalaposabb földrajzi-történeti bevezetést Vasmer-Bosworth írta: Vasmer, R. R. – Bosworth, C. E. 1991.

A helyi dinasztiákról a legjobb proszopográfiai munka Rabinoé: Rabino di Borgomale, H. L.(1936) Les dynasties du Māzandarān de l'an 50 avant l'Hégire á l'an 1006 de l'Hégire (572 á 1597-98). d' après les chroniques locales, *JA* (228) 397-474. emellett érdemes kiemelni az alábbi, Tabaristān történetét földolgozó munkákat: Madelung, W. (1975) The Minor Dynasties of Northern Iran, B. Spuler (ed.) *The Cambridge History of Iran*, Vol. IV. Cambridge. 198-226. és Bosworth, C. E. (1968), The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000 – 1217), J. A. Boyle (ed.) *The Cambridge History of Iran*, vol. 5. Cambridge. 1-202. mindmáig a legfontosabb történeti összefoglalások. lásd még: Lambton, A. K. S. (1991) Persian local histories: the tradition behind them and the assumptions of their authors, B. Scarcia e L. Rostagno (eds.) *Yād-nāma, in memoria di Alessandro Bausani*, Vol. I. Roma. 227-238. Marquart, J. (1901) *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*, *AGWG*, n. f. vol. III (2). Melville, 2000³ 45-91.

Az alábbiakban egy olyan, a Óabaristāni krónikairódalomban szereplő történetet szeretnék bemutatni, mely minden bizonnyal a középperzsa (pehlevi) irodalom hatását mutatja a helyi fejedelmek legendáiban.

A Tārīkh-i Tabaristān és a Kārnamag ī Ardaxšīr ī Pāpagān eredetmítoszainak kapcsolata

Alább ismertetendő történetünk a Bāwandida-Qārinwand rivalizáláshoz kapcsolódik, a post-sāsánida Tabaristān történelmének kezdeti periódusához. Ez az időszak az ide menekült Sāsánida arisztokrácia egymás közti harcainak ideje, amikor a későbből ismert dinasztiák, a Dābūyidák, Qārinwandok és Bāwandidák felosztják egymás közt e területet.

Kiindulásul ismernünk kell valamennyire a helyi, Óabaristāni eseményeket. Ibn Isfandyār és Mar^cašī legfőbb forrásaink erre nézve. A Sāsánida Birodalom bukásakor forrásaink egy Ādhar Walāš nevű arisztokratát említenek Tabaristān kormányzójaként, akinek mintegy negyedszázados uralma alatt meg kellett küzdenie az ide menekülő és hatalmat követelő egyéb Sāsánida családok, a Dābūyidák és a Bāwandidák ambícióival.

Ibn Isfandyār két legendát is megőrzött Ādhar Walāš és az új családok harcairól. Ādhar Walāš mindegyikben vereséget szenved. Erdemes itt kitérni Ādhar Walāš származására is. A Mar^cašī-féle genealógia, melyet a szerző a Bāwandida Surkhāb és Ādhar Walāš küzdelmeinek végén ad meg, Ādhar Walāšt a rivális Qārinwand dinasztiától származtatja,⁷⁸

Ezzel szemben Ādhar Walāšnak a Dābūyidákkal vívott harcaiban semmilyen Qārinwand rokonságra nem derül fény.

Az előbbi első, Mar^cašī-féle éle genealógiát Ibn Isfandyār is megerősíti megemlítve, hogy Ādhar Walāš őse (nagyapja, dédapja?), Zarmihr Zābulistānt kapta Xusraw Ānōšagruwāntól, és Zarmihr öccse, Qārin nyerte el Tabaristānt.⁷⁹ Lényegében tehát Ādhar Walāš (néha Walāš) alakja az ellene harcoló családok eltérő legendáiban másként jelenik meg. A Qārinwandokkal harcoló Bāwandidáknak érdeke fűződött ahhoz, hogy Ādhar Walāšt, az utolsó Óabaristāni helytartót, a velük aktuálisan ellenséges Qārinwandok közé sorolják, és Ādhar Walāš Mar^cašīnél fennmaradt genealógiáját a Qārinwandokhoz kössék.

Ādhar Walāš személye nagyon fontos az alábbi legenda vizsgálatában, amely mind a három korai Óabaristāni történetírónál fennmaradt.

A történet legkorábbi verziója Ibn Isfandyārnál így szól:⁸⁰

⁷⁸ Mar^cašī (Tasbīī) 157.

⁷⁹ Ibn Isfandyār I. 152.

⁸⁰ Ibn Isfandyār I. 155-156. A szerző fordítása.

„Bāw hosszú könyörgés után elfogadta a kötelességét, hogy a férfiak és a nők az ő szolgálatába álljanak, hatalma pedig kiterjedjen vagyonukra és életükre. Ebben megegyezve kijött a tűztemplomból, és megtisztította az országot az ellenségektől. Királysága tizenöt évig tartott, míg egy nap, Šārmāmban (Ādhar) Walāš egy téglát dobott a hátára⁸¹ és megölte Bāwot, ezek után nyolc évig Walāš uralkodott. Bāwnak maradt egy kisleány, akit Suhrābnak hívtak. Suhrāb a nagyanyjával volt együtt. Ők ketten rejtőzködve a Sārī melletti Dizāngnārba húzódtak, egy kertész házába. Tabaristān egész lakossága felesküdült Walāšra, Kulā népén kívül. Volt egy Khurrzād Xusraw nevű katona, aki meglátta ennek a kertésznek a házában a nyolcéves gyermeket majd alaposan ránézve így szólt: kinek a fia ez? Így feleltek: a mienk, a katona azonban nem hitt nekik, és addig erősködött, amíg megmondták az igazat. A katona fogta a fiút és anyját (sic!) és Kulāba vitte. Az ottani vidék népe a fiú köré gyűlt, és Kūh-i Qārin népe is szövetkezve velük, hirtelen lecsapott Panjāh Hazārra és elfogták Walāšt és őt ketté vágták, meg mindenkit, akit Walāš csoportjából találtak. Majd Surkhābot Pirīmbe vitték és királlyá tették.”

A történet rövidített változata, alig néhány szóban eltérve a fentitől, megtalálható Āmulīnál és Mar^cašīnál is⁸².

A történet váza szerint tehát Ādhar Walāš megölte a Bāwandidák ősatyját, a Sāsānida pedigéjű Bāwot, és maga bitorolta a hatalmat. Őm örököse, a gyermek Surkhāb (Suhrāb) megmenekült, és anyjával (nagyanyjával) egy paraszt házában bujkált, mígnem egy katona csodálatos módon fölismerte a gyermeket, aki ezek után annak rendje és módja szerint visszaszerzi hatalmát, megölve Ādhar Walāšt, helyreállítva a Bāwandidák legitimitását.

A Bāwandidák eredetmítosza véleményünk szerint nem előzmények nélkül való, hanem mélyen gyökerezik a preiszlám hagyományokban, melyeknek iszlámkori forrásokban fennmaradt kései leszármazottja. A történet a legközvetlenebb rokonságot a Sāsānidák eredetmítoszához nem is egy, hanem két apró epizódjával mutatja. Lássuk most a két történetet.

Az első pehlevi történet (az Aršakida hercegnő)

⁸¹ A „khištī bar pušt-e ū zad” kifejezés egyik lehetséges fordítása „téglát dobott a hátára”, amint az fentebb olvasható. A „khišt” azonban nemcsak téglát jelent (a szó már egy óperzsa feliratban is előfordul *išti-* alakban I. Dareios egyik szúza feliratában (DSf 29.), vö. Kent 1953. 175. „sun-dried brick” „napon szárított téglát” jelentésben), ezzel szemben Steingassnál a *khišt* szónak van „javelin, dart, spear, halberd, pole-axe” „gerely, dárda, lándzsa, alabárd, szekerce” jelentése is a már ismert téglát mellett (Steingass, F. (1972) *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut.)461.

E. G. Brown a *Tārīkh-i Tabaristān* kivonatában angol fordításában a téglát jelentésben fordítja az adott helyet („struck him on the back with a brick and slew him” „egy téglával háton ütötte és megölte őt”) Browne, Edward Granville (1905) *An Abridged translation of the History of Tabaristān Compiled about A. H. 613 (A. D. 1216) by Muḥammad b. al-Īsan b. Ibn Isfandyār*, Leiden – London. 98.), mégis nem kizárt, hogy itt a *khišt* szó hajítófegyver értelemben használható. Hogy mégis a „téglát” jelentést részesítettem előnyben, arra ennek az epizódnak a Tabarīnál olvasható Šāhpuhr ī Pāpāgān történettel fennálló kapcsolata utal, I. 75-76.

⁸² Āmulī 43. Mar^cašī (Tasbīlī) 93.

A *Tārīkh-i Tabaristān* történetének előzményei, azzal párhuzamba állítható történetei a leghíresebb középperzsa (pehlevi) epikus alkotásban, a *Kārnāmag ī Ardaxšīr ī Pāpagānban* maradtak fenn. A *Kārnāmag* születésének ideje bizonytalan, végső redakciója talán a késősāsānida korra, és azon belül talán Pārs tartományra tehető. E mű témáját tekintve az első Sāsānida király, I. Ardaxšīr regényes élettörténete. Az itt olvasható epizódok, legendák azonban sok szállal kötődnek a megelőző, főleg achaimenida kori epikus hagyományhoz, elsősorban a Nagy Kyros legendák erős hatását mutatják.⁸³ Az alábbi történetek szerepelnek a keresztény ezredforduló táján keletkezett Firdausī-féle *Šāhnāma*-ban is.⁸⁴ Természetesen elképzelhető, hogy az eredeti középperzsa történet nem a pehlevi formájában, hanem a *Šāhnāman* keresztül gyakorolt hatást a Óabaristāni legendára, ősforrása azonban mindenképpen a *Kārnāmag* volt, hiszen a *Kārnāmag* és a *Šāhnāma* történetei szinte teljesen megegyeznek. Mégis, a terület archaizmusa, és a térségben föllelt, meglehetősen kései középperzsa feliratok a 11. század elejéről azt sejtetik⁸⁵, hogy a 10. század vége, tehát a *Šāhnāma* keletkezése előtt Tabaristānban ismert lehetett egy a pehlevi írásbeliséghez kapcsolódó hagyomány.

Az alábbi történetek is Ardaxšīrhoz, ill. családjá utódlásának kérdéséhez kapcsolódnak. Az első esetben Ardaxšīr fiának, Šāhpuhrnak a születése és annak körülményei állnak az események középpontjában. Ardaxšīr felesége, az utolsó párthus uralkodó, V. Ardawān lánya meg akarja ölni férjét, aki ezért az isteni karizma, a Khwarrah által megakadályozott sikertelen merénylet után ki akarja végeztetni amúgy várandós feleségét. Ardaxšīr a kivégzést az egyik legfőbb udvari méltóságra, a mowbedān mowbedre bízta. A mowbedān mowbed azonban nem öli meg a nőt, aki hamarosan megszül, majd a mowbed a nőt a gyermekével együtt házában rejti el. A pehlevi történet folytatása így szól:

⁸³ Az Ardaxšīr történetéhez: Nöldeke, T. (1896-1904), *Das iranische Nationalepos*, *Grundriss der iranischen Philologie*, Vol.II. Geiger W. Kuhn E. (eds.) Strassburg.130-211.

Spuler, B. (ed.) (1968) *Literatur Handbuch der Orientalistik*, erste Abteilung, Vierter Band, Iranistik, Zweiter Abschnitt, Lieferung 1, Leiden - Köln 60. Harmatta J. (2000) Herodot und die altpersische Novelle, *Act. Ant. Hung.* 40. 161-174. o. Harmatta itt részletesen összehasonlítja a Hérodotosnál szereplő Kyros történetet a *Kārnāmag* Ardaxšīr életrajzával, és szoros párhuzamot von a kettő között. Többek között az alább elemzendő történetek előképeit is megtalálja a Kyros történetben (173.)

⁸⁴ Firdausī *Šāhnāma* 22. 54-117. (Šāhpuhr) ill. 246-297. (Ohrmazd). A fejezet és a sorszámok a Wolff - féle Firdausī glosszáriumot követik, vö. Wolff, F. (1377/1998), *Glossar zu Firdosis Schahname*, Tih-rān. A fő különbség a *Kārnāmag* és a *Šāhnāma* történetei között, hogy Šāhpurt itt Ardaxšīr nem a mowbed vallomása után ismeri föl, hanem lovaspólozás közben csodálja meg a számára addig ismeretlen ifjút, a *Kārnāmag*-ban ez Ohrmazd és Ardaxšīr között játszódik le.

⁸⁵ Herzfeld, E. (1932) Postsasanidische Inschriften, *Archäologische Mitteilungen aus Iran* IV. 140-156. Herzfeld, E.(1936) Arabische Inschriften aus Iran und Syrien, *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 8. 78-90. Blair, S.(1992) *The Monumental Inscriptions from Early Islamic Iran and Transoxiana*, Leiden. 85-87. Godard, A. (1936), Les tours de Ladjim et de Resget (Māzandarān), *Athār-é Īrān*, Annales du service archéologique de l'Īrān, vol. I. Haarlem, 109-121.

„A mowbedān mowbed tudta, hogy Ardaxšīr nagy haragra gerjedt és utána székelybe esett, és azt az asszonyt (az Aršakida hercegnőt) nem ölte meg, és a saját házába vitte, és ott elrejtette. Amikor a szülés ideje eljött, az asszonnak egy igen szép fia született. A Šāhpuhr nevet adták neki, és ő pedig ott nevelkedett amíg a hétéves kort el nem érte.”⁸⁶

Miután a mowbedān mowbed biztonságban tudta a kegyvesztett párthus hercegnőt és az időközben megszületett Šāhpuhrt, Ardaxšīr egy nap vadászatra indult, melynek során csodás esemény zajlott le. Már-már lenyilazta volna az útjába esett vemhes nőtény vadzamarat, amikor egy hím vadzamar eléje vetődött. Ekkor az uralkodóban felidéződött korábbi tette, várandós felesége megölésének esete (vagyis az általa kiadott ilyen parancs). Ebben a pillanatban a mowbedān mowbed kihasználta Ardaxšīr lelkiismeret furdalását és az uralkodó elé lépett:

„A mowbedān mowbedan amikor látta, hogy Ardaxšīr az asszony miatt székelybe jutott, leborult előtte és így szólt: Halhatatlanok legyetek! Parancsoljátok meg, hogy a bűnösök és halált érdemlők és a királyi törvénynek nem engedelmeskedők büntetését hajtsák végre rajtam. Ardaxšīr így szólt: mit beszélsz így? Neked mi a bűnöd? A mowbedān mowbed így szólt: ti megparancsoltátok, hogy azt az asszonyt és a gyereket a hasában öljem meg. Mi azonban nem öltük meg, és egy fiú született, aki minden királyi újszülöttnél bájosabb és szebb. Ardaxšīr így szólt: mit beszélsz itt?. A mowbedān mowbed így szólt: halhatatlanok legyetek! Úgy van, ahogy mondtam. Ardaxšīr megparancsolta, hogy a mowbedān mowbed száját tömjék tele rubinttal és dénárral és igazgyönggyel és ékkövel. Ugyanakkor valaki odajött közölve, hogy Šāhpuhrt oda hozták. Ardaxšīr, amikor meglátta Šāhpuhrt, gyermekét, arcra borult, és Ohrmazd Úrnak és az Amahraspandoknak és a Kayānidák Khwarrahjának és a győzedelmes Tüzek Urának számos dicséretet mondott.”⁸⁷

Az uralkodó tehát megmenekült a székelytől és hatalma legitim mivolta sem kerül veszélybe a törvényes örökös, Šāhpuhr előkerülésével. Ezzel azonban a korábbi dinasztia, az Aršakidák legitimitása is helyreáll, amennyiben leányágon az ő uralmuk folytatódik. Ez a legenda valójában nagyon archaikus, óperzsa eredetű mítoszokkal hozható kapcsolatba. A leányágon történő öröklés, az előző, megbuktatott dinasztia nőtagjainak feleségül vétele fontos eleme az új, trónrálépő család hatalmának.

Ha összevetjük a Sāsānida eredetmítoszt a Bāwandidákéval, akkor szinte minden téren megegyezik a két történet, csak a neveket kell kicserélni. Egyetlen jelentős különbség van: a Sāsānidáktól eltérően a Bāwandida herceget nem fűzi semmilyen rokoni kötelék Ādhar Walāšhoz. Ādhar Walāš, a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tartozik a Bāwandida

⁸⁶ Kārnāmag ī Ardaxšīr ī Pāpagān (1998-1999) J. Gippert (ed.) *Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien (TITUS)*, <http://titus.uni-frankfurt.de/teKhte/etcs/iran/miran/mpers/mpcorp/mpers.htm>, Frankfurt am Main. Part. No. 15. a szerző fordítása

⁸⁷ Kārnāmag, Part. No. 16. a szerző fordítása.

dinasztiába, sőt, fentebb szó volt róla, hogy története épp a Qārinwand, tehát a Bāwandidákkal ellenséges dinasztiából való származását sugallja. Emiatt (is) kell életével fizetnie, elbuknia végül.

Nézzük meg a két történet hasonlóságát statisztikailag is:

A Sāsānidák első története (Šāhpuhr) és a Bāwandidák eredetmítosza

	<i>Kārnāmag</i>	<i>Tāriḫ-i Tabaristān</i>
Családok ellenségessége	Sāsānidák versus Aršakidák	Bāwandidák versus Qārinwandok
A titkos gyermek	Šāhpuhr	Surkhāb b. Bāw (Bāwandida)
„Trónbitorló”	Ardaxšīr	Ādhar Walāš (Qārinwand)
Ki rejti el	mowbedān mowbed	nagyanyja (anyja)
A rejtőzködés oka	Az Aršakidák vissza akarják szerezni a hatalmat	Ādhar Walāš megöli Bāwot
Ki ismeri föl	A mowbedān mowbed fedi föl	Khurrzād Xusraw katona
Későbbi sorsa	Legitim trónörökös lesz	Megöli Ādhar Walāšt és visszaszerzi a hatalmat

Harmatta hívja föl a figyelmet a Nagy Kyros-történet és az Ardaxšīr-eposz kapcsolatára, rámutatva az imént látott Ardaxšīr történet óperzsa gyökereire, mely Hérodotos szövegében maradt fent (Hérodotos I. 107-112.). Ha tehát elfogadjuk a Óabaristāni történet archaikus származtatását, akkor itt egy óperzsa kori tradíció kései továbbélését láthatjuk.⁸⁸

A második történet (duxt ī Mihrag és Ohrmazd ī Šāhpuhrān)

A *Kārnāmagban* azonban nem ez az egyetlen a Óabaristāni Bāwandidák eredetmítoszához hasonló történet. Šāhpuhr fiának esete is érdekes tanulságokkal szolgál.

A történet alapjaiban hasonló az előbbihez, itt is van egy a Sāsānidákkal ellenséges család, Mihrag ī Anōsagzādān (Wardruwān) családja, aki Ardaxšīr ellen tör. Ardaxšīr elhatározza

⁸⁸ Harmatta 2000. 161-174.

Mihrag családtagjainak likvidálását, ami csaknem teljesen sikerül, csupán egy leánygyermek éli túl a mészárlást:

„Ardaxšīr, amikor meghallotta ezeket a szavakat, így szólt: ne következzen be az a nap, hogy Mihrag ī Wardruwān családjából valaki Ērānšahrban hatalomra jusson, mivel Mihrag gonoszmagvú és rosszmagvú ellenségem volt, és aki gyermeke van, az mind az én és gyermekeim ellensége. Ardaxšīr dühe és bosszúja miatt Mihrag területére ment és megparancsolta, hogy Mihrag minden gyermekét öljék meg. Mihrag egyik lánya három éves volt. Falusiak titokban kihozták őt és egy parasztemberre bízták, hogy nevelje föl és vigyázzon a lányra. A paraszt így tett, és a fiatal lányt szépen fölnevelte.”⁸⁹

A történet folytatása szerint Šāhpuhr évekkel később az elrejtett lány faluja környékén vadászgatott és vadászat után megszomjazva vizet akart adni embereinek és lovainak. Ám egyetlen katonája sem volt képes fölhúzni a vödört a kút mélyéből, Mihrag lányának viszont rögtön sikerült. A lány erején elcsodálkozó Šāhpuhr szóba elegyedik vele, aki azonban rögvest fölismeri az iráni trónörökösöt. A történet így folytatódik:

„Šāhpuhr elnevette magát és így szólt a lánynak: honnét tudod, hogy Šāhpuhr vagyok? A lány így szólt: sokaktól hallottam, hogy Ērānšahrban egyetlen lovag van ilyen, erejére, hatalmára, markosságára és kinézetére és okosságára mint te Šāhpuhr ī Ardaxšīrān. Šāhpuhr azt mondta a lánynak: mondd meg az igazat, kinek a gyermeke vagy? A lány így szólt: ennek a parasztnak a lánya vagyok, aki ebben a faluban lakik. Šāhpuhr így szólt: nem mondasz igazat, mivel a parasztnak lányaiban nincs meg ez a kiválóság és erő és kinézet és szépség mint ami benned. Most tehát vagy igazat mondasz vagy nem leszünk egy törvényen. A lány így szólt: adj védelmet nekem testemben és lelkemben, hogy elmondjam az igazat. Šāhpuhr így szólt: Védelem! Ne félj. A lány így szólt: Mihrag ī Anōšagzādān lánya vagyok, és az Ardaxšīrtől való félelem miatt hoztak ide. Mihrag hét gyermeke közül rajtam kívül senki sem maradt életben. A teremtés által (ahogy lenni kellett) a lány ugyanazon éjjel Ohrmazd ī Šāhpuhrānnal teherbe esett. Šāhpuhr a lányt kedvesen és szépen tartotta és Ohrmazd ī Šāhpuhrān született tőle. Šāhpuhr Ohrmazdot apja elől titokban tartotta, amíg az el nem érte a hétéves kort.”⁹⁰

A fenti történet több szempontból szintén rokon vonásokat mutat a Bāwandida legenda bizonyos elemeivel. A rivális dinasztia képviselőjét itt is megölik, mint Bāw esetében Ādhar Walāš tette. Az egyedül életben maradt gyermeket, egy leányt kimenekítik és falun rejtve nevelik föl. Šāhpuhr hasonlóan a katonához fölismeri a lány nem hétköznapi származását, miután az vizet húz a katonáknak a kútból.

⁸⁹ Kārnāmag Part. No. 18. a szerző fordítása.

⁹⁰ Kārnāmag Part. No. 19. a szerző fordítása.

A történet későbbi érdekessége, hogy valójában megduplázódik, hiszen Mihrag lánya szüli meg Ohrmazdot (Šāhpuhr legidősebb fiát, és egyben utódát), akit azonban a *Kārnāmag* szerint Šāhpuhr hétéves koráig eltitkolt Ardaxšīr elől. Itt ismét a korábbi dinasztia, és egyben legitim uralkodóház hatalmának átörökítése áll a történet középpontjában.

Šāhpuhr, a párthus hercegnő fia, utóda Ohrmazd pedig Mihrag ī Anōšagzādān gyermekeként egyben magukba foglalják a korábbi (Aršakidák) vagy rivális (Mihrag) családok legitimitását. Kétségtelen, a két vetélkedő családi kapcsának hiánya a Óabaristāni eredetmítoszban az egyetlen fontos elem, mely megkülönbözteti egymástól a Sāsānidák és a Bāwandidák előbbi történeteit.

Nézzük meg a második középperzsa történet és a Bāwandida Surkhāb-féle történet hasonlóságának főbb vonásait!

A Sāsānidák második története (duxt ī Mihrag ill. Ohrmazd ī Šāhpuhrān) és a Bāwandidák eredetmítosza

	<i>Kārnāmag</i>	<i>Tāriḫ-i Tabaristān</i>
Családok ellenségessége	Sāsānidák versus Mihrag családja	Bāwandidák versus Qārinwandok
A titkos gyermek	Duxt ī Mihrag (Ohrmazd ī Šāhpuhrān)	Surkhāb b. Bāw (Bāwandida)
trónbitorló	Ardaxšīr	Ādhar Walāš (Qārinwand)
Ki rejti el	Egy paraszt (warzigar)	Nagyanyja (anyja)
A rejtőzködés oka	Mihrag rivalizálása a Sāsānidákkal	Ādhar Walāš megöli Bāwot
Ki ismeri föl	Šāhpuhr (Ohrmazdot Ardaxšīr!)	Khurrzād Xusraw katona
Későbbi sorsa	A trónörökös (Ohrmazd anyja lesz)	Megöli Ādhar Walāšt és visszaserzi a hatalmat

Šāhpuhr ī Pāpagān és Bāw halála

A *Tāriḫ-i Tabaristān* fenti története egy ponton rokonítható Tabarī *Ta'riḫ al-rusul wa'l-mulūk*-jának Ardaxšīr történetével is. Ez az epizód Bāw meggyilkolásának története.

Tabarīnál hasonló merényletről értesülünk Ardaxšīr bátyjára, Šāhpuhrra éppen IŌŌakhrból távozva „zuhant rá” egy épületrész Khumāi és Dārābgird között halálosan megsebezve őt, egyben Pāpag törvényes utódát Tabarī szerint. Šāhpuhr ī Pāpagān – Tabarī alapján – ekkor már uralkodó volt, mivel Pāpag időközben lemondott a trónról, és ekként Ardaxšīr útjában állt a hatalom megszerzésében. Nem véletlen, hogy Tabarī ezt a történetet Ardaxšīr háborúi között említi meg, az eufemizáló epizód azonban nem győzi meg a kései korok olvasóját, hogy itt valójában nem „véletlen baleset” okozta Šāhpuhr halálát, hanem Ardaxšīr végzett bátyjával.⁹¹ Tabarī szövege tehát burkoltan a két fivér, Šāhpuhr és Ardaxšīr trónharcát örökíti meg.

A *Tārīkh-i Tabaristānban* pedig Ādhar Walāš téglát hajít Bāwra hátulról így gyilkolva meg őt. Ādhar Walāš Bāwwal vívott harcában folyamodik ellensége meggyilkolásához, miként korábban Ardaxšīr bátyja, Šāhpuhr ellen. A szokatlan, balesetnek álcázott merénylet mind a két alkalommal célt ér, mind Ardaxšīr, mind pedig Ādhar Walāš megszerzi a hatalmat. Ugyanazok a személyek, akik elől el kellett rejteni a gyermekeket. A különbség az, hogy Ādhar Walāš negatív hősként, míg Ardaxšīr pozitív szereplőként, az első sāsānida uralkodóként lép elé; s Ādhar Walāš emiatt bukásra van ítélve, míg Ardaxšīr győzelmet győzelemre halmoz.

A két fenti történet hasonlósága mindenképpen szemet szűrő, és ha Ibn Isfandyār minden valószínűség szerint ismerhette is a számos középperzsa vagy arabra fordított középperzsa

⁹¹ Tabarī (1973) *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen von Th. Nöldeke. Leiden. 8. „Als er (i.e. Šāhpuhr ī Pāpagān) aus IŌŌachr [ausgezogen war und sich im Bau der Chumāi auf der Strasse nach Dārābgird niedergelassen hatte, fiel ein Stück des Gebäudes auf ihn herab und tödtete ihn. Sobald Ardašīr die Kunde vernahm, zog er gegen IŌŌachr].” A Nöldeke által idézett szöveg azonban csak bizonyos Tabarī - kéziratokban található meg, nem minden verzióban olvasható. Erre maga Nöldeke is föl hívja a figyelmet a szöveghez fűzött jegyzetében: „Der Inhalt der Klammer ist von Tabarī selbst aus Versehen ausgelassen; ich habe ihn ergänzt aus Spr. (= Cod. Sprenger 30, Berliner Handschrift), welcher dieselbe Quelle ausschrieb.” Tehát Nöldeke egy berlini Tabarī - kéziratból veszi át ezt a szövegrészletet, amelyet hitelesnek fogad el. Ugyanerre céloz de Goeje is, aki Tabarī - kiadásában szintén csak lábjegyzetben közli ezt a szövegrészletet: „wa nazala binā’i Khumāi °alā madraja Dārābgird fa-saqata °alaihī min dhālika al-binā’i šai’ fa-atlifahū fa-lammā warada °alā Ardašīr khabaruhū, sāra ilā IŌŌakhr.” „és egy Khumāi nevű épületnél ért le a Dārābgirdba vezető útra, és erről az épületről rázuhant egy darab és megölte őt (ti. Šāhpuhrt), és miután elért Ardašīrhoz halálának híre, az IŌŌakhr ellen vonult.” De Goeje utal rá az e részlet elé fűzött jegyzetben, hogy „omisit hic Tab. verba, quae habet Spr. 30.” vagyis ez a részlet kizárólag a Nöldeke által is jelzett berlini kéziratban szerepel, vö. Tabarī (1879-1901) *Ta’rīkh al-rusul wa’l-mulūk*, I-XV. Ed. M. J. de Goeje et al. Leiden. 816. „a” j. Ugyanerre utal Hahn István is az ŐKTCh magyar nyelvű Tabarī - fordításában is, vö. Harmatta J. (szerk.) (1999) *Ókori Keleti Történeti Chrestomathia*. Budapest. 348. 9. j.

Fontos kiemelni, hogy a Bal’amī - féle korai klasszikus perzsa Tabarī-parafrázisban is más verzió szerepel: „Wa cūn az IŌŌakhr bīrūn āmadand, bāzgaštand wa Šāpūr-rā band kardand wa Ardašīr-rā nāma kardand.” „És amikor (Šāpūr fivére) kijöttek IŌŌakhrból, visszafordultak, Šāpūrt megbilincseltek, és levelet írtak Ardašīrnak.” l. Bal’amī (1380/2001) *Tārīkh-nāma-i Tabarī, Gardānida-i mansūb be Bal’amī*, ed. M. Raušan, Tih-rān, vol. I. 601. A Nöldeke- féle berlini kéziratában és Bal’amī változatában mégis az a közös, hogy Šāhpuhr erőszakos halált hal, mely ismét alátámasztja az Ardaxšīrral mint testvérgyilkossal szembeni gyanút.

forrásra támaszkodó Tabarī szövegét, mégsem valószínű, hogy innen vette volna át a *Tārīkh-i Tabaristānban*-ba Bāw meggyilkolásának történetét, hiszen a két gyermek elrejtésének epizódja teljességgel hiányzik Tabarī művéből.

Összefoglalás

A fentiekből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. Amint azt a két legenda hasonlóságai is mutatják, a Sāsānida Birodalom szellemi öröksége, legitimációja élénken élt a Óabaristāni fejedelmek körében. A végeredményben sokkal korábbi, ókori-keleti, óperzsa tradíciókban gyökerező Sāsānida legitimációs történettel erősen rokonítható a 13-15. század Óabaristāni lokális krónikákban olvasható Bāwandida eredetmítosz töredék. A *Kārnāmag ī Ardaxšīr ī Pāpagān* szövegében fennmaradt két apró epizód, mely az uralkodó család hatalmi igényeinek jogosságát volt hivatott alátámasztani, rövidített formában, de valójában lényegi elemeit híven megőrizve élt tovább a post-sāsānida kor talán legkonzervatívabb, a preiszlám politikai, ideológiai elemeket legépebb formájában megőrző vidéken, Tabaristānban.
2. Ennek a „titkos gyermek”- történetnek abban áll a jelentősége, hogy itt konkrétan is megvilágítható a korábbi időkből továbbélő hagyomány egy eleme, a királyi legitimitás köré font legenda. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy ez a történet már a Sāsānida korban sem előzmények nélküli, hanem bizonyítottan visszavihető az óperzsa korig, akkor a Óabaristāni történet egy nagyon ősi hagyomány legkésőbbi verziójának is tekinthető.
3. Szintén elgondolkodtató, hogy a helyi fejedelmek esetében nem egy mesterségesen, évszázadokkal a Sāsānida Birodalom bukása utáni életre keltett Sāsānida nosztalgiairól vagy a Sāsānida származást mesterségesen erőltető tendenciáról van szó, ahogy a korabeli, iráni dinasztiák között nem egy (Ñaffāridák, Būwayhidák stb.) esetében. Tabaristānban nem szakadt meg a Sāsānida hagyomány sosem, az ide menekült arisztokraták korábbi tradícióikat folytatták. Nem volt szükség semmilyen „iráni reneszánszra”. Ebbe a képletbe szintén jól beilleszthető a fenti sāsānida eredetű történet is, mint a korábbi tradíciók töretlen továbbélésének bizonyítéka. Fontos kiemelni, hogy a Tabaristānból fennmaradt lokális krónikák által megőrzött hagyomány egyedüli, míg a más régiókból származó, mongol kor előtti lokális krónikákban nem találni hasonló, a középperzsa vagy még archaikusabb gyökerekre visszamenő történetet. Ez egyben szintén igazolja azon sejtésünket, hogy Tabaristānban különösen erősen konzerválódtak a preiszlám Irán hagyományai, legendái.
4. A szöveghagyomány kérdése azonban nem ismert előttünk, minthogy a pehlevi irodalom szövegeinek szövegkritikai kérdései is mindmáig megoldatlanok. Ibn Isfandyār előtről, tehát

a 13. századot megelőzően egyéb Tabaristānra vonatkozó muszlim forrásból nem ismerjük e történetet. Nem tudjuk, hogy Ibn Isfandyār milyen írásos, ha egyáltalán írásos forrásból merítette idevonatkozó ismereteit.

Egy dolog azonban biztosnak tűnik, a lokális dinasztiák közül többnek (Bāwandidák, Dābūyidák, Bādūspānidák) sāsānida családi származástudata volt. És ha ez nem is bizonyítható utólag, de e két fenti történet alapján a sāsānida családi eredet hagyományát hirdető Bāwandida dinasztia esetében egyértelmű, hogy eredetmítosza a Sāsānidák legendájának post-sāsānida változata. Tabaristānban egyfajta Sāsānida mikrokozmoszról beszélhetünk, ahol az arab hódítás után az újonnan megjelenő helyi dinasztiák (valójában idemenekült iráni arisztokraták) történetének kezdetei tudatosan a sāsānida dinasztia több mint négy évszázaddal korábbi eredetmítoszáat idézik fel. Ahogy annak idején a Sāsānidák is a korábbi Achaimenida tradíciók alapján kezdték meg uralmukat.

A Qārinwand dinasztia a 8-10. században

1. A Qārinwandok Tabaristānban

Tabaristān korai történetének meghatározó dinasztíája a Qārinwand.

A Qārinwand család magterülete Tabaristān központi és attól nyugatra eső részei voltak. Lafūr és Īrābād környéke, amelyeket Ibn Isfandyār mint a család 13. századi leszármazottainak fészkeit említik, valójában mindvégig történelmük korai periódusában is kezükben voltak. Különösen Lafūr erődjét kell kiemelni, mint a család ősi fellegvárát. Ez a terület a Bāwandidákétól nyugatabbra feküdt, a 9.század eleji utalások alapján azt látjuk, hogy Tabaristān Gīlānnal határos része is a Qārinwandok kezében volt.

A család eredete - hasonlóan a Bāwandidákhoz – szintén a sāsānida múlthoz kötődik. Legalábbis a dinasztia legendái szerint. Itt megint vissza kell utalnunk Ibn Isfandyār szövegére, ahol a korai - az arab hódítást követő - periódusban említi, hogy Bāw leszármazottainak birtokait Zarmihr leszármazottai bitorolták egy ideig. Mindez a legendák szintjén mozog persze, de finom utalást tartalmaz a két Óabaristāni fejedelmi dinasztia, a Qārinwandok és a Bāwandidák versengésére.

A Qārinwandok Ibn Isfandyār szerint Sukhrā leszármazottai voltak, aki a *Tārīkh-i Tabaristān* szövege alapján Ktésiphónban Pērōz sāsānida király helytartója volt (458-484). Miután Pērōz vereséget szenvedett a heftalitáktól és életét veszítette, Sukhrā indult el Ktésiphónból a Sāsānidák megsegítésére. Sikerült kiszabadítania fogságából Pērōz családjának megmaradt részét és visszaszerezte a kincstárt is. Ezek után trónra ültette Pērōz fiát, I. Kawādot is, de később kapcsolata – talán túl nagy hatalma miatt is – megromlott a királlyal, és kilenc fiával Tabaristānba távozott. Itt azonban Sukhrāt csakhamar meggyilkolták. Sukhrāt fiai Badakhšānba menekültek. Később, I.Xusraw Ānōšagruwān visszahívta őket és visszaengedte őket eredeti területeikre. Sukhā kilenc fia közül Qārin, a legkisebb fiú, kapta Windāumīdkūh, Lafūr, Āmul környékét valamint Firīm vidékét, amelynek másik neve – Ibn Isfandyār szerint – Kūh-i Qārin (Qārin hegye) volt.⁹²

⁹² L. a Tabaristān földrajzáról szóló fejezetet.

Ibn Isfandyār *Tārīkh-i Tabaristān*-ja a Qārinwandok nagyon korai periódusra visszanyúló és meglehetősen regényes leírását adja meg. A Qārinwandok története ugyanúgy a sāsānida kor kezdetére megy vissza mint a Bāwandidáké. Az Ibn Isfandyār által leírtakon kívül azt szögezhetjük le, hogy a Qārinwandok Tabaristān hegyvidékén történt megjelenése egyáltalán nem biztos a sāsānida kort megelőzően. Az azonban, hogy Bāw birtokait Zarmihr leszármazottai, tehát Qārinwandok tartották uralmuk alatt, egyértelműen a két legjelentősebb helyi dinasztia rivalizálására utal, Bāwandida szemszögből nézve a történeteket. Hiszen az a legenda, melyet Ibn Isfandyárnál olvashatunk, egyértelműen a Bāwandidákat állítja pozitív hősként elének.

Ami külön érdekessége e történetnek, hogy hasonlóságot mutat bizonyos középperzsa hagyományokkal, főleg a *Kārnāmag*-ban és Tabarīnál szereplő Ardaxšīr történettel. Kezdve Bāw meggyilkolásával, mely hasonló módon zajlik le mint Šāpūr, Ardaxšīr bátyjának megölése Tabarīnál a téglával.

Bāw fiának, Surkhābnak titkos neveltetése és csodás felfedezése pedig Šāpūr, Ardaxšīr fiának és örökösének neveltetésével és megtalálásával mutat párhuzamokat.

Mindezek a történetek tehát sokkal inkább a sāsānida hagyományok rendkívül erős hatásáról tanúskodnak, semmint valós történeti értékük miatt fontosak számunkra. Ez a helyi dinasztiaiak körében elterjedt sāsānida származás kultuszának bizonyítéka.⁹³

Ami a Qārinwandok korai történetét illeti, csupán neveket ismerünk, és nyugodtan tarthatjuk ezeket a neveket fiktív jellegűeknek, hiszen – hasonlóan a Bāwandidák korai történetéhez – az uralkodók nevein kívül itt sem tudunk többet Tabaristān és Māzandarān arab hódítását megelőzően.

2. Windādhurmuzd és a Qārinwand kezdetek⁹⁴

A Qārinwandok a Dābūyidák bukása utáni politikai, hatalmi vákuumban léptek színre, amikor a Bāwandidákkal együtt felosztották a korábban uralkodó Dābūyidák Óabaristāni területeit. Hogy ez előtt már kezükben tarthattak bizonyos területeket, nevesül azokat, amelyeket mint törzsterületeiket tarthatjuk számon, azaz Közép- és Nyugat-Tabaristān vidékét avagy mindez csupán az arab hódítás után (révén?) került a kezükbe – nem tudni, mindenesetre korábbi jelenlétük e területen nem bizonyítható, illetve az erre utaló források mind jóval későbbiek,

⁹³ Lásd az előző fejezetet.

⁹⁴ A Qārinwand dinasztiahoz kötődő kevés másodlagos forrás: Bosworth 1968. 1-202. Rabino di Borgomale 1936. 404-409.

kortárs 7-8.századi forrás nem utal a Qārinwand család jelenlétére Lafūr környékén ill. attól nyugatabbra.

A Qārinwandok szerepe egyértelműen a al-Man'Ūr hódítása után jelenik meg forrásainkban. Ekkor azonban azt látjuk, hogy a Qārinwandok meglehetősen ügyességgel és szívóssággal védelmezik területeiket a kalifátus ellenében. Ha más nem, akkor ez enged következtetni arra, hogy e területen, Közép- és Nyugat- Tabaristānban, már korábban is jelen lehettek, mint a Dābūyidák vazallusai.

A Qārinwand dinasztia első kiemelkedő, és elég sokáig uralkodó alakja Windādhurmuzd b. Sukhrā (vagy Ālanda) volt Tabaristān arab hódítása után. Mar'asī szerint ötven évig uralkodott.⁹⁵ Nem tudjuk, hogy mikor lépett trónra, de bizonyosan túlélte Hārūn al-Rašīdot (meghalt 809), és feltehetőleg al-Ma'mūn idején halt meg. Uralkodási idejét, hozzávetőlegesen lehet csak meghatározni, de mindenképpen fontos segítség lehet fia, Qārin rövid uralma. Ezalatt Qārin részt vett al-Ma'mūn bizánci hadjáratában. al-Ma'mūn hadjárata 830-ban történt. Így Qārin trónralépése mindenképpen ezelőtt történt.

Még ezzel együtt sem lehet azonban egész pontos adatokat szerezni. Mivel Mar'asī adata valószínűtlen Qārin negyven éves uralmáról, így Qārin valamikor 813 és 829 között váltotta apját, Windādhurmuzdot.

Így Windādhurmuzd valamikor 763 és 779 között kezdhette meg uralmát, vagyis mindenképpen al-Man'Ūr hadjáratai után.

Ispahbad Windādhurmuzd egész élete a különböző Ōabaristāni arab helytartók elleni küzdelemben telt el. Ez egyben a Tabaristānt ért arab hódítás utáni közvetlen időszak is. A Dābūyida dinasztia bukása után új helyi erők, a Qārinwandok és a Bāwandidák tűnek föl. Ezek a dinasztiák bizonyosan léteztek már a dābūyida periódusban is, de a róluk szóló korábbi információk meglehetősen homályosak és többnyire inkább a legendák világába tartoznak. A Dābūyidák bukása, egyben a sā'il arab kézre jutása tolja előtérbe a kūhistān más családait. Közülük a Qārinwandok játszották a legfontosabb szerepet a 760-as évektől egészen Māzyār bukásáig, 839-ig.⁹⁶

Windādhurmuzd származása körül forrásaink bizonytalanságban hagynak bennünket, mert Ibn Isfandyār Ālanda fiának, míg Mar'asī Sukhrā fiának tartja.

Windādhurmuzd uralma első eseménye a bāwandida Šarwīnnal, a Masmughān Walāš-sal és való szövetsége. Madelung szerint ez a kalifátus ellenes fellépés 783-ban történt. Ekkor

⁹⁵ Mar'asī (Tasbīl) a Qārinwandokról: Mar'asī (Tasbīl) 59-68, 160-164.

⁹⁶ Lásd a dābūyida fejezetet.

elvileg az összes muszlimot megölték Tabaristánban beleértve a muszlimokkal szemben lojális helyieket is.

Erre egy újabb helytartó érkezett Bagdadból, Sālim, akinek története és Windādhurmuzddal történt összecsapása inkább legendás elemekben gazdag, mintsem valós csataleírásban. Érdekes családtörténeti kérdést vet föl Windādhurmuzddal egyik fiának esete. Ibn Isfandyār szerint a fiút Windā(d)umīd, míg Āmulī és Mar^cašī adatai alapján egy Windāīzad nevű fiú ölte meg az arab sereg vezérét.

A forrongó Óabaristāni háborúk talán legszínesebb leírása a Farāšával vívott összecsapás, melyben a klasszikus domborzati viszonyokra támaszkodó „gerilla” harcmodor minden elemét meglelni. Windādhurmuzd elzárta az utakat, mozgósította a helyi lakosságot, és valószínűsíthető számbeli hátrányát a váratlan rajtaütéssel pótolta. Ehhez még a helyi lakosság is fősorakozott, ki-ki a maga eszközeivel, baltával, sarlóval. A Óabaristāni ősrengetegbe csalt arab sereget teljesen fölmorzsolták, élén Farāšával, aki szintén életét vesztette ebben az ütközetben.⁹⁷

⁹⁷ Ibn Isfandyār I. 185-186. *Amikor Sālim (halálának) híre elért a kalifához, dührohamot kapott, és egy amīrt az udvar amīrjai közül, akit Farāšanak hívtak, ezer emberrel szerelt föl és Tabaristánba küldött, és parancsot adott Rayban Khālid Barmakīnak és Ward Asfārnak és Īmmādnak, hogyha Farāšanak szüksége lesz segítségre, amennyire csak akarja, ne legyen oka panaszra. Farāša sereget gyűjtött tőlük tehát, és nagy haddal Aramba vonult. Windādhurmuzd pedig megparancsolta előtte, hogy egy lélek se álljon az útjukba semmiképpen se, és hagyjátok, hogy felbátorodjanak, és ne számoljanak velünk. És Windādhurmuzd Kulāba ment és Kāvāzūnūnál két erős és szilárd sáncot húzatott, egyiket alul, a másikat fölül. És elküldetett ispahbad Šarwīnhoz Pirīmbe és Kīsmānānba, hogy ő is jöjjön és csatlakozzon hozzá. Ispahbad Šarwīn azonban nem foglalkozott a kéréssel és hezitált, amire Farāša azt gondolta, hogy gyenge és erőtlen, és úgy tervezte, hogy nem vonul ispahbad Šarwīn ellen. És Windādhurmuzd négyszáz harsonát és négyszáz dobot készített elő, és katonáit és bizalmasait Kāvāzūnūnál a hegy két oldalára ültette. És négyezer főnyi tömeget gyűjtött még össze nőkből és férfiakból, és mindegyiknek a kezébe adott egy fejszét és egy sarlót. Windādhurmuzd így szólt: én ki fogok vonulni, és megmutatom magamat Farāšanak. Amikor ők meglátnak engem, visszafordulok, hogy a győzelem reményével jöjjenek a nyakunkra. Amikor megdöngetem dobomat, kezdjétek fújni a négyszáz harsonát és verni a négyszáz dobot és kívágni négyezer dobot, és tegyünk úgy, hogy senki se jöjjön elő. Ahogy Windādhurmuzd mondta, Farāša besétált seregével a csapdába, és amikor a harsona, a dob, a fejsze és a sarló hangja mindkét oldalról elért fülükhöz, megrémültek és összezavarodtak, és azt hitték, hogy ez az Utolsó Ítélet mennydörgése. A Óabaristāniak egy szempillantás alatt levágtak kétezer embert, Farāšát pedig elfogva ispahbad Windādhurmuzd elé vezették, aki megparancsolta, hogy fejezzék le. Farāša tunikáját és süvegét maga öltötte föl, és felkötötte derekára övét és kardját. Aki megmaradt Farāša seregéből, ők védelemért jöttek Windādhurmuzdhoz, és azt mondták: a te ellenséged Farāša volt, őt megölted. Minket engedjete szabadon. Windādhurmuzd mindegyiküknek biztonságot adott. Miután ezzel végzett, ispahbad Šarwīn is megérkezett, és ők összeölelkeztek egymással, majd Windādhurmuzd így szólt: látod, hogy áll a helyzet, és így folytatta: a nép ezt teszi. A zsákmányból két harmadát ispahbad Šarwīnnak adta, és ők visszafordultak, és mindenki a saját országába ment. Windādhurmuzd azt mondta fiának, Qārinnak, hogy álomban láttam, hogy megöltem egy farkast, azután egy másik farkas jött, az is elpusztult a kezemtől, következő alkalommal egy leopárd jött, annak levágtam a fejét, és bundáját magamra öltöttem, következő alkalommal egy oroszlán jött, s az rám vetette magát, néhány karma nyomot hagyott rajtam, míg nagy erőfeszítéssel megszabadultam tőle. Amikor megöltem Tamīm b. Sanānt, mondtam, ez a farkas, utána megöltem Khālīfā b. Mihrānt, mondtam ez a másik farkas. Amikor felöltöttem Farāša tunikáját, annak alján cobolyprém volt, mondtam, ez a leopárd. Míg Yazīd b. Muršād karddal jött rám, kezétől megsebesültem, de lélekben megerősödte), mondtam: ez volt az oroszlán.” A szerző fordítása.*

A következő arab kormányzó Nūī b. Khātam is igyekezett behatolni a Qārinwandok szállásterületére.

Ezután némi enyhülés kezdődött, a 767-771-ig Óabaristāni kormányzóként regnáló Khālid b. Barmak alatt helyreállt az a *status quo*, mely az arab hódítás alatt kezdődött. A *sāīl* a kezükben maradt, a *kūhistān*, a nehezen bevehető hegyvidék viszont továbbra is a kisdinasztiák uralma alatt állt.

Barmak után ismét nehezebb időszak következett. °Umar b. al °Alā voltaképpen ugyanarra törekedett mint – Khālid b. Barmak kivételével – az összes többi helytartó: a *kūhistān* bekebelezésére. Ám Windādhurmuzd ismét a már jól bevált gerilla taktikát alkalmazta, az erdőben eltévedt arab sereget kíméletlenül lekaszaboltatta.

Eme kudarcok hatására al-Mahdī kalifa nagyobb erőket küldött Tabaristān elfoglalására. Felvonultatta egyfelől a *sāīl* kormányzóját, Yazīd b. Mušadot de mellette Gurgān felől megjelent Mūsā b. al-Mahdī is, a kalifa fia, aki szintén beavatkozott a hadieseményekbe. Ennek hatására Windādhurmuzd súlyos vereséget szenvedett 785 táján, Mūsā trónralépte előtt. Hogy mentse hatalmát, önként túszként ajánlkozik föl Mūsānak, aki magával vitte őt Bagdadba.

Nem tudjuk, hogy mennyi ideig tartott Windādhurmuzd bagdadi periódusa, de a hegyvidéket a távollétében sem tudták pacifikálni a kalifátus helytartói. A fő problémát Windādhurmuzd öccse, Windāspagān jelentette, aki igyekezett „megtisztítani” a Qārinwandok területeit, Lafūr környékét a kalifátus embereitől. Windādhurmuzd – a *Tārīkh-i Tabaristān* szerint – ezt kihasználva tért vissza Tabaristānba. Nem tudjuk, hogy valójában volt-e ellentét a testvérek között, vagy hogy Windādhurmuzd tényleg attól tartott, hogy öccse távollétében megkaparintja a hatalmat. Mindenesetre a lehető legtöbbet érte el azzal, hogy kieszközölte visszatértét Tabaristānba. Egyrészt megtarthatta hatalmát (és nem utolsósorban életét is...), és öccse is életben maradt.

Ezt követően ismét békésebb évek következtek, a helytartók és Windādhurmuzd kölcsönösen tiszteletben tartották egymás hatalmi szféráit. Különösen kedvezett az együttműködésnek a két Barmakida, Muġammad és Mūsā kormányzása 799-800-ban, amikor is Khālid b. Barmak békésebb korszaka tért vissza. Nem utolsósorban, a Barmakidák hatalma is ekkor érte el csúcát, és talán ez a kalifátus udvarában is élvezett befolyásuk is elősegítette a Windādhurmuzddal kapcsolatos enyhébb viszonyokat. Különösen érdekes olvasni azokat a

részleteket, melyekben a Óabaristāni kormányzók építőtevékenységére utalnak. A sāīl eddigre egyre inkább az iszlamizálódás jeleit mutatta.⁹⁸

Amikor azonban Hārūn al-Rašīd 801-ben likvidáltatta a Barmakidákat, ismét olyan helyzet alakult ki, melyben a helyi fejedelmek, a Qārinwandok és a Bāwandidák konfrontálódtak a kalifátus kormányzóival. Ennek jeleként lezárták a hegyvidéket és erős iszlámellenes megnyilvánulásként megtiltották a muszlim rítusú temetkezést a hegyvidéken. A másik fontos elem Windādhurmuzd kései éveiben, hogy hatalmában fokozatosan osztoznia kellett a megerősödő Bāwandidákkal. Ez a folyamat ekkor kezdődhetett és a csúcsát Windādhurmuzd unokájának, Māzyārnak a Bāwandida Šahryār általi elűzésében érte el.

Az utolsó nagy összecsapás Windādhurmuzd és a kalifátus között ismét Windāspagāntól indult ki, aki újfent megölt egy az arab helytartó által kiküldött adóbehajtót. Ezt követően Hārūn al-Rašīd 811-ben Rayba érkezik, és ekkor megint kapcsolat jön létre a kalifa valamint Windādhurmuzd között. Miután Windādhurmuzd teljes hűségéről biztosítja a kalifát, az azt követeli, hogy jelenjen meg előtte a két Óabaristāni fejedelem, Windādhurmuzd és a bāwandida Šahryār. Ezt Windādhurmuzd először csak cseretűszok elfogadásával akarja végrehajtani. A kalifa azonban nem akart zoroasztrianusoknak muszlim tűszokat adni.

Végül a kalifa két követe rábírja Windādhurmuzdot, hogy jelenjen meg Hārūn al-Rašīd előtt. Igaz közben – talán maguktól, talán az udvar felbujtására – megpróbálják meggyilkolni Windādhurmuzdot.

Végül Windādhurmuzd megérkezik Ray mellé, Hārūn al-Rašīd táborába, aki meg akarja mindenképpen szerezni a birtokait. Windādhurmuzd azonban húzódozik attól, hogy „eladja” földjeit a kalifának. Végül mégis kénytelen átengedni területeket a kalifa fiának al-Ma'mūnnak. Hogy milyen területeket érintett mindez, nem tudjuk, ám Hārūn al-Rašīd későbbi utasítása, melyet ʿAbdallah b. Maliknak ad, hogy vegye vissza a hegyvidéken kívüli területeket Windādhurmuzdtól és Šahryārtól, mindenképpen a két fejedelemnek a sāīl vagy Ray felé való terjeszkedésére mutat.

Windādhurmuzd 812-ben túsul küldi fiát és örökösét, Qārint Hārūn al-Rašīdhoz. Ezután még van egy homályos közlése a *Tārīkh-i Tabaristān*-nak, mely Windādhurmuzd szerint meghódolt a bāwandida Šahryārnak és ajándékokat vitt neki, a Bāwandidák növekvő hatalmára mutat.

Ispahbad Windādhurmuzd a Qārinwand dinasztia meghatározó tagja volt a 8. század második felében, és a 9. század első évtizedeiben. Közel fél évszázadot fölölélő uralma mindenképpen

⁹⁸ Malek 1993-1994. 121-123. Morton 86.

a Qārinwandok első korszakát jelenti. Egy a zoroasztriánus hagyományokat féltékenyen őrző, személyes hegyvidéki „birodalmát a végsőkig védelmező”, a kalifátussal csak a legszorultabb helyzetben szóba álló fejedelemről van szó. Végeredményben harca, melyet oly fáradhatatlanul vívott, sikerrel járt, hiszen úgy adta át Tabaristān középső és nyugati részét fiának, hogy eközben nem került szoros függésbe a sāīl helytartótól.

Windādhurmuzd egyben az igazi Óabaristāni „gerillavezér” archetípusa, aki rendkívüli talpraesettséggel küzdött az ellene küldött seregekkel szemben. Olykor, főleg uralma kezdetén, még a sāīl elleni hadjáratokra is futotta erejéből. A mindenkori kormányzókkal viszonya éppen azok szándékaitól függött. Ha – mint a Barmakidák idején láttuk – éppenséggel nem fenyegette nyílt veszély, akkor maga sem törekedett nyílt összecsapásra, amikor azonban támadás érte territóriumát, akkor szívósan és többnyire sikeresen ellenállt. Tevékenysége, harcai a kūhistāni fejedelmi központok jegyében telt el, melyben sikerült területének önállóságát megőrizni az azt mindegyre meghódítani akaró sāīli kormányzókkal szemben. Voltaképpen nem tett egyebet, mint a korábbi status quo-t védelmezte szívósan.

Windādhurmuzd és családja egyben erősen iszlámellenes tevékenységet is folytatott, melyre egyértelműen utal a muszlimok meggyilkolása és a muszlim rítusú temetkezés megtiltása. Ide sorolhatjuk, fivérének, Windāspagānnak fellépését is.⁹⁹

Windādhurmuzd uralma utolsó éveiben - bagdadi fogságát követően – egyértelmű jelei mutatkoznak annak, hogy uralmát egy újabb kihívás érte. Ez azonban nem a sāīl arab kormányzóitól érkezett, hanem a rivális és eddig kevésbé aktív helyi bāwandida fejedelemség kezdte vitatni Windādhurmuzd hatalmát. Valószínűleg a Bāwandidák kihasználták Windādhurmuzd távollétét saját hatalmuk gyarapítására. Ez azonban már átvezet a Qārinwandok második korszakába, Qārin és fia, a leghíresebb Qārinwand, Māzyār korába.

Windādhurmuzd családjából ismert fivére, Windāspagān is. Az ő tevékenysége azért fontos, mert fivére, Windādhurmuzd –talán kényszerből is - meg kellett, hogy osztozzon vele családi birtokain, és Windāspagān Tabaristān nyugati felét kapta bátyjától.

Windāspagān, Windādhurmuzd fivére, Sukhrā második fia volt. Életéről keveset tudunk, közte és bátyja, Windādhurmuzd között nem tudni, mekkora életkori különbség lehetett, mivel Ibn Isfandyār szerint – Windādhurmuzd látogatása Bagdadban a Barmakidák bukása, tehát 785 körül történt, amikor Windāspagān is megjelenik forrásainkban kamaszként.

⁹⁹ Choksy 1997. 22-24.

Windāspagān két eseményből ismert előttünk, de mindkettő valójában elég hasonló egymáshoz. Windāspagān első alkalommal kivégez egy az iszlámra frissen áttért zoroasztriánust, Bahrām b. Fīrūzt. Ibn Isfandyār szerint Windādhurmuzd ravaszága menti meg Windāspagānt és magát Windādhurmuzdot is, amikor Windādhurmuzd visszatér, hogy elfogja fivérét, úgy állítva be, hogy Windāspagān valójában ellene támadva ölte meg Bahrām b. Fīrūzt.¹⁰⁰

Windādhurmuzd ezzel az állítással valójában a saját helyzetét és életét mentette meg. Ez világosan kiderül Windādhurmuzd szavaiból, melyeket – Ibn Isfandyār szerint – fivéréhez intéz, amikor hazatér Tabaristānba, sürgős bujkálásra bízta őt. Ebből az látszik valószínűnek, hogy a két fivér között – legalábbis ekkor – nem állt fenn semmilyen ellenségesség, Windādhurmuzd sokkal inkább így akarta korrigálni fivére baklövését. Az azonban továbbra is bizonytalan, hogy milyen viszony állt fenn később a két testvér között, vajon tényleg ki akarta-e használni Windāspagān Windādhurmuzd távollétét, hogy megkaparintsa uralmát? Erre nézve forrásaink túlságosan szűkszavúak.

A második alkalommal hasonló esemény történik, amikor a kalifa emberei meg akarják adóztatni Windāspagān birtokait (negyven falvát). Ekkor Windāspagān ismét egyértelműen szembehelyezkedik a kalifátussal. Itt fontos elem, hogy Ibn Isfandyār évszámot is említ, 187-et. Ekkor tehát, 803-ben ölte meg Windāspagān egy Ja^cfar b. Hārūn nevű adószedőt, aki a kharājot akarta összegyűjteni Windāspagān falvaiban. Windādhurmuzd ismét azzal védekezik, hogy fivére valójában az ellenfele, és ezért ölte meg az ^cabbāsida adószedőt. A már jól bevált taktikát alkalmazva menti meg saját hatalmát és fivéré életét is. Mégis, Windāspagān önálló birtokrendszerrel rendelkezik, Tabaristān nyugati részét, Muzn vidékét uralta arab források szerint, ami nem kis befolyására enged következtetni a Qārinwandokon belül.

¹⁰⁰ Ibn Isfandyār I. 188. „Így telt egy kis idő, és volt Windādhurmuzdnak egy ifjabb fivére, akit Windāsafānnak hívtak, ő még kamasz volt, és Windāsafān megparancsolta, hogy fejezzék le Bahrām b. Fīrūzt, aki Gurgānban a kalifa által muszlimmá lett. Ezt tudatták a kalifával. Ő megparancsolta, hogy hozzák el Windādhurmuzdot, és annak a férfinak a megbosszulásaként öljék meg a színe előtt. Amikor odahozták, Hādī dühösen kiáltozni kezdett előtte. Windādhurmuzd tudta, hogy meg akarja ölni, arcra borult előtte, és azt mondta, hogy én a Hívők Amīrjának kezében vagyok, nem hoz vigasztalást az én megölésem dolga, és nem lesz elégtétel. De Windāsafān azért ölte meg a Hívők Urának szolgáját, hogy te helyette engem parancsolsz megöletni, és a hegyvidék az ő birtoka lesz. Hogyha a Hívők Amīrja végrehajtja rajtam ítéletét, ő lesz a király, és ő fog parancsolni, de ha engem visszaenged, akkor fejét veszem Windāsafānnak és a felség elé hozom, vagy legalábbis őt elfogva hozom el. ^cIsā b. Māhān És Murād b. Muslim jelen voltak, és mindketten azt mondták, hogy miért kell a Hívők Urának ezt megtiltani? Előbbrevalóbb, amit Windādhurmuzd mond. A kalifa megnyugodott szavuk hallatára és megparancsolta, hogy vigyék Windādhurmuzdot a tűztemplomba és ott esküdjön meg. Ő felesküdt mindarra, amit elfogadott. Ugyanígy tettek, és a kalifa ajándékkal és támogatással visszaküldte. Amint Windādhurmuzd lovának patája Tabaristān földjére ért, leszállt róla és a földre borult és elküldtetett Windāsafānhoz, hogy ő menjen el e rejtkehelyre, és engem semmiképpen se lásson és ne jöjjön hozzám el.” A szerző fordítása.

Az is megfontolásra érdemes, hogy később Windāspagān fiai élesen szembefordulnak Māzyārral, Windādhurmuzd unokájával, és fegyveres harcra is sor kerül köztük. Hogy Windāspagān tevékenysége ennek előzménye lett volna Windādhurmuzd ellen vagy csupán Windādhurmuzd taktikázott ügyesen - ez fölöttébb kérdéses.

Mar^cašīnál feltehetően keveredik a két epizód, mivel az első esetben a kalifa megbízottjának megöléséről beszél, holott Bahrām b. Fīrūz nem volt semmilyen pozícióban, csupán muszlim volt. Ekkor kellett Windādhurmuzdnak „kimagyaráznia” magát Bagdadban. A második esetben viszont ez már inkább elmondható az adószedő esetében. Így Ibn Isfandyār közlése pontosabb és bőségesebb Windāspagān életéről.

Windāspagān életéről alapvetően nem sokat tudunk. Windādhurmuzd öccseként jelentős birtokokkal rendelkezett, és két alkalommal is megakadályozta, hogy uralmát alárendeljük a kalifátusnak. Mindemellett erős muszlim ellenesség is sugárzik Windāspagān életének e két epizódjából, ami Windādhurmuzd korában nem ismeretlen Tabaristānban.

Hogy élete vége felé Windādhurmuzdnak is számolnia kellett fivére ambícióival, arra éppen a fenti események, a két botrány volt a legfontosabb adalék. Hogy ez mennyiben befolyásolta Windādhurmuzd gyengülését, illetve mennyire segítette elő a Bāwandidák erősödését nem tudott, de az a tény, hogy Windāspagān egyik fia, Windādumīd, később kiszolgáltatta Windādhurmuzd unokáját, Māzyārt a bāwandida Ńahryārnak, mindenképpen elgondolkodtató és Windāspagān ágának saját hatalmi aspirációit sejtetik. Ugyancsak a két ág közti nem túl baráti kapcsolatra utal az is, hogy később Māzyār Āmulban kivégezteti Windāspagān másik fiát, Khalīlt. Ennek a közlésnek van egy másik érdekessége is: Windāspagān családja átteszi székhelyét Muzn vidékéről, tehát Nyugat -Tabaristān területéről annak észak-keleti részébe, pontosabban a sālīl térségébe. Ami egyértelműen arra utal, hogy földjék függetlenségi aspirációikat és a kalifátus védnöksége alá húzódnak. Később pedig a kalifátus hatalmát megöröklő Óāhiridák védnökségét választják, sorsuk egészen a korai sāmānida korig jól követhető.

Nem tudjuk, Windāspagān mikor halt meg, vajon túlélte-e Windādhurmuzd hosszú uralmát. Mindenesetre Qārin és Māzyār korában már nem említik perzsa és arab forrásaink.

Windāspagānnak két fia is volt: Windādumīd és Khalīl. Ez utóbbi érdekes, hiszen muszlim nevet visel már, szemben erősen iszlám ellenes érzületű apjával.

Ebben a fejezetben kell szót ejteni Windādhurmuzd fiainak kérdéséről. Itt egy érdekes filológiai gonddal állunk szemben. Forrásainkban ugyanis diskrepancia mutatkozik.

Windādhurmuzdnak Qārin nevű fián és utódán kívül még két fiát ismerjük: Windāumīd és Windāīzadot. Mindkét fiú csupán egy rövid epizódból ismert előttünk.

Windādhurmuzd alig ismert fia Windāumīd, akiről nevén és származásán kívül semmit sem tudni. Csupán egy gyönyörűen kiszínezett epikus történet ismert még róla, melyben a történeti magon kívül sok egyebet nem lelni föl. Az arab hőssel csatázó iráni ifjú legendája sok mindenben követi a középperzsa epika hagyományait, ám a Qārinwandokról nyert ismeretekhez nem sokban járul hozzá. A szempontból mégis fontos, hogy Windāumīd csak itt szerepel mint Sālim gyilkosa, míg az egyébként Ibn Isfandyārt híven követő Āmulīnál már Windāīzad szerepel ugyanezen történet főhőseként.

Érdekes Mar^cašī megállapítása, aki az alábbi közli Windādhurmuzd két fiáról: „és Windādhurmuzdnak két fia volt, az egyik Windāīzad, aki Sālim gyilkosa, ahogy említve volt, másíknak Windāumīd volt a neve, aki Masmughān atyja.”¹⁰¹ Mar^cašī tehát megmagyarázza, sőt mintha, összhangba igyekezne hozni Ibn Isfandyār és Āmulī állításait. Ebben azonban nem láthatunk egyebet, mint Mar^cašīnak kiváló szerkesztői éleslátását, aki így észrevette a két általa használt munka, Ibn Isfandyār és Āmulī szövegének eltérését, és igyekezett azokat logikusan rendezni. Ezzel azonban lehet, hogy éppenséggel egy nem létező fiat „teremtett” Windādhurmuzdnak.

Mar^cašī azt vette alapul, hogy Masmughān apját Windāumīdnek hívták, és hogy Masmughān qārinwand volt. Így tehát léteznie kellett egy qārinwand hercegnek a Masmughānt megelőző generációban, akit Mar^cašī azonosított Windādhurmuzd fiával. Viszont nem őt teszi meg a Sālimmel vívott párviadal főhősének, hanem itt Āmulī változatát fogadja el. Így nála Windāīzad lesz Sālim gyilkosa, anélkül, hogy az idevonatkozó párviadal szövegét közölné az olvasóval. Nem tudjuk, hogy Mar^cašīnak volt-e egyéb oka, pontosabban volt-e egyéb forrása mint a pusztai logikai következtetés levonása Windāumīd létezésére a qārinwand Masmughān apja neve alapján. Itt is érvényes tehát Melville nézete, amikor Mar^cašī tudatos szerkesztői munkáját fejtegeti.

Windāumīdnek három fia is volt Masmughān, ^cAbbās és Windārand. Róluk később még szólunk, hiszen a dinasztia egy mellékágát képezik.

Windāīzad Windādhurmuzd másik fia, akiről szintén nem tudni semmit nevén kívül.

Érdekesség, hogy Mar^cašī ugyanazt a legendás színezetű történetet meséli el Windāīzaddal, mint főhőssel, amelyet Ibn Isfandyārnál Windāumīddal láttunk. Csupán a név különbözik. Ibn

¹⁰¹ Mar^cašī (Tasbīfī) 239. A szerző fordítása.

Isfandyárnál egyáltalán nem történik utalás arra, hogy Windāīzad Windādhurmuzd fia lenne, sőt, hogy ilyen nevű fia létezne egyáltalán.¹⁰²

Eme kijelentés azért is kétes értékű, mert Mar^cašī Windādhurmuzd két fiáról beszél (Windāīzadról és Windāumīdról), holott a legidősebb Qārin volt, akit viszont más forráshelyeken szerepeltet is Mar^cašī! Továbbá más források egyáltalán nem ismerik Windāīzadot.

3. A Qārinwand hegemonia kora: Qārin és Māzyār¹⁰³

Ispahbad Qārin b. Windādhurmuzd, a Ōabaristāni Qārinwand dinasztia kevésbé ismert személye volt. Nem véletlenül, hiszen „beékelődik” két nagyobb horderejű személy, Windādhurmuzd és Māzyār közé, akik sokkal fontosabb szerepet játszottak a Ōabaristāni Qārinwandok történetében.

Nem tudjuk, hogy Qārin pontosan mikor lépett trónra, de Mar^cašī közlése, hogy negyven évig uralkodott volna, semmiképpen sem állja meg helyét, hiszen atyja Windādhurmuzd egészen biztosan élt még al-Ma'mūn kalifa trónraléptekor. És mivel al-Ma'mūn csak húsz évig uralkodott, emiatt kétséges Mar^cašī kronológiai értesültségének helyessége. Hiszen Qārin fia, Māzyār is még al-Ma'mūn életében került hatalomra. Qārin esetében eltekinthetünk az apjára jellemző hosszú uralkodási időtől.

Mindenképpen érdemes viszont megvizsgálni a bizánciakkal vívott háború esetét, hiszen ez *terminus post quem* lehet Qārin esetében. al-Ma'mūnnak több kisebb háborúja volt Bizánccal uralma alatt, de nagyobb, átfogó expedícióra nem került sor. Így annak megállapítása, hogy Qārin mikor vett részt egy ilyen katonai akcióban, szinte lehetetlen. Csak annyit modhatunk, hogy az esemény 812 után következhetett be. Így Qārin egész uralma alig tarthatott pár évig.

Fiatal korát Qārin Hārūn al-Rašīd udvarában tölthette mint a kalifa *mawla*-ja. A Bāwandidák és a Qārinwandok rivalizálása itt jelenik meg először, hiszen míg a Bāwandidák vonakodnak engedelmeskedni a kalifa katonai parancsának és a Bāwandida trónörökös Bagdadba küldésének, addig a Qārinwand Windādhurmuzd elküldi fiát, Qārint Hārūn al-Rašīdhoz.

¹⁰² A fenti történet két verziójához lásd: Ibn Isfandyār I. 184-185. Mar^cašī (Tasbīlī) 66.

¹⁰³ Miután a Māzyār-problémakört Rekaya igen alaposan körbejárta és a teljes forrásanyagot feltárta hozzá, emiatt ebben a fejezetben csupán néhány olyan problémát érintünk Māzyárral kapcsolatban, amelyet Rekaya véleményünk szerint, nem vagy nem teljesen érintett. Rekaya, M. (1973) Māzyār: Résistance ou intégration d'une province iranienne au monde musulman au milieu du IXe siècle Ap. J. C. *Studia Iranica* T. II. fasc. 2. 143-192.

És ha hitelt adhatunk Ibn Isfandyār színes leírásának, akkor Qārin a bizánciak elleni harcokban is kitüntette magát.

Ám ennél is figyelemreméltóbb az a megjegyzése, hogy a bāwandida Šahryār erősebb volt Qārinnál és számos területet elragadott tőle. Míg végül Qārin behódolni kényszerült bāwandida riválisának.

Mindez előrevetíti azt a konfliktust, amely Māzyār alatt játszódik le a Qārinwandok és a Bāwandidák között Tabaristānban a hatalom megszerzéséért.

Qārin még megmaradt ősei hitén, és nem vette föl az iszlámot. Különösen érdekes az Ibn Isfandyār által közölt álomleírás, mely Māzyār rendkívüli személyiségére céloz. Az egész álomleírás a preiszlám Iránból jól ismert hagyományra utal, melyben egy-egy kiváló uralkodó születése előtt családjának valamely tagja csodás jelet, álmot lát a dinasztia egy új sarjának vagy egy felemelkedő új dinasztialapítónak a születéséről.

Qārin korábbi ismertsége a kalifa udvarában nyilván közrejátszott fia, Māzyār ottani szívélyes fogadásában és későbbi támogatásában. Maga Qārin valószínűleg epizód szerepet játszhatott csak a Qārinwandok között rövid uralma alatt. Qārin tehát valamikor a 810-es évek második felében uralkodhatott, ha abból indulunk ki, hogy 812-ben, amikor al-Ma'mūn udvarába kerül, még él apja, Windādhurmuzd. 819-ben pedig már fia, Māzyār időleges bukásáról hallunk.

Az első iszlámra áttért helyi uralkodó a Qārinwand Māzyār b. Qārin fejedelem volt. Māzyārt fiatalkorában,¹⁰⁴ 819-ben nagybátyja, a Qārinwand Windāumīd b. Windāspagān és a rivális Bāwandida Šahryār b. Šarwīn elűzik hatalmából, ő al-Ma'mūn udvarába menekül, ahol áttér az iszlámra és Tabarī szerint az Abū'l Īsan Mu'ammad nevet kapja.¹⁰⁵ Miután apja Qārin b. Windād Hurmuzd – Ibn Isfandyār szerint - már kitüntette magát a bizánciak ellen elnyerve a kalifa bizalmát, így fia annak helytartójával, Mūsā b. Īfò-szal tér vissza 825-26-ban és szerzi vissza családi birtokait¹⁰⁶. Ezt követően hatalmát kiterjeszti a helyi fejedelmek birtokaira, s nem csupán a hegyvidéket kebelezi be, hanem a kalifátus helytartójának hatalma alá tartozó tengerpartot is Mūsā b. Īfò halála után annak kiskorú fia és utóda, Mu'ammad b. Musā rovására. Miután megszerzi a hatalmat, legyőzve a kalifa helytartóját, a tengerparton, ez nem okozza kegyvesztettségét, mert mint al-Ma'mūn kegyeltje, maga lesz a terület hivatalos

¹⁰⁴ L. Ibn al-Faqīh 305 -306. Balādhurī 338. Ibn Isfandyār I. 206.

¹⁰⁵ Tabarī III. 1014-1015. Tabarī szerint Tabaristān arab helytartója °Abdallah b. Khurdābah küldi Māzyārt Bagdadba. Míg ezzel szemben Ibn Isfandyār azt állítja, hogy a qārinwand herceg menekül el a Bāwandidák börtönéből, Ibn Isfandyār 206.

¹⁰⁶ Tabarī III. 1298. Ya'qūbī II. 582. Minuwī, M. *Māzyār*, Tih-rān 1320/1942. 16-17.

kormányzója 830-ban. Az új kalifa al-Mu^cta^oim 833-ban szintén megerősíti helytartói pozíciójában. Māzyārnak sikerül egyesíteni a kūhistānt és a sā^lilt, a hegyvidéken a helyi dinasztiák, a partvidéken pedig a kalifa bázisának, az un *abnā* rétegnek leverésével.¹⁰⁷

Ám utána addigi fényes pályafutása megtörik, Māzyārt az *abnā* nevében fellépő āmulī küldöttség tagjai pogánysággal vádolják be a kalifánál, ám igazi vesztét az ellene intrikáló Óāhiridák okozzák, akik mint a birodalom keleti felének teljhatalmú kormányzói gyanakodva szemlélték Māzyār sikereit, és érdekükben állott hatalmának felszámolása¹⁰⁸. Ezért szövetségben az *abnā*val és a helyi dinasztiákkal teljes alávetést követeltek Māzyārtól, aki mindezt elutasította. Emiatt al-Mu^cta^oim a Óāhiridák ösztönzésére megfosztotta Māzyārt helytartói tisztségétől és ^cAbdallah b. Óāhirnak megparancsolta, hogy fogja el. Erre végül 839-ben sor is kerül, miután Māzyārt fivére, Qūhyār elárulja a döntő ütközetben. Māzyārt Bagdadba viszik, ahol 840-ben kivégzik.¹⁰⁹

Az iráni történetírás (Ñādiqī és ^cAzīzī)¹¹⁰ érveit Māzyārt heroizáló, pogány köntösben bemutató állításait Ibn Isfandyārnak azokra a közléseire alapozza, amelyek szerint Māzyārt a Óāhiridák megvádolták Bagdadban, hogy titokban visszatért ősei hitére. Ezt egészítik ki Āmul qā^atjānak vádjai, aki ugyanezt állítja, miután Mu^lammad b. Mūsā ^cabbāsida helytartó követeként Bagdadba megjelenik al-Ma^cmūn előtt, de hasonló vádak érik a helyi rivális Bāwandidák részéről is, akik szintén követeket menesztenek Bagdadba. De mit is tett Māzyār Ibn Isfandyār szövege szerint, hogy a pogányság árnyéka vetült rá?

Az iszlámmal kapcsolatos első fontos elem Māzyār pályafutásában, miután muszlimként visszatér Tabaristánba, amikor riválisát, a bāwandida Šāpūr b. Šahryārt kivégeztette, mert az át akart térni az iszlámra, és a kliensi státus megszerzésével akarta biztosítani hatalmát, versenyre kelve egyben Māzyārral a kalifa kormányzójának kegyeiért. Māzyār ezért megölette, hogy a bāwandida Šāpūr ne kerüljön vele azonos pozícióba, amivel versenytársa lehetett volna az ^cabbāsida helytartó szemében.

Mūsā b. Íaf^o, az al-Ma^cmūn által Māzyārral elküldött ^cabbāsida kormányzó nem utasította el Šāpūr kérését, hanem Māzyārt kérdőre vonta: „*megkérdezte (Māzyārtól), hogyha Šāpūr felveszi az iszlámot és százezer dirhamot kifizet, mit mondasz a kalifának?*”¹¹¹ Mūsā Māzyārral való későbbi konfliktusának kiindulópontja épp ez volt. Láthatjuk, hogy Ibn Isfandyār itt a

¹⁰⁷ Rabino di Borgomale 1936. 408. Madelung, 1975, 198-226.

¹⁰⁸ Tabarī III. 1063, 1065.

¹⁰⁹ Rekaya 1973. 132.

¹¹⁰ Ñādiqī, H. (1938) *Les mouvements religieux iraniens au IIe et au IIIe siècles de l'Hégire*, Paris. ^cAzīzī, Gh. M. (1938) *La domination arabe et l'épanouissement du sentiment national en Iran: Étude politique et sociale sur l'Iran musulman de 651 900 av. J. C.* Paris.

¹¹¹ Ibn Isfandyār I. 208. A szerző fordítása.

főhős, Māzyār rendkívül pragmatikus felfogását állítja, minden különösebb heroizálás nélkül előtérbe.

A Māzyārt bevádoló Āmul qāʾjának esete bonyolultabbnak tűnik, ő ugyanis az alábbiakat állította Ibn Isfandyār szerint:

„Megtörte az engedelmisséget, és újfent felövezte magát a zoroasztriánus övszíjjal, és a muszlimokkal durván és kegyetlenül bánik, s valójában soha többé saját akaratából ehhez a küszöbhez (ti. a kalifához) nem jön el.”¹¹²

A qāʾi érveit vizsgálva két dolgot kell hozzátenni, az első: ő Āmul egyik vallási vezetője volt, amely a Māzyárral ekkor már feszült viszonyba került ʿabbāsida helytartó, Muʿammad b. Mūsā, az előbbi kormányzó fia, székhelyének számított. A helytartó és Māzyār viszonya már azóta feszült volt, hogy Māzyār kivégeztette az iszlámra áttérni készülő Šāpūr b. Šahryār bāwandida fejedelmet, és azóta Māzyār egyre nyíltabban fenyegette a helytartó uralma alatt álló tengerparti területeket és székhelyét, Āmult. Így nyilvánvalóan maga Muʿammad b. Mūsā állt a qāʾi vádjai mögött.

Māzyār, miközben a nyilvánvalóan a Muʿammad b. Mūsā abnāja befolyása alatt álló āmuli qāʾi Māzyārt pogánysággal vádolta be Bagdadban, hasonló fegyverrel vágott vissza, amiről Ibn Isfandyār így ír:

„Māzyār ezalatt követet menesztett a kalifához és előadta, hogy Āmul és Rūyān és a čālūsi hágó népe a hívők fejedelmének való engedelmisséget megszegte, és Muʿammad b. Mūsā becsapta és segítőül megszerezte és egy ʿalavitát ültetett a kalifátusba és fehér inget öltött.”¹¹³

Ebből pedig látszik, hogy Māzyār elpártolással vádolta meg a helytartót, és azzal, hogy síita renegátnak bélyegezte Muʿammad b. Mūsāt, aki egy helyi ʿalavitát pártol titokban a kalifa ellen. Ibn Isfandyār szövegében rendkívül jól szerkesztett és kihangsúlyozott az a látványos ellentét, ahogy a két szembenálló felet jellemzi, s ezt a zoroasztriánus és síita jegyek külső megjelenési formájának kihangsúlyozásával támasztja alá a szerző!

Māzyār maga nem sokkal ezután 830 táján nyolc hónapi kemény ostrom után veszi be Āmult, amelynek előkelőit, beleértve a Muʿammad b. Mūsāt és a muszlim vezetőket is, foglyul ejti. Itt tehát világosan láthatjuk a vallási köntösbe bújtatott politikai játszmát, versengést, amelyben mind Muʿammad b. Mūsā, mind pedig Māzyār hasonló érveket vetnek be egymás ellen. A versengés azzal oldódik meg, hogy Māzyār beveszi Āmult, és foglyul ejti Muʿammad b. Mūsāt, s a kalifa, annak ellenére, hogy kiderült, semmiféle ʿalavita nem létezik,

¹¹² Ibn Isfandyār I. 209. A szerző fordítása.

¹¹³ Ibn Isfandyār I. 210. A szerző fordítása.

neki, Māzyārnak ad igazat és teszi meg Tabaristān kormányzójának. Magyarán, al-Ma^cmūn nem ad hitelt a Māzyārt pogánysággal vádlóknak.

De más gond is van az āmulī qā^at állításával, ez a *Tārīkh-i Tabaristānnak* az elején lévő, a terület egyes városait leíró részéből derül ki. Ibn Isfandyār utal rá, hogy több helyütt maga Māzyār emelte az első mecseteket vagy fejezett be korábban, a 8. század folyamán, Hārūn al-Rašīd alatt elkezdett építkezéseket.

Az egyik Māzyār közreműködésével készült mecsetépítkezést Ibn Isfandyār Sārī mecsetjénél jegyzi föl: „Sārī Péntek Mecsetének Hārūn al-Rašīd kalifátusa alatt Yahyā b. Yahyā amīr vetette meg alapját és Māzyār b. Qārin fejezte azt be, és Māzyār épületének nyomai leginkább láthatóak¹¹⁴” jegyzi meg Ibn Isfandyār a szemtanú hitelességével.

Ezek az állítások ellentétben állnak a fentiekben olvasott vádakkal, és Māzyārnak a Ōabaristāni pogányokkal szembeni térítő tevékenységét tükrözik. Jól látható, hogy a Bāwandidák és a Ōāhiridák vádjai alapvetően vallási köntösbe öltöztetett politikai vádaskodások a túlzottan nagy hatalmúvá lett Māzyárral szemben.

Māzyār uralmának iszlámmal kapcsolatos leírásai nem tükröznek semmiféle iszlámellenességet. Az alábbiakból látszik, hogy Ibn Isfandyār ítélete nem az adott személy származásán vallási helyzetén, hanem annak politikáján alapul. Sőt az állítólag az arabellenes beállítottságú, Māzyárról az alábbiakat olvashatjuk:

„és egész Tabaristānban mindenhol, ahol kivezető utak mutatkoztak, arról beszámoltak, hogy lehetséges-e ott erődöt építeni, és (Māzyār) hadinépet ültetett oda védelem céljából, hogy senki se ne tudja kivinni zsarnokságának és aljasságának hírét, és minden erődnél, ahol valakit az ő parancsa és engedélye nélkül találtak, megparancsolta, hogy akasszák föl, úgy hogy igazságtalansága addig a végletig jutott, hogy sem előtte, sem utána máig nem mutattak olyat.¹¹⁵”

Ibn Isfandyār itt kifejezetten negatív színben tünteti föl Māzyārt, zsarnoki uralmának meglehetősen szemléletes és tömör leírását tárva az olvasó elé. Semmilyen módon nem idealizálja személyiségét, szemben a későbbi iráni történetírás tendenciáival. Hogy esetleg a Māzyárra nézve negatív véleménye mennyiben fakadhatott abból a tényből, hogy Ibn Isfandyār a Bāwandida uralkodó számára írta művét, arra nézzük meg, hogyan ír a Bāwandidák korabeli szereplőiről? Nem újdonság, hogy itt is ezt a fajta szenvtelen, idealizálástól mentes szemléletet találhatjuk.

Šahryārt b. Šarwīnt, a 9. század elején uralkodó bāwandida herceget így jellemzi Ibn Isfandyār

¹¹⁴ Ibn Isfandyār I. 56. A szerző fordítása.

¹¹⁵ Ibn Isfandyār I. 211. A szerző fordítása.

„És megharagudott rá (Qārin b. Windādhurmuzdra, Māzyār apjára), és sok területeiből sokat a saját birtokaihoz csatolt, és amiatt volt ez, hogy az ispahbad (ti. Šahryār) haderőben és hatalomban erősebb volt nála, és Qārin a meghódoláson kívül nem látott más megoldást.”¹¹⁶

Fiát, Šāpūr b. Šahryārt (akiről korábban már szó volt) így jellemzi Ibn Isfandyār:

„És egyikük, Šāpūr, aki a legidősebb volt a (Bāwandida hercegek közül), és királyság élére került, de megundorodtak udvaroncai durvaságától és szégyentelenségétől, és az általuk keltett káosztól, és főleg őtől, és elfordultak tőle és visszautasították őt és panaszaikat megírták al-Ma‘mūnnak, míg ő parancsot nem adott Mu‘ammad b. Khālidnak, hogy az egész hegyvidékét vegye vissza tőle.”¹¹⁷

Itt is látható, hogy Ibn Isfandyār következetesen ragaszkodik a korábban is megfigyelhető elvekhez, alapvetően pragmatikus elveket vall történetíróként, mentesen minden idealizálástól. Jelen esetben még azzal a dinasztiával, a Bāwandidákkal sem tesz kivételt, amelynek udvarában élt és akiknek a kérésére írta meg művét.

Ami Māzyār szerepét illeti, a fentiekből is kiderült, hogy Māzyār nem tekinthető semmiképpen sem iráni nemzeti hősnak, zoroasztriánus lázadónak, hiszen sokáig rendkívül ügyesen lavírozott a kalifátus és helyi riválisai, Mu‘ammad b. Mūsā, és a Bāwandidák között. Miután sikerült legitimitását megőriznie, kivívta a Óāhiridáknak a féltékenységét. Az ő érveik ugyanazok voltak mint korábban a Māzyārt bevádoló kormányzó és qā‘ī: hogy Māzyār pogány.

Összefoglalva, Māzyār jelentősége abban foglalható leginkább össze, hogy a 9. század közepén sikerült egyesítenie Tabaristānt. Leverte a helyi fejedelmeket, de bebörtönözte a helyi arab tartományi kormányzót is. Vezetésével a lassan hanyatló kalifátus peremvidékén erőteljes hatalmi központ kezdett körvonalazódni, melynek élén energikus személyiség jelent meg. Ám ez más, szintén e korban megszülető hatalmi központoknak, főleg a Óāhiridáknak nem állt érdekében. A két rivális centrum, Māzyār Tabaristānja és a Óāhiridák khurāsāni kormányzósága küzdelméből utóbbiak kerültek ki győztesen. Māzyār minden „rossz híre”, iszlámellenessége többnyire ebből fakadt, mely a modern, 20. századi iráni értelmiségiek körében éppenséggel jól jött egy új Māzyār-portré, „az utolsó iráni” mítoszának megteremtéséhez.

Mi sem állt távolabb az első muszlim Óabaristāni fejedelemtől.

¹¹⁶ Ibn Isfandyār I. 206. A szerző fordítása

¹¹⁷ Ibn Isfandyār I. 207-208. A szerző fordítása.

4. Egy „ismeretlen” korszak a szakirodalomban – a Qārinwandok Māzyār után ¹¹⁸

Ami a Qārinwandok történelmi szerepét illeti, a jelenlegi szakirodalom mindezt lezárja Māzyār bukásával. Jellemző módon, csupán Dorn chrestomathiája az egyetlen, mely a 19. század lelkes pozitívizmusával szemlélve az eseményeket, hangyaszorgalommal összegyűjti az idevonatkozó forrásokat. A sok hipotetikus elemet és bizonytalanságot nyújtó leírás azonban mégis fölkelte késői korok kutatójának gyanúját, hogy ne Māzyār ill. fivére Qūhyār történetével zárja le Qārinwandokról szóló fejezetét a Ôabaristāni fejedelemségek történetét földolgozó disszertációjában.

Ez egy olyan periódus, melynek paradox módon csak a kezdőpontját tudjuk meghatározni, ez Māzyār és fivére Qūhyār halála, de a végpontja csak homályosan határozható meg. Ibn Isfandyār említi, hogy Lafūr és Īrābād amírjait még az ő korában is, tehát a 13. század elején a Qārinwand család tagjai adták. Igaz azonban, hogy a 11. század dereka után csak szórványos adatokkal rendelkezünk a Qārinwandok genealógiájára Lafūr és Īrābād környékén.

Amíg azonban ismert Māzyār utáni történetük mindenképpen sok új apró momentum tisztázható. Ebben a mintegy két évszázadban főleg az első száz esztendőre vonatkozva nyerünk információkat.

Általánosságban elmondható, hogy a család szerepe lassan hanyatlik a korban, és többé már sohasem éri el azt a csúcspontot, amelyet Māzyār idejében vagy azt megelőzően ért el.

A Qārinwandok több ágra szakadtak, és ezalatt különböző, egymással szembenálló erők oldalán tűntek föl a Māzyārt követő periódusban. Tehát egyértelmű szakirodalmi tévedés a Qārinwandokat kihaltaknak vagy letűntnek nyilvánítani a Māzyārt követő periódus folyamán vagy nem venni tudomást róluk ebben a korszakban.

A dinasztia különböző ágai alapvetően Windādhurmuzd fiaitól és annak öccsétől, Windāspagān-tól eredtek. Mivel a családon belül megfigyelhetőek voltak már korábban is, Māzyār idején is rivalizálások, így nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a korábbi folyamatok gyűrűztek tovább.

¹¹⁸ A Qārinwandok hátralevő fejezetei elsősorban a lokális kaszpi krónikák (Ibn Isfandyār, Āmulī, Mar^cašī) eddig nem ismertett adatain valamint Rabino di Borgomale adatainak korrekcióján alapszanak. Vö. Rabino di Borgomale 1936. 404-409.

5. Windāumīd b. Windādhurmuzd fiai

A Qārinwandok Māzyār utáni történetében az egyik legfontosabb szerep Māzyār unokafivéreinek, Windāumīd b. Windādhurmuzd fiainak jut. A három fivér közül a legkiemelkedőbb szerepet Masmughān b. Windāumīd játszotta. De úgyis fogalmazhatnánk, hogy forrásaink a szerepét illetően a legbőbeszédűbbek.

Masmughān és fivérei kezdetben egyértelműen a Zaydita orientáció hívei voltak. És egészen sokáig mellettük harcoltak. Fő érvük a Óāhiridák okozta megszállás elleni küzdelem volt. Ebből is látszik, hogy Masmughān nem vallási vagy egyéb okból csatlakozott, hanem a lokális fejedelmek korábról ismert, kiegyensúlyozó elve mozgatta döntéseit. Ez abból is jól látszik, hogy miután terhesnek érezte a Zaydita szövetséget, az ellenfél felé kezdett tájékozódni, és adott pillanatban nem is habozott átállni a Óāhirida hadsereghez. Masmughān b. Windāumīd abban is a helyi hagyományok hű követője volt, hogy igen gyakran alkalmazta a gerilla harcmodort is, amikor bevette magát a sűrű Óabaristāni rengetegbe a Óāhirida hadsereg előtt.

Masmughān b. Windāumīd azonban végül mégis kudarcot vallott, aminek okát két tényezőben láthatjuk: elsőként magának a Qārinwand pozícióknak a gyengülését kell kiemelnünk, mivel Māzyār után a család visszasüllyedt a helyi erők egyikévé. Katonai erejük nem múlta felül a többi lokális családot, például a korban fölemelkedő Bāwandidákét. Mindehhez járult még magának a famíliának a megosztottsága, hiszen egy másik ág a Óāhiridák mellett harcolt ugyanebben az időben, és létezett a Qārinwandoknak egy harmadik ága is, mely a családi sásfészket, Lafūrt tartotta hatalma alatt függetlenül Masmughān b. Windāumīdtól.

Masmughān bukásának másik oka az időközben föllépett Zaydita síita amīrok katonai ereje. Ezek az amīrok főleg jól képzett daylamita haderőre támaszkodtak, mellyel igen jól lehetett nehéz terepen is harcolni. A daylamiták többé már nem a helyi fejedelmeket szolgálták, hanem többnyire a Zaydita fejedelmekhez csatlakoztak.

Véleményem szerint ez az utóbbi esemény, a daylamita haderő és a helyi fejedelmek, Bāwandidák és Qārinwandok szakítása döntő mértékben hozzájárult a lokális dinasztiai erejének nagymértékű gyengüléséhez Māzyār bukását követően.

Ezzel együtt Masmughān b. Windāumīdtól a legjobban ismert Qārinwand a „fénykor” utáni periódusból, azaz Māzyār halála után. Tevékenysége a 860-870-es évekre datálható. Ebben az

időszakban alapvetően a Qārinwand dinasztia különböző ágai már alá vannak rendelve egyéb hatalmi tényezőknek. Az egyik ilyen hatalmi tényező a Óāhirida dinasztia, mely ekkor már húsz éve Tabaristānban tartózkodik (Māzyār leverését követően), a másik lokális erő a Zaydita dāʿīk dinasztiája. Qārinwand Masmughān b. Windāumīd sorsa azt példázza, hogy, hogyan lehet az egyik szövetségi rendszerből átkerülni a másikba idővel.

Masmughān életének csupán azt a részét ismerjük, amikor a Íasan Zayd kiszorítja Óāhiridákat Tabaristānból. Sem azt ez megelőző periódusról, sem a Óāhiridák vereségét követő időszokról egyáltalán nem rendelkezünk információval.

Masmughān b. Windāumīd kezdetben Íasan Zayd szilárd szövetségese volt. A zegzugos Óabaristāni hegyvidéken való helyismerete jócskán elősegítette e korban a Zayditák térnyerését – ha hihetünk forrásainknak. Első ismert lépésként több más Qārinwanddal együtt nyíltan támogatja Íasan Zaydot a Óāhirida kormányzóval szemben. Nem tudjuk, hogy ekkor hol tartózkodik, de később megtudjuk, hogy „az erdőből jött elő” és hogy Íasan Zayd Zarmirkhwāst birtokát adományozta Masmughānnak. Valószínűsíthető tehát, hogy Masmughān ekkor a Óabaristāni hegyvidék egyik rejtett zugában rendezte be központját.

Az Ibn Isfandyārra olyannyira jellemző elemként a szerző a lakosság Óāhiridák általi sanyargatását hozza föl érvként arra, hogy Masmughān miért csatlakozott Íasan Zaydhoz. Masmughān egyben a népet is Íasan Zayd támogatására hívja föl.

Ezt követően Masmughān a dāʿī seregébe áll, és több fontos ütközetben vesz részt. Masmughān szerepe különösen stratégaként kiemelkedő ezekben a csatákban. A váratlan rajtaütések, cselvetések kiváló stratégájaként lép elé a *Tārīkh-i Tabaristān* szövegében. Ez egy Óabaristāni lokális fejedelem esetében, aki egész életét hegyvidéki rablóvárában töltötte nem is szokatlan elem.

Masmughān már muszlim volt, ahogy arra Ibn Isfandyār is utal a Qārinwand fejedelemnél járt muszlim tanítók epizódjában. Nem tudni viszont, hogy Íasan Zaydhoz kapcsolódó szövetsége egyben az iszlám Zaydita ágának a felvételét is jelentette e már ekkor.

Masmughān sikerrel és némi szerencsével veszi föl a harcot a Óāhiridákkal több alkalommal is a 860-as években, amikor először egy hirtelen jött felhőszakadás és az erdő rejteke menti meg, majd később később kiváló helyismerete révén segíti győzelemre Íasan Zaydot. Masmughān ekkor igen befolyásos híve, támasza lehetett a helyi viszonyokat olyan jól nem ismerő dāʿīnak. Befolyása csúcán még a helyi bāwandida fejedelmet, Qārin b. Šahryārt is be akarja vonni Íasan Zayd szövetségi rendszerébe. Ekkor azonban összekülönbözik a dāʿī egyik legközelebbi hívével, Faʿl Rāfiqival. Ez az a pont, amikor Masmughān távolodni kezd Íasan

Zaydtól, melynek végén már egyenesen az ellenfél táborában találja magát (ahol egyébként szintén harcoltak Qārinwandok, így például Ibrāhīm b. Khall).

Íasan Zayddal és Fa'ī Rāfiqival szemben Masmughān a már jól megszokott taktikát alkalmazza, elbújik a Ôabaristāni rengeteg mélyére, ahonnan esze ágában sincs előjönnie félve Íasan Zayd daylamita martalócaitól.¹¹⁹ Ezzel azonban – ahogy Ibn Isfandyār is utal rá – nyíltan szembeszegült a dā'īval. Íasan Zayd – azzal együtt, hogy expedíciós seregeket küld Masmughān ellen a Ôabaristāni ösrengetegbe – két alkalommal is titokban arra biztatja, hogy csatlakozzon hozzá, egyben meg is bocsát neki. Ám Masmughān innentől kezdve már nem tartozik a dā'ī szövetségesei közé, elutasítja Íasan Zayd békeajánlatait.

Masmughān ezután már Íasan Zayd ellen harcol, előbb szövetségben a bāwandida Qārin b. Šahryārral. Később valószínűleg szövetségre lépett a Óāhiridákkal is, erre az utalhat, hogy Masmughān végső vereségekor Sulaymān Óāhirida kormányzó nem tett több kísérletet a Zayditák visszaverésére. Masmughān életéről később semmi információ nem áll rendelkezésünkre.

A Íasan Zayddal vívott harcokban esik el Masmughān fivére, °Abbās is. °Abbās b. Windāumīd élete teljesen homályban marad az utókor előtt, valószínűleg jóval ismertebb fivérét, Masmughānt követte és vele tartott annak különféle katonai akcióiban.

Masmughān b. Windāumīd b. Windādhurmuzd egész ismert tevékenysége egy lokális arisztokrata küzdelme volt, amely azonban végig - ha úgy tetszik – a „második vonalba” helyezte őt. Figyelemre méltó, hogy forrásainkban egyetlen alkalommal sem található az ispahbad titulus neve mellett, amely pedig a vele egyidőben uralkodó bāwandida Qārinnál mindvégig megtalálható. Ez a periódus a Qārinwandok különböző ágainak egymás elleni küzdelmét is magával hozta, akik a Óāhiridák és a Zayditák oldalán harcoltak – gyakran egymás ellen is.

Windārand b. Windāumīd b. Windādhurmuzd Masmughān másik fivére volt. Ezen a rövid közlésen kívül nem tudunk semmit személyéről. Az azonban figyelemre méltó momentum, hogy Windārand akkor is Íasan Zayd szolgálatában állt, amikor fivére, Masmughān már elpártolt a dā'ītól.

¹¹⁹ Ibn Isfandyār I. 240. *”És ispahbad Qārin b. Šahryār védelemre talált a Masmughānnál, és a Masmughān neki közvetített a békekötésében, és esküjét a sayyid elfogadta, és Qārin elküldte a sayyid szolgálatába fiait, Surkhāb b. Qārint és Māzyār b. Qārint, és ez mind a 252. évben történt, egészen addig, amíg a Masmughān és Fa'ī Rāfiq között ellenségeskedés nem ütötte föl a fejét, és viszály kerekedett belőle, és a Masmughān az erdőbe húzódott, Íasan Zayd kegyes üzeneteket küldött, ő azonban így szólt: természetesen nem jövök elő, félek a daylamiták gonoszságától és álnokságától, mert ők semmirekellő emberek, ő így megszegte az engedelmességet.”* A szerző fordítása.

6. Windāspagān b. Sukhrā leszármazottai, az āmuli Qārinwandok

A Qārinwandok másik meghatározó ága Windāspagān b. Sukhrā családja volt. Ez az ág meglehetősen jól ismert, és 10. század első harmadáig, derekáig követhető. Windāspagān utódai esetében mindenképpen fontos leszögezni, hogy ez az ág még Māzyār életében levált a többi Qārinwandtól és önálló ágat alkotott. Sőt, ha Windādhurmuzd utolsó éveire gondolunk, akkor esetleg már magának Windāspagān Windādhurmuzd bagdadi fogsága alatti tevékenységét is feltétlenül ide sorolhatjuk, mint egy a Qārinwandokon belüli szekundogenitúrának a csíráját.

A nyílt ellenállásra azonban Māzyār korából ismerünk adatot, ekkor Windāspagān két fia is Māzyār ellen lép föl. Az első közülük Windāumīd b. Windāspagān volt, és ő mindössze egyetlen epizód erejéig kerül elő Tabaristānban a Qārinwandok történetében.

Māzyār korai éveiben, amikor menekülni kényszerül az őt fenyegető bāwandida Šahryār elől, nagyapja, Windādhurmuzd unokaöccséhez, Windāumīd b. Windāspagānhoz megy. Ő azonban a Bāwandidáktól való félelmében kiadja Šahryārnak Māzyārt. Ám Māzyār időközben megszökik. Ibn Isfandyār szerint a szökés még Windāumīdtől történt, míg Marʿašīnál már Šahryār börtönéből menekül el Māzyār.¹²⁰

Rabino adata, hogy Windāumīdnek később ismert egy Jalwanān nevű fia, a rendelkezésünkre álló szövegkiadások alapján nem igazolható.¹²¹

Ugyancsak Māzyār elleni kontextusban ismert Windāspagān másik fia, Khalīl is. Szerepe és tevékenysége csupán Māzyār uralma alatt ismert, mint Āmul egyik előkelőségéé. Khalīl is azok közé a helyi arisztokraták közé tartozott, akinek tevékenységét, befolyását, jócskán érintette Mazyar megnövekedett hatalma. Emiatt Āmulban a Māzyār ellenes szövetség vezető személyisége volt, és Ibn Isfandyār szerint aktívan közreműködött Māzyār híveinek legyilkolásában Āmulban és környékén. Minden bizonnyal egyike volt a Māzyār tetteiről a kalifának személyesen beszámoló āmuli qāʿī támogatóinak és forrásainak is.

Māzyār nyolc havi véres ostrom után vette csak be Āmult, ahol azonnal felkoncolta az ellenzék vezető tagjait, köztük, unokafivérét, Khalīl b. Windāspagānt is.

¹²⁰ Ibn Isfandyār I. 206-207, Marʿašī (Tasbīlī) 63.

¹²¹ Rabino 1936. 408. Ibn Isfandyār 259. „*És Ismāʿīl Āmulban a līkani síkságon, amelyet Āsīladaštnak hívnak, táborot vert. És ő helyre állította az igazságot és a törvényességet, amelyet soha korábban, semmikor nem láttak Tabaristānban és őseiktől sem hallottak, és az összes ismert, régi javakat Tabaristānban, amelyet a sayyidok és mások a hódítással ragadtak el ötven éve, jogos tulajdonosainak visszaadta.*

Āmol tartományban így módon: Ibrāhīm Khalīl fiainak egymillió dirhamot, Ibrāhīm Islāqnak, a jogtudósnak hatszázezer dirhamot, Muʿammad b. al-Muʿīnnak, az arabnak kétszázezer dirhamot, Hārūn b. ʿAlī Abū Nādiqnak ötszázezer dirhamot.” A szerző fordítása.

Khalīl – neve szerint – a Qārinwand dinasztia első muszlim tagja volt Māzyār mellett. Nem ismert, hogy korábban hogy hívták, mindenesetre apja, Windāspagān az egyik legvehemensebben muszlim ellenes arisztokrata volt a kilencedik század elején Tabaristānban.

A két fivér esetében, mégha Windāumīd talán bāwandida vazallusként is cselekedett, erős Māzyār - ellenes attitűdöt látunk. Nem csoda, hogy a későbbiekben ez az ág végig külön utakon jár, nem szövetkezik a Qārinwandok többi ágával, megmarad szunnitának és végig a tőle keletre eső szunnita nagyhatalmakra, a Óāhiridákra és Sāmānidákra támaszkodik.

A Māzyār utáni Qārinwandok āmulī ágának története meglehetősen homályos és nehezen fogható meg forrásainkban. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy nem szűnt meg a befolyása Māzyār halála után. Ha nem is közelítette meg a Māzyār kori csúcspontot, de a család Māzyār - ellenes küzdelmekben részt vevő ága méltó jutalmat kapott ellenállásáért.

Ezzel együtt Māzyār után már nem a Qārinwandok Tabaristān legerősebb helyi dinasztíája, hanem a Bāwandidák. A Qārinwandok uralma csak kisebb körzetekre korlátozódik. Ez elsősorban Āmul és környéke valamint a család egykori „sasfészke” Lafūr erődje.

Ibrāhīm b. Khalīl ennek a fénykor utáni korszaknak az egyik legjelentősebb Qārinwand arisztokratája. Hogy jelentősége nem vetekszik a korábbi időszakban élt Qārinwandokéval, arra az ispahbad titulus hiánya is rámutat. Ibrāhīm Khalīl b. Windāspagān fia volt, és szintén Āmulban tett szert befolyásra – apjához hasonlóan.

Mint a Māzyārt legyőző Óāhiridák vazallusa, Ibrāhīm hűségesen részt vesz azoknak a Zayditák elleni harcaiban, elsősorban Íasan Zayd növekvő hatalmának megfékezésében. Ebben azonban nem sok siker koronázza Ibrāhīm b. Khalīl törekvéseit, és Íasan Zaydnak tesz hűségesküt, miután ő legyőzi Āmulnál.

Ibrāhīm b. Khalīl ezt követően Íasan Zayd vazallusa lesz, és sikerül megőriznie Āmul feletti lokális hatalmát, ahogy erre Ibn Isfandyār szövege utal. Ám Íasan Zaydnak mások is sok szolgálatot tettek, és Íasan nem sokáig bízik a korábbi Óāhirida szövetségesben. A valószínűleg szintén Qārinwand Fanā b. Windāumīdot (Ibrāhīm b. Khalīl unokafivéré?) nevezi ki a helyére, aki csatát vívva Ibrāhīm b. Khalīl-lal, elmozdítja őt a hatalomból. Ibrāhīm b. Khalīl későbbi tevékenysége nem ismeretes forrásainkból.

Gyermekei később felbukkannak a korai sāmānida korban az anyagilag kárpótolt āmulī arisztokraták között, és közülük konkrétan egyet, első vazallusának, nevét viselő, bizonyos Óāhir b. Ibrāhīmot ismerünk név szerint.

Ibrāhīm b. Khalīl családjáról és a korai sāmānida kori Qārinwandok egyáltalán elég keveset tudunk. Egyetlen forrásunk ilyen téren Ibn Isfandyār.

Ő emlékezik meg egy bizonyos Óāhir b. Ibrāhīm b. Khalīlról, aki Íasan Zayd seregének hírnökeként érkezett Sārība, hogy Íasan Zayd győzelmét bejelentse az ott Íasan Zayd halálát híresztelő helyieknek. E lépésével egyben Mułammad °Aqīqī pártütését is megakadályozta Sārīban, aki innen menekülni kényszerült. Mindez 882-883-ban történt.

Hogy Ibrāhīm b. Khalīlnak más fiai is voltak, arra szintén a *Tārīkh-i Tabaristān* utal. Amikor Ismā°l b. Ałmad 900 táján benyomul Tabaristānba, akkor kárpótolja a Zaydita dā°ik uralma alatt kifosztott Óabaristāni arisztokráciát. Így kerülnek sorra „Ibrāhīm b. Khalīl fiai is” Āmulban, akikben a Qārinwandok utolsó ismert tagjait sejthetjük. Ezt követően forrásaink elnémulnak a Qārinwandok dinasztiájának ennek az ágáról.

A Qārinwandok valószínűleg ezt követően is ismertek lehettek Āmul környékén, de jelentőségük ekkor már végképp elenyészett a Bāwandidák, a Bādūspānidák, majd pedig a felemelkedő új családok a Ziyāridák és a Būwayhidák mellett.

7. Bādūspān b. Gurdzād ága, a lafūri Qārinwandok

A Qārinwand dinasztia kevésbé ismert tagja ispahbad Bādūspān b. Gurdzād. Nem tudjuk, hogy a család melyik korábbi ágából származott. *Nasabja* (b. Gurdzād) alapján sem őt, sem apját, Gurdzādot nem tudjuk elhelyezni a Qārinwandok családfáján.

Mi okozza mégis, hogy mégis a Qārinwandok közé sorolhatjuk ispahbad Bādūspān b. Gurdzādot? Elsősorban az, hogy Lafūr amīrja volt, másfelől, forrásaink őt és leszármazottait Qārinwandnak nevezik. Lafūr pedig a Qārinwandok ősi sasfészke volt, jóformán a dinasztia bölcsője. Emellett az ispahbad titulus is a családhoz való tartozást erősíti. Nincs utalás rá, hogy Bādūspān b. Gurdzād a Bāwandidák vagy az ekkoriban még nem ismert Bādūspānidák vagy más helyi család rokona lett volna.

A Māzyār utáni családi történet általános megállapításai közé illeszthető az ő élete is. Miután a Qārinwandok elvesztették fennhatóságukat Tabaristān egésze fölött, különböző nagyhatalmak eszközeivé váltak. Ez azonban nem jelentette, hogy befolyásuk teljesen elenyészett volna a helyi lakosság fölött. Magterületeiket megtartva nagyobb erők – a Óāhiridák, a Zayditák és mint ispahbad Bādūspān b. Gurdzād esete is példázza, az időlegesen megjelenő Ńaffaridáknak is behódoltak.

Ispahbad Bādūspān b. Gurdzād életének nagy részében Íasan Zayd vazallusa volt. Hűségesen szolgálta urát annak a Óāhiridák, a Bāwandidák és más Qārinwandok elleni harcaiban.

Eleinte, Íasan Zayd hatalom átvételekor Bādūspān -több más helyi fejedelemmel – hűséget fogadott neki. Majd saját seregeit Sulaimān b. °Abdallah ellen vezette. Íasan Zayd parancsára részt vett a Bāwandida Qārin b. Šahryār –egyben helyi riválisa – elleni büntető expedícióban. Ebből nyilvánvalóan egyéb előnyei származhattak Bādūspānnak. Hiszen ezzel a már évszázados rivalizálás folytatódott a két dinasztia, a Qārinwandok és a Bāwandidák között.

Ispahbad Bādūspān akkor is kitart Íasan mellett, mikor az időlegesen vereséget szenved a Óāhiridák seregeitől, és gyakorlatilag a saját hegyvidéki területein bújtatja Íasan Zaydot.

Bādūspān befolyására és szerepére enged következtetni az is, hogy közvetítői szerepet játszik a daylamita Fanā és Íasan között. Ezt erősíti az is, hogy Íasan Zayd vele tart seregszemlét, amikor az °abbāsida kalifátus megpróbálja visszahódítani Tabaristānt a Zayditáktól a 870-es évek elején.

Annál érdekesebb, hogy a Ńaffāridák 872-ben bekövetkezett Óabaristāni támadásakor, Ya°qūb b. Lais ispahbad Bādūspān b. Gurdzādot nevezi ki Tabaristān helytartójának. Nem járunk messze az igazságtól, ha Bādūspān b. Gurdzādban sejtjük a Qārinwandok leghatalmasabb tagját ebben az időszakban.

Hogy Bādūspān b. Gurdzād ezzel együtt sem vesztette el tekintélyét a Zayditák előtt vagy éppen túl erős volt, hogy megkockáztassanak ellene egy büntetőexpedíciót, arra Ibn Isfandyār utal. Szerinte Muġammad Zayd idején a Zayditák ismét seregükben tudhatják Bādūspān b. Gurdzādot.

Nem tudjuk, hogy Bādūspān b. Gurdzād mikor kezdte meg uralkodását és mikor fejezte be azt.

Mégis van néhány olyan adalék az életéről, mely egyben a 9. század második felének Óabaristāni viszonyaira vetít némi fényt.

Az első, hogy ispahbad Bādūspān b. Gurdzād– a *Tārīkh-i Tabaristān* szerint – hatszáz férfinak adott enni. Ez talán az általa kiállított fegyveres erő nagyságára utalhat.

A másik fontos adat, hogy gazdagsága és befolyása már nem vetekedhetett a korábbi időszak fejedelmeivel, amit a Tājī Duwairral előadott története példáz. Az āmuli előkelő vagyoni helyzete a szöveg szerint jócskán felülmúlta a hegyvidéki várárban székelő ispahbadét. Egyszersmind arra is fényt vet, hogy mennyire széttöredezettek voltak a korabeli belső

erőviszonyok Tabaristānban. Az egykor (Māzyārig) Āmult is uraló Qārinwandok eddigre megosztottak lettek, és több irányba is húztak. A család egyik ága Āmulban székelte (Ibrāhīm b. Khalīl) és a Óāhiridákat szolgálta, míg két másik águk, Masmughān b. Windaumīd és Bādūspān b. Gurdzād - egymástól függetlenül és talán egymással rivalizálva – a Zayditák oldalán sorakozott föl.

A harmadik fontos elem, amely megint csak a Óabaristāni hegyvidék megközelíthetlenségére utal, ispahbad Bādūspān b. Gurdzād segítségnyújtása egy Zaydita lázadónak Muġammad Zayd idején. Nem tudjuk, hogy ez mennyiben érintette korábban a Zayditáknál kivívott pozícióját, de az Ibn Isfandyār által följegyzett apró részlet mindenképpen e kései Qārinwand ispahbad nagy befolyására utal Lafūr környékén.

Šahryār b. Bādūspān, Bādūspān b. Gurdzād lafūri ispahbad fia és örököse volt és kulcsszerepe volt a 9. század végi és 10. század eleji sāmānida – Zaydita harcokban.

Nem tudjuk, hogy mikor lépett trónra és nem tudjuk, hogy pontosan mikor halt meg. Mindenesetre eleinte szilárdan a Sāmānidák szövetségese és a Zayditák kemény ellenfele volt, később, élete vége felé talán a Zayditák felé húzott, de hogy ez a szövetség nem lehetett erős, arra Ibn Isfandyār is céloz, amikor al-Īsan b. al-Qāsim da meg akarja gyilkoltatni Šahryārt és a bāwandida uralkodót is – mint a Zayditák Óabaristāni hatalmának legfőbb akadályait. Ez éles ellentétben állt apja, Bādūspān b. Gurdzād egészen világosan Zaydita irányultságú politizálásával.

Ispahbad Šahryār b. Bādūspān tevékenysége igen erős kihatással volt a Óabaristāni politikai eseményekre a 890-es évektől egészen 930 körül, Madelung szerint Šahryār b. Bādūspān valószínűsíthető haláláig.¹²²

Elsőként is ellenezte Muġammad Zayd uralmát és részt vett abban a koalícióban, melyet a Samanidák szerveztek a Zaydita Muġammad Zayd ellen.

Ezt követően szintén az Ismāʿīl b. Aġmad szervezte szövetségben tűnik föl al-UŌrūš ellenében, akitől azonban a Óabaristāni fejedelmek serege (Šahryār, a bāwandida Šarwīn és Parwīz) vereséget szenved és menekülni kényszerül.

Ezt azonban némileg ellensúlyozza az a győzelem, melyet Šahryār az al-UŌrūštól ellene küldött ʿAqīqī serege fölött arat – megölve a Zaydita szövetséges kormányzót és fejét a sāmānida helytartónak küldve el.

Šahryār befolyására enged következtetni az a momentum is, amikor beleavatkozik a Sāmānidák belviszályába óvatosan egyensúlyozva Aġmad b. Ismāʿīl és nagybátyja, a leváltott,

¹²² Madelung 1975. 145.

de Tabaristānban igen népszerű Abū'l ʿAbbās közt, ezzel Šahryār sem a sāmānida udvart, sem pedig Abū'l ʿAbbāst nem haragította magára.

A sāmānida hatalom gyengülésével azonban a helyi fejedelmek a 920-as években ismét a Zayditák és azok daylamita parancsnokai felé igyekeztek közeledni. Miután a Zayditák sikeresen behatoltak a Óabaristāni fejedelemségek belső területeire, a két fejedelem, Šahryār és Šarwīn megjelent a Zayditák táborában. Ám csakhamar elmenekültek, miután al-Ílasan b. al-Qāsim meg akarta öletni őket. Ezt követően nyílt háborúra került sor, amelyben al-Ílasan b. al-Qāsim vereséget mér Šahryār b. Bādūspānra és túszul ejti gyermekeit.

Az utolsó fontos esemény, amit tudhatunk a Qārinwand ispahbad Šahryār b. Bādūspānról, hogy a Zaydita belviszályokon felemelkedő daylamita zsoldosvezérek egyikéhez, Mākān b. Kākīhoz csatlakozik a 930-as évek elején.

Ispahbad Šahryār b. Bādūspānról a Qārinwand család sajátos egyensúlyozó politikáját folytatta, melynek során mindig érdekei szerint váltogatta szövetségi rendszerét. Előbb a távoli, és emiatt kellemes partnernek bizonyuló Sāmānidák mellé állt, majd azok meggyengülése után újra a Zayditák kegyeit kereste, végül pedig az új erőként felemelkedő daylamita Mākān b. Kākī hívévé szegődött.

Muʿammad b. Šahryār, Šahryār fia a lafūri Qārinwandok egyik kevésbé ismert alakja a 920-as évek elején. Egyetlen epizódból ismerjük. Ez pedig a hanyatló Óabaristāni Zaydita uralom egyik története. Amikor a több oldalról szorongatott al-Ílasan b. al-Qāsim menekülni kényszerült katonái, Aʿmad és Jaʿfar elől, akkor időlegesen Lafūrban próbál Muʿammad b. Šahryār ispahbadnál védelemre találni, ő azonban börtönbe veti, és tovább adja egy daylamita zsoldosvezérnek. Ez a rövid esemény egyben a felemelkedő daylamita vezérek korának kezdete is Tabaristānban.

Muʿammad b. Šahryār csak nagyon hosszú idő múlva tűnik fel néhány Qārinwand a 12. század közepén, akikről nevükön kívül alig tudunk valamit. Ibn Isfandyār még kortársaiként említi Lafūr és Īrābād Qārinwand amīrjait 13. század elején, de nem nevezi meg őket és sajnos ígérete ellenére nem közöl családfát róluk. A későbbi források, Āmulī és Marʿašī már nem tudnak többet mint Ibn Isfandyār a Qārinwandokról, így feltételezhetjük, hogy a 13. század után enyészik el végleg a Qārinwand dinasztia.

VIII. A Bāwandida dinasztia Tabaristānban

1. A Bāwandida dinasztia kezdetei és története az arab hódítás előtt

A Bāwandidák a középkori Tabaristān nehezen megközelíthető hegyvidékének délkeleti részét, Kūh-i Šarwīn környékét, az egyik legfontosabb észak-déli útvonal körzetét (Kaszpi – kapuk) tartották uralmuk alatt Qūmis közelében.

A Bāwandidák történetileg három nagy részre oszthatóak. A dinasztia első ága a Kā'ūsiyya volt, ez (a legendás) 665. évtől mintegy 1006/7-ig uralkodott. A Kā'ūsiyya uralmának mind kezdete, mind pedig a vége bizonytalan.

A család második ága az Ispahbadiyya, mely 1073/74-től egészen 1210-ig a Khvārizmšāhok támadásáig uralkodott.

A harmadik ág a Kīnakhwāriyya uralma az ilkhānida (mongol) dinasztia és az azt követő évtizedekre esik 1237/38-tól egészen 1348/49-ig.¹²³

Jelen tanulmányban a Kā'ūsiyya történetének problémáit vizsgáljuk meg.

Ez a kisdinasztia saját hagyományai szerint a sāsānida Kā'ustól, I. Kawād sāsānida király fiától eredeztette magát, Marquart szerint azonban egy zoroasztriánus papi dinasztia leszármazottjai voltak, innen ered a Bāwandida elnevezés is, azé a zoroasztriánus papé („Āl-Bāwand” „Bāw nemzetsége”), akitől - Marquart szerint – ered ez a család.¹²⁴

¹²³ A Bāwandidákról a legjobb prosópográfiai munka: Rabino di Borgomale 397-474. emellett Madelung 1975. 198-226. és Bosworth 1968. 1-202, mindmáig a legfontosabb történeti összefoglalások.

¹²⁴ Marquart 1901. 133.

A Bāwandida dinasztia saját magát a Sāsānidáktól eredeztette. A klasszikus perzsa történetírásban és irodalomban erre utal Ibn Isfandyār, Āmulī, Mar^cašī és NiŪāmī ^cAru^ai¹²⁵ is a *Čahār maqāla*-ban.

A legrészletesebben Ibn Isfandyárnál maradt meg a Bāwandidák származásnak legendája. E szerint a dinasztia nevét Kā'üstól, I. Kawād (488-497; 499-531) sāsānida király egyik fiától nyerte. Kawād halála előtt három évvel Kā'üst kormányzóként Tabaristānba küldte. Amikor Kawād meghalt és I. Xusraw (531-579) trónra lépett, a türk kagán hordáival az Amu Darjához vonult. Kā'ūs ellene vonult, leverte a kagánt és rokonát, Hušangot nevezte ki Khwārizm kormányzójának. Visszatérőben Tabaristānba Kā'ūs levelet írt Xusrawnak, fölszólítva őt, hogy mondjon le a trónról. Xusraw ezt visszautasította, Kā'ūs Ktésiphónba vonult, de ott Xusraw leverte és megölette. Fiát, Šāpurt pedig börtönbe vetette Ktésiphónban. Xusraw Tabaristānt Zarmihrnek adományozta, míg Kā'ūs közvetlen területei más fejedelmek kezére kerültek.

Šāpur Ktésiphónban halt meg. Fia, a dinasztia névadója, Bāw b. Šāpur később II. Xusraw szolgálatában Bāw kiterjedt birtokokat, Azerbajdzsánt, Tabaristānt, ^cIrāqot és IŌŌakhrot nyerte el Xusrawtól. Később, II. Xusraw bukását követően IŌŌakhrba menekül, majd III. Yazdgirddal harcol az arabok ellen. Amikor - e legendás és kitalált elemekkel, és főként kronológiai problémákkal megtűzdelt történet szerint Yazdgirdot megölik, akkor Bāw egy Ōabaristāni tűztemplomban húzza meg magát. Itt a helyiek eléje járulnak, és mint arra legméltóbbat, fölkérik, hogy vegye át a hatalmat. Bāwot azonban csakhamar – egy téglát dobva a fejére - meggyilkolja Ādhar Walās, aki a korában odaküldött Zarmihr unokája volt. Mar^cašī szerint Bāw tizenöt évig uralkodott.

A történet logikája szerint a trónbitorló Ādhar Walāst megölik, és a helyiek Surkhābot, Bāw fiát emelik trónra. Ibn Isfandyār itt említi először meg, hogy a Bāwandida központ Pirīm (Firīm) volt. Surkhābot ott koronázták meg, majd nem messze onnan, Kuzā váránál lovaspolót, gőzfürdőt építenek Surkhāb részére. Mar^cašī szerint Surkhāb b. Bāw harminc évig uralkodott.¹²⁶

Az ahistorikus állítások nem kerülnek el a későbbi Bāwandida családtagokat sem. Surkhāb fia, Mihr-Mardān Ibn Isfandyār szerint nagyon rövid ideig uralkodott és őt unokája, Šarwīn b. Surkhāb követte a trónon. Mar^cašī azt írja azonban, hogy Mihr-Mardān negyven évig uralkodott, és utána fia, Surkhāb lépett trónra Firīmben. Mar^cašī szövege szerint Surkhāb b.

¹²⁵ NiŪāmī ^cAru^ai, Samarqandī (1375/1996) *Čahār maqāla*, szerk. M. Qazvīnī, M. Mu^cīn, Tih-rān. 79.

¹²⁶ Ibn Isfandyār 149-150.

Mihr-Mardān húsz évig uralkodott. Mindebből látszik, hogy a korai időszak Bāwandida fejedelmeinek mind a sorrendje, mind az uralkodási periódusai rendkívül bizonytalanok.

A Óabaristāni legendás események sora itt fejeződik be, mert Šarwīn b. Surkhāb kora egyben Tabaristān arab hódításának periódusával esik egybe.

A fentiekből megállapítható tehát, hogy a Bāwandidák Tabaristānba az arab hódítás előtt kerültek. A Sāsānida dinasztiával ápolt családi kapcsolatuk bizonytalan, csupán az szögezhető le, hogy eredetük a késősāsānida arisztokráciához kapcsolódik. Az azonban fontos, hogy a Sāsānidáktól való származás gondolata - mint fontos elem - megtalálható náluk, hasonlóan a Dābūyidákhoz és a Bādūspānidákhoz.

Ennél többet azonban nem mondhatunk, hiszen forrásaink elbeszélése erősen epikus színezetű, sok legendás elemet tartalmaz.

2. Az arab hódítás kora és következményei – a Bāwandidák kezdetei

A Bāwandidák az egyik leghosszabb ideig uralkodó dinasztia Tabaristān, sőt az egész iráni történelem folyamán. Saját hagyományaik szerint 665-től számították függetlenségük kezdetét, és kisebb megszakításokkal egészen 1349-ig (!), tehát csaknem hétszáz évig tartották uralmuk alatt Tabaristān eme vidékét, Šarwīn környékét. Ezek a kisebb-nagyobb megszakítások interregnumokat és egyben a Bāwandida dinasztia egy-egy újabb ága uralmának kezdetét jelentik. A Bāwandidák valós politikai szerepe a Dābūyidák¹²⁷ bukását követően kezdődik, ez egyben Tabaristān völgyeinek és a tengerparti síkságnak (sāīl) muszlim meghódításával is egybeesik (760). Ekkor Ibn Isfandyār szerint a Óabaristāni hegyvidéken új fejedelemségek jelentek meg a Qārinwandok és a Bāwandidák dinasztiáival, akik a korábbi Dābūyida ispahbadok örököseinek tartották magukat.

A Bāwandidák első fontos személyisége, aki fontos történeti szerepet játszott, Šarwīn volt. Šarwīn együttesen a Qārinwand Windādurmuzddal, eredményes harcot folytatott a kalifátus helytartói ellen. Fontos elem, hogy a Qārinwandokkal együtt ekkor a Bāwandidák is felveszik az ispahbad titulust, ezzel is kifejezésre juttatva a korábbi Dābūyidák örökségére támasztott igényüket.

¹²⁷ A Dābūyidák bukásához, és Tabaristān arab hódításához l. Vasmer 1927) 86-150. Malek 1993. 105-160.

Šarwīn titulusa azonban ennél érdekesebb volt, mert maga az ispahbad titulus mellé a malik al-jibālt is felveszi, ezt kizárólagosan csak a Bāwandidák használták és viselték a későbbiekben.¹²⁸

Šarwīn konkrét politikai szerepe 772 után ismert, amikor a hegyvidéki területekről lerohanva megtámadta és lerombolta a korábbi arab kormányzó, Khālid b. Barmak által a sālīlon épített várakat.¹²⁹

Šarwīn 782-ben részt vesz a Qārinwand Windādhurmuzd oldalán az összes Ôabaristāni muszlim legyilkolásában és több a kalifátus által küldött expedíciós hadsereg felmorzsolásában. Ezt követően Windādhurmuzd és Šarwīn azonban vereséget szenved, és kénytelen meghódolni Hārūn al-Rašīd kormányzóinak. Ezt ismét egy enyhébb periódus követte. Ám a két helyi fejedelem továbbra is ellenállt a muszlim behatolási kísérleteknek, és megtiltotta mind az adószedést, mind pedig a muszlimok betelepülését a hegyvidékre (kūhīstān).

Amikor azonban Hārūn al-Rašīd 805-ben személyesen jelenik meg Raynal, mindkét fejedelem biztosítja őt hűségéről. Személyesen csak a Qārinwand Windādhurmuzd jelenik meg, Šarwīn „a rossz útviszonyokra” hivatkozva megtagadja a megjelenést a kalifa udvarában. Ezenkívül Šarwīn Šahryār nevű unokáját, és egyben kijelölt örökösét sem hajlandó elküldeni a kalifához először, amikor azonban nyomást gyakorolnak rá, ezt megteszi.¹³⁰ Megteszi, hogy Šarwīn mikor hal meg, az bizonyos, hogy már nem éri meg a Qārinwand Māzyār hatalmát. Az is bizonyos, hogy fia és örököse, Qārin sincs már az élők sorában halálakor. Mar^cašī említi, hogy Šarwīnnak volt egy Šāpūr nevű fia is, akiről semmi közelebbit nem tudunk¹³¹. Így trónját unokája, Qārin fia, Šahryār b. Qārin öröklí.

Šahryār b. Qārin uralma a két Ôabaristāni dinasztia kapcsolatának szempontjából érdekes. Bár már bizonyos jelek utaltak rá Windādhurmuzd idején is, hogy a Bāwandidák valahogy jelentősebb szerepre tesznek szert, ilyen eset volt például a Hārūn al-Rašīdnek küldendő hercegek esete is. Ezenkívül – ahogy Ibn Isfandyār utal rá - ez a folyamat tovább erősödik a Qārinwand Windādhurmuzd fia és utóda, Qārin alatt is, aki kénytelen meghódolni a Bāwandida Šahryār b. Qārinnek. Qārin rövid uralma után annak kiskorú fia, Māzyār lép trónra, és Šahryār b. Qāren nem habozik megragadni a lehetőséget, hogy fölszámolja a rivális

¹²⁸ Madelung 1975. 201.

¹²⁹ Ibn Isfandyār I. 184. a Barmakidák korához l. Kennedy, H. (1990) *The Barmakid Revolution in Islamic Government*, Ch. Melville (ed.) *Pembroke Papers I, Persian and Islamic Studies in Honour of P. W. Avery*, Cambridge. 89 – 98.

¹³⁰ Ibn Isfandyār I. 198.

¹³¹ Mar^cašī (Dorn) 162.

Óabaristāni kisdinasztia hatalmát. Szövetkezve Māzyār rokonságával, fogságba ejti a Qārinwand fejedelmet, aki azonban megszökik tőle.¹³²

Mar^cašī¹³³ szerint Šahryār b. Qārin huszonnyolc évig uralkodott. Uralma a 9. század első felébe datálható. Ez azonban Bosworth és Madelung szerint kevésbé valószínű, ők mintegy tíz esztendőre datálják Šahryār uralmát. Šahryārt fiatalon nagyapja, ispahbad Šarwīn kénytelen volt túsuladni Hārūn al-Rašīd udvarába. Hogy Šahryār meddig volt itt nem tudni, erre nézve nincsenek utalások forrásainkban. Mivel a Qārinwand Māzyār b. Qārin 823-ban tér vissza Tabaristānba, és öleti meg az akkor épp trónralép Šāpūrt, Šahryār fiát, ami alapján uralma valamikor 805 táján kezdődhetett, így Šahryār korábban, 805 előtt tartózkodhatott Bagdadban.

Ibn Isfandyār alapján úgy tűnik, hogy Windādhurmuzd után fia, Qārin függőségi viszonyba került Šahryārral szemben, és ennek révén Šahryārnak sikerült területeihez csatolnia a Qārinwandok fő területeit Lafūr környékén. Ibn Isfandyār utal is erre, amikor kijelenti, hogy Šahryār erősebb és hatalmasabb volt Qārinnál.

A Bāwandida fejedelem térnyerése tovább fokozódott Qārin rövid uralma után, a fiatal Māzyār uralkodása kezdetén, 833-ban, amikor, szövetkezve Māzyār rokonaival Šahryār megszerezte a maradék Qārinwand területeket is.¹³⁴ Māzyār al-Ma'mūn kalifához menekült, akinek támogatásával Māzyār visszatért, ám ekkor Šahryār váratlanul elhunyt.

Ispahbad Šahryār b. Sarwīn számos gyermeket hagyott maga után, akik közül három, Šāpūr, Ja^cfar és Qārin is trónra került a Bāwandida dinasztiában.

Šahryār uralma a Bāwandida dinasztia első csúcspontja, ebben a fázisban a Bāwandidák egyértelműen felülkerekednek a Qārinwandokon. Ennek okát, és jelentőségét azonban forrásaink nem emelik ki. Talán Windādhurmuzd harcainak vereszesége okozta az addig szövetséges Bāwandidák felemelkedését és terjeszkedését a Qārinwandok rovására.

Az, hogy ez bekövetkezett nem vonatkoztatható el a nagyobb geopolitikai összefüggésektől sem. Ebben talán felfedezhető egy lehetséges érv, mely megbontotta a két addig szövetséges békéjét. Ez pedig a 820 körül lezajlott bizánci-arab háború, amelyben a Qārinwand Qārin b. Windādhurmuzd részt vett, és Ibn Isfandyār szerint ki is tüntette magát, a Bāwandida dinasztia viszont nem támogatta sem segédcsoportokkal, sem pedig a dinasztia tagjainak személyes megjelenésével al-Ma'mūn expedícióját. Ebből talán arra gondolhatunk, hogy a Qārinwandok ekkora fokozottabban a kalifátus oltalma alá helyezkedtek, szemben a

¹³² Ibn Isfandyār I. 206. Āmulī 71. Mar^cašī (Tasbīlī) 65.

¹³³ Mar^cašī (Dom) 323., „Šahryār b. Qārin (!) b. Šarwīn huszonnyolc évig uralkodott”. A szerző fordítása.

¹³⁴ Māzyār korai éveire és egész tevékenységéhez Rekaya munkái a legfontosabbak a szakirodalomban. Rekaya. 1972-73 117-152. Rekaya 1973 143-192.

Bāwandidákkal. Hogy mi volt az ok és mi volt az okozat, nevesül, hogy saját gyengülésük a Bāwandidákkal szemben okozta a Qārinwandok lojálisabb magatartásának magyarázatát vagy éppen ebből a szorosabb vazallusi státusból következett a két addig szorosan együttműködő dinasztia viszonyának megromlása, nem lehet tudni. Hogy a Bāwandidák, kik ugyanúgy zoroasztriánusok voltak mint a Qārinwandok ebben a korban még, éppen a kalifátus hatalmának előrenyomulását gyanították Windādhurmuzd és Qārin politikájában? Könnyen meglehet, hogy ezt akarták ellensúlyozni a Qārinwand területek elfoglalásával.

Ez a folyamat Māzyār elkergetésével elérte a csúcspontját. Fenti elképzelésünket támasztja alá, hogy Māzyār Bagdadban fölhasználta azt az erkölcsi tőkét, melyet atyja, Qārin halmozott föl Ma'mūnnál. Így voltaképpen megint egy világhatalmi konstellációban kell értelmezni ezt a helyzetet. Māzyārt támogatta a kalifátus, ezenkívül Qārin b. Windādhurmuzd hívei, és ezenkívül azt is le kell szögezni, hogy Māzyārnak volt hely és terepismerete, ez utóbbi pedig szintén nem jelentéktelen fejlemény, ha figyelembe vesszük az ez idáig, a 8. század derekától a 9. század húszas éveiiig tartó összecsapásokat. Ezek során döntő szerepet játszott a Ôabaristāni fejedelmek túlélésében egyfajta gerilla harcmodor, a kühistān erdeinek, várainak védelme, áthatolhatatlan rengetege és könnyen lezárható hágói. Māzyār mindezeket maga ismerte és ez is megkönnyítette Bāwandida riválisainak legyőzését.

3. A Qārinwand Māzyār és a Bāwandidák

Māzyār Tabaristānba való visszatértekor Šahryār b. Qārin épp meghal, és trónját legidősebb fia, Šāpūr b. Šahryār öröklí. Ibn Isfandyār róla szólva kiemeli zsarnokságát, melyek híveit eltántorították tőle. Vajon tényleg egy morális zsákutcáról van itt tulajdonképpen szó, vagy csupán arról, hogy a közeledő hatalmas túlerővel szemben Šāpūr hívei elpártoltak uruktól?¹³⁵ Ispahbad Šāpūr b. Šahryār, ispahbad Šahryār b. Šarwīn legidősebb fia és utóda volt. Rövid ideig uralkodott apja után, mert a Qārinwand Māzyār csakhamar elfogta és kivégeztette.

Figyelemre méltó, hogy Mar^cašī nem ismeri Šāpūr b. Šahryārt és nem is veszi föl a Bāwandida uralkodók közé, hanem Ja^cfar b. Šahryārt szerepelteti – ellentétben Ibn Isfandyārral - Šahryār örököséként.. Emiatt (is) Šāpūr uralmát rendkívül rövidnek tarthatjuk. A közte és Māzyār valamint a Māzyār segítségére küldött kalifátusi seregek közötti összecsapásra a Bāwandidák központja, Firīm mellett került sor.

¹³⁵Ibn Isfandyār I. 207. Mar^cašī (Dorn) 163.

Ibn Isfandyār szerint Šāpūr b. Šahryār zoroasztrianus volt, erre utal az a történet, mely Šāpūr kísérletére utal, hogy kiszabaduljon Māzyār fogságából. Māzyār miután foglyul ejtette Šāpurt, Šāpūr megpróbált alkudozni Mūsā b. Hafō arab kormányzóval, hogy muszlimmá válása esetén ugyanabba a pozícióba kerülhet mint Māzyār. Māzyār azonban féltve helyzetét, gyorsan kivégeztette Šāpürt 825-826 táján.¹³⁶

Ibn Isfandyār kegyetlen uralkodónak jellemzi Šāpūr b. Šahryārt, szemben atyjával, Šahryār b. Šarwīnnal. Māzyār uralmának kezdetén foglyul ejti és megöleti Šāpürt, ezzel valójában két dolgot ér el. Az első, hogy ráteszi a kezét a rivális Bāwandida dinasztia területeire, másrészt megakadályozza Šāpūr iszlamizációját és ezzel a dinasztia pacifikálását a kalifátus szemében. Ne feledjük, hogy Māzyār már muszlim volt Bagdadból való visszatértében.

Māzyār uralma mindenképpen kiemelkedő a Óabaristāni helyi dinasztiák történetében. Maga ugyanis egyesíti az egész kühistānt, és emelett bekebelezi a sāīlt is. Ezzel azonban számos ellenfélre is szert tesz.

Ezzel azonban nem számolja föl a helyi dinasztiákat, akiknek érthető okokból nem okoz megnyugvást Māzyār teljhatalma és korábbi birtokaik elvesztése. Kik tartoztak ebbe a csoportba?

Mindenképpen idetartozott a Bāwandida dinasztia egészében, de a Qārinwandok Māzyār által háttérbe szorított tagjai is. És végül un. az abnā' réteg is, akik a egyben a helyi arab kormányzó uralma alatt álltak.¹³⁷

Ibn al-Faqīh érdekes adatot őrzött meg Māzyār és a Bāwandidák kapcsolatáról. Jóllehet többi forrásunk szerint Māzyār teljesen ellenőrizte Tabaristān egész területét, Ibn al-Faqīh szerint Māzyār egyedül Šarwīn fiait nem tudta megölni, többi ellenségét viszont igen. A Šarwīn fiai alatt nyilvánvalóan Šahryār apjára, Šarwīnra céloz Ibn al-Faqīh.

Ibn al-Faqīh szerint Māzyār Sārīban találkozott a 825 táján „Šarwīn fiaival”, hogy rábírja őket egy Daylamān elleni hadjárata támogatására.¹³⁸

De ezen kívül még volt egy külső erő is, melynek nem állt érdekében egy rivális helyi hatalom megerősödése. Ők a Óāhiridák voltak Khurāsānban.

¹³⁶ Ibn Isfandyār I. 207.

¹³⁷ Ibn Isfandyār egy helyen tételesen felsorolja mindazokat az erőket, akik Māzyār ellen lázadtak, 208. „Mūsā megharagudott Māzyārra, és Māzyār arra gondolva, hogy Mūsā helyett valaki mást küldenek, hogy őt leverjék, bocsánatot kérve és esdekelve Mūsához érkezett, alávetette neki magát és megújították szövetségüket, és négy évig Tabaristān ebben a helyzetben maradt, amikor Mūsā meghalt, és Muġammad b. Mūsā ült atyja helyére, és Māzyār semmibe vette őt, és hatalma egyforma lett a hegyvidéken és a síkságon, és Šāpūr fivére, Qārin b. ispahbad Šahryār az összes Bāwandidával és a Marzbānokkal harcot kívántak és Faršwād és a Marzbān Tamišaban bosszúszomjasak lettek Māzyārra és panaszkodtak Māzyār zsarnokságáról és elnyomásáról megírták a kalifának.” A szerző fordítása. L. még Tabarī III. 1270-1271. Balādhurī 339. Āmulī 71. Marʿašī (Dorn) 42. 155. 167.

¹³⁸ Ibn al-Faqīh 305-306.

Māzyār uralmát tehát egy külső és egy belső ellenzék morzsolta lassan föl, mely végül Māzyār bukásával járt együtt. Ez azonban nem jelentette a Qārinwandok letűnését, a Qārinwand dinasztia ezt követően ugyanúgy részt vesz Tabaristān történetében, igaz vezető szerepre már nem sikerül szert tennie, ám folyamatosan jelen van a tabaristāni belpolitikai eseményekben és tagjai egészen a 10. század derekáig nyomom követhetők.¹³⁹

Mégis az elmondható, hogy Māzyār bukása sokkal inkább a vele szembenálló Bāwandidákat hozta kecsesgató helyzetbe. És a Bāwandidák ezt igyekeznek is kiaknázni a következő évtizedekben.

4. Qārin b. Šahryār politikája a Zaydita - Óāhirida szembenállás évtizedeiben

Az új családfő Qārin b. Šahryār, Šāpūr fivére volt ezekben az évtizedekben. Qārin b. Šahryār, Šahryār b. Šarwīn harmadik fia volt. Pályafutása, fivére, Šāpūr megölése után kezdődött, mint Māzyār ellenzékének vezetője, aki kapcsolatot keresett mind a kalifátussal, mind pedig a Khurāsānban uralkodó Óāhiridákkal. Māzyār alatt nyilvánvalóan az egyik legfontosabb fejedelem lehetett, aki szövetségre lépett a Óāhiridákkal.

Mar^cašī szerint Qārin b. Šahryār harminc évig uralkodott.¹⁴⁰

Qārin b. Šahryār volt az első Óabaristāni Bāwandida fejedelem, aki felvette az iszlámot 842-ben. Ez a lépése egyértelműen hatalmának stabilizálását jelentette, és egyben lojalitását a Óāhiridák irányában.¹⁴¹ Így úgy tűnt, hogy a Bāwandidák megszerzik a hatalmat Tabaristān fölött, és csupán a Óāhirida kormányzónak kell engedelmeskedniük a tengerparton.

A Bāwandida Qārin muszlimmá válása egyben átvezet bennünket egy új periódushoz. Ez pedig Tabaristān iszlamizációja, az iszlám terjedésének kérdése. Miért fontos fölteni ezt a kérdést? Azért mert a Māzyārt követő évtizedek kulcskérdése az iszlám különféle irányzatainak burjánzó terjedése Tabaristān különféle területein.

Tabaristānban a lakosság nagy része – Madelung szerint - követve a Bāwandidákat, a szunnához csatlakozott, főként a Íanafita és a Šāfi^cita irányvonalat követve. Ez szorosan

¹³⁹ I. Madelung 1975.

¹⁴⁰ Mar^cašī (Dorn) 323. „*Qābūs (!) b. Šahryār harminc évig uralkodott.*” A szerző fordítása.

Mar^cašī szövegében itt valószínűleg szövegromlás történt, Qārin helyett Qābūs áll. Az adott korban nem tudunk Qābūs nevű bāwandida családtagról.

¹⁴¹ Ibn Isfandyār I. 222. „*Mu^cta^cīm ebben az évben elküldte egyik szolgáját az udvarban levő arisztokraták közül ispahbad Qārin b. Šahryārhoz, a hegyvidék királyához (malik al-Jibāl), üdvözölve őt, hogy korábban fölvette az iszlámot, és megparancsolta, hogy törje szét zoroasztrianus övét.*” A szerző fordítása, lásd még: Mar^cašī (Dorn) 208.

egybefügg a Bāwandidák ideiglenes térnyerésével e korban, aminek révén (is) a szunnita irányzat kezdett terjedni a kūhistānon.

Āmulban, a sāīlon és Gurgānban (Astarābād környéke) azonban a Zaydita imámizmus nyert teret ugyanebben az időben, ott, ahova sosem terjedt ki Qārin b. Šahryār hatalma. Igaz ez a térség a Óāhirida kormányzók, így tehát szintén szunniták befolyása alatt állott, ám nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy, a sāīl valamivel kevertebb lakossága, a különböző területekről érkező és nagyobb arab komponense lehetett az oka a síiták itteni térnyerésének.

Ugyanez a síita befolyás látható Rūyānban is, ezen a Tabaristān nyugati, a Bāwandidák magterületeitől a legtávolabb eső vidéken, ahol szintén a 860-as évektől indul meg a térítés al – Qāsim b. Ibrāhīm al-Rassī és Jaʿfar b. Muʿammad al-Nairūsī vezetésével. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy Rūyān egyáltalán nem került a Bāwandidák uralma alá, vagy legalábbis, befolyásuk gyengébb volt Tabaristān többi részéhez képest.¹⁴²

914-ben maga az akkori Zaydita imám al-Īlasan al-UŌrūš kezdett térítő tevékenységbe Daylam és Tabaristān hegyvidéki részein, a még megmaradt zoroasztriánus falvak megtérítéséért. Masʿūdī szerint UŌrūš jónéhány évig járta a hegyvidéket Tabaristānban és Daylamban, melynek hatására Tabaristān túlnyomó része még a 10. század végére síita (Zaydita) muszlimmá vált. Ibn Isfandyār szerint a 12. század végén a lakosság túlnyomó része muszlim, ami az előzmény¹⁴³ek fényében nem meglepő.¹⁴⁴

A síával nem csupán egy vallás jelenik meg Tabaristānban ekkor, hanem egy politikai erő is, amely döntően befolyásolja a helyi kisdinasztiák jövőjét. Ez pedig a Zaydita síiták képviselte mozgalom volt. Szerepük és jelentőségük sok szempontból hasonlítható a lokális családokéhoz. Egy elzárt, nehezen megközelíthető területen létrejövő, a központi kormányzattal ellenséges csoport, melynek tökéletesen megfelelő terepe volt Tabaristān ilyen szempontból. Érdeemes felidézni itt Ibn Isfandyārnak egyik történetét a Qārinwand Māzyārról, melyben egy síita lázadó elleni küzdelemmel indokolja Čālūs népe elleni fölléptét a 830-as évek elején. A valóságban nem létező síita rebellis alakja azonban rávilágít arra, hogy Māzyār korában már megjelenhetett a sía a Kaszpi-vidék területén.¹⁴⁵

¹⁴² Tabaristān iszlamizációjáról Madelung, W. (1967) *The Alid Rulers of Tabaristān, Daylamān and Gilān, Atti del III Congresso di Studi Arabi e Islamici*, Naples 123-156. Madelung, W. (1967) *Abu Isāq al-Ōnābī on the Alids of Tabaristān and Gilān, JNES* 26 17-57. Khan, M. S. (1975) *The Early History of Zaydi Shiism in Daylamān and Gilān, ZDMG* (125) 301-314.

¹⁴³ Masʿūdī *Murūj al-dhahab*, vol. 9. 4-5.

¹⁴⁴ Ibn Isfandyār I. 116. l. még: Choksy 1997. 90-92, 166.

¹⁴⁵ Ibn Isfandyār I. 208. „Māzyār ezalatt követett menesztett a kalifához és előadta, hogy Āmul és Rūyān és a čālūsi hágó népe a hívők fejedelmének való engedelmességet megszegte, és Muʿammad b. Mūsāt becsapta és segítőtül megszerezte és egy alavitát ültetett a kalifátusba és neki felkötötte a fehér ruházatot, én pedig

Itt föl kell idézni azt is, hogy Tabarī szerint a sāsānida korban a mazdakiták menedéke volt Tabaristān és Gīlān.¹⁴⁶ A hegyes, nehezen megközelíthető peremterületek megfelelő búvóhelyet kínáltak a többség által meg nem túrt csoportoknak. A Zayditák helyzete sok szempontból hasonló a mazdakitákéhoz, mint egy olyan vallási mozgalomé, mely a többségi hatalommal szemben sebezhető lévén egy elzárt vidékre menekül és ott fejlődik politikai tényezővé vagy legalábbis sikeresen megmenekül a biztos fizikai megsemmisüléstől. A szituáció a későbbiekben az iszmá'iliták hatalmának is előképe egyben, hiszen ők is ugyanezt a földrajzi izolációt használják ki a 11. század végén.

A Zayditák politikai bázisa így Nyugat- Tabaristānból és a sāīlīből indul ki, ahol – amint azt korábban láttuk – a korai síita csoportok bázisai voltak, és melyek egyben kívül voltak Qārin hatalmi zónáján (sāīlī) vagy a peremén helyezkedtek el az újjáéledő Bāwandida hatalomnak (Rūyān). A későbbi Zaydita – Bāwandida összecsapások még egy fontos komponense van: ez a Zayditák daylamita támogatottsága. A gīlāni és daylamāni, ekkor még vagy nem muszlim vagy frissen azzá vált lakosság nagy része a Zayditák mellé pártolt, és többségükben a Zaydita irányzatot követte.

A daylamiták egyik dinasztíája, a Justānidák első említése is éppen a síához kapcsolódik, 792-ben amikor egyik fejedelmük befogadta az alavita Yahyā b. °Abdallahot. 865-ben, amikor Íasan Zayd megjelent Kalārban, a Justānida Wahsūdān b. Marzbān először szövetségre lép vele, később azonban megszakítja vele a kapcsolatot, de Íasan Zayd elől végül vissza kell vonulnia. Wahsūdān utóda, Khuršīd is ellenségesen lépett föl a Zaydita betolakodóval, de később a Khuršīdot váltó Justān b. Wahsūdān Íasan és Mu'ammad Zayd stabil szövetségesévé lesz. A Justānidák támogatása révén jelentősen megnőtt a Zayditák esélye Tabaristān megszerzésére.

A daylamiták mellett a gīlāniakat is meg kell említeni. Ők a daylamitákhoz hasonló dialektusban beszéltek, és dinasztíájuk, a Šāhānšāhwand család is támogatta a Zayditákat.

Ez a meglehetősen harcias, archaikus viszonyok között élő és valóban magas harci értékű daylamita gyalogos erő volt a Zaydita hadsereg alapja a 9. század második és a 10. század első felében. Ez egyben a Zayditák fölényének is az egyik titka, hogy viszonylag nagy létszámú segéderőt tudtak felsorakoztatni a csupán helyi erőforrásaikra támaszkodó lokális fejedelmek, elsősorban a Bāwandidák ellenében.¹⁴⁷

összegyűjtöttem egy sereget, hogy leverjem őket. Eme híradás nyomán, ha Allah is úgy akarja, győzelmi jelentést is küldök.” A szerző fordítása. Lásd még: Tabarī III. 1283-94.

¹⁴⁶ Tabarī II. 123.

¹⁴⁷ Minorsky, V. (1932) *La domination des Daylamites*, Paris. 6.

Ha általánosságban akarunk beszélni a Bāwandidák és a Zayditák kapcsolatáról, akkor kijelenthetjük, hogy a Bāwandidák szinte az egész Zaydita uralom alatt ellenségesen viszonyultak a Zayditákhoz. Sokkal inkább egy a Qārinwandokéhoz hasonló riválist látva bennük, semmint a Óāhiridák vagy a Sāmānidák elleni szövetségest. Nagyon érdekes a Qārinwandok viselkedése, ami a leginkább feltűnő különbség a helyi fejedelmeknek a saját egymás közti és más erőkkel kapcsolatos viszonyrendszerében, akiknek egyik ága a Zayditák oldalán harcolt, āmuli csoportjuk viszont szilárdan kiállt a Óāhiridák mellett.

A Bāwandidák azonban mindvégig ellenségesen szemlélték a Zayditák térnyerését Qārin b. Šahryār óta egészen a Zayditák letűnéséig a 930-as évekig. Ez a harc végül a Zayditák eltűnésével és a Bāwandidák hatalmának meggyengülésével, illetve egy új helyi dinasztia, a Ziyāridák megerősödésével jár majd.

Ispahbad Qārin b. Šahryār egész későbbi uralma a Zayditák ellenes küzdelemben telik, a 860-as évektől kezdve Tāhirida szövetségesként harcol ellenük.

Ám túlzóan leegyszerűsíténénk ispahbad Qārin b. Šahryār uralmát, ha csak sommásan a Zayditák ellenes harcairól szólnánk. Úgy tűnik, uralma legelején megpróbált egyensúlyozni a Zayditák és a Óāhiridák között. Ibn Isfandyār szerint névleg elfogadja a Zayditák főségét, ám vonakodik engedelmeskedni a Zayditáknak, akik a Óāhiridák ellen akarnak vonulni és vazallusuknak tekintik a Óabaristāni hegyi fejedelmeket. Qārin először megpróbálja a Zayditákat biztosítani szövetségéről, de csakhamar a Óāhiridák oldalán tűnik föl. Ezek fényében érdemes megvizsgálni azt a Madelung által megfogalmazott nézetet, hogy a Zayditákat a Óabaristāni fejedelmek hívták be a Óāhiridák ellensúlyozására¹⁴⁸. Ha a Bāwandidákat vizsgáljuk, akkor ez az állítás semmiképpen nem állja meg a helyét, hiszen a Qārinwandok bukása után stabil pozícióikat visszaszerző és azt a Óāhiridák révén megerősítő Bāwandidáknak egyáltalán nem állt érdekükben behívni a Zayditákat.

És ennél még fontosabb esemény, hogy a Bāwandidák ekkor a Óāhiridák révén váltak muszlimokká, még hozzá szunnitákká. Ha ennek fényében vizsgáljuk a síita Zayditák feltűnését, akkor megint csak kizártnak tekinthető bármiféle Bāwandida részvétel a Zayditák hatalomra segítésében a 860-as évek elején Tabaristānban. Madelung szerint a sía és a mu^ctazilita teológia erőszakos terjesztése Tabaristānban ellenállást váltott ki az ^culamā tagjai között.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Madelung 1975. 206. „*The local leaders concluded an alliance with the Dailamites and invited a Hasanid from Ray, al-Hasan b. Zayd, to become their chief.*”

¹⁴⁹ Madelung 1975. 207.

Sokkal érdekesebb viszont ez a kérdés a Qārinwandok esetében, akiknek kūhistāni ága valóban szilárdan Zaydita szövetséges ebben az időben. A Qārinwand Bādūspān b. Gurdzād Íasan Zayd stabil szövetségese volt. Ugyancsak a a Zayditákat támogatják Rūyān urai, a Bādūspānidák. Ekként tehát Madelung feltételezése kizárólag a Bādūspānidák (ha ekkor már voltak?) és a Qārinwandok egy részére értendő. Mi lehetett ennek az oka? Valójában itt is az a politikai mikrokozmosz, a Óabaristāni hatalmi erőterén belüli konfliktusok mozgatták az egyes lokális dinasztiákat erre vagy arra az irányba, vagy ahogy a Qārinwandok esetében láttuk, mindkét irányba, hasadáshoz vezetve családjukon belül.

Így tehát itt egy a Māzyār korabelivel fordított de mégis ahhoz sok szempontból hasonló eseménysor játszódik le. A Māzyār alatti Qārinwand túlsúly idején a helyi családok, a Bāwandidák és mások Māzyār ellen szövetkeznek egymással, Māzyār ellenséges érzületű családtagjaival, az abnā'-val és nem utolsósorban a Óāhiridákkal. Māzyār bukása után, hatalma romjain a Bāwandidák tesznek szert hegemoniára, amely azonban a háttérbe szorult Qārinwandokat arra sarkallja, hogy kiegyensúlyozzák 840-ben létrejött Bāwandida-Óāhirida hatalmi tengelyt. Qārin b. Šahryār egyeduralma tehát Tabaristān hegyvidéke fölött nem tartott tovább mint húsz esztendeig. A tőle nyugatra eső területeken székelő területeken a Zayditák szereznek hatalmat. De lássuk a konkrét eseményeket!

Qārin végül 864-ben csatlakozik a Óāhirida Sulaimān b. °Abdallahhoz annak Íasan Zayd elleni hadjáratában. Ekkor rendkívül érdekes események zajlanak a helyi fejedelmek között. A 864-es, Lāwij melletti csatában, Āmul mellett, a Óāhiridák és a Bāwandidák vereséget szenvednek Íasan Zaydtól és a daylamitáktól. Itt vesztí életét, Ja°far b. Šahryār, Qārin testvére is. Ezt követően a daylamiták fölprédálják Firīm környékét, a Bāwandidák területeit.¹⁵⁰

866-ban Qārin felesküdt Íasan Zaydra, és túsul küldte annak udvarába fiait, Surkhābot és Māzyārt.

Nemsokára azonban Surkhāb megszökött, és Qārin újra föllázadt Íasan Zayd ellen, aminek következtében 869-ben már harmadszor pusztították végig területeit. Qārin ekkor Qūmisbe menekült a Zayditák elöl.¹⁵¹

¹⁵⁰ Ibn Isfandyār I. 237. Mar°ašī (Tasbīlī) 53. "A dc elküldte a Bādūspānt az ispahbad Bāwandida Qārinhoz, aki a hegyvidék királya volt, amíg az annak egész tartományát felégette, és felprédálta, és ispahbad Qārin ismét békét kötött Bādūspān közvetítésével, és fiait, Surkhābot és Māzyārt túszként küldte el a dā° thoz, és ez 252-ben volt.", a szerző fordítása.

¹⁵¹ Bár Tabarī szerint (III. 1529) Qārin nem sokkal halála előtt házassági kapcsolatokat létesített Íasannal, lányát adva a Zaydita fejedelemhez.

Qārin b. Šahryār további sorsa bizonytalan, valószínűleg ekkortájt hunyhatott el, mert ha Māzyār idején, fivére, Šāpūr meggyilkolása után lépett trónra, akkor a Mar^cašī által említett harminc év csak úgy jön ki, ha trónraléptét Māzyār bukásától, 839-től számítjuk.

Qārin b. Šahryār uralma alatt még egy érdekes dinasztikus problémára érdemes föl hívni a figyelmet. Uralkodása alatt problémát okoz fivére, Ja^cfar b. Šahryār párhuzamos (?), „uralma”. Párhuzamos uralmukat azonban egyértelműen csak Mar^cašīnál találhatjuk meg, Ibn Isfandyārnál viszont nem, igaz ő és Āmulī, aki rá támaszkodik ebben a közlésében, folyamatosan az ispahbad titulussal ruházzák föl Ja^cfar b. Šahryārt. Mar^cašī viszont tizenkét éves uralkodási évszámot említ esetében, ami arra enged következtetni, hogy Ja^cfar b. Šahryār valamilyen különálló hatalommal rendelkezett Qārin b. Šahryār uralma második felében¹⁵². Ám nem tudni, hogy Tabaristān mely részét birtokolhatta Qārin öccse. Talán itt is egy olyan hatalmi megosztásra gondolhatunk, mint korábban a Qārinwand Windādhurmuzd és Windāspagān esetében. De ez egyáltalán nem bizonyított.

Ja^cfar b. Šahryār az egyik legrejtélyesebb uralkodója a Bāwandidák Kā’ūsiyya ágának. Ibn Isfandyār egy időben szerepelteti öccse, Qārin tevékenységével, amely kronológiai zavart okoz nála, ám ő nem nevezi uralkodónak.¹⁵³ Kérdés, hogy mikorra helyezzük uralmát? Mar^cašī szerint 864-ben hal meg, ami alapján 852 táján lépett trónra. Ez azonban nem lehetséges semmiképpen sem, mert 852-ben már több mint 19 éve halott volt atyja, Šahryār b. Šarwīn. Másrészt fivére, Qārin b. Šahryār uralma is ekkorra tehető.

Újabb kérdést vet föl muszlimmá válásának időpontja, hiszen neve alapján egyértelműen ő volt az egyik első muszlim tagja a Bāwandida dinasztiának.

Ja^cfar uralma alatt kezdődött a Zaydita síita dā^cik uralma., és meglehetősen szűkös forrásaink alapján úgy tűnik, hogy Ja^cfar a Zayditák ellen lépett föl, amikor befogadta Muġammad b. Aus híveit Rūyānból. Végül Íasan Zayd 864-ben döntő vereséget mért rájuk a Lāwij folyó mentén, 864-ben, melyben maga Ja^cfar b. Šahryār is elesett.

A Qārinwandok következő generációja szinte eltűnik szemünk elől, részint, mert Qārin b. Šahryār igen hosszú, harminc éves uralma ebben megakadályozta őket, részben pedig saját személyes sorsuk sem kedvezett színrelépésüknek.

Qārinnek két fia, Māzyār és Surkhāb ismert forrásainkból, de mindketten valószínűleg még apjuk életében meghaltak, mivel Qārin halálát követően egyikőjük sem szerepel annak utódaként a Bāwandida dinasztiában.

¹⁵² Mar^cašī (Dorn) 208. „és utána (ti. Šāpūr b. Šahryār után – S. M.) Ja^cfar b. Šahryār b. Qārin tizenkét évig uralkodott.”, a szerző fordítása.

¹⁵³ Ibn Isfandyār I. 229. Mar^cašī (Dorn) 284.

A két fiú szűkös adataink szerint – apjuk oldalán részt vett annak a Zayditákkal vívott harcaiban. Bár konkrét katonai szerepükről nem esik szó, mindenesetre mindketten megszöknek Íasan Zayd börtönéből, ami egyértelműsíti, hogy melyik oldalon álltak.

Māzyār b. Qārin és Surkhāb b. Qārin Qārin b. Šahryār fiai voltak, életükről egy 866 táján lejátszódott epizódon kívül nem tudunk semmit. Māzyār és Surkhāb ekkor túszként Íasan Zayd udvarába kerül.

Nehezen értelmezhető Ibn Isfandyār másik adata, mely a két herceg elfogásáról szól. Hiszen ha egyszer túszként Íasan udvarában tartózkodtak, akkor miért kellett elfogni őket? A *Tārīkh-i Tabaristān* szövege itt ellentmondásos. Mindesetre ezt követően a két herceg csakhamar megszökik Íasan börtönéből és visszatér apjuk területeire¹⁵⁴.

Māzyār b. Qārin és Surkhāb b. Qārin későbbi sorsáról nem tudunk semmit.

5. Rustam b. Surkhāb uralma és a Zaydita-Khurāsāni – Āffārīda hatalmi háromszög

Annál inkább érdekesebben alakul a dinasztia következő generációjának története. Itt figyelhetjük meg ugyanis első alkalommal, hogy a család egyik tagja elpártol és nyíltan a Zayditák oldalára áll, miközben a Bāwandida dinasztia feje továbbra is szembehelyezkedik a Zayditákkal.

Surkhāb b. Qārin fiainak megosztottsága feltűnő a korábbiakhoz képest. °Alī b. Surkhāb lázadásának oka talán a családfővel való szembenállásban keresendő, más magyarázatot nem lehet találni erre. °Alī Mahdī khurāsāni kormányzó fogságából menekül el. Nem tudjuk, hogy miért került oda, talán a Bāwandidák lojalitásának volt egyben a biztosítéka mint tús.

Surkhāb b. Qārin kevéssé ismert egyik fia volt °Alī, akinek szintén nem sokat tudunk az életéről. A Zayditák és a khurāsāni kormányzók közötti harcokban tűnik föl. Először mint a khurāsāni kormányzó foglyaként jelenik meg, ahonnan megszökik – feltehetőleg a Zayditákhoz.

°Alī b. Surkhāb életének másik epizódja már a Zaydita Muġammad seregében kitört viszályhoz kapcsolódik. Ekkor a daylamita Muġammad b. Wahsūdān megölte °Alī b. Surkhāb néhány emberét, majd pedig kölcsönösen bevádolták egymást Muġammad előtt. Mindez azt jelenti, hogy °Alī b. Surkhāb mindenképpen 884 után lépett a Zayditák szolgálatába, Muġammad Zayd uralma idején. A közte és Muġammad b. Wahsūdān közti konfliktus azért is érdekes momentum, mert ez a daylamita befolyás erősödésének abszolút jele volt, amely

¹⁵⁴ Ibn Isfandyār I. 238. Āmulī 92. Mar°ašī (Dorn) 291.

később a Zayditák bukásához és a 10. század daylamita dominanciához vezet – nem csupán Tabaristān, hanem Nyugat-Irán területén.¹⁵⁵

°Alī b. Surkhāb későbbi életpályája nem ismert forrásainkban.

A Bāwandida dinasztia feje azonban nem °Alī b. Surkhāb volt ekkor, hanem fivére, ispahbad Rustam b. Surkhāb. Rustam b. Surkhāb b. Qārin a 9. század végének mindenképpen legjelentősebb Bāwandida fejedelme volt. Tevékenysége során igyekezett megerősíteni saját hatalmát a Zayditák ellen, ennek során a khurāsāni sāmānida kormányzóval, Rāfi° b. Hartamával lépett szövetségre, később pedig - szembefordulva Rāfi°-vel, és megtartva ellenséges viszonyát a Zayditákkal, az ekkor Kelet –Irán fölött jelentős hatalmat szerző Ñaffāridákra igyekszik támaszkodni. Ez egyben a Bāwandida dinasztia történetének egyik legkritikusabb pillanata, hiszen korábbi patrónusuk a Óāhiridák 876-ban elbuknak éppen a Ñaffāridákkal szemben. Ezért egy sajátos hatalmi vákuum alakul ki, melyben a Bāwandidák időlegesen egyedül maradnak a Zayditákkal szemben. Rustam hatalmi politikája ezért azonban alapvetően nem változik. Előbb a khurāsāni kormányzóval, Rāfi° b. Hartamával szövetkezik a Zayditák ellen, ám csakhamar szilárdabb patrónusra talál a felemelkedő és Khurāsānt és ekként Rāfi°-val is ellenséges sīstāni eredetű Ñaffārida dinasztiával. A Ñaffāridák nagyratörő terveikben szerették volna megszerezni a Tabaristān feletti hatalmat is. Mindezzel azonban szembetalálták magukat a Zayditákkal és a Khurāsānt időlegesen birtokló, és ennek révén a Ñaffāridák által kétszeresen fenyegetett Rāfi° b. Hartamával. Kézenfekvő volt tehát a Zayditák és a khurāsāni kormányzó mellett valaki mást találni a helyi hatalmasságok között. A kölcsönös érdekek így egymás felé közelítették a Bāwandidákat és Ñaffāridákat. A pontok konstelláció tehát jócskán megváltozott a korábbi Zaydita –Óāhirida viszályhoz képest a Óāhiridák letűnésével, mégis szerkezetileg ugyanaz maradt. A Tabaristān fölött hatalmat szerzett Zayditák ellensúlyozására a Bāwandidák - mivel maguk nem voltak képesek egymaguk visszaverni őket – ismét külső támogatók után néztek. Ez először a Óāhiridák magterületét megöröklő Rāfi° b. Hartama volt, majd később pedig a Ñaffārida °Amr b. al-Lais. Ám °Amr b. al-Lais szövetsége több kárt okozott ispahbad Rustam b. Surkhābnak mint közvetlen politikai hasznot. Ugyanis ezzel ellenfelei táborába került korábbi szövetségese Rāfi° b. Hartama is. Aki végül elfogja és megöleti Rustam b. Surkhābot 894-ben

De lássuk most a konkrét eseményeket!

¹⁵⁵ Ibn Isfandyār I. 250 „és °Alī b. Surkhāb fogoly volt Mahdī kezében, a vereség napján megszökött tőle.”, a szerző fordítása.

Rustam b. Surkhāb tevékenysége Íasan Zayd uralmának vége felé kezdődik, amikor is befogadja az ellene föllázadt daylamita zsoldosokat. Rájuk támaszkodva elfoglalja a Bāwandidák délkelet Óabaristāni birtokától nem messze eső Qūmist, és egyben szövetséget igyekszik kovácsolni a Zayditák ellen ebben az időben, kapcsolatot létesítve °Abdallah b. Khujistānival, a khurāsāni kormányzóval Nīšāpūrban. Khujistāni a Ńaffāridák által kinevezett kormányzó volt Khurāsānban, ám csakhamar föllázadt urai ellen és önálló uralmat épített ki Ya°qūb b. al-Lais ellen 875-ben és uralmát egészen 882-ben sikerrel megőrizte Khurāsānban. Rustam elgondolása alapvetően helyes volt, hogy a Óāhiridák helyébe lépő névlegesen Ńaffārida uralom alatt kormányzó nīšāpūri helytartót a maga oldalára állítsa. A terv szerint Khujistāni Gurgānt rohanta meg, míg Rustam sikeresen bevette Astarābādot.

A Rustam ellen vonuló Íasan Zayd azonban vereséget mért Rustamra. Mégis, a Zaydita tábor belső problémái, °Aqīqī elpártolása, és Íasan Zayd sógorának halála miatt Rustam b. Surkhāb időlegesen egérutat nyert. Jó szokás szerint a Óabaristāni erdőkbe vette be magát, míg °Aqīqīt viszont kivégzik Íasan Zayd emberei. Rustam birtokait teljesen felprédálják Íasan fivére, Muġammad Zayd emberei, maga Rustam pedig koldusbotra jut, míg végül a Zayditák megkönyörülnek rajta, megkegyelmeznek neki., és bevételeinek egy részét visszaadják neki – de távolról sem mindet. Egyben kötelezik hadserege elbocsátására. Rustam és a Zayditák összecsapásának ez volt az első része.

Rustam azonban továbbra is a Zayditák ellen tevékenykedik uralma következő szakaszában, amely miatt Muġammad Zayd ismét előzőnli Tabaristān keleti felét. Tabarī szerint Muġammad Zayd inváziójának az volt az alapja, hogy Rustam – jó taktikai érzékkel – Abū’l-Íusain Aġmad b. Muġammadot támogatta Muġammad Zayd ellenében, aki Āmulban pártot ütött Muġammad Zayd ellen. Abū’l-Íusain uralma azonban csak tíz hónapig tartott, melyek végén Muġammad Zayd megölette és egyben bosszúhadjáratot kezdett az őt támogató Rustam b. Surkhāb ellen. Itt is látható Rustam kifinomult stratégiája ellenfelei megosztására, és egyben szövetségesek keresésére.

Mindez már 884 után történt, Íasan Zayd halálát követően, Muġammad Zayd uralma első éveiben. Rustam ismét menekülni kényszerül, és ezuttal Khurāsānba távozik a Óabaristāni hegyvidék helyett. Khurāsānban szövetségre lép Rāfi° Hartamával. Rāfi° 882-ben legyőzte és megölte Khujistānit, és ezzel megkaparintotta Khurāsānt, és 896-ig sikeresen ellenáll mind a Ńaffāridáknak, mind pedig a Sāmānidáknak. Rustam terve megint ugyanaz volt mint Khujistāni idején. A független és meglehetősen gazdag Khurāsān erejére támaszkodva akart visszatérni, hogy hatalmát visszaállítsa Tabaristānban. Így 891-ben Rustam és Rāfi°

visszatérnek és Māzandarānt (a tengerparti síkságot eredetileg) dúlják. Muġammad Zayd időlegesen meghátrálásra is kényszerül, és Čālūstól keletre elveszti területeit.

Rāfi^c és Rustam szövetsége a következő két év során még szorosabbá válik, különösen amikor 892-ben időlegesen egy régi erő is feltűnik Tabaristān hadszínterén. Ekkor a kalifátus seregei váratlanul megjelennek Tabaristānban és – jóllehet először a szintén szunnita Rāfi^c-val akarnak szövetségre lépni (nyilvánvalóan a síita Zayditák és az élesen ^cAbbāsida ellenes Ńaffāridákkal szemben) Rāfi^c mégis szembeszegül velük. Rāfi^c táborában - Ibn Isfandyār szerint - ott találjuk Rustam b. Surkhābot is.

Tabaristān történetében utoljára ekkor avatkozott be ekkor a kalifátus. Rāfi^c-t leverték, aki Tabaristānba, feltehetően Rustam területeire, Šahryārkūh környékére menekült. Ezt látszik megerősíteni az a tény is, hogy utána Sārība ment, ami Šahryārkūh mellett könnyen elképzelhető, hiszen az egyik átjáró itt vezet át. Rāfi^c és Rustam itt még megpróbálkoznak sereget gyűjteni, de tervük kudarca fullad, mert egy váratlan jött viharban teljesen szétzilálódik táboruk 893-ban.

Innentől kezdve azonban Rāfi^c politikája megváltozik, hamarosan szövetséget köt a Zayditákkal. Ennek az lehetett az oka, hogy az ^cabbāsida kalifa 893-ban hivatalosan is a Òaffārida ^cAmr-nak adja Khurāsānt és ezen kívül a Òaffārida uralkodó további terveket is szövögetett, amihez szintén szüksége volt Rāfi^c területeire.¹⁵⁶ ^cAmr b. al-Lais elhatározta a korábbi Óāhirida területnek minősülő Transoxánia meghódítását – és ehhez Khurāsānon keresztül vezetett az út. Így előbb a rebellis khurāsāni kiskirály, Rāfi^c uralmának kellett véget vetnie. Ez a nyilvánvaló Òaffārida fenyegetés arra sarkallta Rāfi^c-t, hogy a Bāwandidáknál nagyobb katonai erőt képviselő Zayditákkal lépjen szövetségre.

Mindez azonban súlyosan érintette Rustam b. Surkhābot, aki emiatt a Òaffārida ^cAmr b. al-Lais-szal kötött új szövetséget, részletesen beszámolva neki a Muġammad Zayd és Rāfi^c b. Hartama között kialakult kapcsolatról. Rāfi^c persze nem akarta a korábbi Bāwandida támaszát sem elveszíteni, és - Ibn Isfandyār leírása szerint - igyekezett megtartani Rustam b. Surkhābot is, rendszeresen biztosítva őt arról, hogy Muġammad Zayddal kötött szövetsége nem szíve szerint való, csupán a kényszer okozta ideiglenes megoldásról van szó. Mindez azonban korántsem nyugtatta meg Rustamot, aki halálos ellensége volt Muġammad Zaydnak. Ne feledjük, Muġammad Zayd pusztította végig területeit még Ásan Zayd idején, majd pedig ő verte le a Khujistānival kötött szövetségét. Így könnyen érthető az az aggodalom, mely Rustamot töltötte el, amikor értesült Rāfi^c b. Hartama és a Zayditák szövetségéről. A

¹⁵⁶ Madelung 1975. 207.

korábban kielemezett „kiegyensúlyozó” Óabaristāni hintapolitika jegyében, Rustam ismét az ellenpólus, tehát °Amr b. al-Lais felé közeledett.¹⁵⁷

Ispahbad Rustam b. Surkhāb mindenről beszámol °Amrnak, ám Rāfi° második, őt bizalmáról biztosító levele után Rustam mégis megjelenik Rāfi° táborában, Astarābādban, ahol Rāfi° törbe csalja Rustamot (nyilván a Zayditák tudtával és beleegyezésével), és bilincsbe vereti őt. Rustam b. Surkhāb Rāfi° fogságában hal meg Astarābādban 895 október-novemberében.¹⁵⁸

Feltűnő, hogy mind Ibn Isfandyār mind pedig Mar°ašī Rustam b. Qārinnek nevezi több alkalommal ispahbad Rustam b. Surkhāb b. Qārint.¹⁵⁹ Ez alapján Madelung azt feltételezi, hogy Rustam Qārin b. Šahryārnak nem unokája, hanem a fia volt. Ezt támogatja Ibn Isfandyār egyik idézete is, még Qārin b. Šahryār életében, hogy Rustam b. Qāren föllázadt Mihrawān mellett és bizonytalanná tette a közlekedést az ottani utakon. Itt tehát Ibn Isfandyār jól láthatóan Rustamot Qārin fiának nevezi. A probléma azonban nem dönthető el, mert máshol viszont Rustamról mint Qārin unokájáról szól. Rabino ezen kívül megjegyzi, hogy Rustam b. Qārinnek volt egy fia is, akit Surkhābnak hívtak, ám erre nézve nem ad meg forrást, és máshonnan sem ismert ez a Bāwandida leszármazott.¹⁶⁰

6. A Bāwandida hatalom újjászerveződése a 10. század elején és a Sāmānidák befolyása

Rustam bukása azonban csak rövid ideig tölthette el örömmel Rāfi° b. Hartamát és Zaydita szövetségeseit. Egy évre rá, 896-ban Rāfi° –t megölik Khvārizmben, és Khurāsān °Amr kezére jut, aki ezt követően megrohamozza Tabaristānt, ám itt sikertelenül harcol a Zayditákkal. °Amrnak nem sikerül Transoxániát sem meghódítania, mert 900-ban súlyos vereséget szenved Ismā°il b. A°mad sāmānida amirtól, és maga is a csataterén marad. Rāfi° bukása alkalmat kínál Mu°ammad Zaydnak, hogy maga lépjen föl Khurāsānban, és megpróbálja rátenni kezét Rāfi° korábbi területeire annak veresége után. Így 896-ban sikeres expedíciót vezet Nīšāpūr ellen. °Amrnak azonban még ez évben sikerül kiűznie onnét. Mu°ammad Zayd 900-ban ismét kísérletet tesz Khurāsān bekebelezésére. Ekkor már azonban a Sāmānidákkal találja magát szemben.

¹⁵⁷ Ibn Isfandyār I. 253-256.

¹⁵⁸ Ibn Isfandyār I. 255. Mar°ašī (Dorn) 295-298. A témához lásd még: Madelung 1975 225-230. ill. Madelung 1985. 749-752.

¹⁵⁹ Ibn Isfandyār I. 265. Mar°ašī (Dorn) 295.

¹⁶⁰ Rabino 1936. 414.

Ezzel ismét új politikai helyzet állt elő. A Ğaffāridák visszaszorultak eredeti kiindulási területeikre, Sīstān környékére. Khurāsān a terjeszkedő Sāmānidák kezére jut, akik így Tabaristān közelébe jutnak, és csakhamar ki akarják terjeszteni hatalmukat a Kaszpi-tenger déli partvidékére is. Mivel szunniták és névleg a kalifa helytartói, ezért összeütközésbe kerülnek Muġammad Zayddal. Ebben a harcban tűnnek föl ismét a Bāwandidák, akik természetesen ismét a keleti szövetségest részesítik előnyben. A Bāwandidák mindvégig szilárd szövetségei maradnak a Sāmānidáknak.

Muġammad Zayd második khurāsāni hadjárata teljes kudarccal végződött, súlyos vereséget szenved Sarakhsī sāmānida hadvezértől és maga is elesik a döntő ütközetben, fiát, és örökösét, Zaydot pedig foglyul ejtik és Bukhārāba küldik.

Sarakhsī ezt követően elfoglalja Tabaristānt, a Zayditák csupán Nyugat-Tabaristānban, Rūyānban és Kalārbán tudtak szervezeten ellenállni a sāmānida behatolásnak. Azokon a területeken tehát, ahol a lakosság többsége maga is síita volt. Tabaristānban, mely túlnyomórészt szunnita maradt és Zaydita ellenes, azonnal komoly támogatást szerzett a feltűnő új keleti szunnita hatalom. Ennek a támogatásnak a bázisát a helyi fejedelmek - Bāwandidák és Qārinwandok - Zaydita ellenes koalíciója jelentette.

Feltevődik a kérdés, hogy mikor történt a hatalomátvétel, hiszen Rustam 895-ös halála után bizonyosan számolni kellett néhány év interregnummal a Bāwandida dinasztián belül. Ez a Zaydita uralom, amikor a Muġammad Zayd birtokolta a kūhistān egészét, mindössze öt évig tartott. 900 azután Ismāʿīl b. Aġmad meghódítja Tabaristānt és restaurálja a Bāwandida dinasztiát Šahryārkūh környékén.

Mégis úgy tűnik, hogy a Zaydita hegemonia nem terjedt ki teljesen a kūhistān egészére, és a dinasztia tagjai továbbra is kūhistān területén húzták meg magukat Rustam b. Surkhāb halála után. Ha csak a korábbi periódusokra, összecsapásokra gondolunk, a 8. század végétől, számtalanszor előfordult, hogy különböző Óabaristāni fejedelmek – Bāwandidák és Qārinwandok - a kūhistān ősrengetegében letek menedékre különböző hatalmasságok ellen. Elég itt csak ispahbad Qārin b. Šahryār történetére vagy Šarwīn apja, Rustam b. Surkhāb időszakát felidézni.

A Bāwandida dinasztia túlélésének, és számtalan alkalommal sikeres restaurációjának alighanem a sikeres terepismeret lehetett az oka. Akármilyen meghökkentően hangzik is, de egy-egy vereség, szétszórattatás, idegen hódítás után más helyen talán elenyésztek volna, itt azonban a nehezen megközelíthető hegyvidék sikeresen konzerválta hatalmukat. Ha a család maga el is vesztette fejét, de egyéb családtagjai tovább folytatták küzdelmüket, és az amúgy

sem túl nagy terület szilánkjaira hullva ugyan, de megőrizte eredeti dinasztiaját. Ez az állapot persze nemcsak a Bāwandidákra, hanem a Qārinwandokra is éppúgy igaz.

A másik fontos eleme a túlélésnek a dinasztia klánszerű mivolta. Mivel eleve több dinasztia osztozott a hegyvidéken, így nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy egy-egy kisdinasztián – Bāwandidákon, Bāduspānidákon, Qārinwandokon – belül ugyanez a megosztottság működött. A család különböző ágai birtokolták a várakkal sűrűn megrakott hegyvidék apróbb-nagyobb vonulatait. Erre itt, ispahbad Šarwīn b. Rustam korában is akad példa.¹⁶¹

Ezek az oldalági családtagok általában nem szerepelnek nagy számban forrásainkban, szerepük akkor értékelődik föl, ha a dinasztia fő ága elveszti – véglegesen vagy időlegesen hatalmát, és ebben a pillanatban megnő azok katonai vagy dinasztikus szerepe. Ez a szerep egyenes arányosságban áll a dinasztia fő ágának veszteségével. Ha – mint a Qārinwand Bāduspān b. Gurdzād esetében láttuk – az eredeti főág kihal, kiirtják, akkor képesek átvenni a hatalmat is. Ugyanez a jelenség köszön vissza majd a 11. század legelején, mikor az egységes Bāwandida fejedelemség mintegy hatvan évre fölmorzsolódik. Mindez azonban nem jelenti a Bāwandida család letűnését a történelem színpadáról, mivel ebben a „sötét korban” is ha csak nyomaiban is, de lehet követni a Bāwandida dinasztia tagjainak történetét. Épp a szétaprózottság felismerése adja meg a kulcsot a megismeréshez.

Amennyiben a főág kevesebb vérvesztéséget szenved el, mint ahogy a 9. század végén történt, akkor a mellékágak, szekundogenitúrák szerepe kevésbé jelentős, de mégis felértékelődik a maga nemében.

A hagyományos Ōabaristāni kiegyensúlyozó Bāwandida politizálás újabb évtizedei következtek Šarwīn b. Rustam három évtizedes uralkodása idején. Ezalatt az időszak alatt Šarwīn b. Rustam semmi egyebet nem tett, mint folytatta apja és nagyapja „keleti politikáját”, azaz az ereje teljében levő friss hatalmat, a Sāmānida Birodalmat hívta segítségül uralkodása ebben a szakaszában Ōabaristāni hatalmának stabilizálására.

¹⁶¹ A család oldalágához tartozott, de mégis valamilyen fontossággal bírt Parwīz, Lārijān ura, akit Ibn Isfandyār név szerint említ a Rustam b. Surkhāb bukása utáni periódus Bāwandida restaurációjakor. 262. *”Ismā’īl miután neki juttatta a tartományt, Mu’ammad b. Hārūn keresésére indult ‘Irāqba, Simnānban híriül vette, hogy meghalt a kalifa, onnan Rayba vonult seregével, Mu’ammad b. Hārūn szövetkezett Justān-i Wahsūdānnal, a daylamiták földjén és felesküdt syyed Abū Mu’ammad Íasan b. ‘Alī al-Nā’ūr al-Kabīrra, akinek származásának elmondása korábban megtörtént, és Justān-i Wahsūdān prófétálásának fiai közé tartozott, 290-ben elhatározták, hogy felszabadítják Tabaristānt, ‘Abdallah b. Nūh seregébe hívta ispahbad Šahryār b. Bādūspānt és malik al-Jibāl ispahbad Šarwīn b. Rustamot és az ő unokaöccsét, Abarwīzt, Lārijān urát,”* A szerző fordítása. Lásd még: Mar’asī (Dorn) 302.

A Sāmānidák mint a keleti-iráni és közép-ázsiai térség új urai, ígéretes erőnek kínálkoztak a Zayditák ellenében. Egyrészt mert szunniták voltak, másrészt mert szándékukban állt a nyugat felé terjeszkedés, amiben Tabaristān fontos állomás volt. Így kapóra jött a Bāwandidák támogatása számukra. Miután Rāfi^c b. Hartamát megölték Khwārizmben, és 900-ban Ismā^cīl b. Aġmad legyőzte a Ńaffārida^c Amr b. al-Lais-t Khurāsānban, ezzel elhárult minden akadály a nyugat felé terjeszkedés elől. A Sāmānidák tehát gyorsan kitöltötték a hirtelen támadt geopolitikai vákuumot.

Šarwīn b. Rustam a 10. század első három évtizedének volt meghatározó Bāwandida fejedelme, aki uralkodása elején Sāmānidák szilárd szövetségeseként tűnt föl. Uralma kezdetén részt vesz segédcsapataival a Sāmānidák Zaydita ellenes háborúiban. Ebben az összecsapás sorozatban társává lesz a Qārinwand Šahryār is. Így a két legfontosabb Őabaristāni dinasztia vezetőjének ereje egyesül, és hosszú idő után ismét együtt emlegeti Ibn Isfandyār őket.¹⁶² Ez állapot a Māzyār uralma előtti periódust idézi vissza, főként a Qārinwand Windādhurmuzd és a Bāwandida Šahryār arabellenes szövetségét és fellépését. Miután a Qārinwandok hatalma évtizedekig lehanyatlott és nem volt számottevő, ezért a Bāwandidák a forrásainkban gyéren emlegetett Bādūspānidákon kívül nem rendelkeztek belső, Őabaristāni szövetséggel. Ez az állapot most megváltozott. Maguknak a Qārinwandoknak az újjáéledése a 870-880-as évekre tehető. A 10. század első évtizedeiben pedig ismét erőre kapnak, és a Bāwandidákat követik azok szövetségi politikájában. Nem látni arra utaló nyomot forrásainkban, hogy a két dinasztia valamilyen módon konfliktusba került volna egymással.

A Bāwandida és a Qārinwand dinasztia tagjai először^c Abdallah b. Nūh seregéhez csatlakoznak 900 - ban, és ekkor az egész Bāwandida család a Sāmānidák mellett áll ki. Itt tűnik föl a Bāwandidák egyik mellékága, Abarwīz (vagy Parwīz) személyében, aki ekkor Lārijān környékének ura volt és Ibn Isfandyār kiemeli őt is, mint a Sāmānida hadsereg egyik támogatóját. A *Tārīkh-i Tabaristān* szerint Abarwīz Šarwīn b. Rustam unokaöccse volt. Nem tudjuk, hogy Šarwīn mikor született, és nem ismerjük fivérének, fivéreinek nevét. Ezek alapján már jócskán felnőtt éveiben kellett járnia uralma elején, ha unokaöccse, Abarwīz (Parwīz) nagykorúként vett részt a Zayditák elleni háborúban.¹⁶³

¹⁶² erre egy példa Ibn Isfandyárnál: I. 277. „És ispahbad Šarwīn, malik al-Jibāl, és a Windāumīdkūhi (Qārinwand - S. M.) Šahryār szövetséget kötöttek, és azt mondták, oly módon adózunk, ahogy Íasan Zayd idejében. Sayyid Abū 'l-ġusain háborúzni indult velük háromezer férfivel, Kawījnál rátört Šahryār embereire, és legyőzte őket, és ispahbad Šarwīn békét kötött, Abū 'l-ġusain elé járult gyalogosan, és Abū 'l-ġabbās b. Dhī'l-Riyāsatain követ volt Šahryār és dā'ī Abū 'l-ġusain között.”, a szerző fordítása.

¹⁶³ Rabino di Borgomale 1936. 420.

Ezzel együtt a Zayditák is ujjaszerveződnek ebben az időben. Mu'ammad Zayd halála után. Az új vezető személyiség a Íusainida al-Íasan b. °Alī al-UÔrūš (al-NāÒir ilā'l-Íaqq) volt. Ő Mu'ammad Zayd halála után Rayba menekült, és itt éri Justān b. Marzbān invitálása, hogy álljon a Zaydita erők élére és foglalja vissza Tabaristānt. Justān és al-UÔrūš 902-ben és 903-ban két sikertelen kísérletet tesznek Tabaristān visszaszerzésére a Sāmānidáktól.

Ezt követően mindösszesen tíz évig a daylamiták és a Zayditák képtelenek megszerezni a hatalmat Tabaristānban, ezt a periódust al-UÔrūš a daylamiták közötti térítésre használja föl. Az általa kialakított Zaydita teológia és rítus, a NāÒiriyya némileg különbözött a korábbi és már igen elterjedt Qāsimīyyától. Ez pedig különösen annak fényében, hogy 857 óta Zaydita állam jött létre Jemenben Yahyā al-Hādī vezetésével, aki elég jelentős Ôabaristāni erőre támaszkodhatott, jelentős későbbi veszélyforrásnak bizonyult al-UÔrūš számára.

903-ban ismét a Sāmānidák oldalán találjuk a két Ôabaristāni fejedelmet Šarwīnt és Šahryārt, amint Abū l-°Abbās °Abdallah b. Mu'ammad mellett harcolnak, amikor az visszaveri al-UÔrūš rohamát Āmul ellen. Ez a forrásrészlet különösen érdekes, hiszen a Zayditák élére ismét egy erős, Íasan Zaydhoz hasonló kvalitású személy került. Al-UÔrūš egész uralma a kései Zayditák másodvirágzásának a periódusa.¹⁶⁴

914-ben az új Zaydita fejedelem Al-UÔrūš megtámadja a Sāmānidák Ôabaristāni birtokait, és a daylamita Justān b. Wahsūdānra támaszkodva legyőzi a Sāmānida Abū'l-°Abbās Su°lūkot Čālūstól nyugatra, Bordidénél, a Burrūd folyó mellett és meghódítja Tabaristān nagy részét.

Šarwīn és Šahryār ispahbadok ismét a bukhārāi sāmānida udvartól kérnek segítséget. Ezt meg is kapják Ilyās b. °Ališā seregében. Ekkor, 915-ben Ilyās, Šarwīn és Šahryār erői együttes seregei Sārīt ostromolják, ám nem tudják bevenni Sārī erődjét, és Sārī vidékét sem tudják elhódítani a Zayditáktól.

Itt kezdődik az a folyamat, amelyet a tabaristāni fejedelmek politikája részleges irányváltásának nevezhetünk. A Sārī mellett megvívott nagy ütközet előtt, a Qārinwand Šahryār árulást követ el, és titkos követet meneszt al-UÔrūšhoz. Nem tudni, miben állapodtak meg egymással, mindenesetre a Sāmānida – Zaydita ütközet döntetlenül végződött.¹⁶⁵ Ennek azonban jelentős kihatása volt a Zayditák és a Ôabaristāni helyi fejedelmek viszonyaira. Meglehet, magának a Qārinwand Šahryārnak az árulása is efelé mutatott a döntő csata előtt.

Ezt követően a Sāmānida befolyás jelentősen csökken Tabaristānban, és ez nem is változik meg a későbbiek során. Nem járunk messze az igazságtól, ha a Sāmānida Birodalom belső gyengeségeit, a gyermek NaÒr b. AĪmad fölött gyámkodó türk udvaroncok belharcait sejtjük

¹⁶⁴ Madelung 1967. Madelung 1975. 230.

¹⁶⁵ Ibn Isfandyār I. 271-272.

a Tabaristánt övező látszólagos közöny mögött a 915-ös voltaképpen kudarccal végződött sāmānida katonai expedíció után.

Miután a Sāmānidák dolguk végezetlenül elvonulnak, a magukra maradt Bāwandida és Qārinwand fejedelmek kénytelenek békét kötni al-UÔrűssel és meghódolnak neki. Ez rendkívül jelentős fordulat a Ôabaristāni fejedelemségek történetében, hiszen erre korábban nem volt példa. A Bāwandidák és a Qārinwandok nem csupán vazallusai de aktív szövetségeseivé válnak a Zayditáknak 914 és 930 között. Ezt a periódust nyugodtan nevezhetjük a második Zaydita dominancia korának a 9. század végi első után.¹⁶⁶

A Zayditák mindenesetre alaposan igyekeznek kihasználni a magukra maradt helyi fejedelmek gyengeségét, megpróbálva ismét fölszámolni a megroggyant Bāwandida és Qārinwand hatalmat, különösen kedvező a helyzetük, hiszen 914 után a sāmānida hatalom egyre kevésbé tudja akarátát érvényesíteni Tabaristānban. Al-UÔrűs 917-ig nagy nyugalomban kormányozza mind Tabaristánt mind pedig Gurgānt, székhelyét Āmulban ~~ahd.Ôrűs~~. halála után utóda a Īsanida al-Īsan b. al-Qāsim lesz, akit al-UÔrűs előnyben részesített saját fiaival, Abū'l-Husain AĪmaddal és Abū'l-Qāsim Ja^cfarral szemben. Al-UÔrűs két fia közül Abū'l-Husain ezt elfogadja és meghódolt a Gilānból megérkező al-Īsan b. al-Qāsimnek ((al-Dā^cī ilā'l-Īaqq), fivére Abū'l-Qāsim Ja^cfar azonban elhagyta Āmult, hogy erőt gyűjtsön a Dā^cī ellen.

A Dā^cī eközben saját hatalmát igyekezett még erősebbé tenni, szintén erőt gyűjtve az Abū'l-Qāsim Ja^cfar elleni összecsapáshoz. Új forrásokra a Ôabaristāni fejedelmektől számított, és meg is sarcolta őket. A Dā^cī katonai erővel csapott le a két rebellis fejedelemre, Šahryār hadseregét szétkergette, aminek hatására Šarwīn sem erősködött tovább, és megalázkodva gyalogosan vonult Abū'l-Husain AĪmad, az ellene küldött Zaydita családtag (al-UÔrűs fia) elé.¹⁶⁷ Azt sajnos nem lehet tudni, hogy mekkora lehetett a Ôabaristāni fejedelmek adójának mértéke Īsan Zayd korában, mindenesetre most sikerült ezt visszaállítaniuk a Zayditáknak.

Innentől kezdve a két helyi fejedelemség teljesen ki volt szolgáltatva a Zayditáknak, és mivel a Sāmānida támogatás eltűnt mögülük, emiatt Šahryār és Šarwīn úgy döntöttek, hogy csatlakoznak a Zayditákhoz. Ám a Dā^cī már nem bízott bennük, és meg akarta öletni őket, melyet csak – a *Tārīkh-i Tabaristān* szerint - Abū'l-Husain AĪmad titkos üzenete akadályoz meg, menekülési lehetőséget biztosítva a Zaydita táborban tartózkodó két fejedelemnek. Mindez az apró eset már a Zayditákon belüli belső viszály és a kortársaknak váratlan bukás

¹⁶⁶ Madelung 1967.

¹⁶⁷ Ibn Isfandyār I. 277.

előszelét jelentette. Abū'l-Íusain AĪmad tette mögött nyilván a saját aspirációit kell keresnünk. Ezután a Dāċī bosszúból ismét végigpusztította birtokaikat és túsul ejtette gyermekeiket.

Ám a Zayditák csillaga nagyot fordul ezután, mivel a 920-as évek nem csupán a Sāmānidák vetették vissza, hanem egyben a Zaydita dominancia utolsó évei voltak. A Zaydita hanyatlás okai két forrásból fakadtak. Az egyiket, a meglehetősen népes Zaydita dinasztia belső viszályait már említettük.

Ez a probléma már Abū'l-Íusain AĪmad árulásából is látszik. Abū'l-Íusain AĪmad nem sokkal ezután, 919-ben szintén elpártol a Dāċítól és fivéréhez, Abū'l-Qāsim Jaċfarhoz csatlakozik. A két fivér rövidesen vereséget mér a Dāċira, aki a kūhistānba menekül, a Qārinwand MuĪammad b. Šahryārhoz. Ő azonban szívélyes vendéglátás helyett megragadja az alkalmat és fogságba veti a korábban a helyi fejedelmeket többször is legyőző és megalázó Zaydita uralkodót. Majd pedig továbbküldi a justānida ċAlī b. Wahsūdānhoz Rayba. ċAlī fivéréhez, Khusraw Fīrūzhoz meneszti a nemes rabot, Alamūtba. Amikor azonban a Sallārīda MuĪammad b. Musāfir megölte ċAlī b. Wahsūdānt, Khusraw Fīrūz szabadon engedi a Dāċit. A Zaydita fejedelem innen Gīlānba megy és ott sereget toboroz és hét hónappal szabadulása után legyőzi al-UŌrūš fiait Gurgānban, Astarābād mellett 920-ban. A fivérek közül Abū'l-Íusain AĪmad ismét békülékenyebbnek mutatkozik és a Dāċi kinevezi Gurgān kormányzójává, Abū'l-Qāsim Jaċfar azonban Rayba majd Gīlānba távozik.

Miután a Dāċi stabilizálta hatalmát, nagyívű hódítási terveket kezd szövögetni. Daylamita hadvezére Līlī b. Nuċmān (Šāhdūst) meg is hódítja Dāmghānt, Nīšāpurt, de Marw mellett vereséget szenved és elesik a Sāmānidákkal szemben. A visszatérő daylamiták ekkor összeesküvést szőnek a Dāċi meggyilkolására, ez azonban kitudódik, és a Dāċi kivégeztet több daylamita előkelőt, többek között a Līlī után megválasztott új daylamita fejedelmet, Harūsandān b. Tīrdāzt. Emiatt a daylamiták java része elpártol a Dāċitól és ellenségei, al-UŌrūš fiai kezére játszik.

A két fivér, Abū'l-Íusain AĪmad és Abū'l-Qāsim Jaċfar habozás nélkül él a kínálkozó alkalommal és 923-ban elfoglalják Āmult, a meggyengült Dāċi székhelyét, aki ekkor Gīlānba menekül. A két fivér azonban rövid ideig uralkodik, hiszen Abū'l-Íusain AĪmad csupán két hónappal éli túl a győzelmet, és Abū'l-Qāsim Jaċfar is meghal nemsokára, 925-ben. Ekkor a daylamita zsoldosvezérek, Abū'l-Qāsim Jaċfar fiát, Abū ċAlī MuĪammadot emelik trónra. Ám ezzel a daylamita belharcok és a Zaydita dinasztia hanyattatása nem ér véget.

A Zayditák gyengülésének másik oka szoros kapcsolatban volt az elsővel. A Zayditáknak egyre nagyobb mértékben kellett a daylamita zsoldosvezérekre támaszkodni, hogy különböző katonai expedícióikat kivitelezhessék. A daylamiták részvétele nem újdonság a Ôabaristāni harcokban. Hiszen szinte a kezdetek óta jelentős tényezők a gīlāni és a daylamita zsoldosok a Ôabaristāni eseményekben. A Zayditák számára különösen nagy szolgálatokat tesznek, ám itt meg kell jegyeznünk, hogy maguk a Zaydita sejkek jelentős térítési sikereket érnek el a kilencedik–tizedik század folyamán Daylamānban, az ottani lakosság nagy része számára az iszlám elsődleges forrása a Zaydita irányzat volt.¹⁶⁸ Így nem túlzunk, ha a daylamiták nagy része számára vallási jellegű szent harc is volt a Ôabaristāni szunnita fejedelmek elleni küzdelem.

7. A daylamita dominancia kezdetei és a Bāwandidák a 10. század derekán

Ám a tizedik század első évtizedeiben ez a daylamita befolyás minden korábbit túlszárnyalt. A fordulópont alighanem a 925 táján lezajlott utolsó Zaydita-Sāmānida vagy már inkább daylamita-sāmānida összecsapás volt, amikor Mākān b. Kākī és Asfār b. Šīrūya (Šīrwayh) daylamita vezérek egyre inkább magukhoz ragadják a kezdeményezést a Zaydita hadseregben. Úgy tűnik, hogy a 920-as évekre a Zayditák tekintélye megcsappant amúgy is nehezen fegyelmezhető daylamita zsoldosaik szemében.

A korábbi évtizedekben a *Tārīkh-i Tabaristān* többször utalt a daylamita gyalogosok megbízhatatlanságára, fékezhetetlenségére. Ez persze önmagában nem jelenti, hogy szerepük ilyen hirtelen megváltozhatott a 10. század elején. Mindenesetre a 920-as évek radikális változásokat érlelnek Tabaristān történetében (is), amit az ismert Minorsky munka után valóban daylamita dominanciának hívhatunk.

Abū °Alī Muġammad trónraemelésével tovább folytatódott a Zaydita dinasztia belháborúja. A korban két fontos daylamita vezér emelkedett ekkor ki: Mākān b. Kākī és Asfār b. Šīrūya. Innentől kezdve egyre inkább az ő személyes párharcuk is egyben a különféle Zaydita leszármazottak küzdelme. A két vezér közül Asfār támogatta Abū °Alī Muġammadot, míg Mākān és unokafivére Íasan Fīrūzān Abū'l-Qāsim Ja°far fiatal öccsét, Ismā°līt pártolta. Idővel sikerült is letétetniük Abū °Alī Muġammadot, ő azonban megölte Mākān fivérét, maga mögött tudva Asfār támogatását. Ezután Mākān is vereséget szenved és menekülnie kell Āmulból, a kūhistānba veszi be magát. Asfār visszaülteti a trónra Abū °Alī Muġammadot, aki azonban

¹⁶⁸ Minorsky 1932.

hamarosan meghal egy balesetben, és öt fivére, Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad követte. Ám valamilyen okból Asfār föllázad Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad ellen, amit Mākān használ ki 926-ban, aki ekkor kiúzi Asfārt Amulból. A már öt éve Gilānban levő Dā^cī ezt a pillanatot ragadja meg, és csatlakozik Mākānhoz. A Dā^cī visszaszerzi trónját, Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad pedig Tabaristānba menekül.

Az újabb fordulat ismét nem sokáig várat magára. 928-ban Mākān és a Dā^cī megpróbálják meghódítani Rayt és Qumot. Az ekkor már a Sāmānidák szolgálatába állt Asfār rögtön kihasználja távollétüket és lerohanja Tabaristānt. A Dā^cī sietve visszatér és Mākān nélkül csatára vállalkozik Asfār ellen. Seregét teljesen szétverik, őt magát pedig a korábban általa megöletett Harūsandān b. Tīrdāz anyai unokaöccse, Mardāwīj b. Zīyār öli meg bosszúból a csata végén.

A Zayditák agóniája ezt követően tovább folytatódik. A daylamiták ekkor még nem mondtak le teljesen arról, hogy Zaydita fejedelmek révén legitimálják hatalmukat. Asfār miután leverte és megölette a Dā^cīt, vereséget mér Mākānra, aki ekkor Daylamānba menekül. Asfār visszaállítja Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad uralmát, de a Sāmānida uralkodó, Na^o b. A^hmad parancsára Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad elfogják és Bukhārāba hurcolják. Mākān 930-ban visszatér Daylamānból és még egyszer, utoljára elfoglalja riválisától, Asfārtól Tabaristānt, Gurgānt és Nīšāpurt is. Ekkor unokafivére és korábbi támogatója, Íasan Fīrūzān föllázad Mākān ellen és újra trónraemeli Ismā^hīlt. Őt azonban Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad anyja megmérgezteti. Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad időközben, kihasználva a Na^o b. A^hmad elleni lázadást, megszökik Bukhārából, és Mardāwīj b. Zīyār támogatásával Asfār ellen támad és elfoglalja Rayt. Itt már azonban jól látszik, hogy a Zayditák már rég nem képviselnek valódi erőt, csupán eszközök, bábok a különböző daylamita harcosok kezében. Jellemző példa erre az, hogy 931-ben már Mardāwīj b. Zīyār küldi el Abū'l-Ja^cfar Mu^hammadot Tabaristān meghódítására, aki ott vereséget szenved Asfār és a helyi fejedelmek koalíciójától. Innentől kezdve végképp elvesztik a Zayditák jelentőségüket, Abū'l-Ja^cfar Mu^hammadról is megritkulnak forrásaink. 937 után bukkan föl, amikor Mardāwīj b. Zīyār fivére és utóda, Wušmgīr Āmul kormányzójává nevez ki. Végül 943-ban, amikor a Buyidák meghódítják Rayt, Abū'l-Ja^cfar Mu^hammad hozzájuk pártolva Rayba megy, de semmiféle hatalomra már nem tesz szert. A Zaydita hatalom közel nyolcvan éves periódusa ekkor zárul le véglegesen. Al-U^orūš leszármazottai később Āmulban még több évszázadig befolyásos és tiszteletreméltó család lesznek. Fő funkciójuk azonban a dicső ős, al-U^orūš sírjának gondozása marad.

Šarwīn ebben a periódusban meglehetősen ellentmondásos politikát folytat. Előbb Mākān b. Kākī daylamita vezér egyre erősebb befolyásakor a Dā^c oldalán megjelenik Mākān táborában Āmulban.

Na^or b. Aīmad révén a sāmānidák tesznek még egy kísérletet Ōabaristāni befolyásuk visszaállítására 925-ben. A támadást maga Na^or b. Aīmad vezeti személyesen. Ibn Isfandyār szerint a sāmānida sereget épp Šahryārkūh alatt állítja meg a helyi Zaydita kormányzó, sikeresen visszaverve ezzel az utolsó közvetlen sāmānida próbálkozást is. Na^or b. Aīmadot kelepcebe csalják Šahryārkūhnál, és csak jelentős pénzüsszeg után engedik vissza Bukhārāba. Mindebből számunkra az a tény érdekes, hogy Abū Na^or révén Šahryārkūh környékét, tehát a Bāwandida területek magját ekkor a Zayditák közvetlenül kormányozzák.¹⁶⁹ Mindez fontos adalék Ibn Isfandyārnak ahhoz a közléséhez, hogy Mākān később visszaadta Šarwīnnak Šahryārkūh királyságát. Egyben rávilágít a korábbi Zaydita-bāwandida viszonyokra is. Voltaképpen a 915 után beállt Zaydita hegemonia valós viszonyaira enged következtetni a *Tārīkh-i Tabaristān* e részlete. Šarwīn (és valószínűleg a Qārinwand Šahryār is) elvesztette birtokait, és a Zayditák bábjaként követte urait.

Ekkor azonban e sikertelen sāmānida invázió után Mākān és a Dā^c között kenyértörésre kerül sor, melynek végén a Zaydita Abū'l-Ja^cfar Muīammad Gīlānba menekül. Šarwīn ekkor ismét a Dā^c mellé áll és követi őt száműzetésébe. Mindez 926-ban következett be.

Mégis néhány hónap múlva Šarwīn visszatér, és Mākān visszaadja neki Šahryārkūh környéki királyságát, ismét restaurálva ezzel a bāwandida fejedelemséget. Ha a fentiekből indulunk ki, Mākānnak nem volt túlzottan nehéz meggyőznie a bāwandida ispahbadot a visszatérés okairól. Nyilvánvalóan korábbi területeinek visszaadásaival bírta rá Šarwīnt a visszatérésre. Šarwīn habozás nélkül felmondja a Dā^cival kötött szövetségét, és egyben ez a korábbi vazallusi státusának megszűnését, Mākān általi megszüntetését jelentette. Valószínűleg a Qārinwand Šahryār is visszakapta birtokait, mivel mindkettejüket ott találjuk Mākān b. Kākī táborában 930-ban.

A két - már valószínűleg idősebb ispahbadnak ez egyben az utolsó ismert történeti szereplése. Ispahbad Šarwīn b. Rustam utolsó említése 930-ból származik. Ekkor a daylamita Mākān b. Kākī meghódítja egész Tabaristānt és daylamita helytartót nevez ki oda – Ibn Isfandyār szerint. Majd pedig Khurāsānba indul, Nīšāpur meghódítására. Ebben a hadjáratában vele tartott a két fejedelem is: a Bāwandida Šarwīn és a Qārinwand Sahryār is.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Ibn Isfandyār I. 290.

¹⁷⁰ Ibn Isfandyār I. 293.” *És Mākān amikor Āmulba ért, nem törődött esküjével és egész Tabaristānt meghódította magának. És Íasan Fīrūzānt helytartóvá nevezte ki és maga Gurgānba ment és Gurgānból*

Šarwīn haláláról nincs adatunk, valószínűleg az azt követő években következett be.

Šarwīn 930 körüli halála nem csupán a Zaydita uralom végét jelentette, hanem fontos fordulópont a Bāwandidák Kā'ūsida ágán belül is. Ismét átrendeződnek a nagyhatalmi viszonyok, radikálisan átalakulnak szövetségi rendszerek, melyek alapjaiban változtatják meg a Bāwandida dinasztiaát.

Mākān b. Kākī nem sokáig élvezhette hatalmát, hamarosan elesett a daylamita zsoldosvezérek egymás közötti marakodásában. A helyére lépő és a Sāmānidák szolgálatába állt rivális, Asfār b. Šīrūya idején tűnik föl egy Mardāwīj b. Zīyār nevű szintén daylamita, aki csakhamar önállósítja magát és 931 és 935 között nem csupán Gīlānt és Tabaristānt hajtja uralma alá, hanem Irán számos területét is. A pogány, fanatikusan iszlámellenes és a Sāsānida Birodalom visszaállításáról álmódzó Mardāwīj azonban nem sokáig szövögethette nagyra törő terveit, mivel 935-ben török rabszolgái fürdőzés közben meggyilkolták. Öccse és utóda Wušmgīr nem volt képes megtartani Mardāwīj hódításait, mert időközben egy – eredetileg a Ziyāridák szolgálatában állt család, a szintén daylamita Būwayhida fivérek ragadták magukhoz a hatalmat. A Ziyāridák csupán a Kaszpi-tenger melléki területeiket tudták megóvni a Būwayhidáktól – akik a 930-as évek végétől egészen 1030 tájáig rendszeresen kísérleteztek Tabaristān bekebelezésével. Az egykor a Sāmānidákkal szembeforduló Mardāwīj dinasztiaja emiatt épp a Sāmānidák vazallusává válik rövidesen¹⁷¹.

Tabaristān a két viaskodó daylamita dinasztia, a Ziyāridák és a Būwayhidák (főleg azok rayi ága) összecsapásainak csataterévé válik a 939-es évek végétől. Ez az új külpolitikai konstelláció határozza meg az utolsó kā'ūsida Bāwandidák történetét, melyben végül is - időlegesen – fölmorzsolódik a Bāwandida dinasztia. A probléma gyökere arra nézve, hogy a korábbi időszakokat miért vészelte át jobban a Bāwandidák, és ezt miért kevésbé, abban rejlik, hogy itt két - ha úgy tetszik - világhatalom feszült egymásnak, melynek a frontvonala Tabaristān volt. A Būwayhidák és a Sāmānidák támogatását élvező Ziyāridák között örlődött a Bāwandida dinasztia ebben a közel kilencven esztendőben. Itt most nem egy hozzájuk hasonló regionális erő, mint korábban a Qārinwandok vagy a Zayditák ellen kellett szövetségest keresniük egy nagyobb, de Tabaristān határain jócskán kívül eső, és emiatt kényelmes szövetséges személyében, ahogy az korábban a Óāhiridák, Khujistāni , Rāfi^c b. Hartama vagy a Sāmānidák esetében. A Ziyāridák Gurgānban rendezkednek be, Tabaristān,

Nišābūrba. És vele volt malik al-jibāl ispahbad Šarwīn és a Windādhurmuzkūhi Šahryār is.” Mar^{ca}šī (Dorn) 174. a szerző fordítása.

¹⁷¹ A Būwayhidák és a Ziyāridák korabeli történetéhez l. Bosworth 1968. Madelung 1975, Kabir, M. (1958) The Būwayhids of Jibāl and Rayy A. H. 322-420 (933/934-1029), *J. Asiat. Soc. Pakistan* 3, 29-42. Kabir, M. (1960) History of Ziyārids of Tabaristān and Gurgān (927/8- 1091 A. D.), *J. Asiat. Soc. Pakistan* 5. 1-20.

és különösen Kelet-Tabaristān, tehát a Bāwandidák területeinek tőszomszédságában, állandóan érintkezve a helyi Óabaristāni fejedelmekkel. Mindezen túl jelentős Sāmānida támogatást élveznek. A Bāwandidák déli szomszédai pedig a Būwayhidák rayi ága volt. A Būwayhidák katonai potenciálja szintén nem mérhető a helyi fejedelmek, Qārinwandok, Bāwandidák vagy a Zayditák erejéhez.¹⁷² Így szinte harapófogóba kerültek ebben a periódusban.

A hosszú életű Óabaristāni bāwandida fejedelmek közé sorolható Šarwīn fia és örököse, Šahryār is. Šahryār b. Šarwīn szembesült először mindazzal a radikálisan megváltozott politikai helyzettel, mely a 930-as évektől jellemezte mind Tabaristān mikrorégióját, mind pedig az egész iráni és közép-ázsiai régiót. Az egyes, egymással is viaskodó daylamita vezérek csatározásaiban Tabaristān helyi fejedelmei megpróbálták ide-oda lavírozni. A Qārinwandokról ebből a korból egyáltalán nem esik említés (ez persze nem jelenti eltűnésüket, pusztulásukat, hiszen az ezredforduló után a dinasztia szerepel forrásainkban),¹⁷³ a bāwandida Šahryārról sem dúskálunk annyi adatban mint korábban felmenőiről. Ezzel együtt egy meglehetően periférikusnak látszó epizód miatt Šahryār b. Šarwīn alakja sok vita forrása volt a tudományos szakirodalomban.

Ez pedig a Firdausī állítólagos Óabaristāni látogatása körüli vita, melynek forrása °Utbī *al-Tārīkh al-Yamīnī* c. munkája. Itt °Utbī összekeveri Šahryār b. Šarwīn alakját egy későbbi Bāwandidával, Šahryār b. Dārāval, ami alapul szolgált későbbi NiŪāmī °Aruāīnak, és a mind °Utbīt, mind pedig NiŪāmī °Aruāīt alapul vevő Ibn Isfandyārnak, hogy Firdausī bāwandida vendéglátójaként Šahryār b. Šarwīnt jelölje meg, aki akkor az ezredfordulón már aligha volt az élők sorában. Emellett azonban nem hanyagolhatjuk el Šahryār b. Šarwīn tényleges történelmi szerepét sem.

Šahryār b. Šarwīn életének eseményeit csak töredékesen ismerjük, első érdemleges szereplése 943-ra tehető, amikor a Būwayhidák elől ismét menekülő veje Wušmgīr b. Ziyār menedéket talált nála. Ekkor Šahryār Wušmgīr és másik daylamita, Íasan Fīrūzān harcaiban bukkan föl. Wušmgīr, 943-ban, Šahryārkhūba, a bāwandida területek magjába menekül a Būwayhidák pártját fogó Íasan Fīrūzān elől. A *Tārīkh-i Tabaristān* szerint Wušmgīr egyfajta mentsvárként használja Šahryār területeit, majd innen is továbbküldi családját a jóval hatalmasabb bukhārāi udvarba, de maga miden jel szerint Šahryārkhūban marad Šahryārnál, és döntő ütközetre készül a Būwayhidákkal és Íasan Fīrūzānnal. Šahryār b. Šarwīn ekkor tehát a Ziyāridák

¹⁷² A Būwayhidák katonai erejéhez l. Bosworth, C. E. (1965-66) *Military Organisation under the Buyids of Persia in Iraq*, *Oriens* 18-19. 143-167.

¹⁷³ I. Madelung, W. (1989) Bāduspānids, *Encyclopaedia Iranica*, ed. Yarshater, E., vol. III. London –New York. 385-391.

szövetségese még. Valószínűleg ekkor jött létre a Bāwandidák és a Ziyāridák között egy dinasztikus kötelék is, Wušmgīr b. Ziyār elveszi Šahryār hűgát és ez a nász később fontos momentum lesz.¹⁷⁴ Ebből a frigyből születik meg Qābūs Šams al-Ma^cālā is.

A korszak hatalmai között vergődő Šahryār csakhamar szembesül a Būwayhidák előrenyomulásával, és néhány hónappal később már a Būwayhidáknak kell meghódolnia. A történet előzménye Wušmgīr veresége volt Íasan Būya (Rukn al-Daula) és Íasan Fīrūzān egyesített seregeitől. Ez a vereség azt jelentette, hogy Wušmgīr végérvényesen elvesztette esélyét, hogy visszaszerezze korábbi területeit Dél- és Nyugat-Iránban. Innentől kezdve csupán a Kaszpi-vidék, közelebről Gurgān és Tabaristān fölött marad meg hatalma és ebben a Sāmānidák vazallusává lesz. Nincs adatunk arra nézve, hogy Šahryār milyen formában vett részt ebben az összecsapásban, de valószínűleg Wušmgīrt, aki ekkor már a sógora is volt, támogatta. Wušmgīr veresége után azonban kénytelen volt behódolni Rukn al-Daulának és a Būwayhida aspirációknak. Emögött megint csak jól felfogott politikai szándékok húzódtak meg, de az is lehet, hogy egyszerűen a politikai túlélés motiválta ekkor Šahryār tetteit. A *Tārīkh-i Tabaristān* szerint ekkor egész Tabaristān a Būwayhidaké lett. Ám ez nem jelentette Šahryār b. Šarwīn bukását, hanem, hogy szövetségi rendszerét átalakítva, - kényszerből is - a Būwayhidák mellé állt.

Feltevődik a kérdés, hogy mekkora erők fölött parancsnokolhatott Šahryār ezidőtájt? Milyen erőt képviselhetett, milyen lehetett befolyása, katonai ereje? Erre nézve konkrét adattal nem rendelkezünk, ám valamelyest támpontul szolgálhat egy korabeli Qārinwandokról szóló adat – szintén a *Tārīkh-i Tabaristān* - ból. A Qārinwand ispahbad Bādūspān b. Gurdzād Ibn Isfandyār szerint minden nap hatszáz férfinak gondoskodott az ételmezéséről. Ez a szám nyilván n magánhadseregének a létszáma is egyben. Mindehhez fontos adalék Ibn Isfandyār egy anekdotája szintén ispahbad Bādūspānról. Ibn Isfandyār itt a dúsgazdag āmuli előkelő Tājī Duwair vagyoni állapotát hasonlítja itt össze ispahbad Bādūspānéval. Míg az ispahbadnak csak vadászkutyái és sólymai vannak, addíg Tājī Duwair Tabaristān egyik leggazdagabb személyisége volt.¹⁷⁵

¹⁷⁴Ibn Isfandyār I. 297.

¹⁷⁵ Ibn Isfandyār I. 93 – 94.

„Ispahbad Bādūspān, minden nap hatszáz férfinak adott enni, és háromszor terített, kétszáznak kora reggel és kétszáznak délben és kétszáznak az esti ima idején, és ^cAbdallah Fa^luya al-Saravī Mu^lammad Zayd elől menekülve nála talált védelmet, és ispahbad Bādūspān kétszáz dirhamot teremtett elő kenyérre, és amikor ^cAbdollah meghalt, Bādūspān az ő gyermekeinek védelmet biztosított.” A szerző fordítása.

Ibn Isfandyār I. 122.

Tabaristān előkelői

„^cAbdallah b. al-Íusain b. Sahl más néven Tājī Duwair, korának egyedülálló alakja volt, minden évben birtokainak éves jövedelme 200000 dinár volt, mondják egy éjjel az ispahbad udvarának tagjai eléjárultak, és ő

Ha ezt a közel hetven évvel korábbra vonatkozó közlést vesszük alapul a Bāwandidákra is, akkor ispahbad Šahryār b. Šarwīn hadereje valóban nem versenyezhetett korának nagyhatalmaival. A török lovasságot és daylamita gyalogságot egyaránt használó Būwayhidák, és a Sāmānidák zömmel szintén török eredetű hadseregével megtámogatott Ziyāridák között minden helyismeretük ellenére hosszabb távon nem tudtak önálló tényezők maradni.¹⁷⁶

Šahryār b. Šarwīn 946-ban meghódol Rukn al-Daula būwayhidák fejedelemnek, később fivére Rustam szorítja ki Tabaristānból būwayhida segítséggel és ül a helyére.

968-ban Šahryār b. Šarwīn Gurgānban tartózkodik és a Sāmānidák segítségével akar visszatérni Tabaristānba. Emiatt - megfelelő források hiányában – arra következtethetünk, hogy Šahryār b. Šarwīn időközben elvesztette a Būwayhidák bizalmát vagy a Būwayhidák egyszerűen bekebelezték Šahryār birtokait, aki így a Sāmānidákhoz menekült. Az azonban nem ismert, hogy mindegyike mikor került sor.

Ezt követően azonban semmilyen információnk sincs róla. Nem ismeretes halálának pontos éve sem. Ahogy korábban említettük, utolsó forrásbeli említése 968-ból való.

Ibn Isfandyār szerint Šahryār sok épületet hagyott maga után. Ezenkívül tudjuk róla, hogy két fia volt. Az egyik, Šarwīn, volt a bāwandida hegyvidék helytartója, de még apja életében elhunyt. Másik fiát Rustamnak hívták. Róla szintén meglehetősen keveset tudunk.

Šahryārról mégis többet írhatunk, mint ha csak azt a néhány sovány történeti adatot említenénk. Ez pedig a fent említett Firdausī - probléma. Firdausī életének egy homályos, és csak NiŪāmī °Aru°ī által említett adata miatt kell több helyet szentelnünk - többek között – a Bāwandida ispahbad Šahryār b. Šarwīnnak.

A *Čahār maqāla* egyik „tanulmánya” az udvari költő személyéről elmélkedik. Az egyik ilyen legendás történet, a kilencedik hikāyat, Firdausī és ghaznavi Maġmūd híres története. NiŪāmī °Aru°ī szerint ghaznavi Maġmūd szultán (998-1030) annyi aranyat ígért Firdausīnak, ahány sorból áll majd a Šāhnāma, ám a szultán végül nem teljesítette ígéretét, és megígért ötvenezer dirhem arany helyett csupán húszezret jutatott Firdausīnak. Firdausī ezen megsértődve, a gőzfürdőben szétosztotta a pénzt a fürdőszolgák és a serbetárosok között. Ő csak egy serbetet

több zsáknyi aranyat, ötszáz selyemruhát ajándékozott nekik és húszezer dinárnyi vagyronról csekket írt nekik, amikor ispahbad Bādūspān, aki az ő ura volt, vadászatra ment. Tājī Duwair nevében kérvényezők álltak eléje, az ispahbad így szólt: ti kit kerestek? Ők így szóltak: mi az ispahbadot keressük, hogy helyzetünket neki előadjuk. Ő így szólt: ha ennek a személynek annak az ispahbadnak kell lennie, aki király és kormányzó, és akinek vagyona és szolgálói és kísérete és udvartartása van és tisztelik és dúsgazdag, akkor ő Tājī Duwair Ámulban, és ha azt keressétek, akinek éjjel – nappal számos vadászszólma és vadászskutyája és kutyája van, akkor az én vagyok.” A szerző fordítása.

¹⁷⁶ A daylamita hadsereghez l. Bosworth 1965-6.

vett a pénzen. Majd - ahogy NiŪāmī °Aru°ī megjegyzi - menekülésre kényszerült. Először Harāṭba futott, majd miután Maġmūd ügynökei őt üldözve ott is megjelentek, továbbmenekült nyugat felé, egy olyan területre, amely már kevésbé volt érintve a Ghaznavidák uralmától. Ez a terület Tabaristān volt. Itt Firdausī a Bāwandida ispahbad Šahryār oltalmát kereste.

Ha abból indulunk, ki hogy a Firdausī 1005 táján fejezte be művét, és ezután mérgesedett el viszonya Maġmūddal, akkor Ōabaristāni „látogatását” mindenképpen az 1005 utáni évekre tehetjük. Ha mindezeket figyelembe vesszük, akkor fontos támpontot nyerünk arra nézve, hogy melyik Šahryār fejedelem lehetett Firdausī vendéglátója.

A szakirodalomban három a Bāwandida dinasztiába tartozó Šahryār nevű személy merül föl. Az első ispahbad Šahryār b. Šarwīn, a második ispahbad Šahryār b. Dārā, a harmadik személy pedig csak egy feliratról ismert Abū’l Fawāris Šahryār.

Az első, és legtöbbit emelgetett személy, akit kapcsolatba hoznak forrásaink Šahryār b. Šarwīn volt. Figyelemre méltó Ethé adata¹⁷⁷, aki felhívja a figyelmet *Tārīkh-i Tabaristān* egy kéziratára, amelyben az egyébként a *Čahār Maqālaból* átvett szövegben sepahbad Šahryār b. Šarwīn alak olvasható ispahbad Šahryār helyett. Ethé számára mindesetre nem volt világos a kapcsolat NiŪāmī °Aru°ī és Ibn Isfandyār szövege között. Ezt, vagyis hogy bizonyos szövegekben Šahryār b. Šarwīn szerepel, és ezzel más jelölteket nem vesznek sorra, találhatjuk meg Mu°īn *Čahār Maqāla* kiadásának jegyzetei között is.¹⁷⁸ A jegyzet szó szerinti átvétele Iqbāl *Tārīkh-i Tabaristān* kiadásában szereplő jegyzetnek, és egyértelműen az Ethé által is említett *Tārīkh-i Tabaristān* kéziratokra utal.¹⁷⁹ Igaz Iqbāl nem fogadta el ezt az verziót és csak ispahbad Šahryārt szerepeltet Šahryār b. Šarwīn helyett.

Hogy Iqbāl miért nem fogadta el annak is megvan a jó oka: kronológiai alapon kizárt, hogy a Bāwandida Šahryār b. Šarwīn megérte volna Hidzsra szerinti 400 esztendő vagyis 1004/5 táját.

Mindebből világos tehát, hogy Šahryār b. Šarwīn semmiképpen találkozhatott Firdausīval az ezredforduló után. Forrásaink azonban, mind Ibn Isfandyār, mind Mar°ašī őt szerepeltetik az ezredfordulóról szóló leírásukban egy olyan szövegrészletben, mely minden bizonnyal °Utbī *al-Tārīkh al-Yamīnī*-jára megy vissza. A zavart fokozza, hogy mind Ibn Isfandyār, mind pedig Mar°ašī használ más forrásokat, és ott az °Utbīétől merőben Firdausī - verzió szerepel.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ethé, H. (1894) Die älteste Urkunde über Firdausi, *ZDMG* (48) 89-94.

¹⁷⁸ NiŪāmī °Aru°ī, Samarqandī (1375/1996) *Čahār maqāla*, szerk. M. Qazvīnī, M. Mu°īn, Tih-rān. 80. (4). j.

¹⁷⁹ Ibn Isfandyār II. 25. 3. j.

¹⁸⁰ Lásd a következő fejezetet.

Annak ellenére, hogy kronológiailag teljesen lehetetlen Firdausī találkozása Šahryār b. Šarwīnnal, mégis feltevődik a kérdés, hogy itt egyszerűen csak °Utbī tájékoztatlanságáról van szó vagy esetleg más oka is lett ennek a később érdekes vándorutat bejárt részletnek?

Nöldeke hívja fel a figyelmet a *Das iranische Nationalepos* c. tanulmányában, hogy a 15. század elején készült Baysunghūr timurida herceg udvarában készült Šahnāma kiadás előszavában Firdausī patrónusaként nem valamelyik Šahryār Bāwandida fejedelem, hanem a ziyārīda Qābūs Šams al-Ma°ālā b. Wušmgīr van feltüntetve!¹⁸¹ Nem tudjuk, hogy e korabeli „kritikai kiadás” szerzői honnan vették ezt az adatukat. De ha mindezt abba a kontextusba állítjuk, hogy Šahryār b. Šarwīn Qābūs anyai nagybátyja volt, akkor talán valamilyen módon sikerül Šahryār b. Šarwīn alakjához kapcsolódó Firdausī - legenda gyökeréhez eljutni. Qābūs b. Wušmgīr alakja ilyen szempontból kiválóan mecénásnak is ígérkezhetett az egykori redaktorok számára, hiszen kora egyik legkiválóbb arab stilisztája, költője, kalligráfusa is volt, aki mellest Bīrūnī és Ibn Sīnā pártfogójaként és vendéglátójaként is ismeretes. Ebbe a szellemi körbe belehelyezni Firdausīt kétségkívül hálásabb és könnyebb volt mint egy meglehetősen ismeretlen, homályos eredetű Óabaristāni Bāwandida fejedelmecskéjébe, akinek ráadásul nem ismeretes semmiféle művészetpártoló tevékenysége szemben Qābūsszal. Valószínűnek tűnik, hogy Ez a Qābūst illetve nagybátyját, Šahryār b. Šarwīnt Firdausīhoz kötő a hagyomány a Ziyārīdák udvarához kapcsolódik, akiknek ekkor a 10. század második felében, a 11. század elején a Bāwandidák vazallusai voltak, és akikhez - ahogy ezt Qābūs esetében láttuk - szoros családi kapcsolatok is fűzték őket. °Utbī, a késősāmānida és korai ghaznavida korban élt történetíró Firdausī és Šahryār b. Šarwīn kapcsolatára vonatkozó értesülését valószínűleg a Ziyārīda udvarból szerezhette, az akkor épp uralkodó Qābūstól.

Még egy eshetőség állhat fönn a két Šahryār, Šahryār b. Šarwīn és Šahryār b. Dārā összecserélésére. A korábbiakban utaltunk rá, hogy Sahryār b. Šarwīnnak is volt egy sāmānida száműzetése, hiszen 968-ban sāmānida katonai segítséggel tér vissza Tabaristānba. Mindez párhuzamba állítható Šahryār b. Dārā életrajzával, aki szintén a Sāmānidák (ekkor már inkább csak névleges) fennhatósága alatt álló Nīšāpūrban húzta meg magát 982-től 998-ig Qābūs b. Wušmgīr társaságában. A *Tārīkh-i Tabaristān* idevonatkozó adata szerint Qābūs Šahryār b. Šarwīnt küldte vissza Tabaristānba 998-ban, hogy tisztítsa meg azt a Būwayhida vazallussá lett bāwandida rokonoktól. E nyilvánvalóan téves adatközlés mögött Sahryār b. Dārā áll, akit itt Ibn Isfandyār összekevert a két generációval korábban élt Šahryār b.

¹⁸¹ „*Den Namen des Ispahbadh Schahryar darf man für sicher halten; es ist eine blosse Verwechslung, wenn bei Baisonghur dafür der bekanntere Qabus, sein Lehnherr genannt wird!*” in Nöldeke 1896-1904. 156.

Šarwīnnal. A két bāwandida herceg életének ez a párhuzama is (talán) indokolhatta személyük összekeverését.

A három Šahryār közül ez tehát az egyik lehetőség. Kronológiailag teljesen kizárt, ám talán a Baysunghūr féle Šāhnāma előszavában fellelt utalás segíti megmagyarázni eredetét.

A meglehetősen rejtélyes Šarwīn b. Šahryār életénél csak utódlása még rejtélyesebb. Ahogy említettük, fia és kijelölt utóda, Šarwīn még apja életében elhunyt. Ha abból indulunk ki, hogy az őt követő második uralkodó Šahryār b. Dārā 1006-7 táján halt meg harmincöt évnyi uralom után, és az őt közvetlenül követő Dārā b. Rustam csak rövid ideig¹⁸² uralkodott Ibn Isfandyār és Mar^cašī szerint, akkor halála 971-972 körülre tehető. Ha ebből visszszámítjuk a harminchét évet, akkor Šahryār b. Šarwīn uralma 934-936 táján kezdődhetett. Mindez azt sugallja, hogy Šahryār után nem valamelyik fia, hanem rögtön unokája, Dārā b. Rustam uralkodott. Hiszen – ha hihetünk ezeknek az időszámítási rendszereknek, akkor Rustam b. Šahryār uralmára egyszerűen nem marad idő!

8. A Bāwandida dinasztia egységének megtörése a Būwayhida – Ziyārīda politikai erőterében – a Kā’ūsiyya bukása

Ez azonban nem az egyedüli probléma a Őabaristāni Bāwandidák dinasztiájával ekkortájt. És személyesen Rustammal sem. Mert minden valószínűség szerint itt nem Šahryār fia, hanem fivére követte őt a trónon, akit szintén Rustamnak hívtak.¹⁸³

Rustam b. Šahryār életéről nem áll rendelkezésünkre egyéb írott forrás, mint Ibn Isfandyār közlése. Ez azonban nagyon fontos a bāwandida családi leszármazás tükrében. Rabino szerint Rustam Šahryār fivére és nem fia, így Dārā b. Rustam Šahryār b. Šarwīn unokaöccse és nem unokája volt. A családfán nem is ábrázolja ezt a Bāwandida herceget. Ez azonban Ibn Isfandyār szövege alapján nyilvánvaló tévedés, hiszen a két szereplő ilyen módon nem „mond ellent egymásnak”¹⁸⁴.

¹⁸² Ibn Isfandyār II. 25–26. Mar^cašī (Dorn) 209.

¹⁸³ E fejezethez l. Casanova, P. (1922) *Les Ispehbeds de Firīm*, T. W. Arnold, R.A. Nicholson (eds.) *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne*. Cambridge 47-76. Miles, G. C.(1971) *The Coinage of the Bāwandids of Tabaristān, Irān and Islām, In Memory of the late Vladimir Minorsky*, C. E. Bosworth (ed.) Edinburgh. 443-460.

¹⁸⁴ Rabino 1936 416.

Ibn Isfandyār egyetlen Rustam b. Šahryāról szóló szöveghelye azonban egyértelműen arra utal, hogy Rustam Šahryār b. Šarwīn másik fia volt (Šarwīn mellett), így az őt követő Dārā b. Rustam Šahryār b. Šarwīn unokája volt.¹⁸⁵

Mégis, Rustam b. Šarwīn alakja rendkívül fontos a 960-as évek történetében. Személye a Bāwandida családon belüli „hasadás” első „ciklusához” vezetett. Ez mindenképpen új jelenség, és egyben a Kā’ūsida Bāwandidák történetének utolsó korszaka. Ez a periódus a 960-as évek elejétől az ezredforduló utáni évtized végéig, a Bāwandidák „sötét koráig” tart.

Mit is jelentett ez? Azt, hogy a dinasztia többé már nem sodródott egyik vagy másik nagyhatalom felé, hanem a dinasztia kettévált, és mindkét félnek, azaz a Būwayhidáknak és a Sāmānidák által támogatott Ziyāridáknak is megvolt a „saját” Bāwandida uralkodója. Így az egyik oldalon egy kettős, Būwayhida-Bāwandida, a másik oldalon pedig egy hármas, Sāmānida- Ziyārīda-Bāwandida vazallus struktúra jöhetett létre. Ez a folyamat végsősoron a Bāwandida dinasztia lokális hatalmának további csökkenéséhez, illetve további osztódásához vezetett egészen a mintegy hatvan évig tartó átmeneti periódusban, a szeldzsuk-kori újjászerveződésig.

Rustam b. Šarwīn életéről voltaképpen nem tudunk sokat. Meglehetősen furcsa és ellentmondásos adatot tartalmaz a *Tārīkh-i Tabaristān* szövege. Ibn Isfandyār szerint ispahbad Rustam b. Šarwīn hogy 923-ban segítséget nyújtott a Zaydita Íasan b. Qāsimnak sayyid Abū’ l- Íasan és sayyid Abū’ l-Qāsim ellen. Ez a Zaydita belharcok utolsó időszak, melyet sikerrel használnak ki különféle daylamaita csoportok a hatalom megragadására. Az azonban különös, és nehezen hihető, hogy Rustam még atyja életében, ráadásul az ispahbadi címmel fölruházva tűnik föl. Nem tudjuk az esemény Bāwandida hátterét, az is föltűnő, hogy sem Šarwīn, aki ekkor még bizonyíthatóan élt, sem pedig Rustam bátyja, Šahryār sem szerepel.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Ibn Isfandyār II. 25.

„És Rustam is Šahryār fia volt, és Qābūs korában atyja helytartója volt Pirīm hegyvidéki részén és Šahryār-kühnán.” A szerző fordítása. Casanova (121-126) ezzel együtt azt állítja, hogy Rustam, Šarwīn fia és Šarwīn Rustam nevű fivére valójában egy személy volt, és teljesen kizárja a két személy különbözőségének lehetőségét „*Nous savons déjà par la monnaie que Roustam était fils de Charwin et non de Chahryar et les tekhtes que nous allons citer nous en apporteront d’amples confirmations*”. Ezzel szemben Casanova később semmiféle bizonyítékot nem említ, mely hathatósan a két Rustam, Rustam b. Šarwīn és Rustam b. Šahryār önálló személyét. Casanova végig úgy érvel, hogy a Bāwandidák között ekkortájt csak egy Rustam, Šarwīn fia, Šahryār öccse ismert. Ebben a tekintetben Rabino (Rabino 1936) teljesen elfogadja Casanova álláspontját. L. Rabino 1936. 417. genealógiai tábláját és Casanova tábláját (126).

¹⁸⁶ Ibn Isfandyār I. 286

Rustam b. Šarwīn egészen 980-ig ismert - de nem a *Tārīkh-i Tabaristān*ból, hanem az általa veretett pénzermék révén. Ha figyelembe vesszük, hogy a *Tārīkh-i Tabaristān* adata 923-ra vonatkozik, és ettől eltekintve nem is említi Rustam b. Šarwīnt későbbiekben, akkor Ibn Isfandyār adata egyáltalán nem biztos, hogy helytálló és fönnáll a szövegromlás vagy a szerző tévedésének szimpla esete. Elégé valószínűtlen, hogy Rustam - ha egyáltalán elérte már ekkor a felnőttkort – apja és bátyja helyett, mellett lépett volna föl.

Ahnál izgalmasabb azonban Rustam uralma a 960-970-években. Rustam érméi 964-től ismertek és Bosworth valamint Madelung szerint egészen 979/980-ig lehet követni őket. Uralmáról sem a *Tārīkh-i Tabaristān*, sem pedig Mar^ʿasī nem számol be. Mindez azt a tényt erősíti meg, hogy Rustam afféle ellenkirályként uralkodott a Būwayhidák vazallusaként.¹⁸⁷

Ha a pénzverés kezdeteit nézzük, akkor uralma kezdeteit 961 körülre tehetjük. Šahryār 968-ban kísérli meg hatalmát restaurálni. Rustam érméinek feliratai elárulják, hogy a Būwayhidák vazallusa volt.

Fraehn¹⁸⁸, Zambaur¹⁸⁹ és Miles publikálta Rustam pénzerméit. Rustam pénzerméi sok problémát vetnek föl, mert a rajtuk található jelzések nem teszik egyértelművé uralkodásának pontos datálását. Zambaur numizmatikai munkájában nem is veszi föl a Bāwandida uralkodók közé Rustam b. Šahryārt. Genealógiai kézikönyvében a Hidzsra szerinti 335 és 370 (979) közé datálja Rustam uralmát, ami sok tekintetben pontatlan, hiszen egy 335-ös dátum, ami egyenértékű 955-tel elégé valószínűtlen és minden alapot nélkülöz, Casanova részben Zambaur álláspontját követi, amikor két egy 955-ös és egy 967-es dátumot jelöl meg Rustam uralmának kezdetiére. Tehát Casanova eleve két uralkodási periódussal számol Rustam b. Šarwīn esetében. Rabino és Bosworth nem közölnek évszámokat munkáikban.

Zambaurnak azonban van egy rendkívül értékes megfigyelése Rustam érméit illetően. Felhívja a figyelmet, hogy Rustam nem a szokásos helyre teszi nevét pénzerméjén, nem az uralkodó vagy a vazallus helyére., hanem eleddig szokatlan pozícióba, az érme datálásának kellős közepébe „rejt” azt, mellyel finoman utal öröklésének nem törvényes jellegére.¹⁹⁰ A 966-ban vert érme egyik oldalán az ^ʿabbāsida kalifa és a rayi būwayhida Rukn al-Daula, míg a másik oldalon a tipikusan síita ^ʿ*Alī walīallah* felirat és Rustam b. Šarwīn neve olvasható. Egy másik érmen, 961-ből ismét a kalifa és a būwayhida amīr neve olvasható, míg a hátsó oldalán Firīm, a Bāwandidák egyik központja és az arab *bi amr Rustam* (Rustam uralma

¹⁸⁷ Madelung 1985. 748. Casanova 1922. 117-126. Rabino 1936. 419.

¹⁸⁸ Fraehn, C. M. (1826) *Recensio Numorum Muhammedanorum*, Szentpétervár.

¹⁸⁹ Zambaur, E. v. (1914) Nouvelles contributions à la numismatique orientale, *Numismatische Zeitschrift*, 115-190.

¹⁹⁰ Zambaur 1914. 138. Miles 444- 445. a Rustam b. Šarwīnra vonatkozó részlet az érme elülső oldalának peremén található.

alatt). Itt is szerepel az *‘Alī valīallah* felirat. Egy harmadik példa a *Bibliothèque Nationale* éremgyűjteményébe tartozó, 977/978-ra datált érmén is Rustam b. Šarwīn neve olvasható.

Mindezek az érmék azt bizonyítják, hogy Rustam minden téren alkalmazkodni kényszerült a Būwayhidákhoz. Hiszen az eddig szunnita Bāwandida dinasztiának ő az első ismert síita tagja.

Rustam b. Šarwīn uralma mindenképpen sikeresnek nevezhető abból a szempontból, hogy ezt követően - egy kivétellel – az ő és nem fivére, Šahryār leszármazottai uralkodnak Kelet-Tabaristánban.

Még egy apró tényre kell föl hívnunk a figyelmet Rustam b. Šarwīn kapcsán. Rabinonál egy helyen rossz hivatkozást találni a Bāwandidákról szóló tanulmányában, itt Rabino adata mindenképpen téves, amikor összekeveri Rustam b. Šarwīn alakját Rustam b. Marzbānéval (l. Rustam b. Marzbān).¹⁹¹

További érdekesség, hogy Rabino Rustam b. Šarwīnt nem Šarwīn b. Rustam fiának, hanem Šahryār b. Šarwīn unokájának tartja annak hasonló nevű fiától származtatva.¹⁹² Itt azonban több probléma is figyelmet érdemel. Egyrészt, nem tudni, hogy Rabino honnan veszi adatát Šarwīn b. Šahryār Rustam nevű fiára, mivel a rendelkezésünkre álló forrásanyagban erre egyáltalán nincs utalás.

Ezenkívül - a *Tārīkh-i Tabaristān* szerint – Šahryārnak volt egy Rustam nevű fia is, akit azonban Rabino nem ismer, nem tüntet föl a Bāwandida családfán.¹⁹³

Harmadrészt, más forrásokból, Rustam nasabjából ismert, hogy ő ispahbad Šarwīn b. Rustam fia és ekként ispahbad Šahryār b. Šarwīn fivére volt.¹⁹⁴ Ezt támaszthatja alá az is, hogy Šahryār 960 táján elveszti trónját Rustammal szemben, ami egy aligha képzelhető el egy siheder kamasz esetében, mint aki tulajdon nagyapja ellen szerezne meg a hatalmat! Erre Nagy Kyros óta nem volt példa az iráni történelemben, de Astyagés ott is csak mint anyai nagyapa szerepelt...

Másrészt – ispahbad Rustam b. Šarwīn – a *Tārīkh-i Tabaristān* adata szerint már a 920-as években feltűnik, a kései Zaydita harcokban. Ez az adat annyiban fontos számunkra, hogy teljesen kizárja azt a lehetőséget, hogy ispahbad Rustam b. Šarwīn ispahbad Šahryār b. Šarwīn unokája lenne...

¹⁹¹ Rabino 1936 418. Mar^cašī (Dorn) szövegének 191. oldalán ugyanis Rustam b. Marzbānra történik utalás, aki Rustam b. Šarwīn unokája volt.

¹⁹² Rabino 1936. 416. l. Bāwandida genealógiai tábla.

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ l. Casanova 1922. 117-126.

A zűrzavart csak fokozza, hogy ekkorról a 960-a évek végétől ismerünk egy másik bāwandida fejedelmet is Tabaristānból. Dārā b. Rustam, Rustam b. Šahryār fia, Šarwīn fivérének gyermek volt. Maga Dārā b. Rustam sem sokáig uralkodott, Mar^cašī szerint mindössze nyolc évig. Hihetőbbnek Ibn Isfandyār adata, hogy Dārā b. Rustam „kis ideig” uralkodott, ám ez sem világos, hogy mit takar ez a kis idő.

Pontosan nem tudjuk, hogy mikor kezdte meg uralmát és mikor fejezte be. Bosworth szerint 969 táján uralkodott, ez azonban forrásaink alapján nem tisztázott.¹⁹⁵ Más számítások alapján uralma inkább 971-972-re tehető.¹⁹⁶ A legnagyobb gond vele kapcsolatban, hogy az a csekélyke szakirodalom, ami vele foglalkozik, Browne kivételével¹⁹⁷, tudatosan Rustam b. Šarwīn fiának titulálja.¹⁹⁸ Holott lehetséges egy másik megoldás is. Ibn Isfandyār szerint Šahryār b. Šarwīnnak volt egy Rustam nevű fia is.¹⁹⁹ Róla ennél többet nem közöl semmit a *Tāriḫ-i Tabaristān*. Mégis nem zárható ki, hogy itt Šahryār b. Šarwīn egyik unokájáról van szó. Ez több okból is lehetséges.

Egyrészt mert Šahryār b. Šarwīn éppen 968-ból ismert utoljára, amikor sikertelenül kísérletezett visszaszerezni uralmát Tabaristānban.

Másodrészt, Dārā b. Rustam éppen Rustam b. Šarwīn ellen lép föl, akinek az uralma egészen 979-980-ig ismeretes, vagyis egy évtizeddel későbbig Dārā b. Rustam tiszavirág életű uralkodása után. Ő – ahogy Rabino is véli – Rustam fia volt. Ez azonban kevésbé valószínű,

¹⁹⁵ Bosworth 1996. 164.

¹⁹⁶ Ez leginkább Šahryār b. Dārā uralkodási éveiből következik, amire Mar^cašī utal. E szerint Šahryār b. Dārā harmincöt évig uralkodott (Mar^cašī /Dorn/ 323.). Ha hozzávesszük, hogy Dārā b. Rustam nyolc évig uralkodott, akkor a 968-ban említett Šahryār b. Šarwīnt követően Dārā b. Rustam uralmának kezdetét valamikor a 970-es évek első felébe datálhatjuk.

¹⁹⁷ Browne 1905. 298. : „Dārā b. Šahryār b. Šarwīn (KH²) 239.” A probléma ezzel csupán annyi, hogy Browne szövegében nincs utalás, jegyzet, melyben Dārā és Šahryār közötti személyre, Rustam b. Šarwīnra utalná. Browne angol - hangsúlyozottan rövidített - fordításában az áll: „The Ispahbad Šahryār was succeeded by Dārā, who reigned but a short time, and was followed by his son Šahryār.” Ez a szövegrészlet alaposan eltér attól, amit a perzsa szövegben olvashatunk: Ibn Isfandyār II. 25-26.,” Ha összevetjük a két szövegrészt, akkor láthatjuk, hogy Browne rövidített angol változatában nem szerepel a Rustam b. Šarwīnra vonatkozó utalás. Emiatt Dārā *nasabjában* sem adja meg őt. Mindezek után természetesen maga Rustam b. Šahryār sem szerepel Browne indexében.

¹⁹⁸ Casanova 1922. 119. Rabino 1936. 417. az egyedüli, aki -annak ellenére tanulmánya 416. oldalán található genealógiai tábláján Rustam b. Šarwīn fiaként említi Dārāt – mégis kétségeit fejezi ki Dārā származásával kapcsolatban. I. m. 417: *Dārā (Isfandiyar 239, Zahir 191, 209, 270, 323.) Regne 8 ans. Ibn Isfandiyār et Mir Zahir ud-dīn sont d'accord pour désigner l'Ispahbad Dārā comme le successeur de Šahryār b. Šarwīn. Dont le fils Šarwīn était mort avant son père. Nous ne pouvons pas dire de façon certain quel était le père de Dārā. Le professeur Browne, dans son répertoire alphabétique, classifie Dārā comme fils de Šahryār. Suivant Zahir -ud-dīn, Dārā b. Rustam b. Šahryār succéda a Šahryār b. Šarwīn et mourut après un regne tres court, mais dans sa chronologie il lui attribue un regne de huit ans.”* A Rabino által idézett Mar^cašī-hellyel az a baj (Marcašī (Dorn) 91, Tasbīlī 82.). „ispahbad Šahryār ((b. Dārāy b. Rustam)) b. Šarwīn), hogy a régebbi, Dorn-féle kiadásban ispahbad Šahryār *nasabja* zárójelbe van téve, tehát ott egyértelműen Dorn rekonstrukciójáról van szó. Nagy kérdés, hogy Dorn itt melyik Mar^cašī kéziratot vesz alapul. Tasbīlīnél már nem szerepel a zárójel, tehát ő eleve így adja meg az adott szöveghelyet (*ispahbad Šahryār b. Dārā b. Rustam b. Šahryār*)

¹⁹⁹ Ibn Isfandyār II. 25. „*És Rustam is Šahryār fia volt, és Qābūs korában atyja helytartója volt Pirīm hegyvidéki részén és Šahryār-künnél.*”, a szerző fordítása.

ha figyelembe vesszük, hogy - ezek szerint – épp „atyja” idején, „atyja” ellenében szerezte volna meg a hatalmat. Ez nem kizárt ugyan, de meglehetősen furcsa és addig példa nélküli a bāwandida dinasztián belül.

A harmadik jel, mely arra mutat, hogy Dārā b. Rustam nem Rustam b. Šarwīn fia volt, azaz, hogy fiát (is) Šahryārnek hívják, míg Rustam b. Šarwīn ágában máshol nem találkozunk ezzel a névvel a későbbiekben. És Šahryār b. Dārā is a Ziyāridák szövetségese volt uralma nagy része alatt. Ez megint csak nem bizonyítja egyértelműen, hogy Dārā Šahryār ágából származott, de mindenképpen figyelemre méltó momentum.

A fenti érvek közül mindenképpen a hatalmi helyzetben fennálló szembenállás, Rustam b. Šarwīnnal való viszállya nyom a legtöbbit a latba. Hiszen ezt követően Rustam b. Šarwīn még tovább uralkodik, és semmi nyoma a forrásokban egy apa-fiú háborúnak. Sokkal valószínűbb, hogy a megbuktatott korábbi ispahbad Šahryār b. Šarwīn családjának tagjaként lépett föl Rustam b. Šarwīn szemben.

Az utolsó évtizedek

A kései Kā’ūsida Bāwandidák korának legkényesebb és leghomályosabb időszak a 10. század utolsó évtizedei, és a 11. század első éve. A rendelkezésre álló adatok szerint az egyes Bāwandida fejedelmek rendkívüli gyorsasággal váltották egymást. Ez a folyamat különösen a 980-as években volt látványos, amikor egymás után négy fejedelem pénzeit ismerjük Firīm környékéről. Így ez a periódus különös óvatosságot igényel.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a már az előzőekből ismert folyamat folytatódik, azaz a helyi Bāwandida fejedelmek vagy a Būwayhidák vagy a Ziyāridák oldalán tűnnek föl.

Rustam b. Šarwīn uralma valamikor 980 táján ért véget. Úgy tűnik, sikerült elragadnia a hatalmat Šahryār ágától, mivel trónját fia Marzbān b. Rustam örökölte, akinek pénzérméit a 981 és 985 közötti periódusból ismerjük.

Marzban b. Rustam ekkor tehát Firīm ura volt, de sokkal jelentősebb szerep jutott neki a korai klasszikus perzsa irodalomtörténetben, mint a mind a mai napig fönt maradt *Marzbānnāma* szerzője.

Csak Ibn Isfandyār közléséből ismerjük Marzbān b. Rustam másik művét, a *Nīkīnāmát*, ezt az eredetileg Óabaristāni dialektusban írott munkát, ám annak tartalmáról nem tudni semmit²⁰⁰.

Marzbān b. Rustam élete, politikai tevékenysége azonban a homályba vész. Pénzei alapján továbbra is a Būwayhidák vazallusa volt, a 982-től uralkodó Fakhr al-Daula vazallusaként és síitaként követte apja politikáját.

985 után újabb személy pénzerméivel találkozhatunk Firīmben. Egy bizonyos ispahbad Šarwān (vagy Šarwīn?) b. Rustam nevű, meglehetősen homályos és sok szempontból ismeretlen személy uralkodik néhány esztendeig²⁰¹. Vele kapcsolatban több eshetőség is fölmerül.

Anélkül, hogy pontosan tudnánk, kitől származik, és hogy melyik bāwandida ághoz tartozik ispahbad Šarwīn b. Rustam, megkockáztathatjuk, hogy őt a Ziyāridák ültették trónra ekkortájt. Erre pénzei alapján gondolhatunk, hiszen itt mind a Būwayhida fennhatóságra való utalás mind pedig a síita jelszavak teljességgel hiányoznak. Ezek alapján jogosan vethető föl, hogy ispahbad Šarwīn b. Rustam nem Rustam b. Šarwīn családjából, hanem a Bāwandidák egy másik ágából (is) származhat.²⁰²

A problémát bonyolítja, hogy Ibn Isfandyārnál is szerepel ezekben az években egy ispahbad Šarwīn Bāwand, őt a *Tārīkh-i Tabaristān* 982-ben említi, vagyis mintegy három esztendővel korábban pénzerméinél²⁰³. A pénzletek alapján azonban ekkor még mindenképpen Marzbān b. Rustam volt Tabaristān ura.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy ekkor már jó ideje hasadás történt a bāwandida dinasztián belül, akkor nem kell meglepődnünk, hogy talán egyszerre két bāwandida fejedelem is magának követelte a trónt ezekben az években.

Ami Šarwīn b. Rustam származásának lehetőségét illeti, két lehetőség adott.

²⁰⁰ Ibn Isfandyār I. 137. „*Es ispahbad Marzbān b. Rustam b. Šarwīn Pirīmből, aki a Marzbānnāmát írta a vadak, madarak, állatok, dzsinnek és ördögök nyelvén írt. Ha egy bölcslelkű vagy tudós, kiválósága miatt és nem a jelentésbeli és nehéz fordulatok, a jelentés és prédikáció a utánzása miatt olvassa azt és megérti, és szégyen az indiai filozófus, Bīdpāy tudásának fejére, aki a Kalīla es Dimnāt összegyűjtötte, és tudja meg ő, a csodák e gyűjteményének Indiában és más klímákban mily büszkeségbeli és rendbeli foka van, és Marzbānnak van egy dīwānja Óabari dialektusban, amelyet Nīkīnāménak hívnak, nyelvtana Óabaristāni.*” A szerző fordítása. Jellemző, hogy Ibn Isfandyār is csak a Óabaristāni hírességek között emlékezik meg Marzbān b. Rustamról, míg a történeti leírásban egyáltalán nem kerül szóba személye. Ennek két oka lehet talán. Egyrészt a Melville által feszegetett szerzőségi probléma, hogy a qism-i duwwum valójában már nem Ibn Isfandyār munkája. Másrészt az is előfordulhat, hogy a két rivális családi ág Šahryār b. Šarwīn és Rustam b. Šarwīn leszármazottai közül – minden valószínűség szerint – Šahryār utódaiból kerültek ki a 11-13. századi Bāwandidák, és emiatt (is) talán az ő utódaik szerepelnek kiemeltebben a Tārīkh-i Tabaristānban.

²⁰¹ Madelung 1975. 218. Madelung 1985. 748.

²⁰² A Šahryār b. Šarwīnról és Dārā b. Rustamról írtakat a 35-42.

²⁰³ Ibn Isfandyār II. 5.

Az első szerint Šarwīn b. Rustam ispahbad Rustam b. Šarwīn fia volt, és hasonlóan apjához, aki fivére, Šahryār ellen lépett föl 960 táján Būwayhida támogatással, ő is ugyanezt tehette fivére, Marzbān b. Rustam ellenében 982 és 985 között – csak éppen a másik regionális hatalom a Ziyāridák erejére támaszkodva. Hiszen pénzein hiányoznak a Būwayhida fennhatóságra utaló feliratok, és ez egyben megmagyarázza, hogy miért ismerjük csaknem egyidőben Marzbān b. Rustaméval őket.

A másik eshetőség visszavisz bennünket ispahbad Šahryār b. Šarwīn ágához, akit 960 táján fivére Rustam b. Šarwīn fosztott meg hatalmától. Az is ismert, hogy 968-ban Šahryār még megkísérli uralma visszaszerzését sāmānida segítséggel. Eme sikertelen próbálkozás után többé már nem hallunk róla forrásainkban. Továbbá a *Tārīkh-i Tabaristān* szerint – Sahryar b. Šarwīnnak volt egy Rustam nevű fia is, akiről azonban nem tudunk meg közelebbi adatot. Šahryār mindvégig a Ziyāridák és a Sāmānidák vazallusa maradt, ami szintén fontos ispahbad Šarwīn b. Rustam származása problémájának megoldásában.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, akkor elképzelhető egy olyan verzió is, hogy ispahbad Šarwīn b. Rustam voltaképpen a 960 táján elűzött Šahryār b. Šarwīn unokája, aki ziyārída támogatással sikerrel ragadta meg a trónt néhány évre a 980-as évek első felében. De uralma nem tarthatott tovább néhány esztendőig.

Šahryār b. Šarwīnnak korábban említett fia, akit szintén Šarwīnnak hívtak és aki kūhistān helytartója volt, kizárható ebből a körből, mivel maga - Ibn Isfandyār szerint – még apja életében elhalt. És természetesen nasabja sem felel meg, hiszen ő Šarwīn b. Šahryār, és nem Šarwīn b. Rustam volt.²⁰⁴

Marzbān b. Rustam azonban sikeresen felülkerekedik Šarwīn b. Rustamon, aki ezt követően eltűnik a forrásokból. Ez azonban nem jelentette azt, hogy egycsapásra meg is oldódtak volna a Bāwandida dinasztia belső konfliktusai.

Kirajzolódik egy olyan családi viszály, amelyben a belső szakadás 960 táján történt. Ekkor a két Bāwandida két fivér, Šahryār és Rustam harcából Rustam kerül ki győztesen. Időről időre azonban Šahryār és családja megpróbálta visszaszerezni az elvesztett hatalmat. Ide sorolható előbb magának Šahryārnak 968 körüli sikertelen expedíciója. Nem sokkal ezután, Dārā b. Rustam, Šahryār feltételezett unokája kaparintotta meg Tabaristān egy része fölött a hatalmat, ám csakhamar elveszti azt. Végül 982 táján Dārā fivére, Šarwīn is megragadja Tabaristānban a hatalmat Ziyārída támogatással. Marzbān b. Rustam azonban legyőzi őt. 986 után, Šarwīn b. Rustam bukását követően ez a tendencia folytatódik. Minden valószínűség szerint, ekkor már

²⁰⁴ Ibn Isfandyār II. 21.

tartósan számolnunk kell a Bāwandida területek kettéhasadásával. Erre egyértelműen utal az is, hogy Šarwīn b. Rustam rövid uralma után újabb személy szerzi meg a hatalmat Tabaristānban, egy bizonyos Šahryār b. Dārā, aki minden valószínűség szerint Dārā b. Rustam fia volt.

Nem ismeretesek Šahryār b. Dārā trónra kerülésének körülményei. Valószínűleg apja, Dārā b. Rustam rövid ideig tartó uralkodása után lépett trónra. Dārā b. Rustam uralmát („*bi andak muddat*”), nem tudjuk, pontosan meghatározni. Mindenesetre Mar^cašī két egymásnak ellentmondó adatot közöl erről: az egyik, amely szerint rövid ideig uralkodott, másról azonban nyolc évet ad meg Dārā b. Rustam uralkodási évszámának.²⁰⁵ Ibn Isfandyār e tekintetben csupán annyi információt közöl, hogy Dārā b. Rustam rövid ideig uralkodott²⁰⁶. Ahogy fentebb is írtuk, hogy a Dārā b. Rustam előtt uralkodó Šahryār b. Šarwīn uralma - Mar^cašī szerint – 971/972 táján ért véget, és Šahryār b. Dārā 1006/7 táján vesztette életét, valamint hogy Dārā b. Rustam csak *bi andak muddat* uralkodott, akkor valószínű, hogy Šahryār b. Dārā ekkor 972 táján léphetett trónra. Feltevődik azonban a kérdés, hogy Šahryār b. Dārā vajon hol és mikor uralkodott 982 más adatok szerint 986 előtt? Egyáltalán uralkodott-e 982/986 előtt?

Bosworth szerint 982-ben üzi el Marzbān b. Rustam Šahryārt Tabaristānból, aki ezután csatlakozik Qābūs b. Wušmgīrhez nīšāpūri száműzetésében.²⁰⁷

Madelung szerint azonban Šahryārnak ismertek pénzértémei 986-ból Tabaristānból. Ez alapján Šahryār száműzetése nem lehetett korábban mint 986-ban.²⁰⁸

Forrásaink Šahryār b. Dārā uralkodási éveinek számát tekintve a 970-es évek elejétől számítják. Ebbe azonban nyilvánvalóan beletartozik az is, amit száműzetésben töltött 982 vagy 986 előtt. Minthogy 986 után ismét a száműzetés keserű kenyerét eszi Nīšāpūrban, és ezek az évek is beletartoznak uralkodásának éveibe. Ez az utólagos legitimitáció szempontjából teljesen megszokott volt mind korábban - mind pedig később.

Šahryār b. Dārā egész uralkodása a két korabeli nagyhatalom, a Būwayhidák, pontosabban azok rayi ága (Fakhr al-Daula) és a sāmānida vazallus Ziyāridák közötti hatalmi harcok jegyében telt el. Forrásaink alapján úgy tűnik, hogy Tabaristān a két dinasztia, a két hatalmi központ közötti fegyveres ütközőzóna volt a 10. század végén, 11. század elején.

Šahryār b. Dārā Mar^cašī szerint, uralma elején elismerte Fakhr al-Daula, būwayhida fejedelem fennhatóságát. Ezt az egyetlen forrást tudjuk felhozni Šahryār b. Dārā uralmának 982 előtti

²⁰⁵ Mar^cašī (Dorn) 323. „Drā b. Rustam nyolc évig uralkodott.”, a szerző fordítása.

²⁰⁶ Ibn Isfandyār II. 25-26.

²⁰⁷ Bosworth 1968. 9.

²⁰⁸ Madelung 1985. 748.

periódusának bizonyítékeként.²⁰⁹ Néhány év múlva, 982-ben vagy 986-ban (Madelung szerint) azonban nagybátyja, Marzbān b. Rustam būwayhida segítségével legyőzi és elűzi Firīmből. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy Šahryār időközben lazított szövetségi viszonyán a Būwayhidákkal, akik találtak nála alkalmasabb személyt a Bāwandida családon belül. A Būwayhidák családján belüli viszályok eredményeképpen ekkor Fakhr al-Daula is menekülésre kényszerült fivére, a nagyhatalmú ʿAʿud al-Daula elől, és a Sāmānidáknál talált menedéket.

Šahryār b. Dārā bukását követően Nīšāpūrba menekül, és ott több mint tizenhét évet tölt el. Száműzetésében társat lel az ekkor szintén ideiglenesen trónját vesztő ziyārīda Qābūs b. Wušmgīrban, és az akkor szintén ott tartózkodó Šahryār b. Dārā személyében.²¹⁰

Régészeti bizonyítékok, pénzérmék viszont ellentmondanak írott forrásainknak, amennyiben a 980-as évek elején nem Šahryār b. Dārā, hanem - pénzérméink szerint – az előbb említett, máshonnan nem ismert, bizonyos Šarwān (vagy Šarwīn) b. Rustam volt Firīm ura. Ha ezt ispahbad Šahryār b. Dārā száműzetésének időszakára tesszük azonban, akkor a kérdés valójában jól megoldható, hisz ezek szerint a száműzetése alatt talán egy máshonnan nem ismert nagybátyja, apjának, Dārānak fivére, akit Šarwīnnek hívtak, uralkodott Šahryār b. Dārā korábbi birtokán mint a būwayhida ʿAʿud al-Daula majd annak 985-ös halála után, fivére, Fakhr al-Daula vazallusa. A probléma ezzel azonban az, hogy Šahryār b. Dārā nem ismertek pénzei 982, tehát Šarwīn b. Rustam előtt. Így ebből megint csak arra gondolhatunk, hogy uralma jelképes, vagy csak utólagosan kitalált lehetett.

Ám ezzel együtt az a lehetőség is fennáll, hogy Dārā b. Rustam halála után, amikor Rustam b. Šarwīn visszaszerezte hatalmát, a valószínűleg igen fiatal Šahryār csak névleg uralkodott, és feltehetőleg száműzetésben töltötte éveinek egy részét, mígnem sikerült valamikor 982 vagy inkább 986 táján visszatérnie. Eközben azonban nagybátyja, Šarwīn b. Rustam egy időre megszerezte a hatalmat Tabaristānban, talán éppen Šahryār birtokán. Ám második (?) uralma megint nem lehetett tartós, hiszen 986 után újra emigrációba kényszerül –ahogy fentebb írtuk.

Miután az időközben hatalmát visszanyerő Fakhr al-Daula nem engedi vissza birtokaiba Qābūs b. Wušmgīrt, emiatt mind a ziyārīda fejedelem, Qābūs, mind pedig a vele vazallusi viszonyt létesítő Bāwandida Šahryār b. Dārā kénytelen 998-ig, Fakhr al-Daula haláláig Nīšāpūrban, tehát sāmānida területen időzni. 998-ban Fakhr al-Daula váratlan halálakor trónja

²⁰⁹ Madelung 1985. 748. egy közelebbről nem ismert pénzérméről van itt szó.

²¹⁰ Kabir, M 1958. 29-42.

kiskorú gyermekére, Majd al-Daulára száll, és ez megnyitja visszatérés lehetőségét mind Qābūsnek, mind pedig Šahryārnak.

Ekkor már Šahryār b. Dārā unokafivére, Marzbān fia, Rustam b. Marzbān uralta Firīm vidékét. Šahryār Qābūs segítségével kiűzi unokafivérét és visszaszerzi hatalmát.²¹¹ Ám Rustam csakhamar visszatér és būwayhida segítségével ismételten kiszorítja Tabaristān Šahryār b. Dārāt. Šahryār ekkor ismét Gurgānba fut, és Qābūs újfent támogatást nyújt neki, melynek révén Šahryār újra - immár harmadszor – megszerzi a hatalmat Firīmben. Eme utolsó alkalom időpontja bizonytalan, talán 1000 után történt valamikor.

Ám Šahryār b. Dārā viharvert életpályája ekkor sem nyugodhat meg. Ismeretlen okok miatt – Ibn Isfandyār és Mar^cašī szerint - függetleníti magát Qābústól, miközben régi ellenlábasa Rustam b. Marzbān elnyeri Qābūs b. Wušmgīr kegyeit. Azaz, a korábbi hatalmi, szövetségi rendszer teljesen fölborult, fölcserélődött valamikor 1005/1006 körül. Šahryār b. Dārā a Būwayhidákhoz menekül, az őt üldöző Qābūs és Rustam elől. Mar^cašī szerint itt azonban Abū l-^cAbbās al-Zabbī 1006-ban būwayhida udvari tanácsos megmérgezi Šahryār b. Dārāt.

Šahryār b. Dārā egyben a Bāwandida dinasztia Kā'ūsiyya ágának egyik utolsó tagja, halálával Tabaristānban a Bāwandida család több tagja osztozik a hatalmon, és ez a széttagoaltság egészen a szeldzsuk időkig, 1070-ig lesz jellemző a vidékre.

Šahryār életének még van egy másik aspektusa is, mely Firdausīhoz kapcsolható. Ahogy arra korábban utaltunk, Firdausī egy Šahryār nevű helyi fejedelemhez menekült 1005 táján Ghaznavi Ma'lmūd elől. Ez a személy semmiképpen sem lehetett a korábban említett Šahryār b. Šarwīn. Érdeemes megvizsgálni Šahryār b. Dārā szerepét ez ügyben.

Ha mindezen fenti eseményeket figyelembe vesszük, akkor könnyen látható, hogy kronológiailag egyértelműen „megoldható” Firdausī és a bāwandida Šahryār problémája. Amennyiben ugyanis elfogadjuk Firdausī életkorának a *Šāhnāma* végén közölt adatait, mely szerint 1004/5 táján érkezett Tabaristānba, akkor könnyedén lehet azonosítani a helyi patrónus személyét ispahbad Šahryār b. Dārāval

Hasonló diskrepancia mutatkozik Šahryār b. Dārā uralkodási évszámainak vizsgálatában. Ez pedig logikusan következik a fentebb elmondottakból. Mivel kétféle hagyományt ismerünk Šahryār b. Dārā koráról, emiatt uralkodása időszakát illetően is problémák merülnek föl.

Ibn Isfandyār azon túl, amit korábban olvastunk Šahryār b. Dārāról, nem szól róla. Nem tudunk meg semmit arról, hogy hány évig uralkodott. Mar^cašī ezzel szemben közli, hogy

²¹¹ Ibn Isfandyār II. 7.

Šahryār b. Dārā harmincöt évig uralkodott. Ha hihetünk Mar^cašīnak, akkor a Hidzsra szerinti 397-ben ölték meg ispahbad Šahryār b. Dārāt²¹². Ha kivonjuk az 1006/1007-es évszámából a harmincöt évet, akkor 971/972-öt kapunk mint Šahryār b. Dārā elméletben elképzelhető uralmának kezdetét. A két lokális krónika közül tehát Mar^cašī az, aki több és pontosabb adatot szolgáltat ispahbad Šahryār b. Dārā személyéről.

Šahryār b. Dārā kései éveiben már nem Marzbān b. Rustam, aki nem tudni mikor hunyt el, helyett fia, Rustam b. Marzbān lépett trónra. A bāwandida dinasztia Kā'ūsida ágának utolsó ismert uralkodója.

Rustam b. Marzbān az ezredforduló bāwandida hercegeinek egyik legkiemelkedőbb alakja volt. A Būwayhidák és a Ziyāridák között kitört konfliktusban élete nagy részben a Būwayhidák vazallusának mutatkozott, akikhez családi kötelékek is fűzték, hiszen anyai unokaöccse Majd al-Daula volt, akinek fiatalkorában leginkább Rustam b. Marzbān nővére, Šīrīn b. Marzbān, azaz a Sayyida szövögette a rayi būwayhida udvar intrikáinak szálait.

Rustam életének nagy része az unokafivére, Šahryār b. Dārā elleni küzdelemben telik el. Amikor meghal Fakhr al-Daula buyida fejedelem, az addig száműzetésben élő Qābūs b. Wušmgīr azonnal visszatér birtokaiba (998-ban) és Tabaristān meghódítását a vele együtt korábban a száműzetés keserű kenyerét evő Šahryār b. Dārāra bízta. Tabaristān ekkor a būwayhida vazallus Rustam b. Marzbān uralma alatt áll. Šahryār b. Dārā győzelmet arat felette, Rustam pedig a rayi būwayhida udvarba menekül, ahonnan katonai támogatással tér vissza és a daylamita Abū 'Alīval és Na'ør b. Fīrūzānnal szövetkezve visszafoglalja Šahryārkūh vidékét, kiűzve onnan Šahryār b. Dārāt. Majd al-Daula (valójában a Sayyida) ekkor Šahryārkūh ispahbadja címmel ruhazza föl Rustamot. Ellenfele, Šahryār b. Dārā Qābūshoz menekül és tőle kér segítséget.²¹³

Šahryār b. Dārā Qābūshoz támogatását élvezve csakhamar visszatér, és kihasználva a pirīmi lakosság körében fellépő elégedetlenség okozta szakadást Rustam és Na'ør között, ismét rajtaüt Rustamon, aki újfent Rayba menekül.

Rustamot azonban nem hagyja el most sem szerencséje. Jóllehet – Mar^cašī szövegéből legalábbis erre következtethetünk – Rayban nem fogadta egyöntetű támogatás az ismét kudarcot vallott Ōabaristāni bāwandida rokont, mégis a Qābūs és Šahryār közötti konfliktus alkalmat teremt arra, hogy Rustam kihasználja a politikai lehetőséget. Teljes fordulatot

²¹² Mar^cašī (Dorn) 323.

²¹³ Ibn Isfandyār II. 10., *„És Firīm népe nagy éhségbe került a katonaság hezitálása miatt, és Na'ør emiatt távolmaradt Rustamtól és elszakadt tőle, és miután ispahbad Šahryār úgy találta, hogy Rustam Na'ør segítsége és támogatása nélkül maradt, rátámadt és kiűzte őt a tartományból, Rustam pedig szomorúan és zokogva Rayba jött és ispahbad Šahryār megerősödött a tartományában.”* A szerző fordítása.

végrehajtva átáll Qābūshoz,²¹⁴ és így immár harmadszor és egyben utoljára Šahryārkih és Pirīm környékének urává válik 1006 táján.

Rustam b. Marzbān életének későbbi alakulása, leszármazottai teljesen homályba vesznek. Az ő személyét tarthatjuk az utolsó uralkodónak a Ōabaristāni Bāwandidák első, Kā'ūsiyya ágából. Leszármazottai nem ismeretesek. A teljesen szétagolódott Bāwandida család ezt követően nem tűnik el, hiszen a következő évtizedek szórványos információ alapján úgy tűnik, hogy a dinasztia tagjai –egyfajta klánként – továbbra is kezükben tartják Tabaristān területeit, de egységes bāwandida uralomról nem beszélhetünk. A „klán” azonban továbbra is jelen van, és a hegyvidéki területeket egymás között osztják föl a család tagjai, akiknek azonban nem ismerjük családi viszonyaikat, a korábbi - mint a fentiekben látható - meglehetősen sok bizonytalan elemet tartalmazó családfához való kapcsolódásuk teljesen bizonytalan.

Ez a folyamat azonban nem egyik napról következett be. Gyökereiben nyilvánvalóan a 960 táján történt dinasztikus „hasadásra” vezethető vissza, mely esemény alapvetően meghatározta a Kā'ūsida Bāwandidák utolsó évtizedeit, és nem túlzunk, ha ebben keressük végleges fölmozsolódásuk alapját. A helyenként két-három fejedelem, a 970- 990-es évek Būwayhida- Ziyārīda harcaiban fölbukkanó efemer uralkodók, valójában lassan de biztosan megérlelték eme területi szétagolódás alapját.

Mégis, megint csak a védelmet biztosító hegyvidéki terület, a nehezen elérhető hegyvidéki erődök, sásfészkek segítségével a dinasztia átvészeli az ezredfordulóra kiteljesedő krízist, és ha több ágra szétesve is, de folyamatosan jelen van a klán az 1006 és 1074 közötti „sötét korban”.

Arra is vannak utalások, hogy nem csupán az ismert fejedelmek kezében voltak területek ekkoriban. Így például a legutolsó ismert fejedelem, Rustam b. Marzbān fivéreire nézve a *Tārīkh-i Tabaristān* két megjegyzést is tartalmaz.

Sahl b. Marzbān, Rustam b. Marzbān fivére, Lārijān ura volt, szerepéről többet nem tudunk Tabaristān politikatörténetében. Ez pedig arra utalhat, hogy a Bāwandidák különböző ágainak szétagolódása már ekkor ismert. Sahl b. Marzbān életéről több forrás nem ismeretes.²¹⁵

²¹⁴ Mar'āšī 196.”és *Majd al-Daula elküldte Rayból Rustam-e Marzbānt a daylamita vezérekkel a Šahryār elleni háborúba, és Bisutūn b. Tājasfot, akit ez előtt elfogtak a Qābūssal való szövetekezés vádjával, azzal az egész sereggel elküldték és levették az ispahbadot és fogságba vetették, és Rustam b. Marzbān Qābūshoz pártolt, és ama szörnyőség miatt, melyet Ray népétől szenvedett el, a khutbat Šams al-Ma'ālā nevében parancolsta kihirdetni, és helyzetét előadta Qābūsnak.” A szerző fordítása.*

Rustam b. Marzbānnak egy másik fivérééről is rendelkezünk némi információval. Ibn Isfandyār Tabaristān érdekességeiről szóló fejezetében említi Abū Islāq Ibrāhīm b. Marzbānt, mint fontos Óabaristāni és rüyāni utak építtetőjét. E forrás szerint Abū Islāq Ibrāhīm b. Marzbān talán Rüyān fölött gyakorolt hatalmat az ezredforduló táján. Életéről több adat nem ismert.²¹⁶

Ezzel a Bāwandida dinasztia első periódusa lezárult, a mintegy negyedszázadnyi történelem után a Kā’ūsiyya mellékágakra esik szét és egészen a szeldzsuk korig, 1074-ig kell várni a következő, az Ispahbadiyya ág hatalomra jutásáig.

9. Az un. „sötét kor”, a Bāwandidák a Ziyārīda – Ghaznavīda dominancia idején

A Óabaristāni Bāwandidák második uralkodási korszaka jóval rövidebb, mint a korai, Kā’ūsiyya ágé, ám mégsem mondhatjuk eseménytelennek. A 11. század második felétől, körülbelül a szeldzsuk hódítástól a 13. század tízes éveinek elejéig, a Khwārizmšāhok tiszavirág életű uralmáig ívelt a dinasztikus oldalág kora. Ez idő alatt a Bāwandidáknak sikerült korábbi hatalmi pozícióikat restaurálni, mi több, tévedés nélkül bizton kijelenthető, hogy a 12. század második felében, Šāh Ghāzī Rustam idején korábban soha nem látott területi kiterjedést el ez a lokális erő, ami egyben regionális befolyását is megnövelte - mégha csak ideig - óráig csak.

Ami a Bāwandidák hatalmi viszonyait illeti, voltaképpen hasonló jelenségeknek lehetünk tanúi ebben az időben. A lokális kisdinasztia aktuális vezetői igyekeznek egyensúlyozni a különféle nagyobb politikai erők, jelen esetben a korszak elején erős, majd egyre inkább hanyatló, aprózódó szeldzsuk fejedelmi központok, a saját, velük közel egyenlő erőt képviselő erők, leginkább az iszmá’iliták, illetve más kisebb fejedelmek, a Bādūspānidák a korszak végén pedig a szeldzsukok pozícióját elfoglaló Khwārizmšāhok között. A közel másfél évszázados, számos ügyes politikai húzást sem nélkülöző eseménysort követően, aztán az Ispahbadiyya elbukik a Khwārizmšāhokkal szemben. A győző azonban korántsem örülhetett sikerének, hiszen az elementáris erejű mongol világhódítás csakhamar ízzé-porrá zúzta a Khwārizmšāhok hatalmas államát. Ezt követően mintegy harminc év múlva ismét „életre kelt” a Bāwandida dinasztia. Ez azonban már eme dolgozat határain kívül esik.

²¹⁵ Ibn Isfandyār I. 122. „Sahl b. al-Marzbān, mondják, ő mindvégig Lārijānt birtokolta, előtte, télen és nyáron erre az útra, amelyen most haladnak, áthaladás nem volt, az összes vágatot és alagutat és pihenőhelyet ő csináltatta, és azt az utat biztonságossá tette.” A szerző fordítása.

²¹⁶ Ibn Isfandyār I. 122. „Abū Islāq Ibrāhīm b. al-Marzbān: A legtöbb Óabaristāni és rüyāni utat és hidat a saját személyes vagyonából csináltatatta meg.” A szerző fordítása.

A hegyvidékre visszahúzódott Bāwandida hercegek több, torony alakú síremléket is hagytak maguk után. Nem tudjuk, mi indokolhatta ezt az eladdig ismeretlen építkezési hagyományt. A legismertebb ezek közül a Mīl-i Rādkānnal álló torony, melyet egy ispahbad Abū Jaʿfar Muḥammad b. Wandarīn Bāwand nevű, máshonnan nem ismert helyi uralkodó hagyott hátra. Ez a torony 1016 és 1020/21 között épült.²¹⁷ Lājim nem messze áll ettől a toronytól, és feltételezhető, hogy a Bāwandidák különböző ágai osztozhattak a hegyvidéki területeken, oly módon, hogy magukat egymással egyenrangúnak tekintették. A falu Māzandarānban, Sawādkūh környékén található, keletre a Fīrūzkūhtól Šāhība (a korábbi ʿAlīābād) vezető úttól. Godard szerint hatórányi gyalogútra van a Zīrāb folyótól észak-nyugatra.²¹⁸ A torony magassága 26,8 méter, a belső terem átmérője pedig 5,47 méter. Egy bejárata van a keleti oldalán. Lājimban Godard nem csupán ezt a tornyot, de nagyobb épületek maradványait is megtalálta, melyek valószínűleg Abū'l-Fawāris Šahryārhoz kapcsolhatóak.

Kiā Abū'l-Fawāris Šahryār a Bāwandida dinasztia Kā'ūsiyya és Ispahbadiyya ágának korszakai között élt. Sajátos interregnum az övé, amikor az utolsó Kā'ūsida Bāwandida, Rustam b. Marzbān halála és az Alp Arslān idején felemelkedő Ispahbadiyya-ág között Tabaristān hegyvidékének részei fölött kisebb-nagyobb Bāwandida hercegek uralkodtak, ám egységes hatalom nem alakult ki.

A torony kupoláját tartó dobon két felirat fut körbe. Egy viszonylag jól olvasható, bár nem teljes arab és egy mind a mai napig feldolgozatlan pehlevi szöveg olvasható rajta. A kúfi stílusú arab szöveget Godard tette közzé a harmincas évek második felében.

A szöveg magyar fordítása a következő:

„A kegyelmes és irgalmas Isten nevében, ez a dicsőséges Kiā Abū'l-Fawāris Šahryār b. ʿAbbās b. Šahryār, Maula Amīr al-Mū'minīn sírja – Isten legyen kegyelmes hozzá. Megparancsolta (a síremlék) építését 413-ban. (A síremléket) Husain b. ʿAli építette.”²¹⁹

A szöveg szerint a torony a Hidzsra utáni 413-ban, tehát 1022-1023-ban épült, így majdnem teljesen egykorú a Mīl-i Rādkānnal épült, 1021-re befejezett hasonló toronnyal. Mindössze két év választja el a kettőt egymástól.

²¹⁷ Herzfeld1932, 140-156.

²¹⁸ Godard 1936, 109-121.

²¹⁹ Godard 1936, 115.

A két torony földrajzilag is közel esik egymáshoz. Az egyedüli probléma az, hogy nem tudjuk, a két torony építtetője milyen családi viszonyban állt egymással, illetve a korábban uralkodó Kā'ūsida Bāwandidákkal. A rendelkezésünkre álló genealógiai adatok alapján nem tudjuk, melyik Bāwandida hercegtől származik Abū'l-Fawāris Šahryār és a Mīl-i Rādkāni tornyot emeltető Abu Ja'far Mu'ammad.

Abū'l-Fawāris Šahryār életéről ezen a feliraton kívül nem rendelkezünk más adattal. Nem tudjuk, mikortól uralkodott itt, mikor halt meg, mekkora területet tartott hatalma alatt: egyáltalán, semmi egyebet nem tudunk róla.

Ezenkívül, ahogy Madelung is megjegyzi, Abū'l-Fawāris Šahryār nem viseli az ispahbad titulust, szemben a Ni'Ūāmī 'Aru'ādnál említett Šahryārral, és erősen kétséges, hogy beszélhetünk-i róla mint törvényesen uralkodó fejedelemtől.²²⁰

Amennyiben hitelt adunk Khaleghi-Motlagh feltételezésének, hogy Firdausī 1010 után járt Tabaristānban, akkor még akár Abū'l-Fawāris Šahryār is lehet, aki az 1010-is évek elején ilyen néven kapcsolatba hozható a *Šāhnāma* költőjével.

Azt azonban nem tudjuk, hogy ez a kapcsolat, hogyan jött létre, hogyan került Firdausī a Ōabaristāni hegyek között rejtőzködő apró hegyi részfejedelemségbe. Ez a lépése abból a szempontból nézve logikus lenne, hogy bujkálni, menekülni kényszerült, mert Ma'īmūd ügynökei már a nyomában voltak. Két másik, hasonló Šahryār nevű korábbi fejedelem mellett a harmadik lehetséges Šahryār, aki szóba jöhet, mint Ōabaristāni vendéglátója, a Bāwandida dinasztia egy meglehetősen homályos alakja. Kiā Abū'l-Fawāris Šahryār b. 'Abbās b. Šahryār személyéről egy mai māzandarāni falu, Lājim fölött talált síremlék felirata tájékoztat.

Így Šahryār Ni'Ūāmī 'Aru'ādnál tett megállapítása, hogy „*Ma'īmūd az én uram*”,²²¹ is elképzelhető, hiszen ha másra nem, a Ziyāridákra kell gondolnunk, akik a korábbi Bāwandidák uraként ekkor már (1012 tájától) egyben a Ghaznavidák vazallusai voltak.

Ám mindezek csak meglehetősen általános hipotézisek, hiszen egzakt bizonyítékunk nincsen Firdausī és Abū'l-Fawāris Šahryār, Abū'l-Fawāris Šahryār és ghaznavi Ma'īmūd kapcsolatára. Azt is hozzátehetjük, hogy ghaznavi Ma'īmūd csak 1020 után terjesztette ki uralmát Ray környékére, illetve hódoltatta a Rawwādidákat és a Musāfiridákat Gilānban, tehát Firdausī (feltételezett) halála után. Azaz a közvetlen Ōabaristāni ghaznavida befolyás csak ekkortól

²²⁰ Madelung 1985, 750.

²²¹ Ni'Ūāmī 'Aru'āī *Čahār maqāla* 80-81.

kezdve erősödik meg, amelynek csúcspontja ghaznavi Mas^cūd Gurgān és Óabaristān elleni pusztító hadjárata volt 1035-ben.²²²

Mindezek alapján mindössze az a tény szól Abū'l-Fawāris Šahryār mellett, hogy 1010 után élt és uralkodott Tabaristān egy apró részén, és így beleillik Khaleghi-Motlagh elméletébe. Ettől eltekintve azonban semmi konkrétum nem szól mellette, csupán a neve, Šahryār.

További gondot okoz az ispahbad titulus hiánya, hiszen a feliraton nem szerepel Abū'l-Fawāris Šahryār neve mellett, míg a NiŪāmī ^cAru^aĎnál megjelenő Šahryār viszont ezzel a címmel van felruházva. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az Ethé által idézett kéziratban Šahryār b. Šarvīn áll, nem Šahryār b. ^cAbbās, és nem valószínű, hogy egy más forrásból nem ismert személy lett volna valamikor 1010 környékén Firdausī vendéglátója.

Ami a Bāwandidák un. sötét korát illeti, ebből az időszakból nem rendelkezünk genealógiai táblázatokkal, mivel elég szórványos adataink vannak a Bāwandidákról ebben a korszakban. Csupán csak neveket ismerünk, melyek nem is minden esetben kapcsolhatók teljes biztonsággal a Bāwandidákhoz.

A fentebb említett Muġammad b. Wandarīn Bāwandon és Abū'l-Fawāris Šahryāron kívül két személyt említhetünk itt, mint akik a Bāwandidák folyamatosságát reprezentálják e homályos periódusban. Az egyik Abū Kalijār, aki a Ziyāridák történelmében bukkan fel mint a Manūčīhr b. Qābus utáni kor szak erős embere. Egyes másodlagos szerzők (Bosworth), őt a Bāwandidának vélik, aki szembe szállt I. Mas^cūd b. Maġmūd ghaznavida fejedelemmel 1035-ben, megtagadva a korábbi adófizetési kötelezettséget. Vele kapcsolatban azonban mindmáig nem áll közvetlen bizonyíték bāwandida származására. Így ennek hiányában nem tudjuk, hogy Bosworth mire, mely forrásra alapozta állítását.²²³

A másik személy szintén köthető a Ghaznavida-Būwayhida párharchoz. Ő azért is érdekes, mert a család kevésbé ismert nőtagjai közé sorolható. Ha ironikusan akarunk fogalmazni, Šīrīn bint Rustam, a korábról megismert Rustam b. Marzbān lánya volt az utolsó Būyida, aki a rayi būwayhida ág fejéhez, Fakhr al-daulához ment nőül, és annak korai halála után kiskorú fia, Majd al-Daula nevében kormányozta a rayi būyida ágat, úgyszólván a legenergikusabb személyiségeként a būyida dinasztíának szállt szembe a Ghaznavida Maġmūd szultánnal 1020-ban bekövetkezett haláláig. Nem is véletlenül hívták őt a források „Sayyidának” vagyis

²²² Bayhaqī, vol. II. 683-685. 690, 694. Ezzel együtt meg kell jegyezni, hogy Bayhaqī egyetlen bāwandida ispahbadot sem említ I. ghaznavi Mas^cūd Óabaristāni hadjáratának leírásakor. Bayhaqī főleg a két nagy központ, Āmul és Sārī kifosztását ecseteli és Mas^cūd híres elefántos hadtestének sikereit írja le az indiai elefántok számára kellemes szubtrópusi klímában. De a Bāwandidákat nem említi. Mindez beleillik az e korra jellemző klánrendszerre, melyben nem alakult ki egységes bāwandida uralom Tabaristānban.

²²³ Bosworth (1968) 23.

úrnőnek, Šīrīn bint Rustam szigora és rátermettsége révén a keresztény ezredforduló Iránjának kiemelkedő figurája volt.²²⁴

10. Az Ispahbadiyya kezdetei – megváltozott mikrokozmosz, megváltozott makrokozmosz

A 11. század második harmada döntő fontosságú változásokat értelt Irán történetében. Új politikai nagyhatalom tűnt fel, a Szeldzsukoké, akik röpké néhány évtized alatt a Közép-Ázsiától, Szíriáig és Kis-Ázsia nyugati feléig ívelő területek uraivá váltak. A szeldzsuk uralom fénykorában Alp Arslān és főleg Malikšāh uralkodása alatt ereje teljében tündöklött birodalmuk.

A Szeldzsuk hatalom kiterjed Irán minden történeti régiójára is, így a Kaszpi-tenger déli partvidéke, Māzandarān és Tabaristān területe is befolyási övezetükké vált. A szeldzsuk hatalom azonban nem jelentett - mint oly sokszor – a gyakorlatban tényleges megszállást, sokkal inkább, az aktuális szeldzsuk politikai hatalmasságoktól függő „ingahelyzetet”.

Ha meg akarjuk vonni, a szeldzsuk-Bāwandida viszonyát ill. a szeldzsukok Ôabaristāni hatalmi befolyásának mérlegét, akkor ellentétes folyamatokra figyelhetünk fel. Minél inkább gyengült a 11. század végétől, 1091 után, Malikšāh halálát követően a helyzetük, annál inkább megnövekedett a lehetőség a helyi erők felemelkedésére egy olyan régióban, melyet amúgy is nehezen lehetett pacifikálni. Ennek eredményeképpen a 12. század második felében, amikor a legmélyebbre süllyedt a szeldzsuk uralom tekintélye, bármelyik ágát is tekintjük azt, a Ôabaristāni Bāwandida fejedelmek hatalmuk csúcsára hágtak az 1150-1160-as éve során.

Ezekben az évtizedekben még egy tényezőt kell figyelembe vennünk, ez pedig az iszmá'ilita fejedelemség rendkívüli befolyása. Az iszmá'iliták hatalma meghatározó volt, bár dolgozatunk nem tárgyalja részletesen és behatóan történelmüket, de több esetben is fontos és nélkülözhetetlen az általuk teremtett politikai szituáció elemzése. Az iszmá'ilita – bāwandida-szeldzsuk „politikai háromszög”, az erőterének aktuális változásai igen érdekes és izgalmas politikai helyzetet teremtenek ebben az időszakban.²²⁵

A Bāwandidák második ágának, az ispahbadiyyának első egyértelműen elkülöníthető tagja Íusām al-Daula Šahryār b. Qārīn b. Sukhrāb volt, aki Kr. u. 1073 és 1109 közt uralkodott

²²⁴ Bosworth 1963, a rayi Būwayidák történetéhez lásd még: Bowen, H. (1929) The Last Buwaihids, *JRAS* 1929, 225-245. Busse, H. (1973) The Revival of Persian Kingship under the Buyids, *Islamic Civilization*, D. S. Richards (ed.), Oxford, 950-1150.

²²⁵ Bosworth, C. E. 1968. 123.

Tabaristān egy bizonyos részén. *Nasabja* szerint egy bizonyos Qārin fia és egy szintén homályos Sukhrāb unokája volt, akiről azonban semmit sem tudunk. Nem tudjuk összekötni őket a Kā'ūsiyya egyetlen személyével sem, nem lehet levezetni családfáját a korábban viszonylag jól ismert Bāwandida genealógia egyetlen személyétől. Bár mind a Qārin, mind a Sukhrāb nevek ismertek, használtak voltak a Bāwandidák közt is, de éppen a Kā'ūsiyya utolsó generációinál hiányoznak e nevek, vagyis a közvetlen leszármazás vagy legalább annak megállapítása már csak emiatt sem lehetséges. Justī, egy Ibn al-Athīr hely alapján Šahryār b. Dārā dédunokájának véli őt, ám ennek bizonyítása felettébb problémás és nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy Íusām al-Daula Šahryār mely korábbi fejedelemtől származik.²²⁶ Mar'asī szintén közöl egy genealógiát, mely szerint Íusām al-Daula Šahryār apja Qārin, nagyapja Sukhrāb, dédapja pedig a már előbb említett Šahryār b. Dārā volt. Ám Sukhrāb b. Dārāról, a két ág közti összekötő személyről nem tudni semmit, és a két elszórt adaton kívül semmilyen más tény nem támasztja alá ezt a leszármazási verziót. Bāwandidákról van ugyan tudomásunk a Kā'ūsiyya és az Ispahbadiyya közti periódusból, de - úgy látszik - egyik korábban említett személy sem sorolható ide, és Sukhrāb b. Dārā sem ismert sem a szórványos epigrafikus emlékekből, sem pedig más szerzőknél szereplő Bawandidákkal kapcsolatos megjegyzésekből.

Forrásaink, főleg, Ibn Isfandyār és Mar'asī esetében azonban egyöntetű a vélemény, hogy Íusām al-Daula Šahryār Bāwandida uralkodó volt és nem merül fel kétely származását illetően.

Íusām al-Daula Šahryār uralkodásának kezdete egybeesik a korábban náluk hatalmasabb Ziyāridák hanyatlásával, egyben a leghatalmasabb szeldzsuk, Malikšāh uralkodása kezdetével. Uralkodásnak kezdetei azonban eléggé homályosak, Ibn Isfandyār szerint hatalma csak 1093-ban kezdődik, míg ezzel szemben Mar'asī 37 évet számít Íusām al-Daula Šahryār uralmához. Ezzel szemben Mar'asī is csak azokat az eseményeket sorolja fel, amiket korábban már Ibn Isfandyār, tehát ha megfelelő forráskritikát alkalmazunk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy Mar'asī itt bizony tévedett és nem valamilyen eddig ismeretlen oknál fogva más számítást alkalmaz Íusām al-Daula Šahryār éveinél. Az tény, hogy 1093 előtről semmit nem tudunk Íusām al-Daula Šahryār tevékenységéről, forrásaink, főleg Ibn Isfandyār a korábbi éveket, a Óabaristāni Bāwandida hatalom részleges restaurációját Qārin b. Sukhrāb nevéhez, Íusām al-Daula Šahryār apjához köti. Mar'asī meglehetősen furcsa módon alig rendelkezik információval erről az amúgy rendkívül fontos fejedelemről. Láthatóan

²²⁶ Justī 1963. 431-432. Justī esetében nagy segítség munkája végé közölt genealógiai táblázatrendszer, mivel szócikkei gyakorta elég szűkszavúak, és így sokszor megnehezítik egy-egy forráshely beazonosítását.

forrásaink két álláspontot képviselnek. Ibn Isfandyār szerint Íusām al-Daula Šahryār apja, Qārin b. Sukhrāb volt az igazi dinasztiaalapító, míg ezzel szemben Mar^cašī nem is ismeri Qārin b. Sukhrāb Qārin b. Surkhabot a Bāwandidáknál!

Ibn Isfandyār egyértelműen Qārinnak tulajdonítja a Őabaristāni Bāwandidák újjászervezését, amikor is arról ír, hogy a szeldzsuk Alp Arslān alatt ispahbad Qārin b. Sukhrāb, a Bāwandidák nemzetségéből újjászervezte és kiterjesztette hatalmát a hegyvidék egy részére, mialatt a Ziyāridák befolyása csökkent. Ibn Isfandyār szerint Qārin 1093-ban hunyt el, arról azonban nincs tudomásunk, hogy mikor kezdődött hatalma. Ha Alp Arslān idején, akkor nyilván 1063 és 1072 közé a Őabaristāni Bāwandidák második ágának felemelkedése. Vagyis Qārin b. Sukhrāb legalább húsz-huszonöt évig uralkodhatott. A Ziyāridák hanyatlásával már nehezebb összekötni, mivel a Ziyāridák már az 1050-is évektől fogva gyengélkedtek, így célszerűbb a szeldzsukok itteni és iráni hatalmához kapcsolni Qārin megerősödését.²²⁷

Feltűnő, hogy ezen a ponton Rabino is mennyire inkább Mar^cašīra támaszkodik, és prosópográfiai felsorolásából teljesen kihagyja Qārin b. Sukhrābot, és csupán Íusām al-Daula Šahryārral kezdi a Bāwandidák második ágának tárgyalását. Mindez súlyos hiányosságokat okoz a későbbiekben egyben megkérdőjelezi Rabino eredeti célját is...²²⁸

Ami Íusām al-Daula Šahryār uralkodását illeti, mindenképpen fontos megjegyezni, hogy uralma közel tizennégy esztendeje alatt kristályosodtak ki azok a hatalmi-politikai viszonyok, melyek csaknem végig érvényesek maradnak a Bāwandidák második uralma alatt egészen azok bukásáig.

Itt egy sajátos hatalmi háromszög körvonalai alakulnak ki regionális szinten, Tabaristān területén. A hatalmukat visszanyerő Bāwandidák és a Szeldzsukok mellett új hatalmi központ jön létre a 11. század kilencvenes éveinek legelején, ez pedig az iszmá'ilitáké. Itt és most nem szentelünk teret Íasan Sabbāī tevékenységének és a 12-13. századi dā'ik tevékenységének, hiszen az igen jól ismert nem egy szakirodalmi helyről. Csupán - és így némileg önkényesen – azokat a forrásokat vizsgáljuk, melyek a Bāwandidákhoz is kapcsolódnak, és egyben a helyi hatalmi viszonyokat magyarázzák.

Ha - kezdetként – szemügyre vesszük azokat a folyamatokat, melyek ekkor megindultak a 11. század végén, akkor számos hasonlóságra lelhetünk a Bāwandidák Kā'ūsiyya ágának történetével. Itt is van két nagyobb - több mint regionális hatalom – mindkettő erejét tekintve

²²⁷ Madelung 1985. 751.

²²⁸ Rabino 1936. 422. 423. Rabino di Borgomale amúgy nagyívű tanulmányának talán leggyengébb része az Ispahbadīyya-ági Bāwandidákról írott fejezete. Bár máshol is akadnak pontatlanságok, itt azonban ki kell jelteni, hogy a szerző forrásainak korlátozott mivolta és egyoldalúsága miatt csak nagy óvatossággal lehet használni írását.

– különösen a korszak elején felmorzsolni a nála jóval kevésbé ismert helyi fejedelemséget, ám annak földrajzi, stratégiai beágyazottsága, az egymással rivalizáló erők közti sikeres lavírozás meggátolja ezt. Sőt, a korszak második felében, a széteső szeldzsuk hatalommal és a belső problémákkal küzdő iszmá'ilitákkal szemben egyenesen középhatalmi státust vív ki a Bāwandida fejedelemség, Šāh Ghāzī Rustam alatt.

Vallási szempontból is hasonló a helyzet: a korban Tabaristānban van egy nagy szunnita erő, a Szeldzsukok, és van egy nagy síita, de a Bāwandidáktól eltérően, iszmá'ilita és nem ithnā'ašariyya típusú síita csoport. Ez eléggé hasonlít a korábbi 12-is síita-Zaydita-szunnita vallási erők hatalmához. Emellett a régi zoroasztrianus befolyás is haloványan, de tovább él, mint erre néhány helyen utalás történik Ibn Isfandyárnál. A zoroasztrianizmus, mégoly szívósan is tartotta magát eme peremterületen, azonban ekkor már rég nem döntő politikai tényező, csak a helyi fejedelmek kulturális identitásának sajátos alkotóeleme, mely már elenyészett iráni többi területén vagy legalábbis rohamosan fogyatkozó tendenciát mutatott.²²⁹

Íusām al-Daula Šahryār uralkodásának valódi korszakában vagyis 1093 után mindjárt igen bonyolult hatalmi helyzetbe kerül. Az iszmá'iliták végeznek Ni'ām al-Mulk-kal és Malikšāhhal is, ezzel jelentősen megbolygatják az iráni hatalmi viszonyokat. Malikšāh halála után megindul a harc az utódlásért, mely rövid úton a nagyszeldzsuk állam gyors széteséséhez vezet, egyben a regionális erők felértékelődéséhez. Uralkodásának eseményei megoszlanak a Szeldzsukok és az iszmá'ilitákkal vívott csaták közt.

Íusām al-Daula Šahryār és a Szeldzsukok²³⁰

Ami közös a két „pogánnyal” vívott harcokban, hogy mindegyik a helyi hatalmi harcokhoz kapcsolódik, a Szeldzsuk-izzmá'ilita ellentét jegyében robban ki. Különösen igaz ez Íusām al-Daula Šahryār és a Szeldzsukok konfliktusára. A szeldzsukok itteni hatalmi befolyásának gyengülését is egyben jól mutatja a Íusām al-Daula Šahryār és Mu'ammad b. Malikšāh közt lejátszódott háború 1106-1107-ben. Mu'ammad a Bāwandida fejedelmet az iszmá'iliták ellen akarta felhasználni, amit azonban az a Szeldzsuk fejedelem levelének arrogáns hangneme miatt visszautasított. A nyílt lázadásként értelmezhető viselkedésre Mu'ammad Amir Sunqur, bukhari kormányzót és a helyi szeldzsuk helytartókat rendeli ki. Érdekes megfigyelni, és

²²⁹ A fejezethez lásd Rabino di Borgomale 1936, Madelung 1975, Madelung 1979, Madelung 1985. Morton 1987.

²³⁰ A fejezethez a korábbi adatok mellett lásd még Miles numizmatikai cikkének idevonatkozó részét is. Miles 1971. 452-460.

sajnos csak ebből a kései utalásból tudjuk, hogy ekkortájt szeldzsuk kormányzók ültek Āmulban, Lārijānban és Rūyānban is. Vagyis a legfontosabb hatalmi központokat, Nyugat-, és Észak-Kelet-Tabaristānt hatalmuk alatt tartották a szeldzsukok. Mindebből arra gondolhatunk, hogy a Bāwandidák valójában csak a volt Qārinwand területeket, Középső-Tabaristānt uralhatták ezidőtájt. Amīr Sunqur serege 5000 főt számlált, azt viszont nem tudjuk, hogy a hozzá csatlakozott helyi szeldzsuk erők mekkora erőt jelentettek. Emellett Ibn Isfandyār beszámol róla, hogy helyi fejedelmek is támogatták a szeldzsuk sereget, akik Āmulban Sunqur elé járulva azt javasolták neki, hogy vonuljon Sārī felé a tengerparton, ahol csatlakoznak hozzá erőikkel.²³¹

Ezzel szemben Íusām al-Daula Šahryār sem télenkedett. A kevés kései utalás, ami a Qārinwandokra vonatkozik, ebből a korból ered, amikor is egy bizonyos Amīr Mahdī nevű lafūri qārinwand herceg csatlakozik hozzá a szeldzsukok ellen más, meg nem nevezett helyi hatalmasságokkal Šahryārkūh vidékéről. Nem tévedünk talán, ha ezekben az anonim fejedelmek közt sejtjük talán a Bādūspānidákat, akik éppen ebben az időben erősödnek meg és tulajdonképpeni regionális történetük ekkor kezdődik meg.

Az összecsapás Atrābīn mellett következett be, melyet a Bāwandidák Íusām al-Daula Šahryār fiai által vezetett serege nyert meg, zsákmányul ejtve az ellenség felszerelésének jelentős részét. Sunqur Gurgānig hátrált majd pedig Iszfahánba futott jelenteni a történeteket. Egyben kijelentette, hogy „erővel nem lehet semmit sem elérni ezen a vad vidéken, csupán politikai taktikával”.²³² Ez akár jelmondata is lehetne mindannak, ami Tabaristān történetében évszázadokon keresztül zajlott. Így Muġammad taktikát váltott és a kudarcba fulladt nyílt konfrontáció helyett dinasztikus eszközökkel próbálta magához édesgetni a renitens Óabaristāni fejedelemséget, egyúttal befolyást igyekezett szerezni a Bāwandida családon belül. Ami ezt követően kezdődik, az valójában, a 12. századi Bāwandida történelem egyik meghatározóbb eseménysora, a család két ágának, Íusām al-Daula Šahryār két fiának versengése a hatalomért. Ez a harc majdnem fél évszázadon át zajlik és számos fordulatot eseményt tartogat, melyek egyben a régió, Tabaristān történetében sem lényegtelenek.

A történet kiindulópontja, csírája nem volt egyéb mint hogy Muġammad b. Malikšāh – miután kudarcot vallott az erőszakos eszközökkel - diplomáciai, dinasztikus módon igyekezett magához láncolni a Bāwandidákat. Ez egyben a megváltozott erőpozíciókat is megmutatatta, miután a Szeldzsukok képtelenek voltak erős kontroll alatt tartani a peremterületeket, és egyben maguk is több ágra oszlottak még a szűkebben vett Irán és Közép-Ázsia területén is.

²³¹ Ibn Isfandyār II. 33-37.

²³² Madelung 1985. 752. Bosworth 1968. 145.

Miután Mu'ammad b. Malikšāh kérése megérkezett a Bāwandida udvarba, az idős Íusām al-Daula Šahryār először legidősebb fiát, Najm al-Daula Qārint jelölte ki, aki azonban húzódozott az iszfaháni látogatástól. Alapos oka volt rá, hiszen talán ő vette ki a legerőteljesebben részét Amir Sunqur seregei üldözéséből. Emiatt joggal tarthatott attól, hogy Iszfahánba kerülve csapdába kerül és a Szeldzsukok bosszújának esik áldozatul. Másrészt viszont rendkívül jelentős előnyökkel is kecsegtetett ez a kapcsolat, hiszen egy esetleges szeldzsuk támogatással megerősödött Bāwandida fejedelmi pozíció komoly tekintélynövekedést idézett volna elő a térségben, főleg, ha ez még dinasztikus szinten is megvalósul.

Najm al-Daula Qārin végül azonban nem vállalta kockázatot és lemondott az iszfaháni kirándulásról, helyette Ibn Isfandyār szerint – Íusām al-Daula Šahryār „önként jelentkezős” alapon választott. Választása egy fiatalabbik gyermekére °Alā al-Daula °Alīra esett. °Alā al-Daula °Alī ezer lovassal és kétezer gyalogossal vágott útjának, aki Sārīból Dāmghānon keresztül érkezett meg Iszfahánba. Mu'ammad b. Malikšāhot Ibn Isfandyār szerint lenyűgözte az ifjú Bāwandida herceg tehetsége lovaspólóban, vadászatba és dárдавetésben, amelyet Ibn Isfandyār szerint olyan messzire tudott hajítani mint amilyen messze tudta az uralkodó kilőni nyilát. Mindezek hatására –Ibn Isfandyār tanúsága szerint – Mu'ammad b. Malikšāh húga kezét kínálta fel, ám °Alā al-Daula °Alī joggal tartva bátyja, a Bāwandida trónörökös, Najm al-Daula Qārin haragjától, hogy ezzel a házassággal ő igényt formál a Bāwandidák trónjára, visszautasította e nemes szeldzsuk szultáni kegyet. Helyette diplomatikusan bátyjának adta tovább a szeldzsuk menyasszony elvételének lehetőségét. Mu'ammad elfogadta ezt és hazaengedte a herceget, akit Íusām al-Daula Šahryār és a helyi arisztokrácia ünnepele fogadott, ám Najm al-Daula Qārin annál nagyobb ellenségességgel viszonyult öccséhez, irigységgel szemlélve annak szeldzsuk támogatását. Jóllehet, °Alā al-Daula °Alī nem fogadta a szeldzsuk hercegnő kezét, de kétségtelenül erős pozíciókra tett szert, melyet alkalomadtán fel tudott használni mások ellen - Najm al-Daula Qārin sejtése nem bizonyult hiábavalónak e téren... a kocka el volt vetve a két herceg között.²³³

A kialakuló Bāwandida belviszályban az öregedő Íusām al-Daula Šahryār szemlátomást nem vett részt, sokkal inkább háttérben maradt, mint szerepe erre predesztinálhatta volna.

A politikai játszmában ezúttal Najm al-Daula Qārin került lépéskényszerbe, és végül is némi hezitálást követően - ellensúlyozva öccse sikereit – maga is útnak indult a Szeldzsuk udvarba, hogy hasonló befolyásra tegyen szert. Sőt, előbb nem is Iszfahánba, hanem Bagdadba ment,

²³³ Ibn Isfandyār II. 38-40.

majd pedig innen indult tovább Iszfahánba. Útja kapcsán érdekes párhuzamot von Ibn Isfandyār szövege ʿAlā al-Daula ʿAlī és közte. Ibn Isfandyār megjegyzi, hogy Najm al-Daula Qārin képzett lovas volt, minden harci sportban tökéletes, mely hatására is, Muʿammad b. Malikšāh Iszfahánban hozzáadta a korábban ʿAlā al-Daula ʿAlīnak ígért hűgát. Ezt követően Najm al-Daula Qārin visszafordult Tabaristānba.

A két fivér harca kapcsán érdemes egy pillanatra figyelni a kettejük közt zajló konfliktus ábrázolására Ibn Isfandyār szövegében. Mind a két személynél az illető lovagi kvalitásait emeli ki a szöveg, lovaglásban, dárdavetésben és a vadászatban mutatott vitézségüket. Ezek a szempontok különösen ʿAlā al-Daula ʿAlī esetében szemetszűrőek, aki ennek révén nyeri el szeldzsuk szultán kegyét és egyben húga kezét. Az az aspektusa szövegnek, mely a Bāwandida herceg és a szeldzsuk fejedelem ugyanakkora távra elhajított dárdáját illetve nyilat írja egyben egy rendkívül archaikus iráni hagyomány, topos továbbélésének részlete is. A „Vor-Schuß Recht” vagyis az első lövés joga, az uralkodó saját privilégiumainak egyike volt. Ez a történet sok szempontból rokonítható az ókor óta ismert iráni hagyománnyal, mely a Vor-Schuß Recht valaki által történő megsértésével mint a trónbitorlás szimbolikus aktusát jellemzi. Az Achaimenida és a Sāsānida korból több ilyen történetet ismerünk (Nagy Kyros. Megabyzos, Tiribazos, Nagy Sándor és Lysimachos, Ardaxšīr ī Pāpagān). Ezek a történetek szimbolikusan az uralkodó dinasztiaival való rivalizálást, egy másik dinasztia kihívását jelentik, hiszen az adott személyek minden alkalommal nem csupán a vadászatban, hanem a valóságban is megkísérelték megdönteni az adott dinasztiaát. Így ez a vadászatban mutatott siker, az uralkodó „sportteljesítményének” elérése vagy meghaladása egyfajta politikai kihívást is jelentett.²³⁴

ʿAlā al-Daula ʿAlī és Najm al-Daula Qārin versengése, a szeldzsuk uralkodóval együtt vadászgatásuk mindenképpen ennek a hagyománynak a folytatása, és ilyen téren egy régi preiszlám iráni hagyomány folytatása a 12. század eleji Észak-Iránban. Ami a történetet igazi kuriózzummá teszi, az az, hogy a főszereplők a Bāwandida dinasztia tagjai, akik egyfelől rendkívül archaikus, preiszlám hagyományoktól még az ezredforduló utáni időszakban is sűrűn átszótt területről, Tabaristānból származnak, másrészt pedig maguknak a Bāwandidáknak is hangsúlyozott sasanida eredettudatuk volt. Így a többek között a *Kārnāmagban* is előforduló történet újbóli felbukkanása a 13. században született *Tārīkh-i Tabaristānban* szintén a dinasztiaán belüli erős tradicionalizmus jeleként értelmezhető.

²³⁴ Knauth, W. (1975) *Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Firdausi*. nach den antiken und einheimischen Quellen dargestellt in Verbindung mit Sejfoddin Nadjmabadi, Wiesbaden. 116-117. A sāsānida vadászatokról lásd még Gignoux, Ph. (1983) La chasse dans l’Iran sasanide, *Orientalia Romana/ Serie Orientale Roma LII/ Essays and Lectures 5. Iranian Studies*, Roma. 101-118.

Najm al-Daula Qārin ezután visszatért Tabaristānba szeldzsuk nejével. °Alā al-Daula °Alī azonban tartott bátyja bosszújától és apja segítségével visszavonult anyja birtokára Mirunaabadba Gulpayagan mellé. Najm al-Daula Qārin ekkor megvádolta apját, hogy titokban öccsét pártolja, és az idős Íusām al-Daula Šahryār Daylamanba futott, ahol azonban csakhamar megbetegedett és Najm al-Daula Qārin melankolikus jelenetektől sem mentesen visszafogadta apját, leborult előtte és Sārība vitette. Enek az is oka volt Ibn Isfandyār szerint, hogy Tabaristān előkelőinek jelentős része nem támogatta Najm al-Daula Qārint erőszakossága miatt.

A kialakult helyzetet a szeldzsuk udvar közvetlen hatalmi helyzetének megszilárdítására akarta felhasználni Tabaristānban. Muġammad b. Malikšāh egyik fiát, Aġmadot küldte el Tabaristānba annak atabégjével, Sunqur-i Kūčakkal, a „kis Sunqurral”. A szeldzsuk uralkodó Sunqurnak adta Ray, Āwa, Sāwa, āran, Khwar, Simnān, Rūyān, Lārijān, Tabaristān és Gurgān kormányzóságát, vagyis Gīlānon kívül egész Észak-Iránét. Sunqur Rayból kormányozta javadalmaikat. Āmulba pedig egy sahnát, egy alkormányzót akart beültetni.

Najm al-Daula Qārin valamikor 1110-1111 táján a Hidzsra szerinti 534-ban lépett trónra, amikor a *Tārīkh-i Tabaristān* szerint Íusām al-Daula Šahryārt lemondatta trónjáról. Íusām al-Daula Šahryār miután lemondott a trónról, Hautamba vonul vissza. Innen a *Tārīkh-i Tabaristān* szerint fia lelkiismeret furdalása miatt még visszahívja magához Sārība. Mar°ašī szerint Íusām al-Daula Šahryār Tamīšāban halt meg, ahova fiát kísérte el egy kisebb hadjáratában.

Ha pontosan rekonstruálni akarjuk időben az eseményeket, ehhez segítségül hívhatunk egy másik forrást, Ibn al-Athīrt, mely ha nem is Tabaristānt illetően lát el bennünket információval, de segít meghatározni az események pontos datálását.²³⁵ Főleg Najm al-Daula Qārin tróralépésének kérdésében segít. Ibn al-Āthīr szerint Muġammad b. Malikšāh 1107. június 25-én vették be az Iszfahán melletti Šāh Diz iszmá’ilita erődjét (500 Dhū’l-Qada 2). A kivégzett iszmá’ilita vezér, Aġmad b. °Abd al-Malik b. Attāš fejét Dhū’l-Hijja havának végén vitték Bagdadba, vagyis 1107 augusztusában. Ibn al-Āthīr szerint Muġammad b. Malikšāh öt hónapot és tizenhét napot töltött itt és 1108 május 20-án (Sawwāl 7.) indult Iszfahánba. Vagyis Muġammad b. Malikšāh 1107 december 8-án érkezett ezt megelőzően Bagdadba. Ibn al-Āthīr szerint a szeldzsuk szultán 502-ben 1180-1109-ben többé már nem tért vissza Bagdadba. Legközelebb 1109-1110-ben tér vissza (503), pontosan rabī° al-awwal havában második havában (október-novemberben) érkezik meg, és šawwāl havában tér vissza

²³⁵ Ibn al-Athīr X. 430-4, Ibn al-Jauzī *al-Muntaġam* IX. 150-1.

Iszfahánba (1110 április-május). Ha mindezt összevetjük Najm al-Daula Qārin látogatásával, akkor valószínű, hogy ez 1107. december 8. és 1108. május 20. között zajlott le, vagyis Muġammad b. Malikšāh első bagdadi tartózkodása alatt. Mivel korábban már említettük, hogy Najm al-Daula Qārin Bagdadban és nem Iszfahánban járult a szeldzsuk szultán elé és aztután együtt indultak Iszfahánba. Az 503-as dátum kizárható, hiszen ha mindez közel két évvel később történt volna meg, akkor aligha lehetne „besúríteni” mindazt a rengeteg eseményt a hazaút időtartamát is ideszámítva, ami az 503-as évben történt Tabaristánban - beleértve Najm al-Daula Qārin trónralépését is! Emellett a rayi szeldzsuk herceg Aġmad b. Muġammad pénzei még 504-ből, vagyis ekkor még bizottságban volt és aligha valószínű, hogy néhány héttel korábban került volna Rayba Sunqur-i Kūčakkal. Sőt 504 elején talán még az agg Íusām al-Daula Šahryār is életben volt, amit egy Sārīban vert érméje is tanúsít.²³⁶

Íusām al-Daula Šahryārnak számos gyermeke volt: a már említett Najm al-Daula Qārinon és ʿAlā al-Daula ʿAlin kívül ismereteseek még egy Fakhr al-Daula Rustam, Yazdgird, Dārā és Bahrām nevű fiai is. Bár Rabino adatai nem mindenben felelnek meg az általa megadott helyeknek (főleg Marʿašī), de utólagosan sok mindent tisztázni lehet, ha újra megvizsgáljuk ugyanazokat a helyeket.

Fakhr al-Daula Rustam szerepe legkevésbé ismert Íusām al-Daula Šahryār fiai közül, mivel ő csak az Atrabīnnél vívott csatában tűnik fel fivérei oldalán, többet róla egyáltalán nem tudunk.

Szintén nem sokat tudunk Dārā b. Šahryārról sem, mivel az ő személye a Bāwandidák harmadik ágának, az ilkánidák idején fellépő Kīnkhwāriyya miatt fontos, hiszen a Kīnkhwārida Bāwandidák tőle származtatták magukat a későbbiekben. De a genealógiai adatokon túl csupán néhány elszórt tény tudunk Dārā b. Šahryār családjáról. Dārānak Marʿašī szerint két fia volt Rustam és Bahman. Mindkettejük ismert az ʿAlā al-Daula ʿAli és Najm al-Daula Qārin leszármazottaival vívott harcában. Emellett tudjuk, hogy Bahmanak volt egy Naʿīr al-Daula Dara nevű fia, aki később Šāh Ghāzī Rustam egy lányát vette feleségül. A 12. századi Bāwandidák egyes homályos és bizonytalan eredetű tagjai, mint a többször emlegetett ispahbad Ardašīr nem hozhatóak minden kétséget kizárólag kapcsolatba ezzel a Bāwandida mellékággal.

²³⁶ Morton 1987, 86-87.

Najm al-Daula Qārin és °Alā al-Daula °Alī két másik fivére, Yazdgird (Yazdjird) és Bahrām sokkal jobban ismert forrásainkból. Bahrāmról lesz még később szó, mint aki rövid időre trónra is lép Rustam, Najm al-Daula Qārin fiának bukása után.

Yazdgird b. Šahryār Íusām al-Daula Šahryār fia volt, és két alkalommal fordul elő Mar°ašīnál, mint aki intenzíven részt vett a Najm al-Daula Qārin és °Alā al-Daula °Alī közti harcokban Najm al-Daula Qārin oldalán. Ami érdekes és feltétlen figyelmet érdemel, az az, hogy Mar°ašī ispahbadnak nevezi, egyúttal egyértelműsíti rokoni kapcsolatát Najm al-Daula Qārinnal, amikor „*barādar-i kučak*”-nak nevezi őt.²³⁷ Az ispahbad jelző két mögöttes jelentéssel rendelkezhet: Yazdgirdnek vagy különálló fejedelemsége volt és ebbéli minőségében érdemelte ki e címet vagy ekkorra devalválódott az ispahbad cím értéke, és az uralkodó közeli férfirokonai, minimum fivérei is rendelkeztek ezzel. Mindenesetre Yazdgird személye későbből nem ismert, és nem tudni, hogyan alakult későbbi élete. Többé ezután nem hallunk róla.

11. A három fivér háborúja

Íusām al-Daula Šahryār 1110-ben bekövetkezett halála megnyitotta az utat a nyílt konfliktusnak Najm al-Daula Qārin és °Alā al-Daula °Alī között, melybe idővel más családtagok is bekapcsolódnak. Amíg az öreg fejedelem élt, személye mérséklően hatott a két fivér rivalizálására, amikor azonban eltávozott az élők sorából nyílt harc tört ki a kijelölt trónörökös, Najm al-Daula Qārin és °Alā al-Daula °Alī közt.

A konfliktus voltaképpen már apjuk életében kirobbant és ebben a szeldzsuk udvarnak is nem kevés szerep jutott.

A konfliktus kirobbantója is maga a szeldzsuk udvar volt. A Rayban Malik Aġmad, Muġammad b. Malikšāh atabégjeként működő Sunqur-i Kūčak közvetlenül át akarta venni a hatalmat Tabaristānban, és követői útján bujtogatni kezdte az āmulī előkelőket Najm al-Daula Qārin ellen, ám itt kudarcot vallott, mivel Najm al-Daula Qārin mai kifejezéssel élve „kiszorította” Sunqur-i Kūčak ügynökeit Āmulból. Sunqur-i Kūčak ezután °Alā al-Daula °Alīhoz fordult, akinek Āmul kormányzóságát ígérte, amennyiben megtámadja fivéréét. °Alā al-Daula °Alīt nem kellett különösebben biztatni erre és még apja, Íusām al-Daula Šahryār élt, amikor megrohanta Āmult. Itt a helyi előkelők a város walijával, Amīr Íasan b. Muġammad-i Íasanannal az élen csatlakoztak hozzá a Kušk-i Jawāli palotában. °Alā al-Daula °Alī innen

²³⁷ Ibn Isfandyār II. 40-44. Mar°ašī (Tasbīfī) 98-101.

Lakabandān, a mai Kurdkalā felé indult tovább, ám az idős Íusām al-Daula Šahryār útját állta fiának és rávette, hogy forduljon vissza és álljon el tervétől. Kijelentette, hogy amíg ő él, addig a terület az ő fennhatósága alá tartozik és nem enged meg semmilyen harcot, halála után viszont azt csinálnak fiai, amit akarnak. °Alā al-Daula °Alī nem ellenkezett és visszavonult, ám egy percig nem adta fel hódító terveit. Rayba ment AĪmadhoz és Sunqur-i Kūcakhoz, de a fiatal szeldzsuk herceg csakhamar meghalt.

°Alā al-Daula °Alī Āmulból Sanjarhoz, talán a korban legerősebb szeldzsuk fejedelemhez sietett, aki pártfogásába vette. Ibn al-Āthīr szerint ez az esemény az Amu Darja partján 1113-1114-ben történt. °Alā al-Daula °Alī Sanjar támogatásával csakhamar visszatért, hogy újra megpróbálja elhódítani Tabaristānt bátyjától. Najm al-Daula Qārin ismét apját, az aggastyán Íusām al-Daula Šahryārt vonultatta fel seregében, hogy ezzel csillapítsa harcias és hatalomvágyó öccsét. Íusām al-Daula Šahryār azonban Āmul mellett megbetegedett és meghalt. Najm al-Daula Qārin Mar°ašī szerint elkövette azt a hibát, hogy a gyász letelte után kivégeztette apja összes szolgáját és kíséretét, ám csakhamar maga is megbetegedett és meghalt. Haldokolva még igyekezett egy utolsó kísérletet tenni ambiciózus öccse megállítására. Mivel tudta, hogy a Őabaristāni arisztokrácia tekintélyes része rokonszenvezik °Alā al-Daula °Alīval, ezért megpróbálta felesketni saját fiára, Šams al-Muluk Rustam b. Qārinra.

Najm al-Daula Qārin Mar°ašī szerint nyolc évig uralkodott, ám az ugyancsak Mar°ašī által előadott történet szerint elég gyorsan peregték az események, így aligha valószínű, hogy pontos dátumot ad meg uralkodási évszámaira. Mindössze egyetlen fiáról, Šams al-Mulūk Rustamról van adatunk.

Šams al-Mulūk Rustam Mar°ašī szerint négy évig uralkodott, Sachau azonban csak egy évet ad meg, ami feltétlenül közelebb áll a valósághoz mintsem az ebben fejezetben eléggé megbízhatatlan Mar°ašī adatközlése. Rustamnak apja halála után – hiába eskette fel a Őabaristāni előkelőket rá – azonnal szembe kellett néznie nagybátyja, a Szeldzsukok pártfogását továbbra is élvező °Alā al-Daula °Alī fenyegetésével. Megpróbált sereget kovácsolni és a renitens nagybátyját harcban térdre kényszeríteni, és visszautasította az iszfaháni Szeldzsuk udvar békéltető akcióját. Ezt követően MaĪmūd b. MuĪammad °Alā al-Daula °Alīnak ítélte Tabaristānt. A kapkodó, kétségbeesett Šams al-Mulūk Rustam végre rászánta magát az iszfaháni kiruccanásra, azzal a feltétellel, hogy rivális nagybátyja, °Alā al-Daula °Alī is megjelenik ott. Ám késő volt, és a tétova herceget megmérgezték Iszfahánban. A lehetséges tettesek közt bizonyosan °Alā al-Daula °Alī köreit kell keresnünk, bár Mar°ašī

szerint a merénylet kitervelője Najm al-Daula Qārin szeldzsuk özvegye volt. Ez pedig talán arra utal, hogy Šams al-Mulūk Rustam nem a szeldzsuk hercegnőtől született.²³⁸

Šams al-Mulūk Rustam b. Qarinnek egyetlen fia, Farāmarz b. Rustam ismeretes, róla hamarosan szó lesz.

Bahrām b. Šahryār csupán Najm al-Daula Qārin fiának Šams al-Muluk Rustamnak a halála után vált ismertté. Szerepe azért érdekes, mivel jól rámutat Tabaristān elszigeteltségéből fakadó „rejtett tartalékaira”. Míg Šams al-Muluk Rustam és °Alā al-Daula °Alī egymással osztozkodtak Iszfahánban, addig a *tertius gaudens* Bahrām b. Íusām al-Daula Šahryār lett, aki kihasználva a politikai vákuumot Tabaristānban, magához ragadta a hatalmat. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy Muġammad b. Malikšāh erővel fogva tartotta °Alā al-Daula °Alīt és öccsét, Yazdgirdot Iszfahánban. Valószínűleg ennek az is az oka lehetett, hogy a szeldzsuk uralkodó közvetlenül hatalma alá akarta vonni Tabaristānt, ehhez pedig °Alā al-Daula °Alī túl önállóan és befolyásosnak tűnt. Bahrām b. Íusām al-Daula Šahryār ezalatt ismeretlen részfejedelemségéből Sārība vonult, ahol feleskette a helyi arisztokráciát. Természetesen ebbe °Alā al-Daula °Alī, ez az „örök trónkövetelő” nem egykönnyen nyugodott bele. °Alā al-Daula °Alī Sanjar támogatásával öccse ellen vonult, akit Gīlijān erődjében ostrom alá is vett.

Bahrām azonban ügyesebben taktikázott és nem adta olyan könnyen a bőrét, mint szerencsétlen sorsú unokaöccse, Rustam. A körbezárt várból hűgát küldte °Alā al-Daula °Alīhoz és szabad elvonulást kért tőle. Amit végül el is nyerve, Bahrām váratlan fordulattal a szeldzsuk Maġmūd b. Muġammadnál keresett menedéket.

A körülmények arra utaltak, hogy nem is gondolkodott rosszul, hiszen °Alā al-Daula °Alī, jóllehet kiűzte Tabaristānból fivérét, mégsem tudott annak birtokába kerülni, mert a Maġmūd b. Muġammad által korábban Gurgānba küldött Amīr °Alībāz szembefordult a régi szeldzsuk szövetségesnek számító °Alā al-Daula °Alīval. Gyaníthatóan ez a fordulat kapcsolatba hozható Bahrām váratlan feltűnésével Iszfahánban. Vagyis sikeresen képviselve érdekeit, rábírta a szeldzsuk udvart, hogy vonja meg a támogatást a túl nagy befolyásra szert tevő, de eladdig nem mindig sikeres °Alā al-Daula °Alītól. Emellett volt egy másik szála is az eseményeknek, ez pedig a két szeldzsuk udvar közti viszály, melynek során Sanjar Khurāsānban inkább támogatta továbbra is °Alā al-Daula °Alīt, szemben az iszfaháni szeldzsuk udvarral, ahol °Alā al-Daula °Alī egyreinkább Sanjar emberévé vált. Ezt tükrözte már a korábbi megosztásra való törekvés is, amikor az az iszfaháni udvar egyszerre hívatta magához Šams al-Mulūk Rustamot

²³⁸ Madelung 1985. 752.

és °Alā al-Daula °Alī, nem pedig kizárólag °Alā al-Daula °Alīnak ítélte a Tabaristān feletti hatalmat.

°Alībāz esetében odáig fajult az °Alā al-Daula °Alīval és egyben a szeldzsuk nagybáttal, Sanjarral szembeni bizalmatlanság, hogy Tabaristānból egyetlen barázdát sem kívánt a kezén hagyni. Ehelyett az iszfaháni udvar, Maîmūd b. Muîammad beleegyezésével Bahrām és Šams al-Mulūk Rustam fia, Farāmarz b. Rustam közt osztotta fel tartományt! Így tehát °Alā al-Daula °Alī teljesen hoppon maradt!

Ekkor újabb fordulat állt be, melyet °Alā al-Daula °Alī kezdeményezett. Kénytelen kellelten ismét Iszfahánba vonult, és megalázkodott Maîmūd b. Muîammad előtt lemondva egyben Sanjar patrónusságáról. Vagyis most ő próbált közeledni ahhoz az erőhöz, mely még így is nagyobb befolyással rendelkezett mint a marwi (Khurāsāni) Szeldzsuk fejedelem. °Alā al-Daula °Alī pálfordulásának két eredménye lett: egyrészt visszafogadta kegyeibe őt az iszfaháni szeldzsuk udvar, másrészt viszont elveszítette Sanjar b. Malikšāh bizalmát, aki ezután rögvest Bahrām b. Šahryārt kezdte támogatni. Ennek az is oka volt, hogy °Alā al-Daula °Alī több alkalommal sem jelent meg Sanjar táborában, majd pedig fiát és későbbi örökösét, Šāh Ghāzī Rustamot küldte oda. Ám Šāh Ghāzī Rustam nem viselkedett megbízhatón Sanjar szemében és négy hónap után visszaküldte őt apjához. Amikor pedig °Alā al-Daula °Alī azzal hozakodott elő, hogy Sanjar adja ki neki Bahrāmot végképp elvesztette minden kapcsolatát Sanjarral.

Az egymást gyorsan követő szövetségek hálójában valójában az tűnik biztosnak, hogy a két szeldzsuk udvar hatalmi pozíciói döntötték el egyik vagy másik Bāwandida hercegnek a sorsát. A gyakori ingázások, szövetségváltások megszokott jelenségei voltak ennek a kornak. Sanjar támogatása jeleként sereget adott Bahrāmnek, aki szeldzsuk szolgálatban állva elfoglalta egész Gurgānt és egészen Tamīšāig nyomult. A már mazandarani Tamīša erődjét azonban sikertelenül ostromolta. Eközben megérkezett °Alā al-Daula °Alī is, aki meghátrálásra készítette Bahrāmot, aki visszamenekült Gurgānba. °Alā al-Daula °Alī fia, Šāh Ghāzī Rustam pedig vereséget mért Bahrām szeldzsuk szövetségésére, Muîammad Habašīra. Innen pedig Iszfahánba futott, hogy új sereget toborozzon. Az újabb sikerre azonban már nem volt ideje, mert °Alā al-Daula °Alī maga mellé állítva Tabaristān előkelőit, vizállyal és pusztítás szításával vádolta meg öccsét. Bahrām eközben Gurgānban Amīr Unarhoz szegődött, egészen addig, amíg azt iszmá'ilita merénylők el nem tették láb alól. Bahrām ezt követően a szeldzsuk Mas'ūd b. Muîammadhoz csatlakozott, aki Gurgānt uralta ezidőtájt. Bahrām meghódolt előtte és egész Tabaristān meghódításával kecsegtette a szeldzsuk herceget. Ám °Alā al-Daula °Alī ezúttal gyorsabb volt és hogy a későbbi problémáknak elejét

vegye, merénylőket küldött az ismét Tabaristān felé közelgő öccsére, akit a merénylők álmában leptek meg és žūpīnjukkal döftek át Mar[°]ašī szerint.²³⁹

Ezzel tehát végérvényesen eldőlt, a Hidzsra szerinti 512 táján, 1120-ban, hogy [°]Alā al-Daula [°]Alī két fivérével, egy unokaöccsével és egy dédunokaöccsével szemben sorra győzedelmeskedve közel tizenöt év után megszerezte Tabaristān területét.

Még egy személyről kell szót ejtenünk, még mielőtt az Ispahbadiyya további történetét vizsgálánánk. Ő pedig Farāmarz b. Šams al-Mulūk Rustam, aki rövid ideig trónkövetelőként lépett fel Bahrām b. Šahryār tevékenysége idején. Farāmarzról nem sokat tudunk, csupán ebből az epizódból ismeretes a személye. Érdekeség, hogy Mar[°]ašīval és Rabinoval szemben Justi nem Šams al-Mulūk Rustam b. Najm al-Daula Qārin, hanem Íusām al-Daula Šahryār korábban említett Fakhr al-Daula Rustam nevű fiától származtatja.²⁴⁰ Mar[°]ašī adatai alapján azonban úgy tűnik, hogy mégis Šams al-Mulūk Rustam fia lehetett Farāmarz.

Farāmarz egyedül ebben a harcban tűnik tehát elő, ami apj halála után tört ki Bahrām és [°]Alā al-Daula [°]Alī közt. Farāmarz ekkor megpróbálta hatalmába keríteni a kuhistant, vagyis Tabaristān hegyvidéki részeit. Tette ezut akkor, amikor nagybátyja, Bahrām bevonult Sārība, és megragadta Tabaristān uralmát. A két személy ezzel egymás ellen fordult. [°]Alā al-Daula [°]Alī nagyon ügyesen megpróbálta ezt az ellentétet kihasználni, és követet küldött Farāmarzhoz, ebben megpróbálta lebeszélni lázadásáról, és arra bízta, hogy térjen vissza atyai házának védelmére valamint fogadjon szót Bahrāmnek. A követek azonban Farāmarz helyett – Mar[°]ašī szerint - Bahrāmhoz futottak be, és neki mondtak el mindent.

Ezt követően [°]Alā al-Daula [°]Alī csakhamar megindult Tabaristān ellen, és sikerült táborába csalogatnia Farāmarzot, aki Mar[°]ašī szerint elmenekült Bahrām elől. Mar[°]ašī nagyon bensőségesnek írja le nagybáty és unokaöcs kapcsolatát, már – már apa-fiúinak. Ebből leginkább Farāmarz fiatal életkorára valamint [°]Alā al-Daula [°]Alī politikai éleslátására következtethetünk. Mindenesetre Farāmarz ezután huzamosabb ideig [°]Alā al-Daula [°]Alī táborában maradt.

A harmónia kettejük között akkor bomlik meg, amikor Amīr [°]Alībāzt Maīmūd b. Muġammad Iszfahánból Tabaristānba küldi. Miután [°]Alā al-Daula [°]Alī nem csatlakozott hozzá, emiatt bepanaszolta őt az iszfaháni szeldzsuk udvarnál, ezen túl pedig Farāmarzot is sikerült magához édesgetnie azzal, hogy Šahryārkühig neki ígérte Tabaristān területét. Sőt egyfajta megosztást eszközölt ki, melynek értelmében Tabaristānt felosztotta volna Farāmarz és Bahrām között. Erre [°]Alā al-Daula [°]Alī fordult panaszos levéllel Iszfahánba, ahol - úgy tűnik

²³⁹ Mar[°]ašī (Tasbīġī) 99.

²⁴⁰ Justi 431-432.

– jelentős támogatása maradt, mert Maġmūd mellette foglalt állást szemben °Alġbāzzal. Ennek értelmében Farāmarzot és Bahrāmot utasította, hogy hódoljanak meg °Alā al-Daula °Alġ. Farāmarz ezt ismét gondolkodás nélkül megtette, míg Bahrām az iszmá’ilitákhoz pártolt. Ezt követően nagyon kevés adatunk maradt Farāmarz b. Šams al-Mulūk Rustamról. Még egy apró adatunk van, amely szerint Bahrām b. Ísām al-Daula Šahryār bukásakor Farāmarz Astarābādban tűnik fel Šāh Ghāzġ Rustam, °Alā al-Daula °Alġ fia és későbbi örököse seregében.

Összegezve, Farāmarz b. Šams al-Mulūk Rustam szerepe nem tekinthető jelentősnek a Őabaristāni Bāwandidák 12. századi történelmében, amikor apja megölése után °Alā al-Daula °Alġ nem tudta rögtön megszerezni hatalmát, tett egy tétova kísérletet, hogy Bahrām b. Ísām al-Daula Šahryārral szemben érvényesítse trónörökös igényeit. Ám láthatólag nem állt erős lábakon a támogatottsága, mivel ide-oda csapongott a különböző pártok és csoportok közül és végül nyomtalanul eltűnt °Alā al-Daula °Alġ párthívei között. Ezzel Najm al-Daula Qārin ága kihalt, az Ispahbadiyya története Ísām al-Daula Šahryār más fiain keresztül folytatódik a 12. század elejétől.

Még mielőtt folytatnánk az eseménytörténeti problémák részletezését, meg kell állnunk néhány szóra a Bāwandidák egyéb mellékágainál is. Akik épp ebben a periódusban a Najm al-Daula Qārin utáni zavaros időszak idején tűnnek elő. Annak a néhány adatnak, mely ezekről a mellékágról szólnak, elég komoly jelentősége van, mivel láttatni engedi a bāwandida berendezkedés fő vonásait 12. század első felében.²⁴¹

Ísām al-Daula Šahryār fiai kapcsán kitértünk Dārā nevű fiára, akitől a majdani Kġnkhwārida Bāwandidák származnak. Dārā Bahman nevű fiáról már szoltunk és az ő leszármazottairól. Meg kell azonban említeni másik fiát, Rustamot is, aki tulajdonképpen alapító atyja lesz enek az ágnek és szórványosan ugyan, de mindvégig tudomásunk lesz szerepükről a 12. században és a 13. század elején. Hogy aztán a 13. század harmincas évei végén ez az ág restaurálja Kġnakhwāriyya néven a Bāwandidák hatalmát immár második alkalommal. Ez az ág igen korán elkülönült a család főágától és külön hatalmi centrumot alakított ki valahol Lafūr és Šahryārkūh környékén. A pontos helyet nem lehet azonosítani, de a jelzőkből, a nevek mellett álló földrajzi nevekből arra következtethetünk, hogy a volt Qārinwand szállásterületek képezték eme ág hatalmának is az alapját. Az már sokkal fogósabb kérdés, hogy vajon mi történt ezalatt magukkal a Qārinwandokkal, akikről szórványos adataink vannak a 13. század

²⁴¹ Justi 431-432. Rabino di Borgomale 1936. 422-432.

elejéig, legalábbis ha hitelt adunk Ibn Isfandyárnak, aki még akkor is említi Lafūr és Īrābād Qārinwand amirjait.

Mindenesetre a két bāwandida ág, központi, °Alā al-Daula °Alī b. Īsām al-Daula Šahryārral és leszármazottai valamint Dārā b. Īsām al-Daula Šahryār leszármazottai nem voltak felhőtlen viszonyban egymással, amint arról főleg a 12. század második felében, Šāh Gāzī Rustam halála után értesülünk. Ekkor fegyveres konfliktusba is torkollik a két ág vetélkedése, és ez Šāh Gāzī Rustam kijelölt utódának, °Alā al-Daula °Alī életébe került az 1165-ben. Bár a gyilkos személye felettébb kérdéses, hogy ispahbad Ardašīr volt-e, mivel a későbbi Kīnakhwāriyya genealógiai táblán csak két generációval később szerepel ez a bizonyos Ardašīr, így nem lehetünk biztosak, hogy valóban Ardašīrnek hívták-e a gyilkost vagy esetleg egy eddig ismeretlen Bāwandida rokonnal azonosítható személye.

Emellett meg kell emlékeznünk Īsām al-Daula Šahryār Yazdgird nevű fiáról is, akinek Manūčīhr nevű fia Lārijān kormányzója lett, és ez az ág is sokáig fennmaradt még, három generáción keresztül lehet követni leszármazási táblájukat.

Īsām al-Daula Šahryār számos fiai közé sorolhatunk még egy fiúgyermeket talán, akinek neve azonban nem maradt fenn, mindössze azt tudjuk, hogy egy Šahryār nevű fiút hagyott hátra, akit szintén ispahbad jelzővel illet Mar°ašī, és aki szintén részt vett °Alā al-Daula °Alī háborújában Bahrām ellen.²⁴²

A numizmatika segítségével szerencsés módon nem csupán az eseménytörténeti részletekben merülhetünk el a 12. század első harmadában, hanem részben képet alkothatunk Tabaristān belső hatalmi viszonyairól, a helyi arisztokrácia szerepéről, a bāwandida ispahbadok hatalmáról és a szeldzsuk befolyásról is. Egyúttal regionális „hajszálrepedésekre” is felfigyelhetünk.²⁴³

A kutatás eddig azt hitte, hihette, hogy 1118, a nagy szeldzsuk hatalom utolsó képviselőjeként ismert Muġammad b. Malikšāh halála előtt nem ismertek helyi szeldzsuk kormányzók, atabégek pénzei – csak azt követően. Legfeljebb a helyi vazallus dinasztíák és a szeldzsuk dinasztia nevében verethettek még egyesek pénzérméket. Morton kutatásai után azonban tudjuk, hogy Tabaristānban ez meglehetősen módon nem így van.

Āmulból 1093-tól jónéhány török *šāhna*, vagyis kormányzó nevével vert pénzérmét ismerünk. Az első ilyen 1093-ból Argiš, majd Īlābā, Na’Ōr b. Šahriwaš, Sunqur-i Kūcak nevével is találkozunk a következő évtizedekben. Az utolsó jelenleg ismert név Khumartigīnē, neve

²⁴² Mar°ašī (Tasbīġī) 123., Rabino 1936. 432.

²⁴³ L. Morton 77-86.

elárulja kétségtelenül török származását. A felsorolt nevek közül talán csak Na'Ör b. Šahriwaš esetében nem tételezhetjük fel török eredetét. Ezek a személyek a közvetlen szeldzsuk katonai jelenlét képviselői voltak. Āmul úgy tűnik, mint talán a Rūyānhoz, mely erős szeldzsuk befolyás alatt levő terület volt, közele eső zóna, erősebb szeldzsuk befolyás és kormányzás alatt állt mint a másik központ, a jóval keletebbre eső Sārī.²⁴⁴

Ám úgy tűnik, hogy Āmul esetében kettős kormányzásról beszélhetünk a pénzürmék fényében. Ám a szeldzsuk *šaīnák* mellett nem a Bāwandidák voltak a másik fél, hanem a helyi āmuli „polgári” közigazgatás. A pénzeiken magukat *wālīnak* nevező személyek egy időben éltek és kormányoztak a šahnákkal. Bahā al-Daula Mu'ammad-i Īsanān és fia Īsan b. Mu'ammad-i Īsanān neveik alapján talán helyi előkelők voltak és nemegyszer beavatkoztak a helyi szeldzsuk-bāwandida harcokba, ahogy azt korábban °Alā al-Daula °Alīnál láttuk. Mindig érdekeik mentén döntöttek, mivel Āmul fekvése miatt nehezen volt elérhető az Alburzon túlról, emiatt a helyi „önkormányzat” könnyen megengedhette, hogy a 12. század első két zavaros évtizedében szinte független legyen, vagy csak laza függés kösse valamelyik félhez.

Mégis, Āmulban ezzel együtt folyamatosan jelen volt egy szeldzsuk kormányzó. Morton a két fél érdekközösségét a szunnita vallásban látja szemben a bāwandida ispahbadok siitizmusával. Ám ezzel együtt sem lehetünk ebben biztosak, ugyanis Miles által publikált korabeli bāwandida pénzekeken nem szerepelnek egyértelmű siita felekezetre utaló mondatok! Sőt, nincs meghatározó különbség a szeldzsuk *šaīnák*, az āmuli *wālīk* és a bāwandida ispahbadok pénzeinek feliratain vallási szempontból!²⁴⁵

Ezek alapján nem hihetünk mást, minthogy Āmul egyfajta szeldzsuk függésben élt a 11. század végétől nagyjából °Alā al-Daula °Alī uralmának első éveig.

12. A Óabaristāni Bāwandida középhatalom kora °Alā al-Daula °Alī és Šāh Ghāzī Rustam uralkodása (1120-1165)

°Alā al-Daula °Alī élete java részét a Óabaristāni Bāwandidák trónért folytatott harcban töltötte. Amikor 1142-43-ban meghalt, már idős apjához, Ísām al-Daula Šahryārhoz hasonlóan hetvenöt év körüli öregember volt. Voltaképpen alig húsz évvel korábban 1120-ban

²⁴⁴ Igaz, Sārī Gurgān felőli szeldzsuk befolyásnak adhatott utat, amint azt majd Šāh Ghāzī Rustam korában látni fogjuk.

²⁴⁵ Miles 1971. 452. „It will be noted that on all the issues (Ísām al-Daula) Shahriyar recognizes the Seljuqs Barkiyaruq and Mohammad as overlord. The 'Alid formula 'Ali wali allah no longer appears on the coins; we do not know, when he or his predecessors dropped the sentence from the coinage.”

szerezte meg a hatalmat, melyért több mint harminc év küzdelme és váltakozó szerencsájú harcai vezettek.

A korábbi periódus kemény harcait követően sem jutott nyugalom és békés öregkor a sokat próbált Bāwandida fejedelemnek. A tapasztalt ʿAlā al-Daula ʿAlī életének hátralevő húsz esztendeje is folyamatos harcokban telt el. A fő cél a megszerzett trón megvédése volt.

A legnagyobb és egyben permanens veszélyt Sanjar b. Malikšāh jelentette, aki egyrészt régebbi bizalmatlanságával viszonyult ʿAlā al-Daula ʿAlī felé, másrészt pedig a nagy szeldzsuk örökség lehetséges helyreállításának jegyében próbálta meg elfoglalni Tabaristānt.

A húsz esztendőös ostromállapotot ʿAlā al-Daula ʿAlī páratlan ügyességgel és szívósággal vészelte át. Úgy fogalmazhatunk, hogy minden gond ellenére korábbi tapasztalataival felvértezve sikeresen hártotta az utolsó jelentős szeldzsuk uralkodó kísérleteit Tabaristān elfoglalására.

A ʿAbaristāni Bāwandida uralom ebben a korban is nagyjából külső tényezőktől függött. A keleti területek felett viszonylagos egységet kialakító Sanjar politikája és a vele kapcsolatok határozták meg a Kaszpi-tenger déli régióinak is nagyjából a helyzetét. Mindenesetre az iszmá'ilitiák kevészer avatkoztak ekkor még a Bāwandidák belső és külső harcaiba. Sanjar vereségei, hatalmának gyengülése majd halála aztán gyökeresen más helyzetet teremtettek Tabaristānban is.

Lássuk a konkrét eseményeket: Az 1120-as években nem szűnt meg Sanjar tevékenysége a szemében lázadónak tekintett ʿAlā al-Daula ʿAlī ellenében, akit megpróbált több alkalommal is udvarába csalogatni. ʿAlā al-Daula ʿAlī azonban különféle ürügyekkel kibújt e kötelezettség alól jól tudván, hogy nincs biztonságban a vele szemben többszörösen bizalmát vezetett, öccsét korábban kitaróan támogató Sanjar közelében. Sanjar először 1127-ben hívta, hívatta ʿAlā al-Daula ʿAlīt, amikor a Nyugat és Közép-Iránt érintő hadjárata során akarta megnyerni őt, hogy csatlakozzon seregéhez. ʿAlā al-Daula ʿAlī előbb igent mondott, váratlanul visszafordult, miután értesült Masʿūd b. Muʿammad ellen tervezett hadjáratáról. Miután Sanjar visszatért Marwba, ʿAlā al-Daula ʿAlī ismét meghívót kapott Sanjartól. Ez alkalommal hivatalosan magas korára való tekintettel indokolta távolmaradását és felajánlotta, hogy egyik fiát küldi el Sanjar udvarába. Sanjar azonban a nyílt konfrontációt választotta az alkudozás és a bújócskázás helyett, és sereget küldött Amīr Arghās vezetésével Šahryārkūh elfoglalására, őt azonban ʿAlā al-Daula ʿAlī sikeresen megállította Tamīša mellett.

Sanjar azonban nem csüggedt, most dél felől próbálta rést ütni a konok Óabaristāni fejedelem területén és a rayi szeldzsuk kormányzót, a kalandos életű Amīr Čawulīt²⁴⁶ küldte ellene, emellett unokaöccse, Mas^ʿūd b. Muġammad, Gurgān kormányzóját, aki már egyszer sikertelenül támadta meg Tabaristānt is, felbízta, hogy ismét induljon el kelet felől ʿAlā al-Daula ʿAlī ellen., cserébe Šahryārkūh környékét ígérte neki. Ám mind Čawulī, mind pedig Mas^ʿūd b. Muġammad súlyos vereséget szenvedett, a nehezen járható, kellemetlen klímájú Óabaristāni térség stratégiai előnyeit élvező ʿAlā al-Daula ʿAlī súlyos vereséget mért Tamīša mellett kétszer is támadóira. Sanjart azonban ez sem kedvetlenítette el, így ismét Óabaristāni kirándulásra küldte Amīr Arghāst, aki szorgalmasan fogott Rūhīn erődjének ostromához Astarābād mellett, mely időközben az ellentámadásba átcsapó ispahbad kezére jutott. Szorgalmasan – de eredménytelenül.

1131-ben Sanjar újfent megpróbálta elfoglalni vélt atyai örökségét Közép- és Nyugat - Iránban. A vazallusának tekintett ʿAlā al-Daula ʿAlī ismét felszólította a csatlakozásra. Egyúttal Amīr Arghāst is visszahívta a sikertelen Óabaristāni csatározásokból. A már valóban élemedett ʿAlā al-Daula ʿAlī ismét elutasította a kérést és fiát, a már sokat próbált Šāh Ghāzī Rustamot „delegálta” maga helyett. Šāh Ghāzī Rustam kitűnően helyt állt és Sanjar elhalmozta kegyeivel a harcmezőn mutatott virtusáért az 1132. Május 25-én (526, rajab 8) Dīnāwarnál Sanjar és Mas^ʿūd közt vívott ütközetben, ahol Šāh Ghāzī Rustam meg is sebesült. Šāh Ghāzī Rustam diadalittasan tért vissza atyai örökségébe.

Ám Sanjar ezután vagy ezzel sem bocsátott meg régi ellenfelének a hegyi erődjeiből kifüstölhetetlen ʿAlā al-Daula ʿAlīnak. Újabb ürügyet talált akkor, amikor meghalt nővére, amikor az 1130-as évek közepén meghalt Sanjar nővére, két bāwandida ispahbad, Najm al-Daula Qārin és ʿAlā al-Daula ʿAlī felesége. Sanjar magát tekintette nővére örökösének és követelte annak Óabaristāni javait. Mindez persze csak arra kellett, hogy ismét betörhessen seregeivel Tabaristānba. Ezúttal Ispahsālār Muġammad Kāsirt küldte Tabaristān elfoglalására. ʿAlā al-Daula ʿAlī csak nagy nehézségek árán, százezer dinárért érte el Muġammad Kāsir elvonulását, amiből a helyzete súlyosságára következtethetünk.

Sanjar továbbra is szoros ostrom alá vonta Tabaristānt és 1139-ben a rayi amīrt, ʿAbbāst küldte sokadszorra ʿAlā al-Daula ʿAlī ellen. Talán ez az egyik utolsó kísérlete volta legsikeresebb, mert a szeldzsuk seregeknek sikerült elfoglalniuk Āmult., Ám a kūhistān

²⁴⁶ A kalandos életű Čawulī korábban a keresztésekkel szemben is harcolt Szíriában, miután azonban ott Tall Bašīrnál vereséget szenvedett antiochiai Tankrédtól Muġammad b. Malikšāh, később pedig Sanjar szolgálatába szegődött. L. még Ibn al-Athīr X. 471.

továbbra is makacsul tartotta magát, emiatt °Abbās kénytelen volt egyfajta *modus vivendi* kialakítani ellenfelével és végül evonulni dolgavégezetlenül Tabaristānból.

Még egy fontos szempontot kell kiemelnünk a Bāwandidák °Alā al-Daula °Alī korabeli politikájából. Az iszmá'ilitákkal folytatott küzdelmet.²⁴⁷ Az 1120-as évek során a Bāwandidák egy kevésbé ismert családtagja, egy bizonyos Abū Ja°far Bāwandī iszmá'ilita merénylet áldozata lett. Az iszmá'iliták aktivizálódása szorosan egybekapcsolódik a Bāwandidák hatalmának erősödésével, akik nem csak Gurgān felé igyekeztek hatalmukat a szeldzsukok rovására kiterjeszteni, de nyugat, főleg Rūyān irányába is. Abū Ja°far Bāwandī után iszmá'ilita merénylők megpróbálták megölni magát a trónörökösöt, Šāh Ghāzī Rustamot is. Kétszer is kudarcot vallottak. Előbb Zānākū mecsetjében akarta egy iszmá'ilita merénylő törrel ledöfni a Bāwandida herceget, majd pedig Āmul és Sārī között félúton vadászat közben, amikor az épp pihenőt tartott és vizet ivott, rohanta meg két merénylő. Az egyik súlyosan meg is sebesítette, oldalán megszúrva a herceget, a másik merénylő pedig Šāh Ghāzī Rustam kíséretének több tagjára támadt. Bár Šāh Ghāzī Rustam sebe mély volt Ibn Isfandyār szerint, mégsem ért létfontosságú szervet, így a herceg fölépült sebesüléséből.²⁴⁸

°Alā al-Daula °Alī utolsó évei immáron a fiával és örökösével, Šāh Ghāzī Rustammal rivalizálásban teltek el. Ehhez a keleti területeken egy új erő felbukkanása is vezetett. A Khwārizmi Birodalom ekkortól kezd lassan, de fokozatosan megerősödni és a keleti iszlám területek vezető hatalmává alakulni. Az egyik korai és befolyásos Khwārizmšāh, Atsīz, az 1140-es évek elején hadjáratot vezetett Gurgānba, és ennek során sikerült foglyul ejtenie az ott épp helytartóként szolgáló Rustam Kabūdžāmat, egy oldalági Bāwandida rokont. Bár nincs pontos adatunk rá, de Gurgān bizonyosan Bāwandida befolyás alatt állt °Alā al-Daula °Alī uralmának vége felé, amikor Amīr Arghāst sikerült kiszorítania onnan. Šāh Ghāzī Rustam foglyul ejtett rokona, Rustam Kabūdžāma segítségére sietett és diplomáciai eszközökkel sikerült kieszközölnie Atsīznél fia szabadon engedését. Ennek során személyesen is találkozott Atsīzzel. Mindehhez azonban nem kérte az öregedő °Alā al-Daula °Alī engedélyét, aki emiatt szemrehányással illette fiát.

Šāh Ghāzī Rustam válasza erre apja trónfosztása volt, mely valamikor 1140 és 1142 között következett be. Bár forrásaink, köztük a legfontosabb Mar°ašī, 1140-re teszi °Alā al-Daula °Alī uralmának végét, de kronológiai problémák merülnek fel, ha tekintetbe vesszük, hogy Atsīz 1141-ben rohanta le Khurāsānt és tört be egyúttal Gurgānba. Mar°ašī ezzel együtt

²⁴⁷ L. Daftary, F. (2006) *Az iszmá'iliták rövid története*, Budapest. 152-162. Igaz, a szerző csak nagyon röviden szól az iszmá'ilita-Bāwandida küzdelmekről.

²⁴⁸ Ibn Isfandyār II. 68-69.

hozzáteszi, hogy °Alā al-Daula °Alī lemondása után még három évig élt, vagyis halálát 1143-ra datálhatjuk. Ha ezt összevetjük Atsiz inváziójával 1141-ben, akkor a fent említett incidens semmiképpen nem következhetett be 1141 előtt. Vagyis vagy nem igaz az a Mar°ašī - információ, hogy °Alā al-Daula °Alī még három évig élt lemondását követően vagy később halt meg 1144-ben. Uralkodásának lezárulta tehát legkorábban 1141 és nem 1140 lehetett.

°Alā al-Daula °Alī alatt számos idegen fejedelem talált menedéket a Ôabaristāni bāwandida ispahbadok udvarában. Tabaristān mint kitűnő búvóhely egyszersmind a növekvő tekintélyű bāwandida ispahbad székhelye egyszerre volt vonzó több trónfosztott uralkodónak ebben a korban.

A Ghaznavida Šīrzād, III. Mas°ūd ghaznavida szultán (1099-1115) második fia és örököse mindössze egy évig ült trónján, amikor öccse Malik Arslān elűzte onnan. A trónfosztott ghaznavida fejedelem Ibn Isfandyār szerint °Alā al-Daula °Alīnál lelt menedékre, aki támogatást nyújtott neki mekkai zarándoklatához. Šīrzād ezt követően visszatért Ghazniba, ahol azonban Malik Arslān csakhamar eltétette láb alól. Az egész történetben az az érdekes, hogy °Alā al-Daula °Alī ekkor még maga sem szerezte meg a Šams al-Mulūk Rustam b. Najm al-Daula Qārintól! Így erősen kérdéses, hol és hogyan találkozott a két trónkövetelő, hiszen °Alā al-Daula °Alī csak majd 1120 táján lép trónra Tabaristānban.²⁴⁹

Ugyancsak rövid ideig élvezte °Alā al-Daula °Alī Vendégszeretetét a szeldzsuk Mas°ūd b. Muġammad is. Erre már akkor került sor, amikor megszilárdította hatalmát. Ne feledjük Mas°ūd is korábban °Alā al-Daula °Alī ellenfelei közé tartozott, amikor Bahrām b. Íusām al-Daula Šahryārt, °Alā al-Daula °Alī öccsét támogatta fegyverrel és sereggel Gurgānban. Amikor azonban megromlott Sanjarral a viszonya, akkor ő is a ravasz Ôabaristāni ispahbadhoz menekült. Itteni tevékenységéről, annak időtartamáról azonban nincs bővebb információnk. Emellett Mas°ūd öccse Tughril is menedéket talált a fejedelemnél. A két szeldzsuk herceg felbukkanása Sārīban, °Alā al-Daula °Alī fővárosában 1127 körülre tehető, amikor épp a két herceg miatt nem fogadja el °Alā al-Daula °Alī Sanjar invitálását, mivel tisztában volt vele, hogy szeldzsuk vendégei éppen Sanjar elől húzták meg magukat nála.

A Bāwandida dinasztia növekvő tekintélyét mutatja, hogy rajtuk kívül néhány más atabeg, öt távolabbi területek fejedelmei is hozzájuk menekültek. °Alā al-Daula °Alī menedéket nyújtott Muġammad Khwārizmšāh két fiának is, akik az 1130-as évek khwārizmi belvillongásai idején menekültek el. Šāh Ghāzī Rustam és Atsiz kapcsolatfelvétele ezért tűnt olyan aggályosnak

²⁴⁹ Bosworth, C. E. (1977) *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, New York. 90.

°Alā al-Daula °Alī szemében, hiszen korábban már maga is beleártotta magát a khwārizmi trónviszályba.

A török atabeg Tughā Turk szintén hozzámenekült Kelet-Iránból, de a távoli Hilla arab fejedelme is nála húzta meg magát és végül a török Katirmiš is °Alā al-Daula °Alīt választotta pártfogójául élete végén.

Összefoglalva, °Alā al-Daula °Alī küzdelmes élete, cselszövészek, pártütések, idegen inváziók közepette lepergő hosszú élete végén mégis sikerült növelnie tekintélyét, és ekként jelentős örökséget hagyott hátra fiára, a legjelentősebb az Ispahbadiyya-ági Bāwandidák leghatalmasbbikára, Šāh Ghāzī Rustamra az 1140-es évek elején.

°Alā al-Daula °Alī számos gyermeket is hagyott háta, akiknek számbavétele nem ígérkezik éppen könnyű feladatnak. °Alā al-Daula °Alīnak nem kevesebb mint hét fia ismeretes forrásainkból. A későbbi örökösön, Šāh Ghāzī Rustamon kívül, Tāj al-Mulūk Mardāwīj, °Alā al-Daula Íasan, Íusām al-Daula Šahryār, Girdbāzū, °Alī és Qārin ismertek forrásainkból.

A fiúk közül külön figyelmet érdemel Šāh Ghāzī Rustam és Tāj al-Mulūk Mardāwīj, akik jelentőségükben kiemelkedtek a többiek közül.

Šāh Ghāzī Rustam legnagyobb ellenfele a trónért, miután a legidősebb fiú, °Alā al-Daula Íasan még apja életében elhalt, Tāj al-Mulūk Mardāwīj volt, ő Sanjar támogatását élvezve támadt rá Šāh Ghāzī Rustamra annak trónralépése után. Valójában ez is csak Sanjar újabb kísérletét jelentette, hogy megszerezze Tabaristānt vagy legalábbis egy neki vazallus fejedelmet ültessen oda.

A többi fiúról csak gyér és szórványos adataink vannak. Qārin volt a legfiatalabb mind közül Mar[°]ašī szerint. Figyelemreméltó, hogy Mar[°]ašī csupán három fiút tulajdonít °Alā al-Daula °Alīnak. Šāh Ghāzī Rustamot, Girdbāzūt és ispahbad °Alīt. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Madelung Tāj al-Mulūk Mardāwīj neve mellett az °Alīt is említi (bár nem említi miért), akkor könnyen meglehet, hogy °Alī és Tāj al-Mulūk Mardāwīj egy és ugyanazon személynek tekinthetők, Igaz, ezt semmilyen információ nem támasztja alá.

Emellett Mar[°]ašī sem konzekvens, mert más helyen °Alā al-Daula °Alī egyéb fiait is megemlíti. Problémás °Alā al-Daula Íasan helyzetének meghatározása, mivel maga csak egyszer fordul elő, Mar[°]ašī éppen a halálakor említi, hozzátéve, hogy Šāh Ghāzī Rustam magának követelte annak örökségét.

Qārin pedig °Alā al-Daula °Alī halálakor tűnik elő, mint Šāh Ghāzī Rustam legifjabb fivére és seregének egyik vezére. Ezen kívül nem tudunk róla semmit.

A másodlagos forrásokban szemet szűrő hibát követett el viszont Rabino, amikor egyszerűen megkettőzi Tāj al-Mulūk Mardāwī alakját, elsőként - helyesen – °Alā al-Daula °Alī fiának fogadva el, megállapítva róla, hogy trónkövetelő volt Šāh Ghāzī Rustam alatt, aki emiatt kivégeztette. Korábban pedig feleségül vette a szintén Bāwandida Fakhr al-Daula Giršasf Kabūdžāma anyját. A következő helyen pedig külön életrajzban szól róla, mint akit apja a szeldzsuk Sanjarhoz küldött túsznak. Sanjar hozzáadta lányát, majd apja halála után Juhayna erődjének parancsnoka lett. Ebben az életrajzban nem esik szó Šāh Ghāzī Rustam és Tāj al-Mulūk Mardāwī konfliktusáról, csak arról, hogy mit történt Tāj al-Mulūk Mardāwī-dzal Sanjar halála után Sulaymānšāh szeldzsuk uralkodó hozzámenekezte után, így könnyen azt hiheti az ember, hogy két külön személyről van szó, akik eltérő pályát futnak be. Ez súlyos hiba Rabinonál. Itt érthetetlen módon kettéválasztja Tāj al-Mulūk Mardāwī életrajzának két részét és nem veszi észre, hogy ellentmondásba keveredik a forrásokkal és önmagával is. Tāj al-Mulūk Mardāwī valóban Sanjar szolgálatában állt, első házassága is ismert, viszont Rabino mindezt szétválasztja azt a látszatot keltve, hogy nincs összefüggés a két személy között.

Šāh Ghāzī Rustam– a Bāwandida középhatalom évtizedei (1140k – 1165)

Šāh Ghāzī Rustam (vagy Nusrat al-Dīn Šāh Ghāzī Rustam) uralkodása egyértelműen kiemelkedik a Bāwandidák második periódusából, sőt úgy is fogalmazhatunk, ez volt a valaha volt legnagyobb kiterjedésű Bāwandida „birodalom”, mely területében és befolyásában messze túlnyúlt Tabaristānon. Šāh Ghāzī Rustam állama legnagyobb kiterjedése idején magában foglalta Māzandarānt, Gurgānt, Gīlān nagy részét, Ray és Dāmghān területét és emellett időnként Dihistān és Mughān is hozzátartozott, azaz több helyen is átlépte nem csupán Tabaristān ill. Māzandarān, hanem az egész Kaszpi-tenger déli területeit. Ennek a csúcspontnak mi volt az oka?

Egyrészt és elsősorban a Szeldzsukok hatalmának látványos gyengülése és összeomlása, főleg Sanjar halála (1156) után. Ezt a hatalmi vákuumot sikeresen aknáztta ki a feltörekvő Bāwandida fejedelemség a 12. század derekán. A Szeldzsukok bukása több regionális hatalom felemelkedését eredményezte a 12. században, így az oguzok újabb hullámának államát Kirmānban, a Salghūridák és az Ildigūzidák atabég államát Sírāzban ill. Azerbajdzsánban. Irán ekkor valójában központi hatalom nélkül maradt és apróbb-nagyobb fejedelemségek halmazára esett szét. Csak a 12. század végén jelenik meg újabb integráló erő, a Khwārizmšāhok birodalma, mely a mongol invázióig hatalmába kerítette Perzsia nagy részét.

Ám az addig eltelt időszak egyértelműen a dezintegrációnak kedvezett.

Másfelől viszont kellett ehhez az Ispahbadiyya Bāwandidáinak egymást követő kitűnő uralkodói is, főleg °Alā al-Daula °Alī és Šāh Ghāzī Rustam is. A két uralkodó periódusa közt az a különbség, hogy °Alā al-Daula °Alī még inkább a védekezéssel volt elfoglalva, sikeresen hátrítva el a főleg Sanjartól kiinduló támadásokat. Ám Šāh Ghāzī Rustam uralma alatt a Bāwandidák átvették a kezdeményezést, és mind regionális szinten felülkerekedtek a többi fejedelemségnek, kiterjesztve uralmukat fölénk, mind pedig megpróbálták betölteni azt a hatalmi űrt, melyet főleg a Szeldzsukok hagytak maguk után. Ebben a minőségükben főleg északkelet felé igyekeztek terjeszkedni elfoglalva Gurgānt és kijutva Dihistān steppés vidékére. Itt azonban a nomád oguzok útjukat állották. Šāh Ghāzī Rustam nyugat felé is terjeszkedett, komoly csapást mérve az iszmá'ilitákra is. Hatalma áterjedt az Alburzon túlra is. És kezében tartotta Rayt, Sāwat és Simnānt is. Ám az uralkodása alatt elszenvedett vereségek az oguzoktól megmutatták hatalma korlátait is.

És végül mindehhez kellett Šāh Ghāzī Rustam személyes virtusa, hírneve is, mely ezeket a területeket egybekovácsolta. Így sikerült neki a legnagyobb lokális államot életre hívnia Tabaristānban, mely a Qārinwand Māzyār 9. századi rövid ideig tartó kísérlete után létezett.

Šāh Ghāzī Rustam már apja idején komoly érdemeket szerzett, nem volt fiatalember, mikor trónra került. Korábban részt vett apja, °Alā al-Daula °Alī fivére, Bahrām elleni háborúiban, ahol ő vezette a főereget több ízben is. Egyúttal fontos megbízatásokat is teljesített mint apja jobb keze az 1130-as, 40-es években. Kitértünk ellentmondásos szerepére a khwārizmšāh Atsizzal folytatott tárgyalásokban, ami kiváltotta atyja haragját.

Nem ismeretesek Šāh Ghāzī Rustam hatalomra kerülésének pontos körülményei, de úgy tűnik, hogy nem ment simán az öröklés. Apját, a koros °Alā al-Daula °Alī valószínűleg erőszakkal mondatta le a trónról, Mar°ašī szerint °Alā al-Daula °Alī három évvel trónfosztása után halt meg Tamīšában és az Ispahbadiyya fővárosában, Sārīban temették el. Mindezeknek viszont ellentmondanak a fentebb említett kronológiai problémák, melyek szerint °Alā al-Daula °Alī aligha élte túl három évvel trónfosztását. Šāh Ghāzī Rustam valamikor 1142 táján léphetett trónra.

Az új Bāwandida ispahbad uralmának első éveiben továbbra is elég defenzív politizálásra kényszerült. Fivére, Tāj al-Mulūk Mardāwīj trónkövetelőként lépett fel ellene a szeldzsuk Sanjar támogatásával. Miután Tāj al-Mulūk Mardāwīj Gurgānt Sanjarral a háta mögött magáénak tudta (ne feledjük itt Bāwandida befolyás már °Alā al-Daula °Alī alatt megnőtt, Rustam Kabūdžama Bāwandida herceg alatt, aki – ha hinni lehet Mar°ašī e téren eléggé homályos családfájának – magának Tāj al-Mulūk Mardāwījnak lett volna a fia (?), bátyja, Šāh

Ghāzī Rustam ellen vonult, hogy megszerezze magának Tabaristān trónját, egyszersmind Sanjar is végre vazallusát ültethesse oda. Eleinte a hadiszerencse Tāj al-Mulūk Mardāwīj kedvezett, egymás után vette be Astarābādot, Tamīšat, és Juhayna erődjét majd pedig ostrom alá vette Qal'e-e Dārāt, ahol maga Šāh Ghāzī Rustam is az ostromlottak közé szorult. A nyolc hónapig tartó ostrom végül kudarccal végződött, de Tāj al-Mulūk Mardāwīj szeldzsuk segítséggel sikeresen megtartotta addigi hódításait.

Ezt követően - nyilván Tāj al-Mulūk Mardāwīj fenyegetése hatására - Šāh Ghāzī Rustam is rákényszerült, hogy más politikát folytasson Sanjarral és részben kompromisszumot kössön vele. Šāh Ghāzī Rustam kénytelen kellen elfogadta azt a felosztást, melynek értelmében az előbb említett, főleg Kelet-Māzandarānhoz tartozó régiók fivére, és az őt követő rokonság és mazandarani előkelők kezére jutottak. Mind emellé, Sanjar tulajdon hűgát is Tāj al-Mulūk Mardāwījhoz adt, így erősítve meg jelöltje pozícióit.

Šāh Ghāzī Rustam saját erejéből, láthatóan nem tudott volna kitörni ebből a csapdából, és a politikai helyzet uralma elején egyáltalán nem volt kedvező. Hogy mégis a legnagyobb helyi uralkodóvá tudott válni, annak az az oka, hogy a Sanjar és utódai hatalma látványosan összeomlott.

Forrásaink nem tájékoztatnak arról, hogy mikor sikerült Šāh Ghāzī Rustam mégis leverni Tāj al-Mulūk Mardāwījot de valószínűleg, ez csak Sanjar 1153-as oguz fogságba esése után következett be. Feltűnő, hogy Šāh Ghāzī Rustam összes nagy háborúja élete utolsó éveire esett. Mindez szorosan kapcsolódik az 1150-es években megbomlott iráni hatalmi egyensúlyhoz.

Amikor 1153-ban Sanjar az oguzok fogságába esik Közép-Ázsiában, Šāh Ghāzī Rustam elérkezettnek látja az időt terjeszkedésre. A megbomlott hatalmi helyzetet mutatja, hogy Sanjar udvarának számos előkelője menekül ekkor Šāh Ghāzī Rustam udvarába. Közöttük 1154-ben megérkezett Sanjar unokaöccse, Sulaymān Šāh, aki nagybátyja időleges bebörtönzése idején kiáltotta magát ki magát szultánnak Khurāsānban 1153-ban. De már egy évvel később menekülnie kellett és előbb Gurgānba ment, ahol Tāj al-Mulūk Mardāwīj Vendégszeretetét élvezte egy ideig Astarabadban. Ám Šāh Ghāzī Rustam valamikor 1155 táján kiűzi fivérét Gurgānból és csakhamar meg is öli, mielőtt az Khurāsānba menekülhetett volna előle. Nem kétséges, Tāj al-Mulūk Mardāwīj bukásában az addig őt támogató szeldzsukok bukása nagy szerepet játszhatott.²⁵⁰

²⁵⁰ Ibn Isfandyār II. 105.

Sulaymān Šāh, aki eközben visszatért Khurāsānba és a Khwārizmšāh Atsiz udvarában időzött egy ideig, 1155-ben újra Tabaristān felé indult és ezúttal Šāh Ghāzī Rustam udvarában jelent meg. Šāh Ghāzī Rustamnak nyilván hízelt, hogy a sokáig őt fenyegető szeldzsuk dinasztia aktuális kelet-iráni feje hozzá fordult szorult helyzetében menedéért. A Bāwandida uralkodó két hónapig látta Vendégül szeldzsuk Vendégét, de a Vendéglátásnak alaposan megkérte az árát. Két hónap múlva a Bawandida ispahbad és szeldzsuk Vendége együtt indultak Ray felé, ahol Jibāl és Azerbajdzsán amirjai meghódoltak nekik. Sulaymān Šāh tovább indult Hamadān és Jibāl felé, de cserébe segítségért, Šāh Ghāzī Rustamnak ajándékozta Rayt, Sāwat és Simnān városokat valamint azok környékét. Ezzel tehát a Bāwandida hatalom először (és egyben utoljára) átlépte hagyományos déli földrajzi határait, az Alburz vonalát és egy fontos kelet-nyugati, a Selyemúthoz kapcsolódó terület három állomására tette rá a kezét.

De a Bāwandida ispahbad öröme nem soká maradt felhőtlen. Csakhamar visszavonulásra kényszerült, mivel a qarakhānida Maʿmūd Khān, aki a szeldzsukok helyére nyomult be Khurāsānba, 1155-ben Muʿayyad Ayaba amirral együtt kelet, Gurgān felől megrohanta Tabaristānt. Šāh Ghāzī Rustam sikeresen küzdött velük és viaszorította őket Khurāsānba. Eközben sikeresen megtartotta Rayt is, ahol Šāh Ghāzī Rustam a síitákat támogatta és külön negyedet (Zādmihrān) és medreszét is alapított.²⁵¹

Kronológiai problémák miatt erősen kérdéses, hogy Šāh Ghāzī Rustam utolsó tíz évében mit és mikor tett. Az biztos, hogy élete utolsó éveiben is küzdelmes pillanatokat élt a Bāwandida ispahbad.

Miután a szeldzsukoktól nagyjából megszabadult, és az Alburztól délre jelentős hódításokat ért el, Šāh Ghāzī Rustam utolsó tíz évében két irányba igyekezett terjeszkedni. Az egyik kelet, Gurgān, sőt még azon túl, Dihistān felé, míg nyugatra az iszmá'iliták rovására próbálta területeit bővíteni.

Šāh Ghāzī Rustam keletre két jelentős expedíciót vezetett. Mivel állama legsebezhetőbb pontja annak keleti határa volt, így ezeket az hadjáratait felfoghatjuk egyfajta „megelőző csapásnak” is. Šāh Ghāzī Rustam ezekkel a háborúival megint csak átlépte hagyományos mozgásterének határait és egyedülálló módon egészen Dihistānig nyomult. Célja egyértelműen a szeldzsukokat megdöntő és rá is veszély jelentő újonnan megjelent oguz törzsek meggyengítése és szétverése volt. Első háborúját röviddel Maʿmūd Khān 1155-ös kiszorítása után vezette, egyfajta ellencsapásként. Šāh Ghāzī Rustam ekkor a Khwārizmšāh

²⁵¹ Rabino di Borgomale 1936. 428.

Atsizzal kötött szövetséget, de miután kiért Gurgānból és a dihistāni pusztákon csatát vállalt az oguzokkal, serege súlyos vereséget szenvedett.

Šāh Ghāzī Rustam második oguzellenes expedíciója 1160-ban következett be. Mindennek talán az is előzménye lehet, hogy 1158-ban Maġmūd qarakanida uralkodó Mu^čayyad Ayabával ismét Tabaristānt dulta, és ezúttal Šāh Ghāzī Rustam csak jelentős hadisarc fejében tudta őket távozásra bírni. A második dihistāni expedíciója esetében tehát hasonló „ellencsapás” – elméletet tételezhetünk fel. Ekkor a Bāwandida uralkodó beavatkozott az oguzok belső harcaiba és pártfogoltja, Yaghmur Khān segítségére sietett a dihistāni pusztákra. De csak úgy mint első alkalommal most is komoly vereséget szenvedett és dolgavégezetlenül húzódott vissza Tabaristānba. Bár Šāh Ghāzī Rustam katonailag egyik akciója sem nevezhető sikeresnek, de mindenképpen jelzésértékű, hogy eladdig példátlan módon képes volt kimozdulni a szűkebb Kaszpi-vidékről és megpróbálta befolyási övezetét messze északra kitolni.

Šāh Ghāzī Rustam, bár kétszer is kudarcot vallott keleti hadjárataival, de a körülmények szerencsés összejárásán folytán, jól alakultak keleti szövetségi kapcsolatai. Mu^čayyad Ayaba miután 1162-ben megölte a qarakanida Maġmūd Khānt, Šāh Ghāzī Rustam kegyeit kereste és felajánlotta neki, hogy az ő nevében mondják a pénteki khutbát, amennyiben hajlandó Šāh Ghāzī Rustam hajlandó csatlakozni hozzá nyugati hadjáratában. Mivel azonban Mu^čayyad Ayaba már két alkalommal is rátámadt, emiatt Šāh Ghāzī Rustam Sunqur Inānj-dzsál kötött szövetséget, akihez lányát is hozzáadta, és egyben kinevezte parancsnokává Khurāsān és Jibāl meghódítására. Sunqur Inānj már korábban jelentős szerepet játszott Šāh Ghāzī Rustam oldalán, akik 1161-ben visszafoglalta Rayt Šāh Ghāzī Rustam számára Muġammad Pahlawān ildigüz atabégtól. Így nyilván inkább bízott benne mint Mu^čayyad Ayabában.

Látható, tehát, hogy ezzel a hatalmi politizálással Šāh Ghāzī Rustam most már egész Kelet- és Észak-Írán urává akart válni. A két fél, Šāh Ghāzī Rustam és Sunqur Inānj illetve Mu^čayyad Ayaba között 1163-ben tört ki a döntő háború. Ayaba előbb bevette BisŌāmot és Dāmghānt és Arslān b. Tughril szeldzsuk báburalkodó nevében mondatta a khutbat. De alig egy évre rá Šāh Ghāzī Rustam sikeresen visszafoglalta BisŌāmot és Dāmghānt. Igaz, sikereinek nem okáig örülhetett az idős, és egy idő óta szélütés miatt részben mozgáskorlátozott Šāh Ghāzī Rustam, ugyanis 1165 január 23-án meghalt.

Ami az iszmá'ilitákat illeti, korábban utaltunk rá, hogy Šāh Ghāzī Rustamot kétszer próbálták már trónörökös korában meggyilkolni. Mindemellett Šāh Ghāzī Rustam hatalmi törekvései is

ütköztek az iszmá'ilita érdekekkel. Amikor uralma kezdetén megpróbálta kiegyenlíteni Tāj al-Mulūk Mardāwīj befolyását Sanjar udvarában, Šāh Ghāzī Rustam legidősebb fiát és kijelölt örökösét, Girdbāzūt küldte Sanjarhoz Marwba, akit azonban útközben, Sarakhsnál az iszmá'iliták kegyetlenül lemészároltak 1142-ben. Mindez persze csak növelte Šāh Ghāzī Rustam eltökéltségét, akiben emberükre találtak az iszmá'iliták is. Nem tudjuk, hogy hány alkalommal vezetett Délnyugat-Tabaristānba, Rūyānba háborút, hogy kifüstölje az iszmá'ilitákat, de ez a törekvése átszötte teljes uralkodását.

Fia és örököse, Girdbāzū megölése mögött Šāh Ghāzī Rustam Sanjar és az iszmá'iliták titkos szövetségét gyanította, talán nem is alaptalanul és ettől fogva Sanjarral megszüntetett minden kapcsolatot, és magát Sanjart is *mulīd* (eretnek) nevezte, az iszmá'ilitákra alkalmazott terminussal illette. Šāh Ghāzī Rustam ettől fogva számos alkalommal támadt rá az iszmá'ilitákra. Ibn al-Āthīr szerint 1157-ben sikeres rajtaütést hajtott végre Alamūton, melyről azonban közelebbit nem tudunk, hogy mennyire volt sikeres, de jelzésértékű ténynek fogható fel. Hogy mindez nem alaptalan, arra az is utal, hogy néhány évvel később a második fontos iszmá'ilita erődre, Girdkūhot vette ostrom alá, melyet csak azért nem vett be, mert Juvayn ura, Bugrātigīn, az iszmá'iliták biztatására hátbatámadta Khurāsān felől Šāh Ghāzī Rustamot. Mindezek persze jól érzékeltetik Šāh Ghāzī Rustamot elszántságát, hogy az iszmá'ilita erők központjait zúzza szét. Az általa képviselt veszély egyáltalán nem volt lebecsülendő, sem előtte, sem utána az ilkhānida Hülegü idejéig, tehát közel száz évig nem volt képes erre senki, hogy Alamūt vagy Girdkūh bevételeivel kísérletezzen.

Ami Šāh Ghāzī Rustam és a helyi egyéb dinasztikák viszonyait illeti, erről sokat nem tudunk egy apró mozzanatot leszámítva. Annyi bizonyos, hogy a Bādūspānidák jelentős szerepet játszottak. Előbb mint a szeldzsukok vazallusai zaklatták Šāh Ghāzī Rustamot (főleg Sahriwasn (Sahrnus)²⁵² b. Hazārasf ustandar, aki még Tāj al-Mulūk Mardāwījot is támogatta egy ideig. Majd pedig, miután Shrnus átpártolt hozzá, annak fivére, Kay Kā'ūs, aki addig Šāh Ghāzī Rustamot szolgálta, kezdett önállósulni és az ispahbad ellen intrikálni.

Šāh Ghāzī Rustamot uralkodása derekán Sanjar szeldzsuk uralkodónak sikerült fellázítania a helyi bādūspānida ustāndārt, Kay Kā'ūst és a vélhetően a helyi arisztokraták közé tartozó Fakhr al-Daula Giršasfot, akik miközben Šāh Ghāzī Rustam távol volt, felgyújtották Āmul közelében fekvő rezidenciáját Baqra-Kalātánál. Šāh Ghāzī Rustam második fiát, °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasant küldte ellene, akik azonban egy rajtaütésben vereséget

²⁵² A bādūspānida ustāndār nevének bizonytalan az olvasata, mivel a pénzekben egyértelműen Šahriwaš(n) áll, míg Mar°ašī kézírataiban egyértelműen Šahrnūš alak szerepel, mely utóbbinak Justi általi „*süss (angenehm) für das Reich*” értelmezése Morton szerint „*not immediately convincing.*” L. Justi 277, Morton 87.

szenvedett az ustāndārtól és Gīlānba menekült. Miután Šāh Ghāzī Rustam nem tartotta elég „férfiasnak” fia viselkedését és visszautasította annak segélykérését, sőt jó néhány az ustāndār elleni hadjáratban részt vevő hivatalnokát megbüntette, megtiltva nekik, hogy lóra üljenek egy évig. Végül maga Šāh Ghāzī Rustam büntette meg az ustāndārt, saját nyugat-Ōabaristāni területein mérve rá vereséget, magát Kay Kā’ūs katonáit pedig Āmulba hurcolta és ott annál a palotánál, amit ők égettek fel, elevenen megégetette őket. Kay Kā’ūs befolyását és erejét jelzi azonban az a tény, hogy őt Šāh Ghāzī Rustam már nem merte kivégeztetni, hanem a második lázadó Fakhr al-Daula Giršasf elleni seregébe sorozta be megmaradt erőivel együtt. A Bādūspānidák látványos feltűnése, és a Bāwandidák elleni fellépése az első komoly konfliktus a két család között, melyet forrásaink alapján ismerünk. Mivel a bādūspānida kronológia sokkal kevésbé ismertebb mint a Bāwandida, emiatt - úgy tűnik - kevés biztosat állíthatunk, hogy mikor is lép színre ténylegesen ez a család. Saját genealógiájuk szerint persze már a sāsānida időktől jelen voltak Rūyānban, ami nem zárható ki, de ez idáig a 12. század előtről nem ismerünk bādūspānida éremléteket Rūyānból, ami felettébb kérdésessé teszi korábbi ottlétüket. Mindenesetre a terminus post quem, vagyis ami után már adatolhatóan jelen vannak Kujūr, az első bādūspānida főváros környékén, éppen Šāh Ghāzī Rustam időszakában.

Šāh Ghāzī Rustamnak három fiáról és négy lányáról van tudomásunk. Legidősebb fia, ahogy említettük, az iszmá’iliták bosszújának esett áldozatul 1142-ben. Őt egyébként Ibn Isfandyār szerint Mašhadban RiŪā Imám sírjánál temették el és Šāh Ghāzī Rustam külön waqfot hozott létre fia sírjának ápolására. Ebből is úgy tűnik, ahogy a rayi síiták esetében is, hogy Šāh Ghāzī Rustam a tizenkettes síita irányzat követője volt.²⁵³

Két másik fia is ismert, Šaraf al-Mulūk Íasan és °Alā al-Daula °Alī, akik Šāh Ghāzī Rustam halála után viaskodtak a hatalomért. Lányai közül több is helyi előkelőkhöz ment feleségül. Egyikük Na’ŌDr al-Daula Dārā b. Bahmanhoz, aki vélhetőleg a Bāwandidák egyik mellékágából származott. Šāh Ghāzī Rustam egy másik lánya egy helyi bādūspānida fejedelem, ustāndār Šahrnūš b. Hazārasfnak lett a felesége. Egy harmadik lánya egy gīlāni daylamita fejedelemhez ment nőül. Šāh Ghāzī Rustam negyedik lánya Bā’ārb Lārijānīnak, Šāh Ghāzī Rustam udvara vezető személyiségének lett felesége.

Összefoglalva, Šāh Ghāzī Rustam a valaha volt legerősebb, legszerencsésebb uralkodó volt, akinek sikerült a szeldzsuk hatalom összeomlásának következtében sikeres birodalmat összekovácsolnia, mely jócskán meghaladta az addigi Bāwandida hatalmi területeket.

²⁵³ Jóllehet az a kevés pénzérme egyáltalán nem támasztja alá ezt, ahogy korábban is céloztunk rá. Šāh Ghāzī Rustam fiának temetése körüli események azonban megvilágítják, hogy a bāwandida ispahbadok ebben a korban egyértelműen a 12-es síita irányzatot követték.

„Birodalma” regionális hatalom volt alapvetően, mely Gurgāntól Gīlānig és az Alburztól délre eső fontos kereskedelmi utakig terjedt ki, magában foglalva olyan jelentős városokat, mint Ray, BisŌām, Dāmghān, Simnān, Qazvīn és Jājarm. Jól látható, hogy ez a regionális állam sikeresen kihasználta a korabeli politikai viszonyok alakulását és kitöltötte a szeldzsukok bukása révén keletkezett űrt. Mindehhez azonban kellett Šāh Ghāzī Rustam energikus egyénisége, katonai részsikerei, és vakmerősége is.

Ibn Isfandyār szerint Šāh Ghāzī Rustam a valaha volt leggazdagabb Bāwandida uralkodó volt, ő volt az első Bāwandida uralkodó, aki trónszéket ácsoltatott magának jelezve hatalmának eltérő dimenzióit a korábbi Bāwandida fejedelmektől.

Az Ibn Isfandyār által megőrzött legenda szerint a nagy Bāwandida uralkodó halálának körülményei is hasonlóak voltak életéhez és részben kapcsolódnak ahhoz a régi, iszlám előtti Iránt megidéző milióhöz is, melyről a korábbi uralkodók kapcsán már bőven kitértünk. Ibn Isfandyār szerint Šāh Ghāzī Rustam hatvanadik születésnapja körül, ami egybeesett a Naurūzzal, seregszemlét tartott Sārī közelében, Atrabīnban. A szemle alatt szárnysegédjeit megkérte, hogy hozzanak egy lovaspoló ütőt és egy labdát neki. Amikor aztán az idősödő uralkodó beleütött a labdába, így sóhajtott fel: *„Ó hatvanadik esztendő, nem tudom, te betegséget vagy halált hozal-e...!”*²⁵⁴ Ezután elbocsátotta seregét, és Ibn Isfandyār szerint még aznap megbetegedett (talán ekkor érhetett szélütés?), és Sārī mellé, Zinwānba visszavonulva nemsokára meghalt. Šāh Ghāzī Rustam halálának patetikus, a régi iráni uralkodókat megidéző karaktere Tabaristān archaikus viszonyaiba, az egykor volt sasanida idők heroikus, lovagi hangulatát idézi fel, melyek Észak-Iránban még a 12. század közepén is éltek. Šāh Ghāzī Rustam halálával egyben a Bāwandidák második ágának hanyatlása is megkezdődik és mindaz, amit elődei és ő felépített ötven év alatt elenyészik.

13. A hanyatlás – Šāh Ghāzī Rustam utódai és a Khwārizmi Birodalom

Šāh Ghāzī Rustam halálát követően azonnal trónviszály robbant ki fiai között. Szinte ki sem húlt a nagy Bāwandida holtteste, két életben levő fia is kinyújtotta kezét az örökségért.

Az egyik, °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasan, a másik pedig °Alā al-Daula °Alī volt. Megjegyzendő, hogy °Alā al-Daula titulust Šaraf al-Mulūk Íasan csak öccse halála után vette fel. Egyes Ibn Isfandyār kéziratokba azonban szerepel még egy NaŌDr al-Mulūk nevű

²⁵⁴ Ibn Isfandyār II. 80.

homályos fivér is, akiről csak annyit tudni, hogy Šaraf al-Mulūk Íasan trónralépte után csakhamar kivégeztette és aki Ibn Isfandyār szerint korábban Šāh Ghāzī Rustam teljes bizalmát élvezte. Mivel más forrásokból tudjuk, hogy °Alā al-Daula °Alīt nem fivére, hanem egy távolabbi bāwandida rokon, NaÒÐr al-Daula Dārā b. Bahman ölte meg, emiatt feltevődik a kérdés, ki lehetett ez a titkos fiú? Nem tudni, mindenesetre sem Rabino, sem pedig más másodlagos források nem térnek ki rá, egyáltalán nem említve meg személyét.

Šaraf al-Mulūk Íasan összesen nyolc évig és nyolc hónapig uralkodott. Uralma a Bāwandida dinasztia lassú hanyatlásának kezdete volt, melyet belső intrikák, véres leszámolások és egy új fenyegető nagyhatalom, a Khwārizmi Birodalom fellépése szegélyezett.

Šāh Ghāzī Rustam utódának megítélése elég ellentmondásos volt már apja életében. Šāh Ghāzī Rustam láthatóan nehezen élte meg kiszemelt utóda Girdbāzū halálát, akit az iszmá'iliták ölték meg. Második fiával már koránt sem volt ennyire elégedett. Utaltunk rá, hogy amikor Šaraf al-Mulūk Íasant az ustāndār Kay Kā'ūs ellen küldte azzal a céllal, hogy leverje felkelését. Ám Šaraf al-Mulūk Íasan csúnyán kudarcot vallott és Gīlānba kényszerült menekülni, ahonnan apja nem csillapuló haragja és megvetése miatt annak haláláig nem is tért vissza – Ibn Isfandyār szerint. Amikor azonban visszatért, Šaraf al-Mulūk Íasan mindjárt igyekezett tekintélyt parancsolni. Uralkodását mészárlással kezdte és még életben lévő nagybátyját Íusām al-Daula Šahryārt és annak fiát Šahryārt és apja számos párthívét, többek között Sābiq al-Daula Qazvīnīt, aki apja utolsó éveiben oly fontos katonai támasza és volt és kulcsszerepet játszott hódításaiban.

Mindezek alapján arra gondolhatunk, hogy Šaraf al-Mulūk Íasan egyáltalán nem volt kijelölt örököse Šāh Ghāzī Rustamnak és uralmát összeesküvéssel szerezte meg. Az ugyanis kétségtelen, hogy az arisztokrácia egy része hozzá húzott Šāh Ghāzī Rustam temetése után és a kénytelenségből még mindig Gīlānban időző herceget meghívták a trónra Ibn Isfandyār szerint. Az is kétségtelen azonban, hogy minden valószínűség szerint ő lehetett a legidősebb életben levő fia Šāh Ghāzī Rustamnak. Ez komoly érvként szólhatott mellette. Viszont apjánál kegyvesztett lett és sokan nem őt, hanem talán a másik fiút °Alā al-Daula °Alīt vagy épp apai nagybátyját, Íusām al-Daula Šahryārt szívesebben látták volna Šāh Ghāzī Rustam trónján ülni.

Ibn Isfandyār elbeszélésében több gyanús elem is van, melyek talán segítenek kikövetkeztetni, vajon mi lehetett Šaraf al-Mulūk Íasan igazi kegyvesztettségének az oka. E forrásunk szerint Šaraf al-Mulūk Íasan miután Gīlānból meghívást kapott Óabaristāni előkelők egy csoportjától a trónra, tevékenységét fivére, a homályos NaÒÐr al-Mulūk megölésével kezdte. A gyilkosságot régi bizalmasára, Kay Kā'ūsra bízta. Ő fivére levágott fejét hozta fivére elé. Az

egészben az meghökkentő, hogy ugyancsak Kay Kā'ūsnek hívták azt a bādūspānida ustāndārt, akit elvileg Šaraf al-Mulūk Íasanak üldöznie kellett volna, de ő „vereséget” szenvedett tőle és egyúttal apja kegyeiből is kiesett. Mindezek alapján nem tudunk másra gondolni, minthogy Šaraf al-Mulūk Íasan valójában összeesküvést szőtt Šāh Ghāzī Rustam ellen, melybe bevonta az épp akkor fellázadó Kay Kā'ūs bādūspānida ustāndārt is. Šāh Ghāzī Rustam miután rájött erre, kizárta legidősebb fiát a trónöröklésből és Gīlānba száműzte vagy ő éppen apja haragja elől ott húzta meg magát ideiglenesen. Šāh Ghāzī Rustam halála után azonban Šaraf al-Mulūk Íasan sikeresen visszatért a hatalomba udvari szövetségesei segítségével. Egyik fő támogatója éppen az időközben Šāh Ghāzī Rustam hadseregébe besorozott bādūspānida Kay Kā'ūs volt.²⁵⁵

Ami pedig Na'òḌr al-Mulūkot illeti, feltűnő, hogy Ibn Isfandyār nem említi a herceg *ism*-jét, csak a *laqab*-ját. Így arra is gondolhatunk, hogy talán mégiscsak °Alā al-Daula °Alī rejtőzhet mögötte és nem egy eddig ismeretlen fiú. Bár Mar°ašī szerint őt egy távoli Bāwandida rokon, Šāh Ardašīr ölte meg, de egyfelől ezt csak Mar°ašī közli, másfelől, mindez ugyanekkor történt, vagyis, Šaraf al-Mulūk Íasan trónralépésekor. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Šaraf al-Mulūk Íasan közvetlenül °Alā al-Daula °Alī halála után maga is felveszi az °Alā al-Daula *laqab*-ot.

A fentiekből a következő rekonstrukciós lehetőség nyílik meg előttünk: Miután Šaraf al-Mulūk Íasan fellázadt a bādūspānida Kay Kā'ūsszal együtt apja, Šāh Ghāzī Rustam ellen, Gīlānba menekült és apja hivatalosan megfosztotta a trónörökös rangtól vagy attól, hogy egyike lehessen a lehetséges utódoknak. Šāh Ghāzī Rustam a trónra Šaraf al-Mulūk Íasan öccsét jelölte. Őt eredetileg Na'òḌr al-Mulūkot °Alīnak hívták, tehát *laqab*-ja nem az °Alā al-Daula, hanem a Na'òḌr al-Mulūk volt. Amikor Šāh Ghāzī Rustam meghalt, ifjabbik fia Na'òḌr al-Mulūk °Alī az „°Alā al-Daula” *laqab*-ot kezdte használni a Na'òḌr al-Mulūk (helyett) és talán trónra is lépett. Felvett új *laqab* -jával kétségtelenül utalt híres nagyapjára, (I.) °Alā al-Daula °Alīra, akinek mind az *ism*-je, mind a *laqab*-ja megegyezett vele. Hogy egy uralkodónak több *laqab*-ja is volt, arra akadt korábban is példa, mint maga Šāh Ghāzī Rustam, akinek teljes neve Nusrat al-Dīn Šāh Ghāzī Rustam volt. Šaraf al-Mulūk Íasan azután sikeresen letaszította a trónról fivérét és meggyilkoltatta szövetségeseivel °Alā al-Daula Na'òḌr al-Mulūk °Alīt. Ezután pedig felvette annak *laqab*-ját és forrásainkban szerint is csak fivére halála után nevezték °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasannak. De hogy mások is

²⁵⁵ Lásd a Bādūspānidákról szóló fejezetet.

pályáztak a trónra, vagy legalábbis Šaraf al-Mulūk Íasan tarthatott ettől, erre nagybátyjának és unokafivérének a kivégzése utalhat.

Miután hatalmát megszilárdította, Šaraf al-Mulūk Íasan is apja hatalmi, kvázi nagyhatalmi politikáját próbálta folytatni. Uralma első éveiben hozzámenekült a Šāh Ghāzī Rustam korában már többször feltűnt Sunqur Inānj. Sunqur Inānj ekkor Ray kormányzója volt az Ildigüzidák vazallusaként. Ray csak húsz hónapig állt Šāh Ghāzī Rustam hatalma alatt, ezután az 1160-as évek elején visszakerült az Ildigüzidák kezére. Ám 1167 táján Sunqur Inānj nem tudni, hogy magától, vagy Šaraf al-Mulūk Íasan biztatására fellázadt az Ildigüzidák ellen. Miután kudarcot vallott, Šaraf al-Mulūk Íasanhoz menekült Tabaristānba. Šaraf al-Mulūk Íasan feleségül vette Sunqur Inānj húgát és haderőt adott mellé Marʿašī szerint. Sunqur Inānj sikeresen visszatért Rayba, de most már Šaraf al-Mulūk Íasan helytartójaként. Egy év múlva azonban már megint az Ildigüzidák kezébe került Ray, és a harcban maga Sunqur Inānj is életét vesztette. Az Ildigüzidák ekkor megkíséreltek betörni a Bāwandidák területeire és ostrom alá vették Fīrūzkūhot, Dāmghānt és BisŌāmot, tehát javarészt olyan területeket (Fīrūzkūhot kivéve), melyeket még Šāh Ghāzī Rustam csatolt a Bāwandida államhoz. A háború végül is nem hozott eredményt. Šaraf al-Mulūk Íasan sikeresen tartotta meg apja déli hódításait Rayt leszámítva.

Nem ilyen sikeresen alakultak viszont Šaraf al-Mulūk Íasan keleti kapcsolatai. Úgy tűnik a a Bāwandida ispahbad birodalmának határai 1172-ig viszonylag sértetlenek voltak. Egyetlen konfliktusról tudunk. Az örök rivális Muʿayyad Ayaba, aki ekkor már Khurāsān ura volt, követelt két várost vissza Šaraf al-Mulūk Íasan gurgāni területeiből, melyeket ő Khurāsānhoz, saját területeihez számított. A politikai helyzet 1172-ben változott meg gyökeresen, Īl-Arslān Khwārizmšāh halálakor. Addig a Khwārizmi Birodalom és a Bāwandidák között kiegyensúlyozott kapcsolatok uralkodtak. Ekkor azonban trónviszály robbant ki Īl-Arslān két fia, Tikiš és SulŌān Šāh Maʿmūd között. Miután SulŌān Šāh Maʿmūdöt Tikiš letaszította a trónról, az utóbbi Šaraf al-Mulūk Íasanhoz fordult segítségért és anyjával együtt Dihistānba vonulva bebocsátást kért tőle a Bāwandida Birodalomba. Šaraf al-Mulūk Íasan szívesen látta a hatalmas khwārizmi barátot és ünnepélyesen fogadta SulŌān Šāh Maʿmūdöt és kíséretét. Ám ekkor a lokális rivális Muʿayyad Ayaba közbelépett és sikeresen elérte, hogy SulŌān Šāh Maʿmūd ne Tabaristānba, hanem Nišābūrba, Khurāsān fővárosába menjen és az ő Vendégszeretetését és ne a Bāwandida ispahbadét élvezze. Mindebből jól látszik, hogy a két lokális hatalom, Muʿayyad Ayaba és Šaraf al-Mulūk Íasan egymással versengtek, hogy a náluk jóval jelentősebb hatalmat képviselő, reménybeli khwārizmi trónvárományos kit fog támogatni a jövőben. SulŌān Šāh Maʿmūd végül Muʿayyad Ayabát választotta. Ayaba ezután

még arra is rá tudta venni, hogy együtt a Bāwandida uralkodó ellen vonuljanak. Hadjáratukat eleinte siker koronázta, hiszen negyven nap után bevették a fontos kelet-Ôabaristāni erődöt, Tamīšát. Ayaba azután tovább nyomult és felperzselte és kifosztotta Sārīt, a Bāwandida fővárost, sőt fivérét, Qustumot Šaraf al-Mulūk Íasan elfogására küldte. Šaraf al-Mulūk Íasan Firīmbe, a Bāwandidák ősi sásfészkebe, Fīrūzkūh környékére menekült. Itt azután újra erőre kapott és vereséget mérve Qustumot sikerült Mu^ʿayyad Ayabát visszavonulásra készítenie. De mielőtt teljes diadalt arathatott volna Khurāsāni török ellenfelein, 1173-ban egy rabszolgája meggyilkolta. Ibn Isfandyār szerint a gyilkosság oka az volt, hogy Šaraf al-Mulūk Íasan túlzarnoki módon viselkedett udvartartásával. Az általa előadott regényes történetben Šaraf al-Mulūk Íasan azzal kínoztatta alattvalóit, hogy nem engedte őket hazatérni, amíg ő borissza tivornyáit be nem fejezte. A végsőkéig kimerült szolgák közül nem is kevés, összesen háromszáz egyszer aztán megelégtelt 1173-ban mindezt, összeesküdött és apró darabokra kaszabolták a részeg Šaraf al-Mulūk Íasant Ibn Isfandyār szerint. Ilyen szomorú véget ért ez a Bāwandida uralkodó.

Šaraf al-Mulūk Íasannak négy fia volt. Két idősebb fia, Yazdgird (Girdbāzū) és ^ʿAlī még apjuk alatt meghaltak, utóda, harmadik fia, Íusām al-Daula Ardašīr volt. Negyedik fia, Fakhr al-Mulūk Rustamról nem sokat tudni. Rabino szerint már 1163-ban meghalt, míg egyik elsődleges forrásunk, Ibn Isfandyār szerint túlélte apját. Mar^ʿašī szerint Fakhr al-Mulūk Rustam egyik fia később feleségül vette a Šaraf al-Mulūk Íasan udvarába menekült Sunqur Inānj lányát. Emellett Šaraf al-Mulūk Íasannak egy lánya is volt, aki Ibn Isfandyār szerint híres volt kegyességéért és erkölcsösségéért. Sorsáról később nem tudunk.

Összességében látható, hogy a Šaraf al-Mulūk Íasan ügyesen lavírozott a kor politikai erői között. Míg a tőle hatalmában jelentőse nem különböző Ildigūzidákkal sikeresen megbírkózott, addig uralma utolsó éveiben a Khwārizmi Birodalom egyre fenyegetőbb árnyként tornyosult a regionális hatalomként elkönyvelt Bāwandidák államának keleti határain.

Mindazonáltal a hatalomátadás gördülékenyen ment, és két életben lévő fia közül az idősebbik, Íusām al-Daula Ardašīr szerezte meg a trónt. Első lépésként leszámolt apja gyilkosaival, ám ezután nehéz pillanatok következtek az új Bāwandida ispahbad számára. A Bāwandidák régi ellenlábasa és regionális vetélytársa Mu^ʿayyad Ayaba és a Khurāsānban száműzetésben élő Khwārizmi SulŌān Šāh MaĪmūd ismét megtámadták kelet felől Tabaristānt és egészen Sārīg nyomultak ismét, aki megint fivérére, Qustumra bízta a munka dandárját. Őt hagyta hátra az elfoglalta Astarābād és egyéb gurgāni erődök helytartójaként.

Úgy tűnik ekkor Mu^ʿayyad Ayabának nemcsak Astarābād környékét, hanem BisŌāmot és Dāmghānt is sikerült elcsatolni a Bāwandidáktól. De ahogy Mu^ʿayyad Ayaba elvonult, ismét a Bāwandidák veszik a kezdeményezést. Íusām al-Daula Ardašīrnak sikerült Nišābūrba szorítania Qustumot és visszafoglalja BisŌāmot és Dāmghānt is, miközben az ősi rivális Mu^ʿayyad Ayaba a khwārizmšāh Tikiš bosszújának áldozatául esik 1174-ben. Mindez pedig összekapcsolódik egy ügyes külpolitikai irányváltással, mellyel Íusām al-Daula Ardašīr sikeresen elszigeteli khurāsāni ellenfeleit. A Bāwandida uralkodó szövetségre lépett Tikiš khwārizmšāhhal és sikerült ellenfelei fölé kerekednie. Olyannyira jelentősnek tartotta mindkét fél ezt a megegyezést, hogy Tikiš két éves lányát is eljegyezte a már felnőtt férfi Íusām al-Daula Ardašīrral. Ezután forrásaink néhány évig hallgatnak Íusām al-Daula Ardašīrről, akinek belpolitikájáról és családi ügyeiről más Bāwandida uralkodókhöz képest egyébként elég szűkszavúak forrásaink.

Négy-öt évvel Tikiš és Íusām al-Daula Ardašīr szövetségkötése után, 1183 táján azután ismét fontos események történnek a Bāwandida dinasztia történetében. A khwārizmi menyasszonyt ajándékba vivő khwārizmi hadsereg vendéghez nem illő módon viselkedik Tabaristānban. A sereget vezető Amīr Dīnār és oguz harcosai végigdúlják Kelet-Tabaristānt. Úgy tűnik, hogy Tikiš seregének e lépése nem volt véletlen. Mivel maga a khwārizmi uralkodó is megjelent és Gurgan átadását követelte a Bāwandida uralkodótól. Íusām al-Daula Ardašīr nem mert ujjat húzni a Khwārizmšāhhal és Gurgānt átadta a khwārizmieknak cserébe pedig hatalmas és fényes esküvőt rendezett a Khwārizmšāh lányával. Emellett legalább két alkalommal katonai segítséget s küldött neki 1182 és 1187 táján Nišābūr ostromaikor.

Íusām al-Daula Ardašīr tehát ekkor látszólag hűséges vazallusa volt a Khwārizmšāhnak és minden lépése a vele való *status quo* fönntartását szolgált. Jól látható, hogyan zsugorodott a Bawandida ispahbad befolyása a Khwārizmšāhok hatalmának növekedésével és Közép-Ázsiából Irán középső és nyugati része felé való terjeszkedésükkor. Az a kellemes és szerencsés helyzet, melyben Íusām al-Daula Ardašīr nagyapja, Šāh Ghāzī Rustam átmenetileg létrehozott egy Bāwandida középbirodalmat és komolyan képes volt befolyásolni szinte a korabeli egész Irán politikai helyzetét, az 1180-as évektől kezdve lassan a múlté lett. Új politikai erőközpontok születtek meg. Keleten a Khwārizmi Birodalom, nyugaton pedig a Csipkerózsika-álmából ébredező ^ʿAbbásida Kalifátus jelentett komoly erőt, mely között a Bāwandidák állama lassan de fokozatosan kezdte elveszíteni a korábbi évtizedekben játszott fontos szerepét.

Az 1180-s években egyre nyomasztóbb lett a khwārizmi befolyás Tabaristānban, emiatt Íusām al-Daula Ardašīr új szövetségeseik után nézett nyugaton. Sikerült is új támogatókra lelnie, akik

rossz szemmel nézték a Khwārizmi Birodalom erősödését. Nyugati szövetségesei között ott találjuk al-Nā'īrt, az ʿAbbāsida Kalifátus újjászervező uralkodót, III. Tughrilt, az utolsó szeldzsuk uralkodót és az Ildigüzida Muʿammad Pahlawānt.

A nyugat-iráni szövetségeseik és ʿUsām al-Daula Ardašīr együttműködésére 1184-ben került először sor, amikor a Bāwandida ispahbad katonai segítséget a vélhetően Qārinwand származású lafūri ispahbad Bahā al-Dīn, az „*arany amīr*” kitűnően felszerelt seregével küldött a salghurida Daklā (Taklā) ellen, aki arátört Jibāira és el akarta ragadni a szeldzsukoktól.²⁵⁶

Újabb példa volt az együttműködésükre, amikor 1185-ben az egyre erősödő ruyani baduspanida Hazārasf fellázadt a Bāwandidák ellen. Hazārasf a szeldzsukokhoz menekült ʿUsām al-Daula Ardašīr elől, akik viszont ʿUsām al-Daula Ardašīr küldték vissza a lázadó bādūspānidát.

1186-ban III. Óughril háborús konfliktusba sodródik az Ildigüzida Qizil Arslānnal, aki elől ʿUsām al-Daula Ardašīr udvarába menekül Tabaristānba. Ezután Bāwandida segítséggel próbál győzelmet aratni Qizil Arslān felett, aki azután csakhamar fogságba veti.

Ugyanakkor ʿUsām al-Daula Ardašīr kapcsolatban volt az ellentáborral is. Mert nemcsak III. Óughril, hanem azt Ildigüzida testvérpár, Qizil Arslān és Muʿammad Pahlawān is segítséget kért tőle a szeldzsukok ellen Marʿašī szerint ezekben az években. Marʿašī szerint Qizil Arslān ʿUsām al-Daula Ardašīrnek ígérte Rayt, Sāwát, Qumot sőt a sokkal mélyebben fekvő, délebbre eső Kāšān városát is, amennyiben segítséget nyújt nekik III. Tughrillel szemben. Ám ʿUsām al-Daula Ardašīr kitarzott szeldzsuk védelem mellett.

A Bāwandida-Szeldzsuk szövetség III. Óughril kiszabadulása után is működött a szeldzsuk uralkodó utolsó éveiben. Mi több van rá Marʿašīnál adatuk, hogy ʿUsām al-Daula Ardašīr még figyelmeztette III. Óughrilt, hogy ne szálljon szembe a nála sokkal nagyobb katonai erőt képviselő Tikiš Khwārizmi uralkodóval és egyúttal felhívta figyelmét, hogy Óughril felesége Inānj Khātun titkos levelezést folytat Tikišsal. Tikiš az 1190-es évek elején elszánta magát a nyugati szeldzsuk területek meghódítására, ʿUsām al-Daula Ardašīr minden módon igyekezett megátolni a Khwārizmšāhok térnyerését és ehhez főleg a szeldzsukokra támaszkodott, miközben hivatalosan megtartotta kapcsolatait Tikišsal. Így 1192-ben újabb területi veszteségeket könyvelhetett el, amikor Tikiš BisŌām és Dāmghān átadására kényszerítette. Innentől fogva nyílt ellenségeskedés robbant ki Tikiš és ʿUsām al-Daula Ardašīr között. A Bāwandida uralkodó haderőt küldött 1192-ben III. Óughrilnek Ray visszavételére a szeldzsukoktól. Emellett megkérte Óughril lányát saját legidősebb fia, Šaraf al-Mulūk

²⁵⁶ Lásd a Qārinwandokról szóló fejezetet.

számára és 1192 végén tető alá hozott egy komoly Tikiš – ellenes szövetséget, melyben III. Óughrilen kívül Óekes fivére SulÔān Šāh Maġmūd, az egykori ellenfél, ekkortájt magát Marwban meghúzó Khwārizmi herceg tartózkodott. Óughrilnek sikerült visszafoglalnia BisÔāmot és Dāmghānt, míg SulÔān Šāh Maġmūd Nišāpūrt ostromolta sikeresen, míg Íusām al-Daula Ardašīr Gurgānt foglalta el. Ám a kezdeti sikerek ellenére e koalíció csakhamar felbomlott, mivel SulÔān Šāh Maġmūd 1193 novemberében, ramadán havában elhunyt Marwban. 1194-ben Tikiš megindult nyugat felé, amely katasztrofális következményekkel járt a megmaradt szeldzsuk területekre.

III. Óughril ezzel szemben nem hallgatott a politikai praktikákban meglehetősen járatos Íusām al-Daula Ardašīr jótanácsaira (hogy ne szálljon nyílt ütközetben szembe Tikišsal) és 1194-ben döntő vereséget szenvedett Tikištől, melyben maga is életét vesztette. Vele pedig véget ért az iráni szeldzsukok közel százötven éves uralkodása.

1194 után igen nehéz évek köszöntöttek Íusām al-Daula Ardašīrra. Mivel nyíltan szembeszállt Tikišsal, emiatt szövetségesei bukása után választhatott a megalázó behódolás vagy a teljes megsemmisülés között. Íusām al-Daula Ardašīr az előbbi választotta, azzal együtt, hogy továbbra is lázasan kutatta a lehetséges szövetségeseket, „ellensúlyokat” a politikai térképen. Első lépésként harmadik fia, Rukn al-Daula Qārin vezetésével segéderőt küldött Tikiš táborába, amit Tikiš elutasított és Rukn al-Daula Qarin dolgavégezetlenül tért vissza Tabaristānba. Tikiš nyugatról visszatérve végigpusztította Gurgānt, seregei egészen Sārīg nyomult előre és a Tamīšától keletre eső Ôabaristāni területek közvetlen khwārizmi igazgatás alá kerültek.

Íusām al-Daula Ardašīr utolsó kitörési pontjának az újjáéledő abbászida kalifátus tűnt, mely 1195-ben sorra foglalta el Tikiš hódításait és Ibn al-Qassāb Rayt is bevette, ahol közvetlen kapcsolat jött létre a szunnita abbászida al-NāÔir kalifa képviselője és a tizenkettes síita Bāwandida fejedelem között. Ibn al-QaÔÔāb ajándékokkal és a kalifától kapott díszruhával halmozta el Bāwandida ispahbadot. Ám reményeik kérészéletűnek bizonyultak, amikor 1196-ban Tikiš visszatért és legyőzte Ibn al-QaÔÔābot elvéve tőle Rayt is. Hogy Íusām al-Daula Ardašīr és a kalifátus közötti kapcsolatok ezután sem szüneteltek, arra a kortárs történetíró Ibn Isfandyār élete a példa, akit ura 1205 táján Bagdadba küldött számunkra közelebből nem ismert tartalmú diplomáciai megbízatással.

Néhány évnyi szünet után 1199-ben Tikiš mindennél keményebben akarta megleckéztetni a nagy taktikus Íusām al-Daula Ardašīr. Ezúttal betört területeire és elfoglalt Fīrūzkūhot, Ustānāwandot és Fulālt, akinek túszként legidősebb fiát Šaraf al-Mulūkot is Tikišhoz kellett küldenie.

A külpolitikai kudarcok mellett vgy azok hatására megingott a hátország is. 1199-ben Íusām al-Daula Ardašīr csak nagy nehézségek árán verte le második fia, Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam és híveinek lázadását, miközben több oldalról khwārizmi seregek hatoltak be állam szívébe. Egyik serege Sārīt ostromolta, míg Fulāl újonnan kinevezett Khwārizmi ura, Argaš Āmult vette be. Tikiš pedig visszaküldte Šaraf al-Mulūkot apjához azt követelve, hogy Íusām al-Daula Ardašīr küldje vissza hozzá a több mint tizenhét éve (!) feleségül vett lányát. A Bāwandida uralkodó nem vállalta ezt a megaláztatást. Az ispahbadiyya-ági Bāwandidák állama az összeomlás szélére került.

Hogy ez ekkor mégsem következett be, annak Tikiš 1200-ban bekövetkezett halála volt az oka. Íusām al-Daula Ardašīr így megint csak megmenekült és sikerrel verte le fia lázadását és egyben kiűzte a khwārizmi haderőket.

Szorongatott helyzetéből egyedül Tikiš halála révén tört ki. De ekkor hónapok alatt visszaszerezte, amit Tikiš évek alatt elvett tőle: Dāmghān, Fīrūzkūh, Fulāl és Ustānāwand is újra a Bāwandidák kezére került.

Íusām al-Daula Ardašīr utolsó „húzása” az volt, amikor 1204-ben újabb szövetségest talált, ezúttal a Ghūridákat, akik 1204-ben megrohanták a Khwārizmi Birodalmat. Šihāb al-Dīn ghūrida uralkodó 1204-ben követeket küldött Íusām al-Daula Ardašīrhoz, akik névlegesen elfogadta a távolabbi, afganisztáni központtal rendelkező Ghūridák névleges főségét. Ennek egyértelműen a Khwārizmiekk ellensúlyozása volt a célja. Igaz, ennek nem voltak hosszú távú következményei, mivel 1205-ben Šihāb al-Dīn vereséget szenvedett Muġammad khwārizmi uralkodótól és visszavonulásra kényszerült.²⁵⁷

Ami Íusām al-Daula Ardašīr Ōabaristani politikáját, a helyi fejedelmekkel kapcsolatos tevékenységét illeti, két fontosabb fejleményt emelhetünk ki e téren. Ez pedig a rūyāni bādūspānidák nagy lázadása volt 1182-ben. A bādūspānida Hazārasf komoly erőket kötött le, de Íusām al-Daula Ardašīrnek sikerült elfoglalni Rūyānt és még a bādūspānida fővárost, Kujūrt is földülta. Hazārasf az Ildigūzidákhoz menekült, akik azonban a Bāwandida ispahbadot támogatták és nem a Bādūspānidát.

A második fontos esemény pedig a Qārinwandok feltűnése hosszú idő után. A lafūri Bahā al-Dīn ispahbad, az *amīr-i zarrīn*, az arany amir mint Íusām al-Daula Ardašīr vazallusa vett részt a Jibālban zajló harcokban a Salghūridák ellen. Ez pedig arra utal, hogy a Qārinwandok ekkor a Bāwandidák vazallusai voltak. Erre egyébként az ebben a korban élt Ibn Isfandyār is utal, aki egy helyen utal a lafūri és īrābādi kortárs Qārinwand amīrokról.

²⁵⁷ Madelung 1985. 750.

Ezt követően távozott az élők sorából a nagy taktikus Íusām al-Daula Ardašīr is, a Hidzsra szerinti 602-ben, vagyis 1205/6-ban.

Íusām al-Daula Ardašīrnek forrásainkból három fia ismert. Šaraf al-Mulūk, akik III. Óughril lányát vette feleségül és Ibn Isfandyār szerint akkoriban hunyt el mint apja. Íusām al-Daula Ardašīr második fia Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam volt, aki apja ellen lázadást szított és emiatt pár évig börtönben raboskodott, ahonnan apja halála révén szabadult ki csak. A harmadik fiú, Rukn al-Daula Qārin volt, aki követként járt Tikiš táborában egy a Bāwandidák számára igencsak nehéz periódusban, III. Óughril halála után. Később fellázadt fivére, Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam ellen, amelynek végzetes következményei lesznek az Ispahbadiyya – ág sorsára nézve. Rukn al-Daula Qārint végül az iszmá'iliták gyilkolják meg 1210 táján. Íusām al-Daula Ardašīrnek volt egy lánya is, aki a Bāwandida dinasztia egy oldalágából eredő Íusām al-Daula Šahryārnak lesz a felesége. Ő a hasonló nevű, a 12. század elején uralkodó hasonló nevű Íusām al-Daula Šahryārnak volt az ükunokája. Az ő fiuk, vagy más vélekedések szerint dédunokájuk lesz a Bāwandidák harmadik ágának, a Kīnakhwāriyyának az alapítója az ilkhānida periódusban.²⁵⁸

Íusām al-Daula Ardašīr kora jelentős politikusa volt, több mint harminc éven át szívósan irányította egyre romló külpolitikai perspektívák között a Bāwandidák államát Tabaristánban és Észak-Iránban. Egy a Šāh Ghāzī Rustam -kori állapotokhoz közeli helyzetben vette át a hatalmat és nem kis nehézségek árán, de azt végig meg is tartotta. Ennek azonban ára volt. Hiába minden ügyes és leleményes politikai ravaszkodás, szövetségekötés, de a körülmények nem kedveztek a Bāwandida állam további megerősödésének és a maximum a túlélés volt a Khwārizmi Birodalom fenyegető árnyékában. Ez Íusām al-Daula Ardašīrnek sikerült, de állama jócskán meggyengülve, területileg és katonailag megtépázva került ki harminc év után a szakadatlan küzdelemből. Az ispahbadiyya – ági Bāwandidák bukásához mindez jócskán hozzájárult. Egy szerencsésebb korban Íusām al-Daula Ardašīr– forrásaink alapján látott kvalitásai révén – igazi nagyformátumú uralkodó lehetett volna. Nem rajta múlt, hogy ez nem sikerült neki.

Az ispahbadiyya – ági Bāwandidák bukása némileg váratlanul, alig néhány évvel Íusām al-Daula Ardašīr halála után következett be. A bukás közvetlen okai az uralkodócsalád belviszályai, megosztottsága valamint idegen támadások voltak.

A trónt Íusām al-Daula Ardašīr második fia Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam örökölte. Ugyanaz a személy, aki 1199 táján egyszer már erőszakkal meg akarta ragadni azt. Emiatt

²⁵⁸ Lásd Madelung 1985. 751-752. Rabino di Borgomale 1936. 432-437.

apja börtönbe vetette és onnan nem is engedte ki, amíg élt. Íúsām al-Daula Ardašīr halála után azonban megnyíltak a börtön kapui. Ibn Isfandyār szerint az új uralkodó páratlan pompával lépett trónra. A „*régi perzsa királyok*” szokása szerint fényes ünnepeket rendeztetett, a koronázási ünnepélyek hét napon át tartottak, igaz, az udvari asztrológusok szerint nem volt szerencsés a koronázás dátumának kiválasztása. Az ünnepek során a szokásos köszöntések, üdvözlő formulák után a vidékről összesereglett ispahbadok és Bāwandida hercegek hódoltak meg új uruknak. Ezt követően ispahbad Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam trónralépett, felvette a királyi diadémet, megerősítette a kormányzókat, az ispahbadokat és amīrokat gazdagon megajándékozta. Érdekes, hogy pont az utolsó ispahbadiyya-ági Bāwandida kapcsán emlékszik meg Ibn Isfandyār erről, holott ő maga nem is volt ott ekkor, minden valószínűség szerint Bagdadban tartózkodott az új Bāwandida uralkodó beiktatásakor. Hogy ez mennyiben felelt meg esetleg korábbi sāsānida, postsāsānida hagyományoknak, de az biztos, hogy nem véletlenül tér rá ki Ibn Isfandyār.²⁵⁹

Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam azonban nem soká örülhetett hatalomra kerülésének. Öccse, Rukn al-Daula Qārin elvitatta tőle hatalmát és egyenesen Khwārizmbe futott, hogy támogatókat keressen. Muġammad Khwārizmi uralkodó, öccsét °Alī Šāhot küldte le, hogy szerezzen érvényt a Ôabaristāni trónkövetelő kérésének. °Alī Šāh ekkor Dāmghān és BisÔām Khwārizmi kormányzója volt, ami arra utal, hogy ezeket Íúsām al-Daula Ardašīrnak nem sikerült visszaszereznie korábban. Miután °Alī Šāh és Rukn al-Daula Qārin megtámadták Tabaristānt, Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam engedni kényszerült. Ennek értelmében trónörökösévé nevezte ki öccsét, ami nem volt nehéz dolog, mivel neki nem voltak gyermekei. Ezzel látszólag megoldódtak a Bāwandidák trónöröklési gondjai.

Ezután azonban újabb gondok jelentek meg. °Alī Šāh fellázadt fivére, Muġammad ellen, aki e mögött a Ôabaristāni ispahbad intrikálásait látta, nem is alaptalanul. Muġammadnak 1208-ra sikerült leverni öccse lázadását és meg is ölette őt. Büntetésből azonban a Tamīšától keletre eső zónák ismét közvetlen khwārizmi kontroll alá kerültek, jócskán megcsönkítva a Bāwandida területeket.

Emellett nyugaton egy régi-új ellenfél bukkant elő, aki Šāh Ghāzī Rustam kemény hadjáratai óta nem hallatott magáról a Ôabaristāni fejedelmekkel kapcsolatban: az iszmá'iliták. 1209-ben az iszmá'iliták jelentős bāwandida területeket kebeleznek be Rūyān környékén, és sikerül

²⁵⁹ Melikian Chirvani hívja fel a figyelmet a Šāh Ghāzī Rustam (az idősebb, 1141-1166) udvarában működő šāhnāmakhwān tisztségre. Mindössze ezt tudjuk apró archaizmusként felmutatni egy Ibn Isfandyār – helyre hivatkozva. Ibn Isfandyār II. 121.). A régi perzsa királyok etikettje szerinti koronázás azonban nem világos, hogy pontosan mit takar. Vö. Melikian–Chirvani, A. S.(1988) *Le Livre des Rois, Miroir du Destin, Studia Iranica* (17/1) 13.

megölniük az ellenük vonuló Rukn al-Daula Qārint. Így az ispahbadiyya –ági Bāwandidáknak már csak egy férfitagja maradt életben: maga az uralkodó. De ő sem sokáig, mivel 1210 április 1-én, egy alavita előkelő Abū Riʿā ʿĪsā b. Muʿammad Abū'l-ʿAlawī al-MāmŌirī orWul leszúrja Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustamot. Mivel nem voltak örökösei, ezért ezután az amúgy is jócskán megnyírbált Bāwandida állam megszűnik és közvetlenül khwārizmi uralom alá kerül.

Történeti szempontból tehát meglehetősen hirtelen szakad vége az Ispahbadiyya–ág uralkodásának a 13. század elején. A Khwārizmi Birodalom hatalmának növekedése csak részben magyarázza a 12. század derekán, második harmadában ereje teljében tündöklő állam bukását a 13. század elején. Hiszen a ha nem is Šāh Ghāzī Rustam korának nagyságában, de tovább folytatódhatott volna az Ispahbadiyya–ág uralma.

A bukáshoz véleményünk szerint szervesen hozzájárulhatott a Bāwandida főág hirtelen kihalása. Igaz, hogy jó pár mellékág ismeretes ebből a korból, de úgy tűnik ezek a „vidéki” ispahbadok ténylegesen nem szólhattak bele a trónöröklésbe. Se a későbbi Kīnakhwāriyya–ág ekkor élő tagjai, sem Tāj al-Mulūk Mardāwij leszármazottai, a kabūdžāmai ispahbadok vagy a szintén ʿĪsām al-Daula Šahryārtól származó lārijāni marzbānok sem férhettek oda a hatalomhoz. Feltételezhetően még emellett is voltak egyéb mellékágak, de a főág kihalásával megint olyanfajta hatalmi vákuum, „második fekete korszak” vette kezdetét, melyet már egyszer láthattunk a 11. század elején.

Mindezzel együtt az Ispahbadiyya–ágból származó Bāwandida ispahbadok ideje volt Tabaristān muszlim kori történetének igazi fénypontja. Sem előtte, sem pedig ezután sem politikai egység, sem regionális befolyás terén nem ért el olyan magaslatokat ez a terület mint a 12. században. ʿAlā al-Daula ʿAlī és Šāh Ghāzī Rustam kora mindenképpen Észak-Irán politikai egységének csúcspontja volt, amikor túllépve a hagyományos földrajzi határokon a Bāwandida ispahbadok hatalma Dihistānig, Khurāsānig, Simnānig és Qazvīnig nyúlt. Igaz, ehhez kellett a regionális hatalmi viszonyok megváltozása, főleg a szeldzsuk uralom gyengülése, szétesése is. A tabaristāni Bāwandida uralom azonban még nem áldozott le ezzel. A mongol korban, újabb mellékág, a Kīnakhwāriyya ideje jön el, akik – igaz az Ispahbadiyya–ágnál jóval mérsékeltebb formában – sikeresen restaurálják mintegy száz évig a Bāwandidák ősi királyságát. A Kīnakhwāriyya története azonban meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit.

IX. A Bādūspānidák - egy történelmi dilemma

A korábbi fejezetekben sikerült áttekinteni azokat a történelmi problémákat, melyek a Bāwandidák és a Qārinwandok történetéhez kapcsolódtak. Ám botorság lenne ezzel lezárni a koraközépkori Tabaristān dinasztiáit, mivel még voltak kisebb, kevésbé ismert famíliák, akik kisebb politikai jelentőséggel rendelkeztek.

E dinasztiák közül kiemelkednek a Bādūspānidák. Ez a dinasztia Rūyān ura volt és így történetét végigkövetni igen fontos Rūyān helyzetének megértéséhez.

A Bādūspānidákkal azonban több komoly probléma is akad. Bár hosszú időre visszanyúló családfájuk akad, mégis elmondható, hogy a 11. század vége, vagyis a Bāwandidák Ispahbadiyya – ágának feltűnése előtti időszakban csaknem bizonyosan nagyjából fiktívnek kell tekinteni az *Āmulī Tārīkh-i Rūyān*-jában szereplő adatokat.

Rūyān vagy más néven Rustamdār, ez a terület Tabaristān és Daylam határán elterülő hegyvidéki terület nagyon közel esett az egykori iszmá'ilita központokhoz. A Nyugat-Tabaristānnak számító vidék tehát sok szempontból hasonló ahhoz a területhez, melyet korábban a Bāwandidák és a Qārinwandok esetében láttunk.

A földrajzi részek elnevezésének problémáját már korábban láthattuk. Nem kevésbé problematikus azonban a helyi Bādūspānida dinasztia történelme sem. Ahogy korábban már Bāwandidák és a Qārinwandok esetében láttuk, minden egyes helyes kisdinasztiának megvannak a családi legendái. Ezek többnyire egy sāsānida származással rendelkező ősről mennek vissza, aki csodás képességei révén szerzi meg hatalmát. Nem kételkedhetünk benne, hogy ezek a történetek és a személyek történetisége is nagyjából ahistorikus.

A Bādūspānidák esetében mindez azonban fokozottan így van. Nem elég, hogy a dinasztiaalapító személy neve valójában egy késő-sāsānida korból ismert közigazgatási terminus ('padgōspān' vagyis katonai alkormányzó), de az egész dinasztia korai története, egyáltalán a létezése egészen a 11. század végéig, de inkább 12. század elejéig erősen megkérdőjelezhető jelenlegi tudásunk szerint. Nézzük meg előbb azokat a bizonyítékokat, melyek részben alátámasztják a Bādūspānidák létezését, majd pedig azokat, amelyek ezt cáfolják.

A Bādūspānidák esetében nagyon kevés jel utal a dinasztia 12. század előtti történetére, ezeket az alábbiakban summázhatjuk:

1. A *Hudūd al-‘ālam* (10. század vége) szerint Nātil, Šālūs (Čālūs), Rūdān (Rūyān) és Kalār külön királyságot formálnak Tabaristānon belül, melynek fejedelmét ustundārnak hívják.²⁶⁰ Ezek a városok a későbbi Rūyān tartomány legfontosabb településeiként ismertek. Más korai arab földrajzi munkák (Ibn Hauqal, IŌŌakhrī) szintén jól ismerik Rūyān városait a koraiszlám korban.

2. A Bādūspānidák is megvan a saját leszármazásuk legendája, mely legalább annyira régies mint a Dābūyidáké, a Bāwandidáké és a Qārinwandoké. Saját hagyományuk szerint a Dābūyidák ispahbad Gīl Gāwbāra Bādūspān nevű fiától származtak.²⁶¹

3. A talán legkorábbi rūyāni vélelmezett bādūspānida pénzekre Morton hívja fel a figyelmet rendkívül alapos cikkében. Morton utal két olyan arany dinárra, melyeket 948-9 és 954-5 táján vertek, és amelyeken már az arab al-Ustundār név olvasható. Ám szerzőnk egyben azt is hozzáteszi, hogy egyik dináron sem olvasható az azt verető személy neve, másfelől a pénzeket Āmulban, tehát nem rūyāni területeken verték. Ha ezzel együtt elfogadjuk ezeket hiteles érméknek, akkor a bādūspānida dinasztia létezésének legkorábbi bizonyítékaival állunk szemben.²⁶²

4. Ibn Isfandyār a *Tārīkh-i Tabaristān*-ban egy helyütt megígéri, hogy később megírja a bādūspānida ustāndārok családfáját. Ez azonban nem történik meg. Ez mégis arra utal, hogy a 12. század végén, 13. század elején ismert volt a dinasztia teljes családfája, jóllehet, azt teljességében másfél száz év múlva, Āmulīnál ismerhetjük meg.

5. Abū Isfāq al-Ōābī egy helyen a 10. század közepén szintén említ Rūyānban egy ustandart, akit NaŌr b. Muġammadnak hívtak, anélkül azonban, hogy a dinasztiát megnevezné.²⁶³

Mindezek mellett azonban legalább annyi kétely is felmerül a Bādūspānidákkal kapcsolatban, mivel több szerző kétségbe vonja létüket a 11. század vége előtről. Nézzük meg ezeket az érveket is!

1. Akármelyik forrásunkat is nézzük (Ibn Isfandyār, Āmulī, Mar^cašī) a Bādūspānidák genealógiájára vonatkozó adatok a 11. század vége előtti periódusban feltűnően szűkszavúak, azután viszont eléggé megszorodnak az adatok. Nem lehet nem észrevenni ezt a kettősséget. Mindehhez tegyük hozzá, hogy a korai, vagyis 11. század végét megelőző periódusból nem áll rendelkezésünkre kortárs, a Bādūspānidákról beszámoló forrás.

2. A Bādūspānidák legaprólékosabb családfáját Āmulī *Tārīkh-i Rūyān*-jában és Mar^cašīnál találjuk meg. Āmulī munkája a 14. század ’ 50-es éveiben született, akkortájt, amikor a

²⁶⁰ *Hudūd al-‘ālam* 146.

²⁶¹ Āmulī 23-24.

²⁶² Morton 86.

²⁶³ Madelung 1967. 46.

Bādūspānida dinasztia virágkorát élte és jelentőségében meghaladta a Bāwandida dinasziát is. Nem lehetetlen, hogy épp ennek a virágkornak köszönhetően „rendelte” meg Jalāl al-Daula Iskandar, a kor befolyásos bādūspānida uralkodója ezt a heroikus családfát udvari történetírójától.²⁶⁴

3. A Bādūspānidák leszármazásáról Mar^cašī is beszámol a 15. században. Korábban sikerült bizonyítani, hogy munkájában e szerző többször korrigálja a korábbi adatokat – hol jól, hol rosszul.²⁶⁵ Ami a Bādūspānidákat illeti, Mar^cašī családfája merőben eltér Āmulī fiktív családfájától. A problémákat fokozza, hogy az általa megadott nevek többnyire egybeesnek az Ibn Isfandyárnál a lafūri Qārinwand ispahbadok neveivel!

4. Rūyān területe – Madelung szerint – a 12. század elejéig Zaydita fejedelmek hatalma alatt állt, akik idején az ustundāriyya tartománynéven kívül semmi más nem utal a későbbi dinasziára. Az ustundāriyya itt sem egyéb, mint földrajzi elnevezés, és semmi köze sincs a 12. és 16. század között uralkodó Bādūspānidákhoz.

5. A 12. század előtről nem ismert egyetlen Bādūspānida ispahbad érméje Rūyān (Rustamdār) és környékéről. Mindez szintén azt valószínűsíti, hogy a Bādūspānidák ezután kerültek csak Rūyān birtokába. Nem lehet persze kizárni, hogy a család valóban hosszú ideje jelen volt Rūyānban vagy legalábbis annak egy részén, de összességében nem emelkedett a fent nevezett korig vagyis a 12. század elejéig olyan pozícióba, hogy ezzel az egész tartomány feletti hatalmat is megszerezze, és viselje a tradicionális bādūspānida *ustāndār* titulust.²⁶⁶

Ha áttekintjük a „fiktív” és a „valódi” Bādūspānidák uralma alatti időszakot, a korai periódus esetében minimális eseménytörténeti háttérrel láthatunk. Leginkább családi, genealógiai adatok állnak rendelkezésre. A leginformatívabb adataink szerint a „fiktív” kor Bādūspānidái leginkább egy-egy Zaydita dā^cī kormányzói voltak különösebb hatalom nélkül. Szerepük meglehetősen marginálisan ismert Āmulītól vagy Ibn Isfandyártól. Ha egyáltalán hitelt adhatunk ennek a listának, mivel ahogy korábban említettük, az Ibn Isfandyār, Āmulī és a Mar^cašī által közölt lista közel sem egységes.

²⁶⁴ Ne feledjük, Jalāl al-Daula Iskandar korában a 14. század derekán az ilkhānida állam összeomlása után a Bādūspānidák állama Észak-Írán legjelentősebb dinasziája volt, a politikai szituáció erősen hasonlított az Ispahbadīyya-ági Bāwandidák államához a 12. század derekán második felében. Egy nagyobb politikai vákuumot, a központi hatalom szétesését használta ki a sikeres helyi bādūspānida dinasztia. Lásd még ehhez: Sárközy M. (2007) *Vazallus – szövetséges- lázadó: egy kisdinasztia az ilkhānida periódusban Észak-Íránból: a Bādūspānidák, IV. Nemzetközi Vámbéry Konferencia, Dunaszerdahely 2007.* (kéziratban)

²⁶⁵ Lásd a Óabaristāni lokális krónikákra vonatkozó fejezetet.

²⁶⁶ Morton 86-87. Madelung 1989. 385.

Itt érdekes megemlíteni, hogy Rabino komoly hibáját, aki nagyívű genealógiai cikkében elmulasztja felhasználni Āmulī munkáját, kizárólag Ibn Isfandyárt és Mar[°]ašīt használja fel forrásként egynéhány másodlagos forrás mellett, és teljesen elfogadja a korai Bādūspānidák létezését, a kétség legcsekélyebb jelét sem mutatva a fenti problémákkal kapcsolatban.

Összességében annyi jelenthető ki, hogy a 11. század vége előtt nem beszélhetünk önálló Bādūspānida dinasztiáról, a róluk közölt későbbi genealógiák erősen bizonytalanok és sok szempontból zavarosak, nem adva lehetőséget még a részleges rekonstrukcióra sem. Emiatt a történészek szinte lehetetlen megoldani, kibogozni a Bādūspānidák történetének Kr. u. 7-11. század közötti korszakát. Mivel semmilyen konkrét támpont nem áll rendelkezésünkre forrásaink, a régészet, a numizmatika és az epigráfia terén, ezért a legbátrabb kijelentés, melyet ezzel a dinasztiával kapcsolatban megkockáztathatunk, hogy a 11. század vége, 12. század elejénél korábban talán egy ruyāni arisztokrata családként éltek itt. Saját hagyományaik szerint ugyanannak a Gīl Gāwbāranak voltak a leszármazottai, akiktől a Dābūyidák is származtatták magukat egy bizonyos Bādūspān révén, aki Gīl Gāwbāra második fia volt.

Mindezek miatt arra kényszerülünk, hogy Bādūspānidákról szóló írásunkat jelentősen megkurtítsuk, és a „valódi” Bādūspānidák történetét elemzzük a 11. század végétől a 13. század elejéig.

A Bādūspānidák az ispahbadiyya-ági Bāwandidák árnyékában

Nem lehet pontos választ adni, hogy miért ekkor, a 11. század végén bukkant fel a Bādūspānidák családja, ahol és amikor felbukkant.

Ha áttekintjük az idevonatozó szakirodalmat, eddig senki sem tudott magyarázatot adni rá, hogy miért pont ekkor a 11. század végén jelentek meg a Bādūspānidák (vagyis az „igazi” Bādūspānidák) ezen a területen.

Véleményem szerint egyetlen jelentős ok magyarázhatja meg talán az új dinasztia felemelkedését Rūyānban. Az iszmá’iliták. Mivel Tabaristántól nyugatra a 11. század utolsó évtizedeiben megjelenő iszmá’ilita fejedelemség nemcsak a szeldzsukok, hanem a nem iszmá’ilita Zayditák és a 12-es síiták ellen is támadásokat indított, ez a tény komoly fenyegetést jelenthetett a Óabaristāni helyi fejedelmek számára is. Ahogy azt a korábbi fejezetben már láttuk, a 12. században a Bāwandidák, különösen [°]Alā al-Daula [°]Alī és Šāh Ghāzī Rustam idején véres harcokat vívtak az iszmá’ilitákkal, akik nyugat felől terjeszkedő politikát kezdtek el folytatni Ruyān irányába.

Nem ismert az a tény, miért és mikor kerültek vezetőpozícióba a Bādūspānidák itt, de mindenesetre az esemény nagyjából egy időben történt az iszmá'iliták itteni térnyerésével. A Bādūspānidák a 12. század során a két regionális hatalom közötti „mikrorégió” urai lesznek és sorsukat időről-időre a Bāwandidák és az iszmá'iliták közötti hatalmi harcok határozzák majd meg. Többnyire a Bāwandidák oldalán harcolnak, de időnként meghökkentő kapcsolatokra is fény derül a másik oldallal. Az biztos, hogy Rūyān egyfajta tűzvonalt volt a két fél között, melyet a helyi Bādūspānidák sikeresen vészelnek át. Nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy szerepük korlátozott volt, és befolyásuk is jóval kisebb mint a Bāwandidák, a Bādūspānidák sokkal kevésbé vesznek részt a nemzetközi harcokban és őket „csak” a lokális konfliktusok kihatásai érintik.

A legkorábbi Bādūspānida, akinek ismertek pénzei is, egy bizonyos Nā'oir al-Daula Šaraf al-Dīn Na'or b. Šahriwašn (Šahrnūš). Mindjárt gondot is okoz a személye, mivel igaz, hogy ő az első, akinek érméi ismertek Rūyānból, de ezen kívül teljesen ismeretlen személyről van szó! Sem Ibn Isfandyárnál, sem Āmulīnál, sem pedig Mar'asīnál sem szerepel személye. Nā'oir al-Daula Šaraf al-Dīn Na'or b. Šahriwašn (Šahrnūš)²⁶⁷ első pénzérméi 1108-1109-ből és 1110-1111-ből ismertek, ezeken az érméken vazallusának ekkor nem a Bāwandidákat vagy az iszmá'ilitákat ismeri el, hanem a szeldzsuk I. Mu'ammad szultánt, míg későbbi érméi Mu'ammad szultán fia I. Ma'īmūd korából származnak (1118-1131). Mindkét érmelelet kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy a Bādūspānida ustāndār szeldzsuk uralkodók neveit tünteti fel pénzein. Sajnos, más forrásból egyáltalán nem ismeretes, hogy milyen konkrét kapcsolat fűzte a Bādūspānidákat és a szeldzsukokat ekkor egymáshoz, de azt meg kell jegyezni, hogy pont ezekben az évtizedekben zajlott a Bāwandidák és a szeldzsukok legvéresebb háborúja, melynek során a szeldzsuk I. Mu'ammad, illetve Sanjar megpróbálta megerősíteni fennhatóságát a mindinkább önállósodó Bāwandida Íusām al-Daula Šahryār és fiai felett. Erről bővebben írtunk a korábban már. Ennek fényében egy új vazallus megjelenése a Bāwandidák hátában kétségkívül jól jött a gyengülő szeldzsuk hatalomnak.²⁶⁸

Itt megint megfogalmazódik a kérdés, a „cui prodest”, kinek állt érdekében a Bādūspānidák miniállamának létrehozása? Esetleg a szeldzsukok próbálták megerősíteni hatalmukat? Mindenesetre a 1140 után visszafelé sült el fegyverük, hiszen a későbbi Bādūspānidák már nem nekik engedelmeskedtek, hanem velük ellenséges Bāwandidáknak!

²⁶⁷ Madelung 1989. 387-390.

²⁶⁸ Lásd a Bāwandidák fejezetet (Ispahbadiyya).

A politikai váltás a következő bādūspānida ustāndār, Šahriwašn (Šahrnūš) b. Hazārasf alatt következett be. Róla már több ismert forrás, Ibn Isfandyār, Āmulī és Mar[°]ašī is tudósít. Ez a korai szeldzsuk orientáció még Šahriwašn (Šahrnūš) b. Hazārasf alatt is élt. Nem tudjuk, hogy mikor lépett trónra, de datálásával több probléma is akad. Mar[°]ašī szerint 13 évig uralkodott, miközben Madelung szerint 1165 táján halt meg. Ha viszont Šāh Ghāzī Rustam uralkodása kezdetén a Sanjar által támogatott Tāj al-Mulūk Mardawīj párthíve volt, akkor semmiképpen nem elégséges a 13 év uralkodási éveire, hiszen az 1141-től 1165-ig uralkodó Šāh Ghāzī Rustam idején csaknem negyedszázadot kell számolnunk uralkodási időnek.

Ami Šahriwašn (Šahrnūš) b. Hazārasf uralkodási idejét illeti, Mar[°]ašī szerint még [°]Alā al-Daula [°]Alī alatt kezdte meg uralkodását. A 15. századi forrás alapján a bāwandida ispahbad sikeresen rávette a bādūspānida ustāndārt, hogy ne csatlakozzon az épp Āmult dúló szeldzsuk vazallus rayi Amīr [°]Abbāshoz (lásd korábban). Ez a szükséztudósítás az első jele annak, hogy az eredetileg szeldzsuk vazallus Bādūspānidák átállnak a Bāwandidákhoz.

A későbbiekben, ahogy már korábban is említettük, ezt követően a Šahriwašn (Šahrnūš) b. Hazārasf még ingadozott a szeldzsukok és a bāwandida ispahbadok között. [°]Alā al-Daula [°]Alī halála után ugyanis a bādūspānida ustāndār Ibn Isfandyār szerint a szeldzsuk Sanjar szövetségesének számító Tāj al-Mulūk Mardawījot támogatta fivére, Šāh Ghāzī Rustam ellen. Ez volt az utolsó ilyen eset, hogy a Bādūspānidák eszközként lettek felhasználva a Bāwandidák ellen szeldzsukok „zsoldjában”.²⁶⁹

Šahriwašn (Šahrnūš) azonban Tāj al-Mulūk Mardawījot bukása után csakhamar átpártolt Šāh Ghāzī Rustamhoz, aki lányát vagy húgát adta feleségül hozzá. Látható, hogy a bāwandida ispahbad fontosak tartotta megnyerni a kisebb, de nem elhanyagolható nyugati szomszéd kegyét. Igaz, itt igen érdekes családi szál is közrejátszott Šahriwašn (Šahrnūš) b. Hazārasf döntésébe. Miközben ő Tāj al-Mulūk Mardawījot támogatta Šāh Ghāzī Rustam ellen, addig fivére, Kay Kā’ūs, aki korábban elmenekült udvarából, meg éppen Šāh Ghāzī Rustam szolgálatába állt. Az először csak gyalogoskatonaként harcoló, később pedig udvara vezető tagjaként megbecsült pozíciót is kivívó Kay Kā’ūs célja egyértelmű volt: meg akarta szerezni fivére hatalmát. Mindezt, miután Tāj al-Mulūk Mardawīj nem tudta megdönteni Šāh Ghāzī Rustam hatalmát, jól ismerte fel Šahriwašn (Šahrnūš) b. Hazārasf. Hogy hatalmát mentse, így aztán gyorsan átállt korábbi ellenségéhez. Mindezt cserébe megtarthatta trónját és még a Šāh Ghāzī Rustam egyik nőrokonának kezét is elnyerte. Emellett Nātil és Sīāhrūd vidékét is megkapta jegyajándékként a kor leghatalmasabb kaszpi fejedelmétől. Šahriwašn (Šahrnūš) b.

²⁶⁹ Lásd a Bāwandidák fejezetet (Ispahbadiyya).

Hazārasf valamikor 1168 körül halt meg. Itt kell azonban megint felhívni Rabino teljesen téves, hibáktól hemzsegő adataira, amelyekkel jóformán összezavarja a későbbi kutató, ha az nem támaszkodik elsődleges forrásokra. Sem az évszámok nem állják meg helyüket, sem pedig a szerző forrásismerete nem elsőrendű – ahogy arra korábban is utaltam.

A 12. századi Bādūspānidák legjelentősebb személye kétségkívül Šahriwašn (Šahrnūš) b. Hazārasf fivére Kay Kā'ūs volt, aki fivére halála után megszerezte a trónt, mellőzve annak leszármazottait. Sikeréhez előbb említett Bāwandida támogatottsága is erősítést jelentett. De egész karrierje, és egyben szerencséje is nagyban hozzájárult sikeréhez. Kay Kā'ūs b. Hazarasf Šahriwašn (Šahrnūšnak) féltestvére volt. Anyja a kor vezető daylamita Zaydita fejedelmének, Kīā Buzurg Ummīd Daylamanī al-Dā'ī ilā'l-Īaqq al-Ri'ā b. Hādīnak volt a húga. Kīā Buzurg Ummīd Daylam korlátlan ura volt a 12. század derekán, egyben szilárd politikai szövetségese az ispahbadiyya – ági Bāwandida dinasztianak. E szövetség oka egyértelműen a közös vallási-politikai ellenfélben, az iszmá'ilitákban keresendő. Kīā Buzurg Ummīd és a bāwandida Šāh Ghāzī Rustam szövetsége abban is kifejeződött, hogy utóbbi Rūdbast környékét a daylamita Zaydita dā'īnak ajándékozta.

Mindez a családi háttér tehát jócskán megnövelte Kay Kā'ūs tekintélyét, amikor fivére, a szeldzsuk szövetséges Šahriwašn (Šahrnūš) elől Šāh Ghāzī Rustamhoz menekült. Igaz, először közkatonaként kezdte karrierjét, de igen hamar 1150 táján már Šāh Ghāzī Rustam bizalmasai közé került. Mi több, Kīā Buzurg Ummīd halála után ő kapta meg nagybátyja birtokait és vette át az iszmá'iliták elleni harcot is.

Itt merül fel egy apró dinasztikus kérdőjel, mivel Mar'āšī szerint Kay Kā'ūsnek előbb egy Nāmāwar b. Bīsutūn nevű helyi trónkövetelővel kellett megmérkőznie. Nāmāwar b. Bīsutūnról ezen kívül nem tudunk semmit, de valószínűleg az ő fia lesz, aki később Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) halálakor ismét kísérletet tesz a hatalom megszerzésére.

Ám ebben a szerepében megmelegedve, Kay Kā'ūs elég hatalmasnak érezte magát, hogy beavatkozzon a Bāwandidák családi ügyeibe, vagy legalábbis, képes legyen politikai erőtere gyarapítására a Bāwandidák rovására. Lehet, hogy szeldzsuk támogatással, de lehet, hogy anélkül 1152 táján Sanjar szeldzsuk uralkodónak sikerült fellázítania a helyi bādūspānida ustāndārt, Kay Kā'ūst és a vélhetően a helyi arisztokraták közé tartozó Fakhr al-Daula Giršasfot Šāh Ghāzī Rustam ellen, akik miközben Šāh Ghāzī Rustam távol volt, felgyújtották Āmul közelében fekvő rezidenciáját Baqra-Kalātánál. Šāh Ghāzī Rustam második fiát, °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasant küldte ellene, akik azonban egy rajtaütésben vereséget szenvedett az ustāndārtól és Gīlānba menekült. Miután Šāh Ghāzī Rustam nem tartotta elég „férfiasnak” fia viselkedését és visszautasította annak segélykérését, sőt jó néhány az ustāndār

elleni expedícióban részt vevő hivatalnokát megbüntette, megtiltva nekik, hogy lóra üljenek egy évig. Végül maga Šāh Ghāzī Rustam büntette meg az ustāndārt, saját nyugat-Ōabaristāni területein mérve rá vereséget, magát Kay Kā'ūs katonáit pedig Āmulba hurcolta és ott annál a palotánál, amit ők égettek fel, elevenen megégetette őket. Kay Kā'ūs befolyását és erejét jelzi azonban az a tény, hogy őt Šāh Ghāzī Rustam már nem merte kivégeztetni, hanem a második lázadó Fakhr al-Daula Giršasf elleni seregébe sorozta be megmaradt erőivel együtt. A Bādūspānidák látványos feltűnése, és a Bāwandidák elleni fellépése az első komoly konfliktus a két család között, melyet forrásaink alapján ismerünk.

Kay Kā'ūs következő hatalmi szerepét már Šāh Ghāzī Rustam halála után játszotta el és ez ismét a Bawandidákhoz kötődött, mintegy folytatásaként az előbbi konfliktusnak. Miután Šāh Ghāzī Rustam meghalt, fia, a kegyvesztett °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasan a bādūspānida ustāndār segítségével szerezte vissza trónját.

Ibn Isfandyār elbeszélésében²⁷⁰ több gyanús elem is van, melyek talán segítenek kikövetkeztetni, vajon mi lehetett Šaraf al-Mulūk Íasan igazi kegyvesztettségének az oka. E forrásunk szerint Šaraf al-Mulūk Íasan miután Gīlānból meghívást kapott Ōabaristāni előkelők egy csoportjától a trónra, tevékenységét fivére, a homályos Na'ŌDr al-Mulūk megölésével kezdte. A gyilkosságot régi bizalmasára, Kay Kā'ūsra bízta. Ő fivére levágott fejét hozta fivére elé. Az egészben az meghökkentő, hogy ugyancsak Kay Kā'ūsnek hívták a bādūspānida ustāndārt, akit elvileg Šaraf al-Mulūk Íasannak üldöznie kellett volna, de ő „vereséget” szenvedett tőle és egyúttal apja kegyeiből is kiesett. Mindezek alapján nem tudunk másra gondolni, minthogy Šaraf al-Mulūk Íasan valójában összeesküvést szőtt Šāh Ghāzī Rustam ellen, melybe bevonta az épp akkor fellázadó Kay Kā'ūs bādūspānida ustāndārt is. Šāh Ghāzī Rustam miután rájött erre, kizárta legidősebb fiát a trónöröklésből és Gīlānba száműzte vagy ő éppen apja haragja elől ott húzta meg magát ideiglenesen. Šāh Ghāzī Rustam halála után azonban Šaraf al-Mulūk Íasan sikeresen visszatért a hatalomba udvari szövetségesei segítségével. Egyik fő támogatója éppen az időközben Šāh Ghāzī Rustam hadseregébe besorozott bādūspānida Kay Kā'ūs volt.²⁷¹

Ami pedig Na'ŌDr al-Mulūkot illeti, feltűnő, hogy Ibn Isfandyār nem említi a herceg *ism*-jét, csak a *laqab*-ját. Így arra is gondolhatunk, hogy talán mégiscsak °Alā al-Daula °Alī rejtőzhet mögötte és nem egy eddig ismeretlen fiú. Bár Mar°ašī szerint őt egy távoli Bāwandida rokon, Šāh Ardašīr ölte meg, de egyfelől ezt csak Mar°ašī közli, másfelől, mindez ugyanekkor történt, vagyis, Šaraf al-Mulūk Íasan trónralépésekor. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Šaraf

²⁷⁰ Ibn Isfandyār II. 80-85.

²⁷¹ Lásd a Bāwandidák fejezetet. (Ispahbadiyya)

al-Mulūk Íasan közvetlenül °Alā al-Daula °Alī halála után maga is felveszi az °Alā al-Daula *laqab*-ot.

A fentiekből a következő rekonstrukciós lehetőség nyílik meg előttünk: Miután Šaraf al-Mulūk Íasan fellázadt a bādūspānida Kay Kā’ússzal együtt apja, Šāh Ghāzī Rustam ellen, Gīlānba menekült és apja hivatalosan megfosztotta a trónörökösi rangtól vagy attól, hogy egyike lehessen a lehetséges utódoknak. Šāh Ghāzī Rustam a trónra Šaraf al-Mulūk Íasan öccsét jelölte. Őt eredetileg NaÒÐr al-Mulūkot °Alīnak hívták, tehát *laqab*-ja nem az °Alā al-Daula, hanem a NaÒÐr al-Mulūk volt. Amikor Šāh Ghāzī Rustam meghalt, ifjabbik fia NaÒÐr al-Mulūk °Alī az „°Alā al-Daula” *laqab*-ot kezdte használni a NaÒÐr al-Mulūk (helyett) és talán trónra is lépett. Felvett új *laqab* –jával kétségtelenül utalt híres nagyapjára, (I.) °Alā al-Daula °Alīra, akinek mind az *ism*-je, mind a *laqab*-ja megegyezett vele. Hogy egy uralkodónak több *laqab*-ja is volt, arra akadt korábban is példa, mint maga Šāh Ghāzī Rustam, akinek teljes neve Nusrat al-Dīn Šāh Ghāzī Rustam volt. Šaraf al-Mulūk Íasan azután sikeresen letaszította a trónról fivérét és meggyilkoltatta szövetségeseivel °Alā al-Daula NaÒÐr al-Mulūk °Alīt. Ezután pedig felvette annak *laqab*-ját és forrásaink szerint is csak fivére halála után nevezték °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasannak. De hogy mások is pályáztak a trónra, vagy legalábbis Šaraf al-Mulūk Íasan tarthatott ettől, erre nagybátyjának és unokafivérének a kivégzése utalhat.

°Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasan nem maradt hálátlan bādūspānida jótevőjével. Kay Kā’ūs minden korábbi rüyāni és daylamāni birtokát visszanyerte bāwandida szövetségeseitől, és amíg °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasan élt, háborítatlanul virágzott kettejük szövetsége. Mindez persze a bādūspānida ustāndār szerepének felértékelődését is jelentette, egyfajta csendes erősödést, mely Šāh Ghāzī Rustam halála után tetőzött.

Miután azonban a hirtelen haragú °Alā al-Daula Šaraf al-Mulūk Íasant udvaroncái meggyilkolták, Kay Kā’ūs szerepe is megingott. Az új uralkodó, Íusām al-Daula Ardašīr először megerősítette birtokaiban a hivatalosan bāwandida vazallust, de csakhamar visszakövetelte a még Šāh Ghāzī Rustam alatt neki adott ruyāni és daylamāni területeket és oda egyik rokonát, a korában éppen Kay Kā’ús -szal Šāh Ghāzī Rustam ellen fellázadó Fakhr al-Daula Giršāsf fiát, Mubāriz al-Dīn Arjāsföt nevezte ki. Kay Kā’úst eközben családi gyász is sújtotta. Egyszülött fia, Justān 1180 táján meghalt és mindössze egy egyéves unokája maradt. A sarokba szorított Kay Kā’ús végül kegyelmet nyert (melynek nem ismeretes az oka) és visszakapta birtokait, mi több még Íusām al-Daula Ardašīr lányát is elvette. Nem sokkal a nász után 1184-ben azonban elhunyt a kalandos életű, de összességében nem ügyetlenül politizáló bādūspānida ustāndār.

Kay Kā'ūs halála után azonban ismét elég izgalmasra fordult a helyi bādūspānida fejedelemség sora. Mivel Kay Kā'ūs mindössze néhány éves unokája, Zarrīnkamar értelemszerűen nem vette át a hatalmat, az erősebb jogán a hatalom Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) idősebbik fiára, Hazārasfra szállt. Ő úgy látszik, rövid két éves uralkodása alatt gyökeresen át akarta alakítani Rūyān „szövetségi rendszerét”. Legalábbis minden tette erre utal. A híres harcos és nagy testi erejű ustāndār láthatóan komoly ambíciókkal kezdett hozzá uralkodásához.

Mar^cašī szerint azonnal kivégeztetett néhány helyi arisztokratát, akik a Bāwandidákkal való kapcsolatok fenntartását támogatták és helyettük az iszmá'ilitákkal lépett szövetségre. Nem tudjuk, mi állt e mögött, talán apja korábbi bāwandida – ellenességét vihette tovább. Hiszen Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) eredetileg egy bāwandida-ellenes szövetségben vett részt. S bár végül csatlakozott Šāh Ghāzī Rustamhoz, ő inkább a hozzá szegődött öccsét, a ravasz Kay Kā'ūst támogatta Šahriwašn (Šahrnūš) halála után semmint annak fiát, Hazārasfot. Ezzel bizonyosan sikerült Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūšt) a bāwandida-ellenes erők oldalára szorítani. Mi több, Ibn Isfandyār szerint területi engedményeket is tett nekik, átengedve nekik Sakhtsar és MalāŌ közti területeket, ezzel pedig jócskán megcsónkította Rūyān területét.

Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) iszmá'ilita barátsága számos helyi arisztokratát felháborított, akik Íusām al-Daula Ardašīr bāwandida uralkodóhoz fordultak segítségért. Ő ismét, rokonát, Mubāriz al-Dīn Arjāsfot küldte Rūyānba, miközben a bādūspānida ustāndār az iszmá'ilitáknál talált menedékre. Íusām al-Daula Ardašīr Daylamānt is elkobozta a renitens bādūspānida ustāndártól és azt egy helyi Zaydita sejknek, al-Dā^cī ilā'l-Īaqq al-Ri^aának adta. (Valószínűleg a korábban említett daylamāni fejedelem fiának).²⁷²

Hazārasfnak iszmá'ilita segítséggel sikerült megölnie Zaydita fejedelmet, amire válaszul Íusām al-Daula Ardašīr személyesen vezetett bosszúhadjáratot szövetségese halálának megtorolására. Rūyānt ezúttal egy helyi arisztokrata Hizabr al-Dīn Khuršīd kezére adta. A kalandor bādūspānida ustāndār, Hazārasf és fivére Khalīl megpróbálták régi szeldzsuk kapcsolataikat felmelegíteni és III. Óughril udvarába menekültek. Ott azonban sikertelenül jártak, így kénytelenek voltak tovább állni. A két fivér tovább futott Rayba, ahol az ildigüzida Muġammad Pahlawān helytartója, Sarāj al-Dīn Qāymāz fogadta őket kegyeikbe. A rayi ildigüzida helytartó saját lányát adta feleségül Hazārasfhoz. A tőle kapott sereggel 1186-ban Hazārasf és Khalīl betört Rūyānba. Várákozásaikban azonban csalódniuk kellett, mert Hizabr

²⁷² Ibn Isfandyār II. 169-170. Rabino di Borgomale 1936. 414.

al-Dīn Khuršīd szétszórta seregeiket. A két fivér titokban Rūyānban maradt, de Hizabr al-Dīn Khuršīd elfogatta őket. Khalīl a fogságba kerülés csetepatéja alatt vesztette életét Kujūrbán, Hazārasf azonban élve került Hizabr al-Dīn Khuršīd kezére. Hazārasf meghódolt Ísām al-Daula Ardašīrnak, abban bízva, hátha ezzel a gesztussal sikerül megnyernie magának a bāwandida ispahbadot ahogy annak idején apja, Šahriwašn (Šahrnūš) is megbocsátást nyert Šāh Ghāzī Rustamtól.

Hizabr al-Dīn Khuršīd azonban tartott tőle, hogy elveszti frissen szerzett rūyāni hatalmát (nem tudjuk, hogy ő maga bādūspānida rokon volt-e vagy sem) és 1186 végén leüttette a fejét Hazārasfnak Walīj erődjében.

Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) bādūspānida ustāndār politikája két szempontból is értelmezhető. Egyfelől családi alapon, hiszen élesen bāwandida-ellenes politikája nagybátyja, Kay Kā'ūs b. Hazārasf (többnyire) bāwandida-barát viselkedésével állt szemben. Ne feledjük, hogy Kay Kā'ūs éppen Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūšt) szorította ki a hatalomból. Az iszmá'ilita barátság talán annak tudható be, hogy Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) esetleg tőlük kaphatott támogatást nagybátyja uralma idején és az ő segítségével szerezte vissza hatalmát.

Másfelől az a fajta regionális politizálás is tettenérhető, ami már apja alatt megfigyelhető volt. Egy születőfélben lévő új regionális hatalom ambíciói, mely támaszkodva a környék egyéb erőire (iszmá'iliták, szeldzsukok, ildigüzidák), mellyel megpróbálta kiszorítani a Bāwandidákat lokális vezető pozíciójukból.

Hazārasfnak ez ugyan még nem sikerült, de a 13. század ilyen téren döntő fordulatot fog hozni.

Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūšt) halála után zavaros évek köszöntöttek Rūyānra. Mivel Hazārasfnak nem voltak gyermekei, ezért több trónkövetelő bukkan fel ebben az időben. A fő kérdés a bāwandida befolyás fenntartása vagy elutasítása volt.

A bāwandida befolyás hívének mutatkozó és saját hatalmát építgető Hizabr al-Dīn Khuršīdot váltó bāwandida herceg Pāšā °Alī képviselte, aki Mubāriz al-Dīn Arjāsf unokaöccse volt. Úgy látszik a Bāwandidák ezen ága komoly szerepet kapott Rūyān bekebelezésében Ísām al-Daula Ardašīrtól.

A másik fontos személy, aki közvetlenül Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) halála után megjelent Bīsutūn b. Nāmāwar volt. Ő egy helyi bādūspānida herceg volt, családi származása közelebbről nem ismert. Mindenesetre sikerült ideig-óráig megragadnia hatalmat. Ő volt a bāwandida-ellenes erők helyi vezetője. Talán rokonságban állhatott a Kay Kā'ūs b. Hazārasf idején feltűnő bādūspānida trónkövetelővel, Nāmāwar b. Bīsutūnnal (a fia volt?). Ez azonban

korántsem bizonyos. Bīsutūn vezetésével a helyi bāwandida-ellenes erők valamikor az 1190-es évek elején megölték Pāšā °Alī, és Bīsutūn b. Nāmāwar rövid időre megszerezte a hatalmat Rūyān (Rustamdār) felett.

Ám Íusām al-Daula Ardašīrnak még mindig volt egy jelöltje Rūyān trónjára, aki egyszerre volt bādūspānida és egyben bāwandida vazallus. Az illető nem volt más, mint Kay Kā’ūs b. Šahriwašn (Šahrnūš) unokája, Zarrīnkamar b. Justān b. Kay Kā’ūs aki nagyapja halálakor 1186 táján még csak néhány éves kisgyermek lehetett. Miután gyermekként képtelen volt megakadályozni, hogy unokabátyja, Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) megkaparintsa a hatalmat, és egyben unokabátyja iszmá’ilita szimpátiái és bāwandida-ellenessége miatt is, egyúttal nagyapja szoros bāwandida kapcsolatai miatt is, világos volt, hogy honnan remélhet magának segítséget: a nagy keleti szomszéd-riválistól: a Bāwandidáktól. Zarrīnkamar b. Justān életének korai szakaszáról ha nem is tudunk túl sokat, de annyi azért gyanítható, hogy Íusām al-Daula Ardašīr udvarában húzta meg magát.

Amikor az élesen bāwandida-ellenes, és egyben iszmá’ilita barát Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūšt) Hizabr al-Dīn Khuršīd megölette, eljött Zarrīnkamar b. Justān napja. Forrásaink ebben nem egyeznek meg, hogy milyen sorrendben követték egymást követték az események, másfelől, itt megfigyelhető egy érdekes forráskritikai probléma is. Az eddig bőbeszédű forrásnak bizonyuló Ibn Isfandyār eseményleírása hirtelen vázlatossá válik és a továbbiakban csak Āmulī és Mar°ašī közléseit vehetjük alapul.

Amikor Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) meghalt, a fiatal bādūspānida rokon Zarrīnkamar b. Justān Rayban volt. Íusām al-Daula Ardašīr innen hívja magához. A bāwandida ispahbad két személyt is megbízott a fiatal, még tizenéves bādūspānida ustāndār támogatásával. Az egyik a fiatal ustāndār atabégje Nātil volt, a másik pedig a már korábban itt kormányzó Pāšā °Alī lehetett. Feltételezhető azonban, hogy ekkor Rūyānban az iszmá’ilita agitáció és politikai befolyás és egyben egy bāwandida-ellenes helyi arisztokrácia befolyása igen erős volt. Főleg az iszmá’iliták nézték rossz szemmel a Bāwandida-jelölt ustāndār visszatértét.

Nem tudni, hogyan, de először a fiatal ustāndār támogatóit veszejtették el. Megölték Zarrīnkamar atabégjét, Nātilt, de csakhamar Pāšā °Alī is áldozatul esett nekik.

Mar°ašī szerint ezután elűzték Zarrīnkamart és a trónra a már korábban említett Bīsutūn b. Nāmāwart ültették, akit már korábban említettünk.

Ibn Isfandyār szerint azonban Bīsutūn b. Nāmāwar hatalomra kerülése mindezt megelőzte, és közvetlenül Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) halála után történt meg főleg a rūyāni iszmá’ilita erők és a bāwandida ellenes erők vezetésével. A két forrás tehát ellentmond

egymásnak. Valószínű, hogy mindez arra vezethető vissza, hogy Mar^casi nem tud Íusām al-Daula Ardašīr korai kísérletéről, hogy a bāwandida uralkodó közvetlenül Hazārasf b. Šahriwašn (Šahrnūš) halála után trónra akarta ültetni Zarrīnkamar b. Justānt. A fiatal ustāndār ellen azonban lázadást szíthattak a helyi bāwandida-ellenes és iszmá'ilita-barát erők, akik saját pártfogoltjukat, a Bādūspānidák egy másik ágából származó Bīsutūn b. Nāmāwart segítették trónra.

Íusām al-Daula Ardašīr azonban másodjára is trónra segítette jelöltjét. Mar^cašī szerint Bīsutūn b. Nāmāwar az iszmá'iliták közé menekült a bāwandida fejedelem támadása elől. Zarrīnkamar b. Justān ismét trónra került a keleti bāwandida fejedelem jóvoltából. Hogy mennyire tisztelte bāwandida jótevőjét, azt az is mutatja, hogy *laqab*-ként a Íusām al-Daula nevet is felvette, ami egyértelmű utalás a fiatal ustāndār bāwandida kötődéseire.

Nem tudjuk pontosan, hogy mikor zajlott le ez a második bāwandida támadás, de nem járhatunk messze az igazságtól, ha ezt az eseményt összekapcsoljuk Íusām al-Daula Ardašīr iszmá'ilita – ellenes tevékenységével, amivel ki akarta szorítani azokat Rūyānból. Ez egyben saját területeinek keleti határait is érintette. Rūyān egyfajta ütközőállammá vált az iszmá'iliták és a Bāwandidák között.

Zarrīnkamar b. Justān második uralkodásáról nincsen sok adatunk. Āmulī és Mar^cašī szerint 1213/1214-ig uralkodott. Mindez, ha figyelembe vesszük a korszak egyéb eseményeit akár egy második erőszakos bukást is jelenthet. Hiszen, ne feledjük 1210-ben megszűnik az ispahbadiyya-ági bāwandida uralom, amikor Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustamot, az utolsó ispahbadiyya-ági uralkodót meggyilkolják. Íusām al-Daula Ardašīr 1205/6 táján bekövetkező halála után két fia, Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam és Rukn al-Daula Qārin trónviszályát többek között az iszmá'iliták is igyekeznek kihasználni. 1209-ben az iszmá'iliták jelentős területeket kebeleznek be Rūyān környékén, és sikerül megölniük az ellenük vonuló bāwandida trónörökös Rukn al-Daula Qārint, Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam öccsét. Így az ispahbadiyya – ági Bāwandidáknak már csak egy férfitagja maradt életben: maga az uralkodó. De ő sem sokáig, mivel 1210 április 1-én, egy alavita előkelő Abū Ri^a Íusain b. Mu^lammad Abū'l-^cAlawī al-MāmŌirī orvul leszúrja Šams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustamot. Mivel nem voltak örökösei, ezért ezután az amúgy is jócskán megnyírbált bāwandida állam megszűnik és közvetlenül khwārizmi uralom alá kerül.

Bāwandida támogatás híján a rūyāni, bāwandida szövetséges Zarrīnkamar b. Justān nem sokáig maradhatott hatalomban. Az iszmá'iliták térnyerése is erre utal, nem valószínű, hogy

szívesen látták volna korábbi ellenfelük regnálását. Sajnos a konkrét eseményről, Zarrīnkamar b. Justān bukásáról nem tudunk semmit.

Valami azonban sejthető abból, hogy fia és utódja Bīsutūn b. Zarrīnkamar több éves háborút folytatott az iszmá'ilitákkal Gīlānban és uralma elején Lāhijānban húzta meg magát, mely szintén az 1210 utáni évek zavaros bādūspānida történelmére utal. A Bāwandidák bukása maga után vont az iszmá'ilita befolyás megnövekedését Rūyānban, aminek Zarrīnkamar b. Justān is áldozatul esett. Fia pedig több éves elkeseredett harcban tudta csak restaurálni hatalmát.

Ez azonban már nem tartozik dolgozatunk lapjaira, mivel ahogy dolgoztunk elején, a Ôabaristāni dinasztiák történetét a Bāwandidák ispahbadiyya-ágának végéig tárgyaljuk – terjedelmi okok miatt.

Összefoglalva: A rūyāni (rustamdāri) Bādūspānidák Tabaristān kevésbé ismert dinasztiája voltak egészen a közelmúltig- történeti jelentőségük Tabaristānon belül is kisebb volt a Bāwandidákhoz vagy a korai Dābūyidákhoz és a Qārinwandokhoz képest. Ezzel együtt történeti problémáik szerves részét képezik Tabaristān történelmének és az események finom vizsgálata sok apró, új eredményhez vezet a kutatót.

A 12. századi és korai 13. századi, az ispahbadiyya ágból származó Bāwandidákkal egy időben uralkodó korai Bādūspānidák igen érdekes szerepet játszottak Tabaristān történelmében. Szerepük, jelentőségük eleinte elsősorban a Bāwandida-iszmá'ilita versenyfutásban érhető tetten. A két regionális középhatalom közé ékelődött bādūspānida miniállam Rūyānban vagy az egyik vagy a másik fél ellenőrzése alá került. A század második felétől, különösen a bāwandida Šāh Ghāzī Rustam halála (1166), a bādūspānida ustāndār Kay Kā'ūs b. Šahriwašn (Šahrnūš) idején egyre inkább olyan erőként jelent meg, amely a korábbi bāwandida-iszmá'ilita hatások mellett egyre inkább önálló „harmadik erőként” lépett elő. A történeti események folyamán a Bādūspānidák erősödése, nem kis részt a Bādūspānidák számára szerencsésen alakuló folyamatoknak köszönhetően aztán a 13. században tovább folytatódik. A Bādūspānidák előbb a Bāwandidák ispahbadiyya-ágának bukásával 1210 után, majd pedig az alamūti iszmá'ilita állam likvidálásával 1257 után a legerősebb helyi fejedelemséggé növi ki magát. Ez azonban egy másik dolgozat lapjaira tartozik.²⁷³

A bādūspānida dinasztia egészen a 16. század végéig továbbél és csak a Ôafawida dinasztia I. °Abbās (1588-1629) alatt történő központosító tevékenysége miatt veszti el hatalmát.

²⁷³ Lásd a 263. jegyzetet.

X. Összefoglalás

Dolgozatunkban Tabaristān muszlim kori történetének első hatszáz évét tekintettük át. A négy helyi dinasztia, a Dābūyidák, a Qārinwandok, a Bāwandidák és a Bādūspānidák betöltötte hatalmi teret vizsgáltuk meg. Mint ahogy a dolgozat elején is írtuk, ez a négy lokális dinasztia a főszereplője Tabaristānnak.

Ezek a kisdinasztiák szinte alig lépték túl saját területeiket és összességében Tabaristān területét sem. Nem törekedtek olyan, egész Irán történetére hatást gyakorló hódításokra, mint ami a tőlük nyugatabbra élő daylamita dinasztiák esetében bekövetkezett a 10. század során.

Tabaristān mindvégig peremterület maradt, és ebből fakadó sajátosságai, viszonylagos elzártsága, nehezen pacifikálható területei más iráni tartományoktól elzárta tették.

Ha korszakolni akarjuk Tabaristān történetét, akkor az alábbi periódusokat különíthetjük el egymástól.

1. A Sāsānida Birodalomtól bukásától az arab hódításig (Kr. u. 651 –760). Ez az időszak teljes függetlenségben telik el, mivel más iráni területektől eltérően, Tabaristānt nem sikerült meghódítania a kalifátusnak. Az észak-iráni tartomány ekkor - úgy tűnik – a Dābūyidák uralma alatt egységesült. A többi családról nincs hitelt érdemlő információnk e korszakból. A Dābūyidák, ez a sāsānida hagyományokat híven követő zoroasztriánus dinasztia sokáig sikeresen védelmezte területeit az arab hódító kísérletektől.

2. Az arab hódítástól Māzyār uralmáig (760-839). Ez a rövid néhány évtized a Dābūyidák bukása után új helyi dinasztiák, a Qārinwandok és a Bāwandidák felemelkedésével jár együtt. Az ereje teljében lévő ^c abbāsida kalifátus korától a regionális fejedelemségek kezdetéig ível a korszak. A korszak elején markánsan elválik a rebellis famíliák uralta *kūhistān* és a muszlim helytartók kezébe levő tengerparti síkság, a *sā'il*. A Qārinwandok és a Bāwandidák egészen a 9. század első feléig tartják magukat a zoroasztriánus hagyományoktól.

A korszak végén külön figyelmet érdemel a qārinwand Māzyār tevékenysége, akinek sikerült egyesítenie Tabaristānt és a korban felemelkedő Óāhiridák veszélyes riválisává vált. A lassan

hanyatló kalifátus helyét átvevő kisdinasztiák vetélkedésében Māzyār alulmaradt a Óāhiridákkal szemben.

3. Tabaristān sāmānida és būwayhida hatalmi játszmák és a vallási és dinasztikus skizmák korszaka idegen erők metszéspontjában (840-1000 k.). Ebben a korban láthatóan gyengül a Óabaristāni helyi fejedelemségek politikai jelentősége és Tabaristān egyfajta civilizációs ütközőzónává válik. Ez az ütközőzóna általában egy közép-ázsiai vagy khurāsāni hódítót jelent kelet felől (Óāhiridák és Sāmānidák) és egy Zaydita, majd később különböző daylamita erőket jelent nyugat vagy dél felől. Ami különösen figyelemreméltó ebben a korban, hogy a Tabaristān láthatólag elveszti *asylum* jellegét és maga is megosztottá válik. Minél inkább állandósul a konfliktus, annál több csoportra szakad szét a terület. Ez egyben arra utal, hogy Tabaristān– területi kisebbsége ellenére – meglehetősen sűrűn szabdalta olyan kisebb klánokkal, melyek alkalomadtán, ha hiányzik egy egységesítő vagy egy meghatározó politikai személyiség, akkor maguk is önállósítják magukat. Minderre jó példa a Māzyār utáni Qārinwandok különböző ágainak viselkedése, akik hol a Zayditák, hol a Óāhiridák, hol a Ńaffāridák szövetségesei lesznek, akár egy időben több ág is vetélkedik egymással, nem idegenkedve a szövetségeseik változtatásától. Hasonló folyamatok bontakoznak ki a Bāwandidák alatt a 10. század közepétől a Būwayhidák és a Ziyārīda-Sāmānida szövetségi rendszer között sodródva, mely egyben a Kā’ūsīda-ág szakadását és kisebb klánokra való szétesését hozza magával.

4. Az „un. sötét kor” (kb. 1000-1090 k.). Bár a kifejezés nem túl szerencsés, mivel erősen pejoratív mellékjelentést hordoz, más és jobb híján így kell neveznünk a 11. század Óabaristāni történelmét. Mindennek – megítélésünk szerint – a fő oka forrásaink hiányossága. Mivel pont ebből a korból származnak eladdig ismeretlen Bāwandīda hercegek sírfeliratai, ekként nem kételkedhetünk, hogy a Bāwandidák (és a Qārinwandok is) ebben a korban sem tűnnek el, csak a klánszerű berendezkedés felülkerekedik a Tabaristān egységének gondolatán. Mindemellet ez a periódus egybeesik a Ghaznavidák és a szeldzsukok hódításával, mely szintén nem kedvez az egységes, regionális erőként számottevő Óabaristāni fejedelemségek kialakulásának.

5. Tabaristān reneszánsza - a regionális középhatalmi státust birtokló Bāwandīda ispahbadiyya fejedelemség megszületése (11. század vége – 13. század eleje). Tabaristān másodvirágzása következett el ebben a periódusban. Mindez nem választható el a szerencsés külpolitikai helyzettől, a szeldzsuk állam lassú de biztos szétesésétől sem. Igaz, olyan erős és kellő taktikai érzékkel megáldott bāwandīda fejedelmek is kellettek ehhez a sikerhez mint Íusām al-Daula Šahryār, °Alā al-Daula °Alī és talán a legnagyobb mind közül, Šāh Ghāzī

Rustam. Az atabégségekre széteső nagyszeldzsuk állam utódállamai közel sem tudtak olyan fenyegetést kifejteni mint a korai szeldzsuk a vagy a korábbi időszak sāmānida és būwayhida uralkodói. Tabaristān bāwandida uralkodói sikeresen használták ki ezt a politikai vákuumot és hatalmi erőterüket a legmaximálisabban igyekeztek kiterjeszteni. A kezdeti defenzív, lavírozó periódust egy agresszív, hódító kor követte a század közepén, melynek során Šāh Ghāzī Rustam megkísérelte kiterjeszteni hatalmát olyan Tabaristānon kívüli térségekre, melyek hagyományosan sosem tartoztak hozzá. Simnān, Ray, Qum és Kāšān megszerzése mindenképpen jelentős esemény volt a Bāwandidák történetében, másrészt Šāh Ghāzī Rustam többszöri, igaz sikertelen dihistāni kalandozásai szintén erre mutatnak.

A korban el lehet különíteni egy felemelkedő periódust, mely a szeldzsuk állam eróziójával egykorú a 12. század első felében. A csúcspont Šāh Ghāzī Rustam uralmának negyedszázada volt 1141 és 1166, amikor ki lehet jelteni, a Bāwandida dinasztia a kor talán legjelentősebb és legerősebb politikai formációja volt Észak-Iránban.

Ugyanakkor látni lehet egy lassú hanyatlást Šāh Ghāzī Rustam halála után, melyet családi viszályok és a lassan megváltozó politikai erőter jellemez. Ez utóbbinak fő jellemzője a felemelkedő khwārizmi állam volt, mely agresszív terjeszkedő politikát folytatott nyugat felé, és ennek Tabaristān középhatalmi státusa látta lassan de biztosan a kárát. Nem szabad alábecsülni az iszmá'iliták aktivizálódását sem a 12. század második felében, akik nyugat felől fenyegették a Bāwandidákat és tevőleges szerepet játszottak éppen az Ispahbadiyya-ág kihalásában és területeik megcsonkításában a 13. század elején.

Mindehhez kötődik a Bādūspānidák megjelenése és politikai szerepének megnövekedése. A minden bizonnyal a kései szeldzsukok támogatásával megjelenő új regionális dinasztia Rūyānban, Nyugat-Tabaristānban, eredete bizonytalan. Feltételezhető, hogy szintén „őshonos” családról van szó, de tényleges politikai szerepük a 12. század elejéig nem bizonyítható. A 12. század második felében azután egyre inkább rivális, a Bāwandidák lokális ellensúlyának szerepét kezdik betölteni, melynek során jelentős iszmá'ilita támogatást is elnyernek. Rūyān ütközőzónává válik a Bāwandidák és az iszmá'ilita dā'ik közt. Bár a Bāwandida ispahbadok bukása őket is megingatja, de a bādūspānida ustāndārok a 13. századtól, a mongol kortól egyértelműen a legerősebb helyi dinasztia lesznek. Esetükben egyfajta fokozatos erősödés látható, mely a 12. század elejétől, a kis szeldzsuk vazallus fejedelemségtől tart egy független észak-iráni államig a 14. század derekáig.

A nagyobb történeti léptékű áttekintés mellett fontos hangsúlyozni azokat a mikrorégióra jellemző sajátosságokat, melyek végigkísérték a dinasztia történetét. Ez egy az előbbiektől eltérő kategorizálást is megenged a kutató számára.

A történeti korszakolás révén láthatóvá válik egyfajta „tektonikai mozgásrendszer” Tabaristán esetében. Ez megközelítőleg két lépésből áll: az egyik a nagyobb politikai rendszerek, birodalmak válságának, szétesésének kihasználása, mely időlegesen egységesíti és fontos regionális erővé emelte Tabaristánt. Ilyen széteső folyamatot és ezzel párhuzamosan Tabaristán felemelkedését összesen három alkalommal figyelhetünk meg a vizsgált korszakban: 1. a Sāsānida Birodalom bukása és a Dābūyida dinasztia hatalomra jutása 2. az ʿAbbāsida Kalifátus hanyatlása és qārinwand Māzyār birodalomépítő tevékenysége a 9. század első harmadában, mely a Óāhiridáknak esik áldozatul. 3. A 12. századi bāwandida reneszánsz a szeldzsuk állam szétaprózódása idején, mely talán a valaha volt legnagyobb területi kiterjedést és politikai befolyást engedte meg az ispahbadiyya-ági Bāwandidáknak. E három hatalmi csúcspont nem csupán külpolitikai előnyöket jelentett, de egyben Tabaristán belső kohézióját is elősegítette és gátat szabott a mikrorégió további, kisebb mikrorégiókra szétesésének. Sem a Dābūyidák, sem Māzyār, sem pedig a 12. század második harmadáig uralkodó bāwandida ispahbadok alatt nem volt jelentős rivális politikai formáció Tabaristánon belül

A köztes időben azonban defenzív tendenciák érvényesültek, ez a „tektonikai mozgás” másodi része. Tabaristán különböző nagyhatalmi játszmák színtere lett és több egymással vetélkedő erőközpontra esett szét. Ezek az alábbi korszakok voltak: 1. a Qārinwand-Bāwandida-arab rivalizálás a 8. század második felében Māzyārig. 2. a Māzyār halála utáni anarchia, a Qārinwandok és a Bāwandidák különböző ágainak egymással folytatott vég nélküli harcai megtetézve a Zayditák és a Óāhiridák és a Sāmānidák háborúival, később pedig a Būwayhida-Sāmānida nagyhatalmi játszmákkal. A korszakbeli defenzív tektonikai mozgás csúcspontját a keresztény ezredforduló után érte el, amikor – igaz jelentős forráshiánnyal küzdünk e korban! – jóformán vidéki klánok (főleg Bāwandidák) uralták Tabaristán nagy részét. 3. Az Ispahbadiyya hanyatló korában a 12. század végén és a 13. század elején ismét a nagyhatalmi játszmák gyűrűznek be Tabaristánba a khwārizmi terjeszkedés miatt. Ekkor erősödnek meg a Bāwandidákkal rivális Bādūspānidák is és jelentős az iszmáʿilita befolyás is, mely végül egy újabb, második „sötét korban” tetőzik. Ez egészen a 13. század második harmadáig az ilkhānida kori lassú regionális újjáéledésig tart. E folyamat egészen a 16. század végig nyúlik, amikor a Ńafawidák gyökeresen megváltoztatják a helyi viszonyokat.

E kettős tektonikai mozgás - hanyatlás és újjáéledés - oka egyfelől Tabaristán viszonylagos elszigeteltségében, periférikus jellegéből fakad, hogy sosem pusztult el annyira, hogy ne éledhessen aztán újra. Másrészt, amint az a fentiekből is világosan látszik, e folyamat nem választható el Irán egészének történeti folyamataitól sem, a nagyobb birodalmak, a kalifátus, a Sāmānidák, a szeldzsukok és mások államainak felemelkedésétől és lehanyatlásától. A két folyamat eredője volt mindaz, amit ebben a kettős "tektonikai mozgásban" látunk.

Végezetül még egy harmadik tanulság is leszűrhető. Eltérően más területektől, minden politikai defenzíva, relatív gyengeség ellenére a helyi elit, az „ancien régime” leszármazottai mégiscsak helyben maradnak és újból és újból erőre kapva sikeres államocskákat alapítanak. Hiába érte Tabaristánt számos hatás és hódítás, a helyi dinasztiák szívóssága figyelemreméltó. Ez a kulturálisan konzervatív, a preiszlám hagyományok tekintetében karakteresebb jelleg nem választható el Tabaristán földrajzi-éghajlati viszonyaitól, mely itt a koraközépkorban egy részben külön utakon járó, a „mainstream” vonaltól sokban eltérő, de ízig – vérig iráni civilizációt szült.

Egyszerre iráni és muszlim, de valahogy mégis egyedi világot.

Bibliográfia

Elsődleges források

- Āmulī, Maulānā Awliyā' Allah (1347/1968) *Tārīkh- i Rūyān*, ed. M. Sutūda, Tih-rān.
- Balādhu-rī (1866) *Futūġ al-buldān*, ed. M. J. de Goeje, Leiden.
- Bal[°]amī (1380/ 2001) *Tārīkh-nāma-i Tabarī, Gardānida-i mansūb be Bal[°]amī*, ed. M. Raušan, vols. I-V, Tih-rān
- Bayhaqī, Khwāja Abu'l-Fa[°]l Muġammad b. Īusain (1378/2000) *Tārīkh-i Bayhaqī*, ed. K. KhaŌġb-Rahbar, Vols. I-III, Tih-rān.
- Daulatšāh, Amīr b. [°]Alā al-Daula Bakhtīšāh al-Ghāzī al-Samarqandī (1366/1987), *Tadhkirat al-Šu[°]arā'*, ed. M. Rama[°]āni, Tih-rān.
- Dorn, B. (1858) Auszüge aus Muhammedanische Schriftstellern Betreffend die Geschichte und Geographie der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres, nebst Einer kurzen Geschichte der Chamse von Schahi, Arabische, Persische und Türkische Texte, Szentpétervár.*
- Firdausī, Abū'l-Qāsim ManŌūr (1374/1995) *Šāhnāme*, ed. J. Mohl, vol. I-IV. Tih-rān.
- Firdausī, Abū'l-Qāsim ManŌūr (1876) *Le livre des rois par Abou'lkasim Firdousi*, traduit et commenté par J. Mohl, Paris.
- Fūmanī, [°]Abd al-Fattāġ (1349/1970) *Tārīkh-i Gīlān*, ed. M. Sutūda, Tih-rān.
- Fūmanī, [°]Abd al-Fattāġ (1858) *'Abdu'l-Fattah Fumany's Geschichte von Gilan*, ed. B. Dorn, Szentpétervár.
- Gardīzī, Abu Sa[°]id 'Abd al-Īayy b. az-Zahhāk b. Maġmūd, *Zayn al-Akhbār* (1327/1948), ed. [°]A. Īabġbī, Tih-rān.

- Hérodotosz (2000) *A görög-perzsa háború*, Budapest.
- Íudūd al-^cālam min al-Mašriq ilā 'l-Maghrib (1340/1962), ed. M. Sutūda, Tihrán.
- Ibn al-Athīr (1982) *Al-kāmil fī 'l tārīkh*, vols. I-XIII. ed. C. J. Thornberg, Beirut
- Ibn al-Faqīh al-Hamadhānī (1885) *Compendium libri Kitāb al-buldān*, ed. M. J. de Goeje, Leiden.
- Ibn al-Jauzī (1938-41) *Al-Munta'āam fī tārīkh al-mulūk wa 'l-umam*, I-VII. Hyderabad.
- Ibn Áauqal (1938-39) *al-Masālik wa 'l mamālik* ed. J. H. Kramers. Leiden-Leipzig.
- Ibn Áauqal (1938-39) *Kitāb Ōūrat al-ar^a* ed. J. H. Kramers. Leiden.
- Ibn Isfandyār, Bahā' al-Dīn Mu'ammad b. Áasan (1320/1941) *Tārīkh-i Tabaristān* I-II., ed. °A. Iqbāl, Tihrán.
- IÒŌakhrī (1927) *Kitāb Masālik al-mamālik*, ed. M. J. de Goeje, Leiden.
- Jurfādiqānī, Abū Šaraf Nāsīl b. Úafar (1345/1966) *Tarjuma-i tārīkh-i Yamīnī*, ed. J. Šu^cār, Tihrán.
- Kai Kā'ūs, UnŌur al-Ma'ālā b. Iskandar b. Qābūs b. Wušmgīr b. Ziyār (1378/2000) *Qābūs-nāma*, ed. Gh. Yūsufī, Tihrán.
- Kārnāmag ī Ardaxšīr ī Pāpagān (1998-1999) J. Gippert (ed.) *Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien (TITUS)*, <http://titus.uni-frankfurt.de/teKhte/etcs/iran/miran/mpers/mpcorp/mpers.htm>, Frankfurt am Main.
- Khwādamīr, Ghīāth al-Dīn b. Himām al- Dīn al-Áusainī (1380/2001), *Áabīb al-siyar*, Vol I-IV. ed. M. Dabīr Sīyāqī, Tihrán.
- Lāhijī, °Alī b. Šams al-Dīn (1353/1374) *Tārīkh-i Khānī*, ed. M. Sutūda, Tihrán.
- Manūčīhrī Dāmghānī (1348/ 1967) *Dīwān*, ed. M. Dabīr Sīyāqī, Tihrán.
- Mar^cašī, Mīr Sayyid Úahīr al-Dīn b. Sayyid NaŌīr al-Dīn (1850) *Tārīkh-i Tabaristān wa Rūyān wa Māzandarān*, in *Sehir ed-din's Geschichte von Tabaristān, Rūyān und Māzandarān*, ed. B. Dorn, Szentpétervár.
- Mar^cašī, Mīr Sayyid Úahīr al-Dīn b. Sayyid NaŌīr al-Dīn (1333/1954) *Tārīkh-i Tabaristān wa Rūyān wa Māzandarān*, ed. °A. Šāyān, Tihrán.
- Mar^cašī, Mīr Sayyid Úahīr al-Dīn b. Sayyid NaŌīr al-Dīn (1345/1966) *Tārīkh-i Tabaristān wa Rūyān wa Māzandarān*, ed. M. H. TasbiĤī, Tihrán.
- Mar^cašī, Mīr Sayyid Úahīr al-Dīn b. Sayyid NaŌīr al-Dīn (1364/1985) *Tārīkh-i Gīlān wa Daylamistān*, ed. M. Sutūda, Tihrán.
- Mas^cūdī (1861-1877) *Murūj al-dhahab wa ma^cādin al-jawhar*, ed. Barbier de Meynard-pavet de Courteille, Paris.

- Maqdisī (1906) *AĪsan al taqāsīm fī maʿrifat al-aqālīm*, ed. M. J. de Goeje, Leiden.
- Mīrkhwānd, Muġammad b. Khāwandšāh b. Maġmūd (1380/2001) *Tārīkh-i rauʿat al-Òafā fī sīrat al-anbīā waʿl mulūk waʿl-khulafā*, ed. J. Kīānfarr, Vols. I-XV. Tihṛān.
- Mustaufī, Hamdallah b. Abi Bakr b. Muġammad b. NaʿOr Qazvīnī (1381/2003) *Nuzhat al-qulūb*, ed. M. Dabīr Siyāqī, Qazvīn.
- NiŪāmī ʿAruʿī, Samarqandī (1375/1996) *Čahār maqāla*, szerk. M. Qazvīnī, M. Muʿīn, Szġrābón (1977) *Geógrafika*, ford. Földy J. Budapest.
- Tabarī (1879-1901) *Taʿrīkh al-rusul waʿl-mulūk*, I-XV. Ed. M. J. de Goeje et al. Leiden.
- Tabarī (1973) *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen von Th. Nöldeke. Leiden.
- Tārīkh-i Sīstān* (1373/1994), ed. J. Mudarris Ūādiqī, Tihṛān.
- Thaʿālībī (1900) Abū Mansūr ʿAbd al-Malik b. Ismāʿīl al-, *Ghurar Akhbār Mulūk al-Furs wa Siyarihīm, Histoire des rois des Perses*, TeKhte arabe publié et traduit par H. Zotenberg. Paris.
- ʿUtībī, Abū NaʿOr al- (1869) *Al-tārīkh al-Yamīnī*, szerk. Š.A Manīnī, Kairó.
- Warāwinī, Saʿd al-Dīn (1375/1996) *Marzbānnāma*, ed. Kh. KhaŪb Rahbar, Tihṛān.
- Yaʿqūbī (1883) *Tārīkh*, 2 vols., ed. M. T.Houtsma, Leiden
- Yāqūt (1979) *Muʿjam al-buldān*, Beirut.

Másodlagos források:

- ʿAzīzī, Gh. M. (1938) *La domination arabe et l'épanouissement du sentiment national en Iran: Étude politique et sociale sur l'Iran musulman de 651 à 900 av. J. C.* Paris.
- Amedroz, H.F. (1905) On a Dirham of Khusrau Shah of 361 A. H. *JRAS* 471-84.
- Bates, M. L. (1986) History, Geography and Numismatics in the First Century of Islamic Coinage, *RSN* (65) 212-267.
- Birashk, A. (1993), *Comparative Calendar of the Iranian, Muslim, Lunar and Christian Eras for Three Thousand Years (1260 B. H. – 2000 A.H./639 B. C. – 2621 A. D.)* Costa Mesa.
- Blair, S. (1992) *The Monumental Inscriptions from Early Islamic Iran and Transoxiana*, Beirut.
- Bekker-North, C. E. (1963), *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1042*, Edinburgh.
- Bosworth, C. E.(1965-66) Military Organisation under the Buyids of Persia in Iraq, *Oriens* 18-19. 143-167.

- Bosworth, C.E. (1964) On the Chronology of the Ziyārids in Gurgān and Tabaristān, *Der Islam*, 40 37-49.
- Bosworth, C. E. (1968), The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000 – 1217), J. A. Boyle (ed.) *The Cambridge History of Iran*, vol. 5. Cambridge. 1-202.
- Bosworth, C. E. (1977) *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, New York.
- Bosworth, C. E. (1978) The Heritage of Rulership in Early Islamic Iran and the Search for Dynastic Connections with the Past, *Iranian Studies* 11 7-34.
- Bosworth, C. E. (1985) Āl-e Afrāsīāb, *Encyclopaedia Iranica*, E. Yarshater (ed.), vol. I London –New York. 742-744.
- Bosworth, C. E. (1996), *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh.
- Bosworth, C. E. (1998) The Persian Contribution to Islamic Historiography in the pre-Mongol Period, in R. Hovannisian and G. Sabagh (eds.) *The Persian Presence in the Islamic World*, Cambridge, 1998. 218-36.
- Bosworth, C. E. (2000) Sistan and its Local Histories, *Iranian Studies*, vol. 33. n. 1-2., winter/spring, 31-43.
- Bowen, H. (1929) The Last Buwaihids, *JRAS* 1929, 225-245.
- Boyce, Mary (1968) *The Letter of Tansar*, Roma.
- Brockelmann, C. (1996) *Geschichte der arabischen Literatur*, Zweite Auflage, Leiden, New York, Köln.
- Browne, Edward Granville (1905) *An Abridged translation of the History of Tabaristān Compiled about A. H. 613 (A. D. 1216) by Muġammad b. al-Īasan b. Ibn Isfandyār*, Leiden – Boston.
- Bussler, H. (1969) *Chalif und Grosskönig. Die Buyiden in Iraq*. Beirut.
- Busse, H. (1973) The Revival of Persian Kingship under the Buyids, *Islamic Civilization*, D. S. Richards (ed.), Oxford, 950-1150.
- Busse, H. (1987) Arabische Historiographie und Geographie H. Gätje (ed.) *Grundriß der Arabischen Philologie*, Band II. Literaturwissenschaft, Wiesbaden 264-276.
- Bürgel, J. C. (1965) *Die Hofkorrespondenz 'Adud od-dowlas und ihr Verhältnis zu anderen literarischen Quellen der frühen Buyiden*, Wiesbaden.
- Calmard, J. (1991) Marʿashī, *The Encyclopaedia of Islam*², vol. VI., Leiden. 510-516.
- Casanova, P. (1922) Les Ispehbeds de Firīm, T. W. Arnold, R.A. Nicholson (eds.) *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne*. Cambridge 34-68.
- Cereti, C. (2001) *La letteratura pahlavi, Introduzione ai testi con riferimenti alla storia degli studi e alla tradizione manoscritta*, Milano.

- Choksy, J. K. (1997) *Conflict and Cooperation, Zoroastrian Subalterns and Muslim Elites in Medieval Iranian Society*, New York.
- Christensen, A. (1944) *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen.
- Curiel, R. (1979) Sur quelques monnaies de gouverneurs ^cabbāsides du Tabaristān, dans Pad nām ī yazdān. *Études d'épigraphie, de numismatique et d'histoire de l'Iran ancien. Travaux de l'Institut d'Études Iraniennes*, 9. Paris. 151-158.
- Curiel, R. Gyselen, R. (1984) Une Collection de Monnaies de Cuivre Arabo-Sasanides, *Studia Iranica*, Cahier 2, 49-56.
- Curzon, G. N. (1966) *Persia and the Persian Question*, I-II. London.
- Daftary, F. (2006) *Az iszmá'iliták rövid története*. Budapest.
- Dandamaev, M. A. (1989) *A Political History of the Achaemenid Empire*, Leiden.
- Daniel, E. L. (2004) Historiography, iii. Early Islamic Period, E. Yarshater (ed.) *The Encyclopaedia Iranica* vol. XII. www.iranica.com
- Dorn, B. (1856) Die Pehlewy-Münzen des Asiatischen Museums der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften III Die Münzen der Ispehbede, Chalifen und deren Statthalter, *Mélanges Asiatiques* (2) 249-63.
- Dorn, B. (1856) Über die letzten dem Asitischen Museum zugekommenen Pehlewy-Münzen, *Mélanges Asiatiques* (2) 608-611.
- Ethé, H. (1894) Die älteste Urkunde über Firdausi, *ZDMG* (48) 89-94.
- Fauth, W. (1979) Der königlicher Gärtner und Jäger im Paradeisos, Beobachtungen zur Rolle des Herrschers in der vorderasiatischen Hortikultur, *Persica* (8) 1-53.
- Fraehn, C. M. (1826) *Recensio Numorum Muhammedanorum*, Szentpétervár.
- Gaube, H. (1973) *Arabosasanidische Numismatik*, Braunschweig.
- Gignoux, Ph. (1983) La chasse dans l'Iran sasanide, *Orientalia Romana/ Serie Orientale Roma LIII/ Essays and Lectures 5. Iranian Studies*, Roma. 101-118.
- Gignoux, Ph. (1990¹) Le Spahbed des Sassanides à l'Islam, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* (13) 1-14.
- Gignoux, Ph. (1990²) Sur quelques noms propres des sources numismatiques iraniennes, *Proceedings of the First European Conference of Iranian Studies, Part I: Old and Middle Iranian Studies*, Rome. 135-144.
- Godard, A. (1936), Les tours de Ladjim et de Resget (Māzandarān), *Athār-é Īrān*, Annales du service archéologique de l'Īrān, vol. I. Haarlem, 109-121.
- Göbl, R. (1968) *Sasanian Numismatics*, Braunschweig.
- Gyselen, R. Kalus, L. (1983) *Deux trésors monétaires de premier temps de l'Islam*, Paris.

- Hanaway, W. (1976) Paradise on Earth: The Terrestrial garden in Persian Literature, Macdougall, E.B. and Ettinghausen, R. (eds.) *The Islamic Garden*, Washington, D. C. 43-67.
- Harmatta J. (1971) The Middle Persian – Chinese Bilingual Inscription from Hsian and the Chinese – Sasanian Relations, *La Persia nel Medioevo, Atti del convegno internazionale (Roma, 31 marzo – 5 aprile 1970)*, Roma. 363-377.
- Harmatta J. (szerk.) (1999) *Ókori Keleti Történeti Chrestomathia*. Budapest.
- Harmatta J. (2000) Herodot und die altpersische Novelle, *Act.Ant.Hung.* 40. 161-174.
- Harper, P. O. (1978) *The Royal Hunter. Art of Sassanian Empire*, The Asian Society, s.l.
- Herzfeld, E. (1932) Postsasanidische Inschriften, *Archäologische Mitteilungen aus Iran* IV. 140-156.
- Herzfeld, E.(1936) Arabische Inschriften aus Iran und Syrien, *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 8. 78-90.
- Jaktāji, M. P. (ed.) (1374/1995) *Gīlānnāma, majmū^ca-i maqālāt-i Gīlānšīnāsī*, Vol IV. Rašt.
- Jawādī, H.H. S. (1374/1996) *Gīlān az panj hazār sāl-i piš tā imrūz*, I. IŌlāl^c-Arabānī, (ed.) *Kitāb-i Gīlān*, vol. II. Tih-rān. 11-120.
- Jeremiás É. (1980) Az iráni népek időszámításai, Róna-Tas A. (szerk.) *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba III*. Budapest 1980. 200-213.
- Justi, F. (1963) *Iranisches Namenbuch*, Hildesheim.
- Kabir, M. (1958) The Būwayhids of Jibāl and Rayy A.H. 322-420 (933/934-1029), *J. Asiat Soc. Pakistan* 3, 29-42.
- Kabir, M. (1960) History of Ziyārīds of Tabaristān and Gurgān (927/8- 1091 A.D.), *J.Asiat. Soc. Pakistan* 5.1-20.
- Kasrawī, A. (1379/2001) *Šahryārān-i gumnām, pazūhišī dar tāriḫ-i Īrān*, Tih-rān.
- Kawami, T. (1992) Antike persische Gärten, M.Carrol-Spillecke u.a. (ed.) *Der Garten von der Antike bis zum Mittelalter*, Mainz am Rhein, 81-97. o.
- Kennedy, H. (1981) Central Government and Provincial Élites in the Early Abbasid Caliphate, *BSOAS* (44) 26-38.
- Kennedy, H. (1990) The Barmakid Revolution in Islamic Government, Ch. Melville (ed.) *Pembroke Papers I., Persian and Islamic Studies in Honour of P. W. Avery*, Cambridge. 89 – 108.
- Kent, R. (1953) *Old Persian, Grammar, Texts, Lexicon*, New Haven.
- Khaleghi-Motlagh, D. (2002) Ferdowsi, *Encyclopaedia Iranica*, E. Yarshater, (ed.), vol. I.*, fascicle 5. New York, 514-523.
- Khalidi, T. (1994) *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge.

- Khan, M.S. (1975) The Early History of Zaydi Shiism in Daylamān and Gīlān, *ZDMG* (125) 301-314.
- Khumāmīzāda, J.(1374/1996) Jughrāfiā-i tārikhī, IÒlāī-^cArabānī, I. (ed.) *Kitāb-i Gīlān*, Tih-rān. 469-500.
- Knauth, W. (1975) *Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Firdausi. nach den antiken und einheimischen Quellen dargestellt in Verbindung mit Sejfoddin Kāzimehāli*, (1986) *Herem*
- Knauth, W. (1986) *Heremanism in the Renaissance of Islam: The Cultural Revival during the Buyid Age*, Leiden
- Lambton, A. K.S. (1991) Persian local histories: the tradition behind them and the assumptions of their authors, B. Scarcia e L. Rostagno (eds.) *Yādnāma, in memoria di Alessandro Bausani*, Vol.I. Roma. 227-238.
- Laufer, B. (1919) *Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran*, Chicago.
- Lewis, B. - Holt, P.M. (1962) *Historians of the Middle East*, Oxford.
- MacKenzie, D.N. (1971) *A Concise Pahlavi Dictionary*, London.
- Madelung, W. (1967) Abu Isfāq al-Ñābī on the Alids of Tabaristān and Gīlān, *JNES* 26 17-57.
- Madelung, W. (1967) The Alid Rulers of Tabaristān, Daylamān and Gīlān, *Atti del III Congresso di Studi Arabi e Islamici*, Naples 123-156.
- Madelung, W. (1969) The Assumption of the Šāhānšāh by the Būyids and the Reign of the Daylam, *JNES* (28) 84-108, 169-183.
- Madelung, W. (1975) The Minor Dynasties of Northern Iran, B. Spuler (ed.) *The Cambridge History of Iran*, Vol. IV. Cambridge. 198-226.
- Madelung, W. (1985), Āl-e Bāvand, *Encyclopaedia Iranica*, E. Yarshater (ed.) vol. I. London – New York, 749-752.
- Madelung, W. (1989) Awlīā' Allah Āmoli, *Encyclopaedia Iranica*, E. Yarshater (ed.), vol. III. London –New York. 120-121.
- Madelung, W. (1989) Bāduspānids, *Encyclopaedia Iranica*, ed. Yarshater, E., vol. III. f. 1., London –New York. 385-391.
- Madelung, W. (1993) Dābuyids, Yarshater, E. (ed.) *Encyclopaedia Iranica*, E. Yarshater (ed.) vol. VI. Costa Mesa. 541-544.
- Malek, H. M. (1989) The Posthumous Arab-Sasanian Coinage of Khurshid in Tabaristan, *N Circ* (95) 39-40.
- Malek, H. M.(1993-94) The Dābūyid Ispahbads of Tabaristān, *American Journal of Numismatics* 5/6. 105-160.

- Markoff, A. (1971) *Collection numismatique de l'Institut des Langues Orientales à Saint-Petersburg – 5e Mémoires. Catalogue des monnaies... Dabweihides, ainsi que pièces frappées par les Ispehbeds arabes du Tabaristan*, Amsterdam.
- Marquart, J. (1901) *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*, AGWG, n.f. vol. III (2).
- Meisami, J. S. (1999) *Persian Historiography To the End of the Twelfth Century*, Edinburgh.
- Melikian-Chirvani, A. S. (1992) The Iranian *bazm* in early new Persian sources, Gyselen, R. (ed.) *Res Orientales IV, Banquets d'Orient*, Paris. 95-120.
- Melikian-Chirvani, A. S. (1988) Le Livre des Rois, Miroir du Destin, *Studia Iranica* (17/1) 1-11.
- Melville, Ch. (1998) Ebn Esfandiār. In: *Encyclopaedia Iranica* (Vol VIII.) Costa Mesa. 20-21.
- Melville, Ch. (2000¹) Persian Local Histories: Views from the Wings, *Iranian Studies*, vol. 33. n. 1-2. winter/spring 2000. 7-14.
- Melville, Ch. (2000²) The Caspian Provinces: A World Apart Three local histories of Mazandaran, *Iranian Studies*, vol. 33. n. 1-2. winter/spring 45-91.
- Ménage (1965) Firdausi, *The Encyclopaedia of Islam*² vol. VII. Leiden, London.
- Miles, G. C. (1971) The Coinage of the Bāvandids of Tabaristān, *Irān and Islām, In Memory of the late Vladimir Minorsky*, C. E. Bosworth (ed.) Edinburgh. 443-460.
- Minorsky, V. (1932) *La domination des Daylamites*, Paris.
- Minuwī, M. (1320/1942) *Māzyār*, Tihṙān.
- Mordtmann, A. D. (1858) Erklärung der Münzen mit Pehlevi-Legenden, *ZDMG* (12) 54-56.
- Mordtmann, A. D. (1865) Erklärung der Münzen mit Pehlevi-Legenden, *ZDMG* (19) 474-496.
- Mordtmann, A. D. (1854) Münzen von Tabaristān, *ZDMG* (8) 173-180.
- Morton, A. H. (1987) Dinars from Western Māzandarān of Some Vassals of the Saljuq Sultan Muḥammad b. Malik Shāh, *Iran* (25) 77-90.
- Mottahedeh, R. (1980) *Loyalty and Leadership in an Early Islamic Society*, Princeton.
- Muḥṡn, M. (1379/2000) *Farhang-i fārsī*, vols. I-VI. Tihṙān.
- Mūsawī, S. M. (1374/1996) Bāstānšīnāsī, I. IÒlāh-^cArabānī (ed.) *Kitāb-i Gīlān*, vol. I. Tihṙān. 501-546.
- Mūsawī, S. M. Banāhā-i tārikhi, I. IÒlāh-^cArabānī (ed.) *Kitāb-i Gīlān*, vol. I. Tihṙān. 547-556.
- Ñādiqī, H. (1938) *Les mouvements religieux iraniens au IIe et au IIIe siècles de l'Hégire*, Paris.
- Rindler-Schjerve, T. (1896-1904), Das iranische Nationalepos, *Grundriss der iranischen Philologie*, Vol. II. Geiger W. Kuhn E. (eds.) Strassburg. 130-211.
- Nyitrai I. (1996) A magyar őstörténet perzsa nyelvű forrásai, Kovács L. Veszprémy L. (szerk.) Györffy Gy. (főszerk.) *A honfoglalás írott forrásai*, Budapest. 61-76.

- Pahlawān, K. (1382/2003) *Farhang-i mardum-i Alāšt wa Sawādkūh*, Tihṙān.
- Pāyanda-Langarūdī, M. (1370/1992) *Khūnīnahā-i tāriḙh-i dār al-marz (Gīlān wa Māzandarān)*, Rašt.
- Pingree, D. – Madelung, W. (1977) Political Horoscopes Relating to Ninth Century Alids, *JNES* (36) 247-275.
- Pourshariati, P. (1998) Local Histories of Khurāsān and the Pattern of Arab Settlement, *Studia Iranica* (27) 53-57.
- Rabino di Borgomale, H.L.(1917) Les provinces caspiennes de la Perse. Le Guilān. *Revue du monde musulman*, vol. XXXII. Paris.
- Rabino di Borgomale, H.L. (1918) Rulers of Lāhijān and Fūman in Gīlān, Persia, *JRAS* (85) 100 –134.
- Rabino di Borgomale, H.L. (1927) Les dynasties Alaoudies du Māzandarān, *JA* (210) 253-274.
- Rabino di Borgomale, H.L.(1928) *Māzandarān and Astarābād*, London.
- Rabino di Borgomale, H.L.(1936) Les dynasties du Māzandarān de l'an 50 avant l'Hégire à l'an 1006 de l'Hégire (572 à 1597-98). d' après les chroniques locales, *JA* (228) 397-474.
- Rabino di Borgomale, H.L. (1939) Les préfets du califat au Tabaristān de 18 à 328/ 639 a 939-940, *JA* (231) 237-275.
- Rabino di Borgomale, H.L. (1943-45), L'histoire du Māzandarān, *JA* (234), 211-246.
- Rabino di Borgomale, H.L. (1949) Les dynasties locales du Gīlān et du Daylam, *JA* (237) 301-350.
- Rabino di Borgomale, H. L. (1950) Deux inscriptions du Gīlān du temps des Mongols, *JA* (238) 325-333.
- Rehatsek E. (1876) The Bāw and Gaobārah Sepahbuds along the Southern Caspian Shores, *JBBRAS* (12) 410-45.
- Rekaya, M (1987) L'integration de l'empire sassanide dans l'aire culturelle islamique au haut Moyen Age (VIIe-IXe s.): a propos de travaux récents, *L'Arabisant* (26) 54-68.
- Rekaya, M. (1972-73) La place des provinces sud-caspiennes dans l'histoire de l'Irān de la conquête arabe à l'avenement des Zaydites (16-250 H/ 637-864 J.C.): particularisme régional ou rôle «national»? , *Rivista degli Studi Orientali* 117-152.
- Rekaya, M. (1973) Māzyār: Résistance ou intégration d'une province iranienne au monde musulman au milieu du IXe siècle Ap. J.C., *Studia Iranica* T. II. fasc. 2. 143-192.
- Robinson, Ch. (1997) The Study of Islamic Historiography: A Progress Report, *JRAS*, 199-227.
- Rosenthal, F. (1968) *A History of Muslim Historiography*, Leiden.

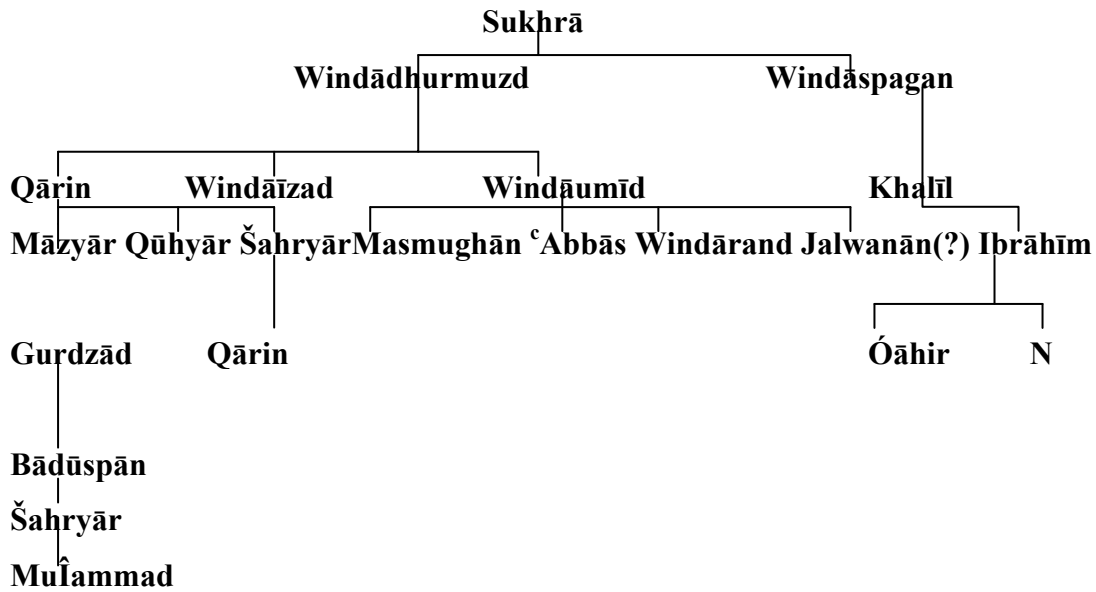
- Ross, E.D. (1925) On three Muhammadan dynasties in northern Persia in the tenth and eleventh centuries, *AM* (2) 205-219.
- Rypka, J. (1959) *Iranische Literaturgeschichte*, Leipzig .
- Sackwille-West, V. (1953) Persian Gardens, A.J. Arberry (ed.) *The Legacy of Persia*, Oxford. 259-291.
- Sárközy M. (2003) Ebn Esfandyār Tārix-e Tabarestān-ja és a Kaszpi-vidék déli partvidékének történeti problémái a 9. század első felében. Birtalan Á. - Yamaji M. (szerk.) *Orientalista Nap 2003*, Budapest. 121-128.
- Sárközy M. (2005) Ferdousi és a Óabarestāni Bāvandida dinasztia, Csirkés F., Csorba Gy., Sezgin, F.(1967) *Geschichte des arabischen Schrifttums*, Band I, Quranwissenschaften, Hadit, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik, Bis ca 430 H. Leiden.
- Sudár B. és Takács Z. B. (szerk.) *Függőkert, Orientalisztikai tanulmányok 2*. Budapest 2005. 135-161.
- Sárközy M. (2007) Vazallus – szövetséges- lázadó: egy kisdinasztia az ilkhānida periódusban Észak-Iránból: a Bāduspānidák, *IV. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*, Dunaszerdahely 2007. (kéziratban)
- Shahbazi, A. Sh. (1988) Bahrām VI. Čūbīn *Encyclopaedia Iranica*, ed. E. Yarshater, vol. III. f. 5. London –New York. 520.
- Shahbazi, A. Sh. (1989) BesŌām o Bendōy, *Encyclopaedia Iranica*, ed. E. Yarshater, vol. IV. f. 3. London –New York. 180-182.
- Shahbazi, A. Sh.(1984) The Birthdate of Ferdowsi (3 Dey 308 Yazdigirdi=3rd January 940.), *ZDMG* (134) 98-105.
- Spuler, B. (1952) *Iran in früh-islamischer Zeit*. Wiesbaden.
- Spuler, B. (1957) Die historische Literatur Persiens bis zum 13. Jahrhundert als Spiegel seiner geistigen Entwicklung, *Saeculum* (8) 267-284.
- Spuler, B. (ed.) (1962) *Literatur Handbuch der Orientalistik*, erste Abteilung, Vierter Band, Iranistik, Zweiter Abschnitt, Lieferung 1, Leiden – Köln.
- Spuler, B. (1965) Gīlān, *The Encyclopaedia of Islam*², vol. II. Leiden. 1111-1112.
- Spuler, B. (szerk.) (1961), *Wüstenfeld-Mahlerische Vergleichungs-Tabellen zur muslimischen und iranischen Zeitrechnung mit Tafeln zur Umrechnung Orient-Christlicher Ären*, Wiesbaden.
- Storey, C.A. – Bregel, Y. E.(1972) *Perszidszkaja Lityeratura: Biobibliograficeszkij Obzor*, Moszkva.
- Sūrtījī, S. (1381/2002) *Qilā^c-i bāstānī-i Māzandarān*, Tihṙān.

- Sutūda, M. (1362/1984) *Qilā^c-i ismā^cliyya dar rištahā-i Alburz*, Tihṛān.
- Szerb A. (1992) *A világirodalom története*, Budapest.
- Tafā^{aa}ulī, A. (1371/1993) *Tārīkh-i adabīyāt-i Īrān pīš az islām*, Tihṛān.
- Tafā^{aa}ulī, A. (2000) *Sasanian Society, I. Warriors II. Scribes III. Dehqans*, (Ehsan Yarshater distinguished lectures in Iranian Studies 1.), New York
- Tsybulsky (1979) *Calendars of the Middle-East Countries Conversion Tables and Explanatory Notes*, Moszkva.
- Unvala, J M. (1938) *Coins of Tabaristan and Some Sassanian Coins from Susa*, Paris.
- Unvala, J. M. (1944) Supplementary Notes on the Coins of Tabaristan, *JNSI* (6) 37-45.
- Vásáry I. (2003) *A régi Belső-Ázsia története*, Budapest.
- Vasmer, R. R. – Bosworth, C. E. Bosworth (1991) Māzandarān, *The Encyclopaedia of Islam*², vol. VI., Leiden. 935-942.
- Vasmer, R.R. (1927) Die Eroberung Tabaristāns durch die Araber zur Zeit des Chalifen al-ManŌūr, *Islamica*, vol. III. 86-150.
- Wolff, F. (1377/1998), *Glossar zu Firdosis Schahname*, Tihṛān.
- Zambaur, E. v. (1914) Nouvelles contributions à la numismatique orientale, *Numismatische Zeitschrift*, 115-190.
- Zambaur, E. v. (1927) *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hannover.
- Zenker, J.T. (1867) Mitteilungen über die Länder am südlichen Ufer des kaspischen Meeres, nach G. Melgunof, *ZDMG* (21) 232-270.

Mellékletek:

1. a Óabaristāni dinasztíák genealógiai táblái:

I. a. táblázat: a Qārinwandok családfája

Qārinwand ispahbadok:

Windādhurmuzd (775 k –812 után)

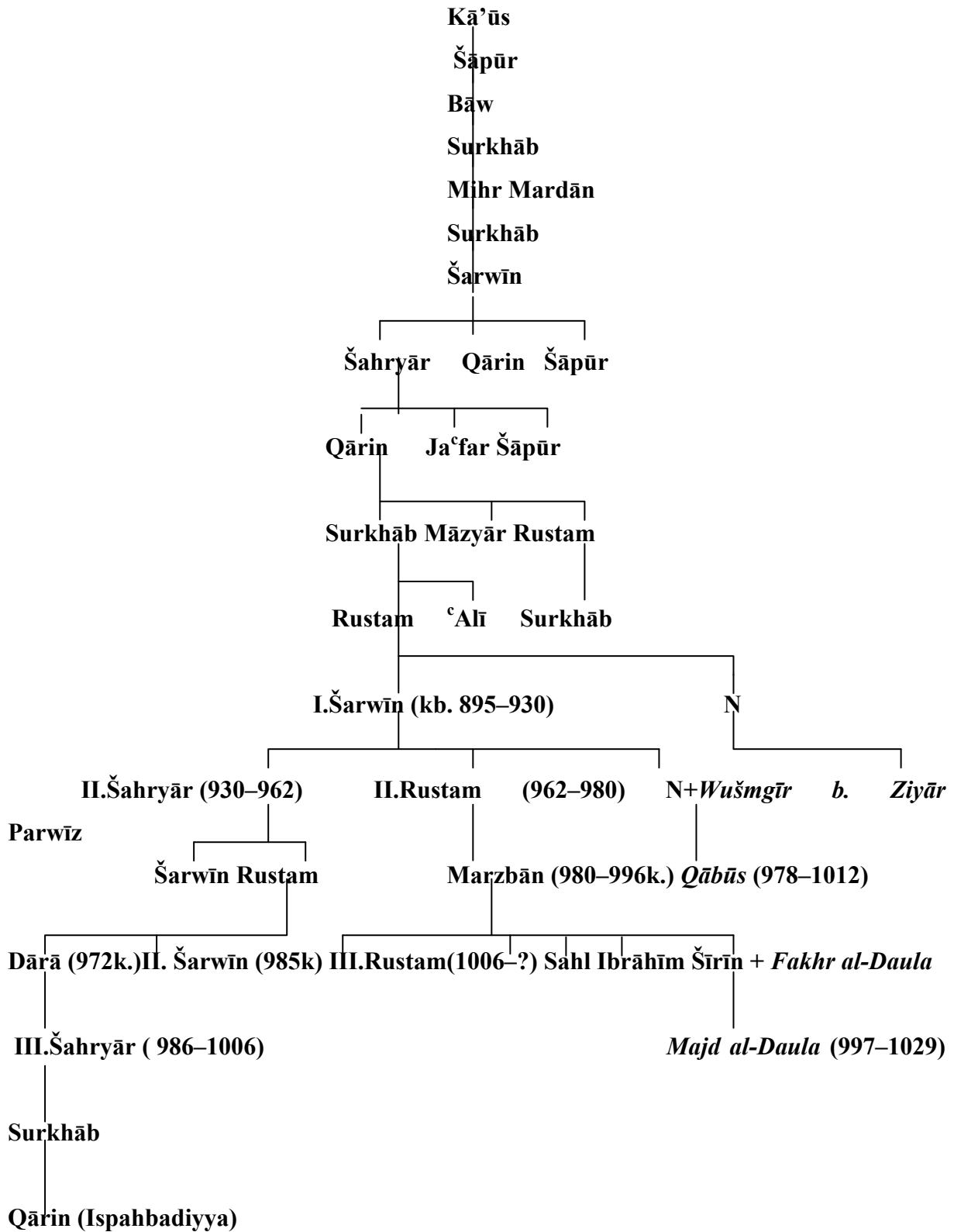
Qārin (815-820?)

Māzyār (823-838)

I. b. A Bāwandidák családfája

I. b. 1. táblázat: A Kā'ūsiyya (6. sz. – 1000 k.)

I. Kawād sasanida uralkodó

A Bāwandida ispahbadok 9. század derekától (a Kā'ūsiyya)

I. Šahryār (800 k.-823)

Šāpūr (823)

Qārin (840- 867)

Ja'far?

I. Rustam (867-895)

I. Šarwīn (kb. 895-930)

II. Šahryār (930-962)

II. Rustam (962-980)

I. Dārā (972 k.)

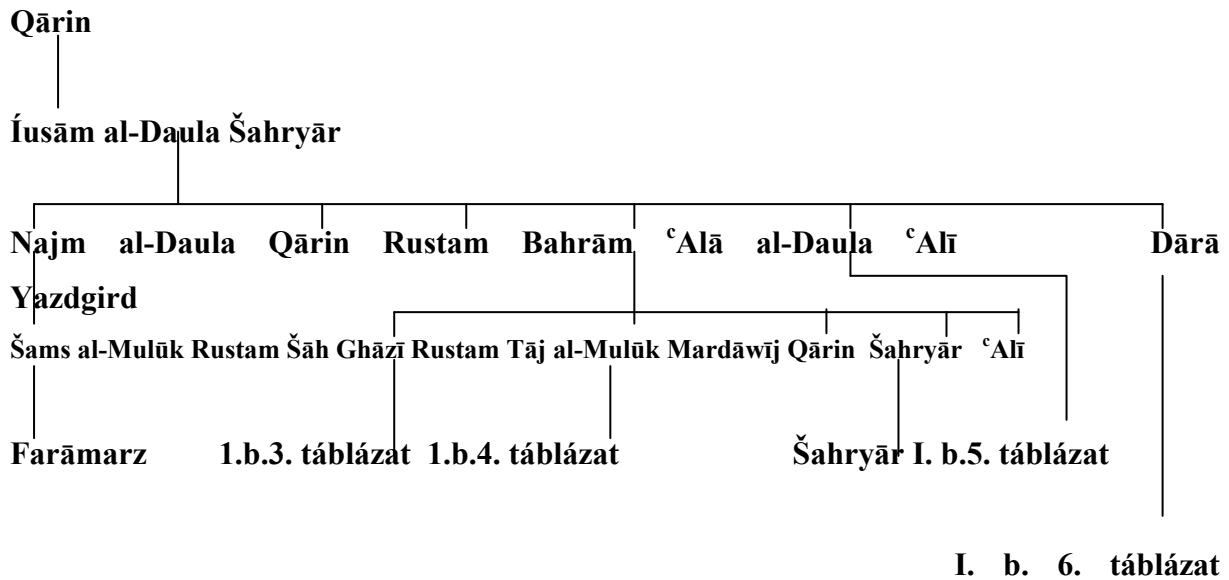
Marzbān (980-996)

II. Šarwīn (985k.)

III. Šahryār (986-1006)

III. Rustam (1006-?)

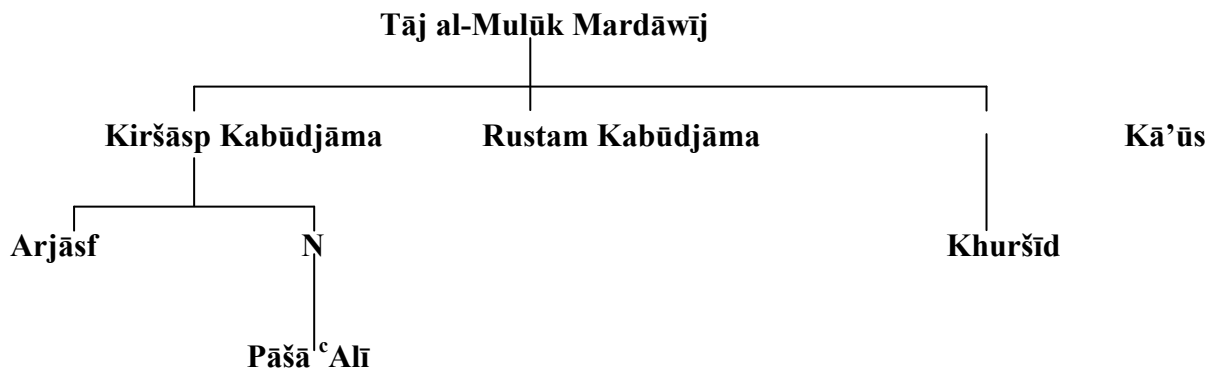
I. b. 2. táblázat: az Ispahbadiyya-ág

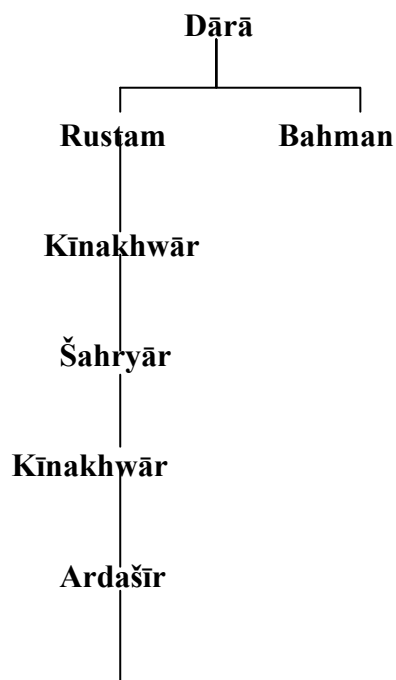
I. b. 3. táblázat : Šāh Ghāzī Rustam ága (Ispahbadiyya)

I. b. 4. táblázat: Tāj al-Mulūk Mardāwīj ága

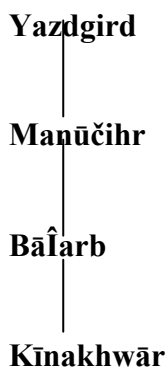

I. b. 5. táblázat: Dārā b. Íusām al-Daula Šahryār ága

Kīnakhwār (Kīnakhwāriyya)

I. b.6. táblázat: Yazdgird b. Íusām al-Daula Šahryār ága

Az Ispahbadiyya-ági bāwandida ispahbadok

Íusām al-Daula Šahryār (1073-1109/1110)

Najm al-Daula Qārin (1109/10-1115)

Šaraf al-Mulūk Íasan (1115-1120?)

Farāmarz (1120?)

°Alā al-Daula °Alī (1120-1141)

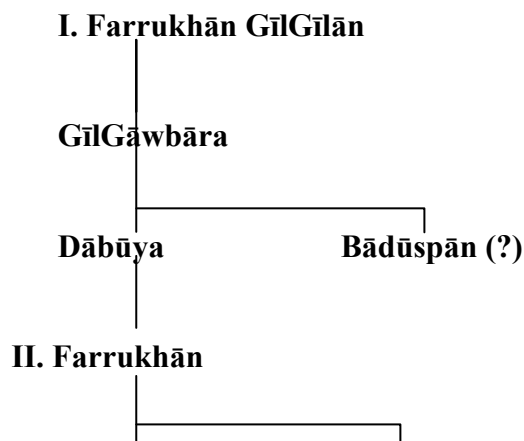
Šāh Ghāzī Rustam (1141-1165)

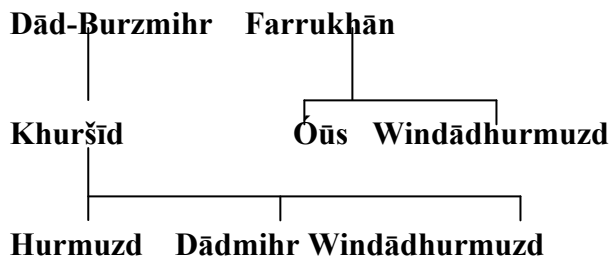
Šaraf al-Mulūk Íasan (1165-1173)

Íusām al-Daula Ardašīr (1173-1205/6)

Sams al-Mulūk Šāh Ghāzī Rustam (1205/6-1210)

I. c. táblázat: a Dābūyidák családfája

A dābūyida ispahbadok

I. Farrukhān GīlGīlān (642?-680)

GīlGāwbāra (680k. –696)

Dābūya (696-710)

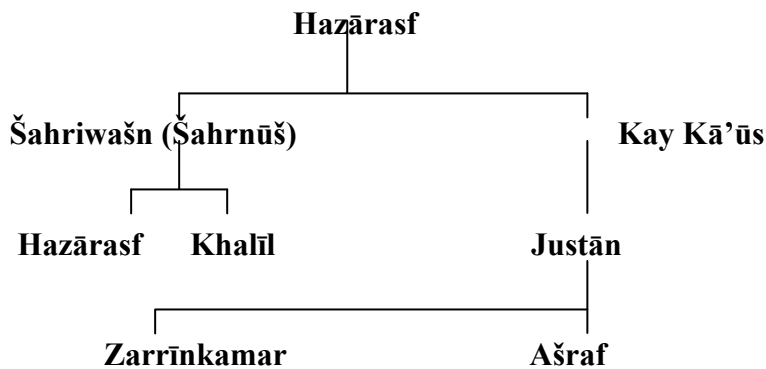
II. Farrukhān (710 k- 727)

Dād-Burzmīhr (728-740)

Khuršīd (740-760)

1. d. táblázat: a korai Bādūspānidák

NāŌir al-Daula Šaraf al-Dīn NaŌr. Šahriwašn (Šahrnūš)

A bādūspānida ustāndārok a 12. században

NāŌir al-Daula Šaraf al-Dīn NaŌr. Šahriwašn (Šahrnūš) 1108/9-1130 k

Šahriwašn (Šahrnūš) 1140k-1168

Kay Kā'ūs 1168-1184

Hazārasf 1184-1186

Zarrīnkamar 1200k.- 1213

Tabaristān - Māzandarān térképe és mai közigazgatási beosztása

1. Āmul²⁷⁴
2. Bābul (Bārfurūš)
3. Bābulsar
4. Bihšahr
5. Čālūs
6. Jūybar
7. Maġmūdābād
8. Nikā
9. Nūr
10. Naušahr
11. Qāimšahr
12. Rāmsar
13. Sārī
14. Sawādkūh
15. Tunukābun

²⁷⁴ Tabaristān egész területét bemutató részletes földrajzi térképet lásd: Rabino di Borgomale 1928 (melléklet).